



# *Aikakauskirja*

Suomen Muinaismuistoyhdistys

*Roris Lindqvist 1907.*



SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN

# AIKAKAUSKIRJA

XXI

FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS

# TIDSKRIFT



HELSINKI 1901

OSAKEYHTIÖ F. TILGMANNIN KIRJA- JA KIVIPAINO

300373<sup>1</sup>

*Suomen Muinaismuisto-  
yhdistyksen 30-vuotisen ole-  
massuolen muistoksi.*

*Till minne af Finska  
Fornminnesföreningens 30-åriga  
värksamhet.*

## SISÄLLYS. — INNEHÅLL.

<i>Juhlakokous Suomen Muinaismuistoyhdistyksen 30-vuotisen ole-</i> <i>massaalon muistoksi . . . . .</i>	1—XVII.
N:o 1. <i>J. R. Aspelin, M. A. Castréns</i> Aufzeichnungen über die Altertümer im Kreise Minusinsk . . . . .	1—54.
» 2. <i>Otto Alcenius</i> , Fyra anglosachsisk-tyska myntfynd i Finland (1894—1897) (med en tysk resumé) . . . . .	1—61.
» 3. <i>Ralf Saxén</i> , Den svenska befolkningens ålder i Finland, belyst af ortnamnen (med en tysk resumé) . . . . .	1—46.
» 4. <i>Julius Ailio</i> , Die Burg Tavastehus, ihre Entwicklung und ihr Alter (mit 5 Kartenbeilagen) . . . . .	1—50.
» 5. <i>E. Nervander</i> , Väggmålningarna i Storkyro gamla kyrka (med en tysk resumé jämte 27 fotolitografier) . . . . .	1—75.



## OIKAISUJA JA LISÄYKSIÄ. — RÄTTELSER OCH TILLÄGG.

- No 1. Die Abbildungen 14 (S. 15), 16 der untere Teil (S. 19), 22 (S. 26) und 31 (S. 43) sind verkehrt worden.
3. S. 2 rad 16 uppifrån står: Torsberg, läs: Torsborg.  
S. 4 rad 18 nedifrån står: berg, läs: borg.  
S. 8 rad 16 uppifrån tillägges att Åsgårda år 1386 skrives (aff.) Aasgardhom (Svb); hvarför det synes mig osäkert om det 1322 omnämnda Gardhø (Svb) är samma namn.  
S. 11 rad 6 uppifrån omnämnes namnet Bokstafsø; orten heter nu Bøxø.  
S. 11 rad 9 uppifrån anföres ur äldre handlingar namnet quadaholstat; stället heter nu Bolstaholm (i Geta).  
S. 23 rad 17 nedifrån föreligger ett brytningsfel: Saltvik är sockennamn och ej namn på någon by i Sund. De på samma sida omnämnda bynamnen Haraldsby, Rangsby och Grelsby skrivas i äldre handlingar Halwardsby (1376), Ragnarsby (1322) och Ragnaldsby (1397) samt Gregorisby (1351; alla i Svb). De innehålla sålunda personnamnen Halvard, Ragnar l. Ragnald och Gregorius. Det s. 24 rad 2 uppifrån omnämnda Liby skrives 1450 Liffuaby (Svb) och är troligen sammansatt med kvinnonamnet Liv l. Liva (< Hlif), som förekommer t. ex. i norska gårdsnamnet Liverud (Rygh, Norske gaardnavne, I, s. 76).  
Det s. 24 rad 14 nedifrån anförda Emkarby kan äfven jämföras med bynamnet Emnäs.  
Den s. 24 framställda hypotesen om namnen på *-kar* synes bekräftas af den omständigheten att man på Åland än i dag talar om t. ex. ekrakarar, jomalkarar, tjeckarar, sundkarar, sundkärskarar, getkarar, då man åsyftar inbyggare i Eckerö, Jomala, Kökar, Sund, Vårdö, Geta. Ja, man kan t. o. m. få höra uttryck sådana som jomalkarskvinnor.

- S. 34 rad 12 anföres namnet *Vargata*; det kan tilläggas att det 1367 skrives *Wargaetto* (Svb). Jfr äfven *Worsaae*, *Minder*, s. 65 f.
- S. 35 hade på tal om *arf*-namnen kunnat tilläggas, att måhända flere nu till sin etymologi otydliga nann varit sammansatta med detta ord. Här må påpekas blott de s. 26 från *Tenala* anförda *Fastarby* och *Gännarby*, som kanske förutsätta äldre *Fast-arf-by*, *Gän-arf-by* (jfr *Gretarby* < *Greetarvaby*).

Från prof. A. O. Freudenthal har insändts följande rättelse till s. 21:

I uppsatsen »Den svenska befolkningens ålder i Finland» säger hr R. Saxén, att jag vid en disputationsakt på fullt allvar förklarar frånvaron af runstenar i Finland bero därpå, att den svenska befolkningen anländt hit, förrän runskriften blef bekant i Sverige.

Att i tryck polemisera mot muntliga uttalanden i vetenskapliga frågor är icke vanligt och förefaller mig mindre lämpligt. Allra minst torde af en *ex officio* opponent framkastade invändningar böra efteråt bli föremål för en sådan polemik, ty det ligger ju för öppen dag, att dessa ingalunda alltid skola vara uttryck af opponentens öfvertygelse. De göras för att sätta den akademiska afhandlingens författare i tillfälle att försvara eller närmare utveckla sina satsar och sålunda ådagalägga sina kunskaper, men icke för att uttala opponentens egna åsikter, som ju i många fall kunna öfverensstämma med författarens.

Nu förhåller sig saken dessutom så, att jag vid ifrågavarande tillfälle icke sagt, att den svenska befolkningen hitkommit, förrän runskriften blef bekant i Sverige (d. v. s. i femte årh. e. Kr.), men väl yttrade jag den meningen, att frånvaron af runstenar i Finland tyder på, att kolonisationen försiggick, innan man allmännare började resa sådana minnesvårdar, hvilket skedde i elfte och följande århundraden. Varägernas grundläggande af ryska riket timade som bekant i medlet af nionde seklet och icke håller i Ryssland har man funnit några runstenar. Men hvarken mig eller någon annan har det fallit in att af detta skäl »på fullt allvar» vilja förlägga denna historiska tilldragelse till en tid, då runskriften ännu icke var bekant i Sverige!

No:o 5. S. 57 rad 13 nedifrån står: Deuteronomi m; läs: Deuteronomium.

S. 57 rad 12 nedifrån står: anamia; läs anima.



# JUHLAKOKOUS

## SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN 30-VUOTI- SEN OLEMASSAOLON MUISTOKSI

1 P. LOKAK. 1900.

Helmikuun 15 p:nä v. 1900 tehtiin Yhdistyksen johtokunnalle esitys saman vuoden lokakuun 1 päivän juhlalliseksi viettämiseksi, koska silloin tulisi kuluneeksi päivälleen 30 vuotta Yhdistyksen ensimmäisestä vakinaisesta kokouksesta. Olisi syytä, lausutaan esityksessä, lähes sukupolven mittaisen ajanjakson kuluttua muistella noita isänmaallisen innostuksen aikoja ja mieleen palauttaa Yhdistyksen omia alkuvaiheita, sen vaurastumista ja sen toiminnan tuloksia. Sitä enemmän olisi sellaiseen aihetta, kun läsnäoleva aika, joka synkkänä silmissä väikkyy, vaatii vilppaasti vireillä pitämään toivoa ja tulevaisuuden luottamusta. Lisäksi olisi Yhdistyksen siten koetettava lähestyä suurta yleisöä, joka ei enään yhtä vireästi kuin alkuaikoina ehdi seuraamaan Yhdistyksen harrastuksia.

Esityksessä ehdotettiin esisijassa juhlakokouksen viettämistä, juhlaulkaisun toimittamista ja yleisen muinaistieteellistaidehistoriallisen retkeilyn toimeenpanemista. Kun parissa kokouksessa oli keskusteltu esityksen eri kohdista, päätettiin

ehdotetun juhla kokouksen pitäminen sekä erityisen julkaisun toimittaminen, joka muodostaisi XXI:n osan Yhdistyksen Aikakauskirjasta. Mitään yleistä retkeilyä ei sen sijaan myöhäisen vuodenajan takia katsottu voitavan toimeenpanna.

Juhla kokous vietettiin Tieteellisten seurain talon suuressa salissa, jonka taustaa kaunistivat laakerit ja Matias Aleksanteri Castrénin — sen miehen rintakuva, joka ensinnä on viitoittanut Suomen muinaistieteellisen työalan, ja jonka kuolinpäivänä Suomen Muinaismuistoyhdistys viettää vuosijuhlaansa.

Kokouksen avasi Yhdistyksen esimies, valtionarkeologi professori J. R. Aspelin seuraavalla puheella:

#### A. H. ja N.!

Oli luonnollista, että kansallisen herätyksemme aikana alettiin entistä uutterammin kysellä sekä entisyytemme ja kansallisen olemuksemme juuria, että tulevaisuutemme edellytyksiä ja takeita. Historian valo kohtasi kansaamme myöhään, vasta naapurikansojen valloituksen ja vaikutuksen aikana, eikä ulottunut Suomen heimokuntien itsenäisyyden aikoihin. Sen vuoksi on tuskin millään muulla kansalla yhtä paljon kuin Suomen kansalla syytä entisyytensä selvittämiseksi turvautua muinaistieteeseen, tuohon tieteeseen, joka keräilee, aikakausittain järjestelee ja selittelee kaikkia kansallisen olemuksen jälkiä historiantakaisina aikoina. Tällaisen selvityksen aikaansaamista tarkoittivat Suomen Muinaismuistoyhdistyksen perustajat.

Tänä päivänä ja tällä hetkellä on kulunut 30 vuotta Muinaismuistoyhdistyksen perustavasta kokouksesta tiedekuntain istuntosalissa Yliopistossa, jossa perustajain valitsema esimies Sakari Topelius toivotti kaikkivaltiaan siunausta Yhdistyksen alkavalle toiminnalle.

Kokemattomana, mutta nuorukaisen innostuksella ja luottamuksella ryhtyi Yhdistys tehtäviinsä. Yleisön myötätuntoisuus, jota se alusta alkaen on saanut nauttia, on sen toiminnalle antanut paraasta päästä herättävän luonteen, jonka menestys on ollut etupäässä johtavista voimista riippuva. Mitä voittoja Yhdistys, useimmiten yleisön avulla, on kotimaiselle tieteelle hankkinut, selvinnee joihin määrin siitä silmäyksestä Yhdistyksen 30-vuotiseen toimintaan, jonka sihteeri on luvannut kokoukselle lukea.

Yhdistyksen sihteeri, filosofian maisteri Julius Ailio luki sitte seuraavan, esimiehen professori J. R. Aspelinin laatiman

### Silmäyksen

#### Suomen Muinaismuistoyhdistyksen toimintaan

vuosina 1870—1900.

Vuonna 1870 älyivät moniaat nuoret miehet Helsingin yliopistossa sellaisen yhdistyksen tarpeellisuuden, jonka toimenä olisi etsiä, koota, kuvailla, selittää ja säilytellä Suomen muinaistieteellisiä sekä taide- ja sivistyshistoriallisia muistoja. Heidän toimestaan perustettiin Suomen Muinaismuistoyhdistys muinaistieteellisen harrastuksen yhdyssiteeksi ja kannattajaksi maassamme.

Ne viittaukset Yhdistyksen tarkoituksesta ja toimialasta, joita aluksi sadottain karttuneet jäsenet sekä useat oppilaitokset levittelivät ympäri maata, innostuttivat yleisöä. Tämä innostus ilmeni välittömästi niissä lukuisissa maalöytöjä ja muita museoesineitä käsittävissä lahjoituksissa, joita Yhdistykselle saapui säilytettäväksi vastaisuudessa perustettavan kansallismuseon varalle.

Yhdistyksen vuosikymmenien kuluessa varojensa mukaan harjoittama järjestelmällinen toiminta, joka on käsit-

tänyt laajoja keräyksiä kautta koko maan, on ollut perustavaa laatua. Jo v. 1871 varusti Yhdistys omilla ja satunnaisilla apuvaroilla ensimmäisen taidehistoriallisen retkikunnan lounais-Suomen kirkkoja ja maakartanoita tutkimaan. Osallisina siinä olivat 8, osaksi palkattua, osaksi vapaaehtoista jäsentä, m. m. filosofian kandidaatit Emil Nervander, Yhdistyksen III—VII:n taidehistoriallisen retkikunnan johtaja vuosina 1885, 1887, 1892, 1896 ja 1899, Eliel Aspelin, yhdistyksen II:sen taidehistoriallisen retkikunnan johtaja v. 1874, sittemmin taidehistorian professori Helsingin yliopistossa, ja 17-vuotias ylioppilas, nykyään kuuluisa taiteilija A. Edelfelt.

Noiden taidehistoriallisten retkikuntien kautta on Yhdistys jo tutkinut useimmat Suomen vanhimmista kirkoista, etevimmistä tehtaista ja maatiloista sekä koonnut taidehistoriallisia aineksia, jotka käsittävät tuhansittain piirroksia, vesivärimaalauksia, kalkkeerauksia, hankaus- ja valokuvia, asema- ja pohjapiirroksia j. n. e. kirkonmenojen, maalaus- ja veistotaiteen, taideteollisuuden ja rakennustaiteen 700-vuotisen historian valaisemiseksi maassamme. Valitettavasti eivät Yhdistyksen tähänastiset varat ole myöntäneet ryhtymistä noiden monessa suhteessa tärkeiden kokoelmien julkaisemiseen. Osoitteena länsimaisen taiteen pohjoisimmista ilmauksista on noilla aineskeräelmillä yleistäkin merkitystä kuten huomattaneen siitä näyttekokoelmasta, jonka Yhdistys on pannut esille Pariisin maailmannäyttelyyn tänä vuonna.

Tämän yhteydessä mainittakoon Yhdistyksen v. 1898 alkama muotokuvain luetteleminen, jonka tarkoituksena on ollut yleisön avulla saada toimeen mahdollisimman täydellinen luettelo maassa löytyvistä öljy-, vesi-, väri-, pastelli-, pienois-, marmori-, kipsi-, vaha-, hopea-, pronssi- y. m. taiteellisista muotokuvista. Tämän luettelon tärkeys

sekä historialliseen muotokuvastoon että yleensä maamme taidehistoriaan nähden on sitä suurempi, kuin epäsuotuisat valtiolliset olosuhteet ovat aiheuttaneet maan etevimmät perheet muuttamaan Ruotsiin, ja vihollisen hävitykset sekä tulipalot ovat edellisten vuosisatain kuluessa aika ajoittain hävittäneet suurimman osan niitä muotokuva-kokoelmia, joita säilytettiin suomalaisissa linnoissa, virastoissa, historiallisilla mautiloilla j. n. e. Keräystä varten levitettiin tuhtamäärin kiertokirjeitä ja kaavoja muotokuvain kertomiseksi. Isoissa kaupungeissa ovat vapaaehtoiset tiedustelijat, enimäkseen naiset, tehneet luettelotyön, jakaen keskenään eri kaupunginosat. Tähän asti lienee kokoelmaan lueltu noin 5,000 muotokuvaa.

Vielä laajempi on se maan kiinteiden muinaisjäännösten luetteleminen ja kartoittaminen, jonka Yhdistys on pannut toimeen. Enemmän kuin 70 stipendiaattia on tätä tarkoitusta varten kierrellyt maan 62:ssa kihlakunnassa sekä Vienan ja Aunuksen läänien suomenkielisissä osissa. Ensimmäiset stipendiaatit lähetettiin v. 1876. Niiden toimena oli luetella ja kansainvälisillä merkeillä kartoittaa, ulkonaisesti kertoa ja kuvata kiinteät muinaisjäännökset, koota maalöytöjä ja kansantarinoita y. m. Mikäli varat sallivat painettiin matkakertomukset kuvilla ja kartoilla varustettuina Yhdistyksen vuodesta 1874 ilmestyvässä aikakauskirjassa. Stipendiaatit itse jakoivat niitä ylipainoksina tutkituissa kihlakunnissa asuville asianharrastajille paikkakunnan väestön herätykseksi ja johdoksi. Kun stipendiaatit suurimaksi osaksi ovat olleet kansakoulun-opettajia ja ylioppilaita, joiden toimi ja pätevyyskin on supistunut vain ainesten keräämiseen, on se yleiskatsaus maan muinaisjäännöksistä, joka keräyksen kautta on aikaan saatu, ollut enemmän herättävää kuin tieteellistä laatua. Siitä syystä onkin sille muinaistieteelliselle kartalle, joka tämän vuoden

maailmannäyttelyyn on lähetetty, tullut merkityksi vain verraten harvalukuinen määrä kiinteitä muinaisjäännöksiä, koska on tahdottu kartalle panna vain sellaiset muinaisjäännökset, jotka tieteellisen tutkimuksen ja löytöjen kautta ovat luonteeltaan ja aikakaudeltaan määrättyt. Ne laajat ja monipuoliset muinaistieteelliset ja kultuurihistorialliset ainekset, jotka Yhdistyksen stipendiaatit muuten ovat talteen haalineet, ovat tähän asti vain pieneksi osaksi tulleet tieteen hyväksi käytetyiksi.

Mitä suurin merkitys Suomen menneisyyden vastaiselle tutkimukselle on sillä paikkainnimien keräyksellä, jonka Yhdistys v. 1879 pani alulle. Yhdistyksen jäsenille ja muille asianharrastajille maan kaikissa kunnissa lähetettiin silloin kiertokirjeitä, joissa kehoitettiin yleisöä luettelemaan sellaisia paikkainnimiä, joihin liittyi pakanallisia, muinaistieteellisiä tai historiallisia muistoja ja tarinoita, tai joiden merkitys ei enään käynyt selville maassamme nykyään käytetyistä kielistä. Yleisön avulla kerätyt ainekset, joita on historiallisista teoksista ja paikkakunnallisista kertomuksista ynnä arkistoista täydennetty, ovat tätä nykyä toimituksen alaisina paikkainnimistöksi, joka karsittunakin tulee sisältämään noin 40,000 paikkainnimeä.

Se menestys, jolla Yhdistys kerta toisen perästä on vedonnut yleisön myötävaikutukseen, on antanut sille aihetta keräyksiin sellaisillakin aloilla, jotka ovat olleet laadultaan enemmän historiallisia kuin muinaistieteellisiä.

Ne monet aatelittomat sukuluettelot, joita muiden lahjoitusten joukossa alkoi tulvilla Yhdistykselle, ja se vaikutus, joka kansan sivistyneellä keskiluokalla on vuosisatojen kuluessa ollut Suomen aineellisessa ja kansallisessa kehityksessä, sai Yhdistyksen v. 1878 panemaan toimeen sukutieteellisen keräyksen, käsittävän maan aatelittomia sukuja sekä niitä aatelisia,

jotka eivät ole Suomen ritarihuoneen kirjoissa. Tälläkin sivistyshistoriallisessa suhteessa tärkeällä keräyksellä saatiin koolle sukutieteellisiä ja elämäkerrallisia aineksia, jotka järjestettyinä käsittivät 15,000 sivua. Kokoelma on Yhdistyksen vuodesta 1892 ilmestyvän Sukukirjan perusteena, joka sisältää yli 200 laajaa luetteloa Suomen etevimmistä aatelittomista suvuista uskonpuhdistuksen jälkijäiltoja, tietenkin verrattomaksi hyödyksi sivistyshistorialliselle tutkimukselle. Tämä julkaisu sisältää kuitenkin vaan ensimmäisen valikoiman kerätyistä aineksista.

Saman kaltainen on se yksityisten kirjeiden keräys, jonka Yhdistys v. 1891 pani alulle. „Joka hetki“ — sanotaan Yhdistyksen kehotuskirjeessä — „syntyy sivistyneessä yhteiskunnassa kirjeitä, jotka ilmaisevat mitä tunteita kansalaisten sydämissä sykkii. Jos otaksuisimme sen mahdottomuuden, että tämä ääretön kirjevarasto olisi koolla, niin muodostaisi se tutkijalle samallaisen kuohuvan lähteen kuin itse kansan elämä, — lähteen, jonka koko sisältöä historian tutkimus yhtä vähän ehtisi pohtia, kuin taide pystyy kuvaamaan koko kansan elämää.“

„Mutta historiallisena lähteenä olisi se verraton, sillä sellainen kirjeaitta uhkuisi ihmiselämän todellisuutta tavalla sellaisella, ettei sille mahtavinkaan, hallinnollisia kirjoituksia sisältävä arkisto voisi vertoja vetää. Sen vuoksi ei tutkija voi olla surkuttelematta, että nuo tuhannet jokapäiväiset kirjeet ovat niin lyhytikäisiä, että harvoin niistä edes joku ainoa saapuu arkiston talteen tutkijan käytettäväksi.“

„Ullakoilla, arkuissa, laatikoissa ja muissa komeroissa ajelehtii kirjekasoja, joita ei kukaan lue, ja joiden häviö on varma, jos eivät ne ajoissa tule tutkijain säilytettäväksi. Varustamalla niille yhteisen aitan Yhdistyksen huostassa, hyödyttää lahjoittaja isänmaallista tutkimusta ja kunnioittaa samalla vainajaa itseä. Muistakaamme erittäin, että kan-

samme tällä vuosisadalla on ikäänkuin varustautunut alkaneita myrskyjä kestäämään, että paraat lähteet kansallisen herätyksen historiaan piilevät yksityisissä kirjevaihdoissa, että historia vihdoin viimeinkin on kansan voimien mittaaja, niin silloin ymmärrämme, mikä kansallinen aarreaitta kirjevaihtojen keräämisellä voi syntyä.“

Tämä kehoitus ei ole sen pahempi kuitenkaan vielä saanut osakseen yleistä kannatusta, vaikka se onkin kohdistanut huomion paljon laiminlyötyyn sivistyshistorialliseen lähteeseen.

Se M. A. Castrénin ja monen muun tutkijan otaksuma, että Jenisein latvoilla olevat tulkitsemattomalla kirjoituksella varustetut hautamerkit olisivat pronssikaudelta, ja se merkitys, mikä mainitulla otaksumalla oli suomalaisugrialaisten kansojen muinaistieteelle, kuten J. R. Aspelin vertailevilla tutkimuksillaan Suomen suvun asuinaloilta oli osottanut, aiheutti Yhdistyksen vuosina 1887, 1888 ja 1889 varustamaan ympäri maata kerätyillä varoilla professori Aspelinin johdolla kolme retkikuntaa Jenisein ja Obin lähteille, Sajanin vuorten ja Altain vierteille. Retkikuntain tarkoituksena oli koota ja joko valokuvaamalla tai muulla luotettavalla tavalla kopiaida mainitut kirjoitukset sekä, mikäli mahdollista, selvittää kirjoitusten suhde vastaavien seutujen kiinteihin muinaisjäännöksiin. Ensimmäinen retkikunta, joka ei ennättänyt ulottua tutkimuksiinsa Atshin-skin ja Minusinskin piirejä kauvemmasi, toi mukanaan rikkaan saaliin muinaiskaluja ja tarkkoja imupaperille tehtyjä painekuvia 10:stä, pystykivissä ja kallioissa tavatusta kirjoituksesta. Toinen retkikunta, joka kulki Altain yli luoteiseen Mongoliaan ja kolmasti kulki Sajaanin vuorten yli, milloin ratsain, milloin tukkilautoilla, toi m. m. jäljennöksiä 22:sta kirjoituksesta, osaksi luoteisesta Mongoliasta, osaksi edellä mainituista Sajaanin vuorten pohjoispuolella olevista



piireistä. Kolmannen retkikunnan varsinaisena tarkoituksena oli valokuvata löydetyt hautakirjoitukset sekä tutkia sellaisia hautoja, joille oli pystytetty kirjoituksilla varustettuja kiviä. Retkikunta työskenteli kahdessa osassa molemmin puolin Sajaanin vuoristoa ja toi mukanaan lisäksi 7 uutta kirjoitusta. Yhdistys on näiden retkikuntain kautta ja professori Aspelinin v. 1889 Tukholman Orientalistikokousta varten julkaisemalla teoksella „Inscriptions de l'Énissime“ ensimmäisenä pannut alulle laajaperäisen kansainvälisen tutkimustyön keski-Aasian muinaisuuden valaisemiseksi.

Yhdistyksen asioita hoitavat vuosittain valitut virkamiehet, esimies, varaesimies, sihteeri, rahaston- ja arkistonhoitajat — lähinnä kuitenkin sihteeri. Vuodesta 1895 edustaa Yhdistystä sitäpaitsi korkeintaan 21:n n. s. työskentelevän jäsenen muodostama johtokunta, jonka toimena on m. m. valmistella asioita Yhdistyksen julkisiin kokouksiin sekä johtaa Yhdistyksen tieteellistä ja kirjallista toimintaa. — Yhdistyksen esimiehinä ovat olleet *Z. Topelius 1870—75, W. Lagus 1875—78, Z. Topelius 1878—79, K. F. Ignatius 1879—85, J. R. Aspelin 1885—*. Sihteereinä ovat taas vaihdelleet seuraavat henkilöt: *K. A. Castrén (v. t. J. R. Aspelin) 1870—71, O. Donner (v. t. Eliel Aspelin) 1871—73, E. Nervander (v. t. E. Aspelin) 1873—74, J. R. Aspelin 1874—85, Hj. Appelgren 1885—87, A. O. Heikel 1887—89, Hj. Appelgren 1889—96, A. O. Heikel 1896—97, Hj. Appelgren 1897—98, Julius Ailio 1898* .

Tämän silmäyksen täydennykseksi esitti sihteeri sitte laatimansa

**Selonteon Suomen Muinaismuistoyhdistyksen rahavarain,  
kokoelman, kirjaston ja kirjavarain tilasta  
vuosina 1870—1900.**

Kun 30 vuotta sitte Suomen Muinaismuistoyhdistyksen perusti vähäinen nuorisojoukko — 7 kandidaattia ja mais-  
teria ynnä 15 ylioppilasta — tapahtui se nuorison lujalla  
luottamuksella tulevaisuuteen ja lämpimällä innolla ajetta-  
vaan asiaan. Tyhjin käsin alkoi Yhdistys toimintansa, joka,  
kuten edellisestä silmäyksestä on käynyt selville, käsitti esi-  
ja kultuurihistoriamme erilaisimpia ilmauksia. Rahavarojen  
hankkimiseksi pantiin alussa toimeen kansantajuisia iltamia,  
joissa esitettiin, joskus esitelmän kautta valaistuina, koti-  
maisía marsseja, kansanlauluja, runosäveliä, torventoituu-  
tuksia, kansallislauluja j. n. e. Nämät iltamat olivat yleisön  
suosimia, ja tulot niistä siksi suuret, että Yhdistyksen en-  
simmäinen vuositili osottaa jo 1,880: 55 Smk:n loppu-  
summaa.

Hyvänä tulolähteenä ovat lisäksi olleet jäsenmaksut,  
jotka vuoteen 1895 asti tekivät 2 mk. vuodelta, sittemmin  
25 mk. kerrallaan. Annettujen jäsenkirjain lukumäärä on  
1,264, jonka lisäksi perustavia, s. o. 200 mk. suorittaneita  
jäseniä on 19, sekä lahjoittajia 1 (lahjoittanut 1,000 Smk.  
Yhdistyksen tarkoituksiin).

Vakavaa aineellista tukea Yhdistyksen toiminnalle on  
antanut hallituksen myöntämä vuotuinen apuraha, joka  
v:sta 1873 on tehnyt 1,000, vuodesta 1876 2,000, vuo-  
desta 1880 3,000 ja vuodesta 1900 5,000 Smk. Vuo-  
tuisen valtioavun lisäksi on hallitus vielä tarpeen tullen  
erityisestä anomuksesta suosiollisesti myöntänyt ylimääräisiä  
apurahoja, n. k. taidehistoriallisten retkien, Sukukirjan  
y. m. painatustöiden aikaansaamiseksi.

Sangen tuntuva tulolähde on ollut myös valtiosäätyjen hoitama Längmanin rahasto, josta Yhdistykselle eri kerroilla on myönnetty kaikkiaan 18,000 Smk.

Vakinaisia rahastoja, joista vain korot ovat käytettävissä, on seuraavat:

1) Ahlgrenin testamenttirahasto 19,272: 94 Smk. venäläisissä 4 % konsolseissa, saatu v. 1884. Korot käytetään juokseviin menoihin.

2) Perustajain rahasto 3,100 Smk., karttunut v:sta 1895 alkaen suoritetuista perustavain jäsenten maksuista. Korot käytetään stipendeiksi kotimaan muinaisjäännösten tutkimiseksi.

3) Matias Aleksanteri Castrénin tutkimusrahasto 60,057: 47 Smk. 5 % talletuksella, syntynyt Matias Aleksanteri Castrénin tutkimustyön kunnioittamiseksi ja Yhdistyksen 25-vuotisen olemassaolon muistoksi kautta maan tapahtuneen keräyksen kautta, johon tuhannet kansalaiset ovat ottaneet osaa 10 pn:stä 1,050 mk:aan nousevilla lahjoituksilla, niiden joukossa 17 henkeä 500—1,050 markkaan ja 41 henkeä 200—500 markkaan vaihtelevalla summalla. — Vain  $\frac{2}{3}$  osaa koroista on käytettävissä „muinais- ja kansatieteellisten tutkimusten edistämiseksi, mikäli ne ovat omansa valaisemaan Suomenmaan ja Suomen kansan muinaisuutta“, ja  $\frac{1}{3}$  osa lisätään pääomaan, kunnes se on noussut 100,000 Smk:aan.

Yhdistyksen alkuaikoina oli sen tärkeimpinä tehtävinä „koota sekä hävityksestä ja unhoituksesta varjella isänmaan taide- ja muinaisjäännöksiä“. Tälle pyrinnölle on yleisö osottanut perin suurta myötätuntoisuutta lahjoituksia tekemällä, jolla tavalla Yhdistyksen kokoukset melkein yksinomattain ovat syntyneet. Lahjoitusten lukumäärä nousi ensi aikoina yhdessä ainoassa kokouksessa joskus puoleen tuhanteen, ja niiden sisältämien esineiden

summa tehnee nykyään yli 10,000:nen. Kokoelmat säilytettiin aluksi Yliopiston kansatieteellishistoriallisessa museossa, kunnes Muinaistieteellinen toimikunta v. 1893 otti myöskin Yhdistyksen kokoelmat hoitoonsa. Edelleenkin välittää Yhdistys kuitenkin lahjoituksia tulevaa Suomen museota varten. Vereksenä esimerkkinä yhä kestävästä yleisön suosiosta mainittakoon muuan aivan hiljattain saapunut muisto Suomen sodan urhoista, lahja, joka on kuolinvuoteelta tehty, ja jonka vastaanotosta sen vuoksi haluttiin kiireimmän kautta ilmoitusta.

Kirjasto, joka käsittää enimmäkseen muinaistieteellistä kirjallisuutta on syntynyt parhaasta päästä julkaisujen vaihdon kautta koti- ja ulkomaisten seurain kanssa. Vaihtoseuroja on nykyään 67, niiden joukossa tärkeimmät ulkomaiset muinaistieteelliset seurat ja laitokset. Lisäksi on lahjoitusten kautta saatu suuri paljous vallankin kotimaista vanhaa kirjallisuutta. — Kirjaston teosten lukumäärä tällä hetkellä tekee noin 3,000.

Yhdistyksen julkaisut ovat seuraavat:

*Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja*, vihot I—XVIII. Sisältää muinais- ja kansatieteellisiä, taide- ja sivistyshistoriallisia ynnä historiallisia tutkimuksia Suomen suvun asutusaloilta ja etenkin oman maan entisistä kehitysvaiheista.

*Luetteloita Suomen muinaisjäännöksistä*, aikakauskirjasta otettuja eripainoksia, jotka ovat varustetut kuvilla, asemapiirroksilla ja asianomaisen kihlakunnan kartalla. Vihot I—XXII sisältävät luetteloita Loimaan, Maskun, Kuopion, Liperin, Kemin (2 vihkoa), Laukaan (2 vihkoa), Halikon, Ikaalisten, Ilomantsin, Vehmaan, Piikkiön, Mynämäen, Oulun, Mikkelin, Sortavalan, Pietarsaaren (2 vihkoa), Hollolan ja Kuortaneen kihlakunnista sekä Raaseporin kihlakunnan läntisestä osasta.

*Suomen Museo* ja *Finskt Museum*, vuosikerrat 1894—1900, I—VII, sisältävät muinaisuuttamme valaisevia, kuvitettuja tutkielmia ja tiedonantoja sekä pyrkivät erityisesti kaikissa kansankerroksissa elvyttämään harrastusta entisyytemme tuntemiseen.

*Inscriptions de l'Énissime*, recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie.

*Sukukirja* Suomen aatelittomia sukuja, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen puolesta toimittanut Axel Bergholm. Kustannusosakeyhtiö Otavan kustantama. XVII vihkoa on ilmestynyt.

*Karjalaisia rakennuksia ja koristemuotoja*, kuvanneet arkkitehdit Yrjö Blomstedt ja Viktor Sucksdorff. Sisältää 90 taulua käsittävän kuvaston ja runsaasti kuvitetun tekstin.

*Viittauksia* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen tarkoituksesta ja toimialasta. Ilmestynyt kolmessa painoksessa. Jaetaan jäsenille ja asianharrastajille.

*Prospekt* öfver Finska Fornminnesföreningens ändamål och värksamhet. Ilmestynyt kahdessa painoksessa. Jaetaan kuten edellinenkin.

*Kiertokirjeitä*: Kehotus paikkainnimien ja sukunimien keräämiseen. Kehotus suomalaisten sukuluetteloiden ja sukutietojen keräämiseen. Kirjekokoelmia koskeva kehotus. Kiertokirje koskeva muotokuvain luettelemista. Kehotus aineiden keräämiseksi eteväin kansanmiesten ja naisten elämäkerrastoa varten. Kehotus nuorison hyppyjen, leikkien, kisain y. m. ajanviettojen keräämiseksi.

Kirjavaraston bruttoarvo teki 15 p:nä helmik. 1900 toimitetun arvioimisen mukaan 22,482: 25 Smk. jonka jälkeen useimpain teosten myöntihintaa on kuitenkin tuntuvasti alennettu, toivossa että muinaistieteellistä harrastusta sitenkin yhä laajemmissa piireissa viritettäisiin.

Sen jälkeen piti professori J. J. Tikkanen ruotsinkielin esitelmän<sup>1</sup>

### Suomalaisheimojen koristeista.

Esitelmän pääsisällys oli seuraava:

Niiden aineksien nojalla, joita suomalaisheimojen alalta on kerätty, saattaa päätätä, että hauskimmat kuosit ovat karjalaisilla. Heillä on koristelu kohonnut taiteeksi, joka tässä suhteessa takaa karjalaisheimolle kunniasijan kansojen keskuudessa. Samallaisia kuoseja on mordvalaisilla, tshermisseillä vieläpä ostjakeillakin. Kuosien synty ei ole satunnaista, vaan on se sidottuna perittyihin, yhä kehitettyihin koristelutapoihin. Sen vuoksi on eri kuosisuuntia huomattavissa esim. ersha- ja mokshamordvalaisilla. Ja samoin on erotusta olemassa geometrisissä kuoseissa muillakin eri heimokansoilla. Karjalaiset ovat ne, jotka ankarimmin pitävät kiinni geometrisistä perinpiiristä.

Mistä ovat suomalaiskansat saaneet läheisesti sukua olevan koristejärjestelmänsä ja kaikille yhteiset geometriset kuosinsa? Venäläisillä niitä on myös, mutta niiden ohella on heillä paljon naturalistisia, suomalaisiss akuoseissa tuntemattomia aiheita. Stassow väittää venäläisten suorastaan lainanneen koristeensa suomalaisilta. Lopullista ratkaisua tässä kysymyksessä ei koristetiede kuitenkaan vielä kykene antamaan, mutta huomio onotettava seikka on m. m. se, että Skänelaiset ja Balkanin niemimaan slaavilaiset koristeet muodostavat hämmästyttävän vastakuvan suomalaisille.

Suomalaisen koristeompeleen alkuperä on arvattavasti ollut kudonta. Välimuotona kudonnan muuttumiseen koristeompeleksi olisi pidettävä vaskikiekurain käyttämistä.

<sup>1</sup> Sittemmin painettuna Finsk Tidskriftissä v. 1900, T. XLIX, s. 317—332 ja v. 1901, T. L, s. 99—119.

Mitä tulee koristeaiheisiin, niin on eräiden, esim. hakaristin esiytyminen ympäri maailmaa ihan kummas-tuttavaa, mutta rikkaimpina ja koristeita muodostavina esiytyvät ne sittenkin juuri suomalaisilla.

Esitelmää valaisi joukko koristetauluja ja systemaattisesti järjestetty koristeaihekeräelmä.

Maisteri O. Alcenius piti sitte ruotsiksi esitelmän

**Neljästä anglosaksalaista rahalöydöstä Suomessa  
(1894—1897).**

Esitelmä muodostaa laajennettuna tämän julkaisun 2:sen numeron.

Lopuksi näytti tohtori Hjalmar Appelgren esille ripustetuja, mainittujen hopearahain yhteydessä löydettyjä hopeaisia muinaisesineitä sekä muita Suomessa tavattuja hopealöytöjä myöhemmältä rautakaudelta ja keskiajan alulta, antaen niistä seuraavan tapaisen kuvauksen suomenkielin:

Tällaiset muinaiskalut ovat usein olleet kauppa- tai vaihtotavaraa, kuten huomataan niistä esineistä, jotka eivät ole täysin valmiiksi tehtyjä, vaan vielä ovat taannon jäljillä ja koristamattomia. Sellaisia ovat esim. Kuolajärven suureen hopealöytöön kuuluvat isot soljet ja Paimiosta löydetyt rannerenkaat. Muistona muinaisesta kaupankäynnistä ovat esineissä ja rahoissa huomattavat pienet sälot eli veitsen jäljet, jotka ovat syntyneet siten, että hopean pehmeyttä, s. o. hyvyyttä veitsellä koeteltiin. Hopeaa käytettiin maksona painon mukaan, jonka vuoksi tuollaisia löytöjä toisinaan seuraa pieni vaaka maljoineen ja punnuksineen. Hopearahoista, jotka eivät käyneet lyönti- vaan painoarvonsa mukaan, hakattiin tai taitettiin samoin kuin

muistakin hopeaesineistä, palasia punnittaviksi, mistä kiellessäkin vielä on muistona rahan särkeminen eli rikkominen.

Puhuja loi sitten silmäyksen esille pantujen esineiden kansalliseen alkuperään, viitaten itämaiseen kauppaan myöhemmällä rautakaudella ja yhdysliikkeeseen länsimaiden kanssa. Esineistä ovat näet toiset ulkomaista, toiset kotimaista tekoa. Suurin hopealöytö on Halikosta ja sisältää isoja helmiä sekä kolme ristillä eli n. k. encolpioilla varustettua kaulaketjua — kaunista länsimaista työtä romaanelaiselta keskialjalta. Itämaisten esineiden kauppa alkoi jo 700-luvulla ja taukosi noin 1,000-luvun vaiheilla. Muistoina siltä ajalta ovat permalaiset kaularenkaat, arapialaiset soljet, punotut kaularenkaat ja arapialaisilla y. m. myöhemmillä rahoilla koristetut palmikkotyötä olevat muhkeat kaulaketjut (kuten esim. Hämeenlinnan läheltä ja Hauholta löydetty), joiden mukaan kotimaassakin alettiin valmistaa samantapaisia hopealankaisia palmikkoteoksia (semmoisia on esim. karjalaisten tyttöjen muinoinen sykerökoriste).

Ylimalkaan voi sanoa että myöhemmän rautakauden kalusto, josta puheenaolevat kallisarvoiset esineet ovat ainoastaan näytteitä, osottaa sekä idästä että suomensukuisten kansojen aloilta etelästä ja myös lännestäpäin tulleita vaikutuksia. Sen ohessa tavataan paljon kotimaista suomalaista työtä, joka parhaiten selviää senaikuisia pukujen jäännöksiä tutkiessa, ja joka aikakaudelle antaa omituisen kansallisen leimansa.

---

Kokouksen jälkeen oli yhteinen illallinen järjestettyä hotelli Fenniaan. Siellä pidetyistä puheista on mainittava tohtori A. V. Forsmanin puhe 1870-luvun kevätmielisille riennoille ja niille miehille, jotka olivat Muinaismuistoyhdis-



tystä perustamassa. Puhuja huomautti siitä merkityksestä, mikä maisteri Emil Nervanderilla on ollut Yhdistyksen syntyn, sillä juuri hra Nervanderin palava harrastus taidehistoriallisten tutkimusten suorittamiseen oli ollut yhtenä syynä yhdistysaatteen syntyyn. Suurin ansio mainitun aatteen toteutumisesta oli kuitenkin luettava nykyiselle esmiehelle, professori J. R. Aspelinille — ja hänelle ynnä hänen sivullaan seiselle Yhdistyksen kantajoukolle kohotti puhuja sen vuoksi maljansa.



**M. A. Castrén**

**Aufzeichnungen über die Altertümer**

im

**Kreise Minusinsk.**

In einer historischen Übersicht der archäologischen Forschungen in Sibirien wird von N. I. Popow gesagt, dass von den Forschern, die vor der Mitte der vorigen Jahrhunderts dieses Land bereist haben, nur M. A. Castrén damit betraut gewesen ist alte Gräber zu untersuchen, und dass auch keiner mit solcher Sorgfalt wie er, unerachtet der geringen Mittel, die ihm zur Verfügung standen, die vorhandenen Altertümer untersucht und bestimmt, und dass kaum ein anderer Forscher in dem Grade wie Castrén die Sammlungen des ethnographischen und archäologischen Museums der Akademie der Wissenschaften bereichert hat. Man hat daher mit Grund beklagt, dass Castréns Reisenotizen aus dem Sommer 1847, wo er sich mit Gräberuntersuchungen im Kreise Minusinsk beschäftigte, in seiner Manuskriptsammlung auf der Universitätsbibliothek zu Helsingfors gefehlt haben, und dies um so mehr, als die erste Fassung seines Reiseberichts aus dieser Zeit verloren gegangen ist, und die neue, die erst ein halbes Jahr später fertig wurde, diese Untersuchungen nur im Vorbeigehen berührt. Eine für den erwähnten Bericht niedergeschriebene und vorher (R. u. F. VI) gedruckte Übersicht der Gräber im Kreise Minusinsk ist daher die wichtigste Quelle für die Kenntnis von Castréns archäologischen Forschungen an diesem Ort gewesen.

Inzwischen sind die vermissten Reisenotizen beim Verkauf der Bücher des verstorbenen Senators J. V. Snellman unter diesen wiedergefunden und von M. A. Castréns Schwiegertochter, Frau Dr. L. Castrén, der Finnischen Altertumsgesellschaft zur Verfügung gestellt worden. Es ist daher für die Gesellschaft eine angenehme Pflicht diese Aufzeichnungen zu veröffentlichen, soweit sie die archäologischen Beobachtungen des berühmten Forschers berühren. Sie sind von um so grösserer Bedeutung für die Forschung, da beschriebene Gräberuntersuchungen vom oberen Jenissei bisher in so geringer Anzahl vorhanden sind, dass eine wissenschaftliche

Übersicht der unzähligen und dem Aussehen nach wechselnden Gräber nicht möglich gewesen ist.

Castrén reiste am Osterabend, am 3. April, 1847 von Jenisseisk nach der Kreisstadt Atschinsk ab, wo er nach 4 Tagen anlangte. Nach eintägigem Aufenthalt in Atschinsk setzte er seine Reise nach Süden zum Bezirk Ushur fort, wo die Steppennatur beginnt, und wo er seine ersten Aufzeichnungen über die Steppengräber eintrug. Obwohl seine Reisenotizen, die ihrem Inhalt nach in wesentlichen auf v. Köppens ethnographischen Interessen beruhen, abwechselnd topographischer, ethnographischer, ökonomischer, statistischer und archäologischer Art sind und in allen diesen Hinsichten eine recht befriedigende Übersicht über das bereiste Gebiet liefern, wird hier, ausser den Bemerkungen, die die Altertümer des Gebiets beleuchten, vom übrigen nur soviel mitgeteilt, als zur Beleuchtung des Ganges der Reise und der Lage der besprochenen Altertümer dienen kann.

Die Aufzeichnungen werden, um die Benutzung zu erleichtern, in der Ordnung aufgeführt, in der sie während der Reise gemacht worden sind, dies um so mehr aus dem Grund, weil der Weg, den Castrén reiste, in der Hauptsache auch von der 11ten Expedition der Finnischen Altertumsgesellschaft 1887 verfolgt wurde (siehe die Reiseberichte: *Uusi Suometar* 1887, 201 ff.). An einigen Stellen sind gleichartige Gegenstände zusammengezogen und Wiederholungen ausgeschlossen worden. Die hurtigen Federzeichnungen, mit denen der Forscher in fliegender Eile oft den Text zur Stützung seines Gedächtnisses verdeutlicht hat, hat die Redaktion, wo es möglich gewesen ist, nach den angegebenen Massen rekonstruiert. Eine Vergleichung mit der Vignette (Fig. 1) vor diesem Aufsatz wird dem Leser die allgemeine Beschaffenheit der in dieser Weise abgebildeten Steppengräber verdeutlichen.

Die Tagesdata dieser Reiseaufzeichnungen, die nicht immer mit einander und mit den bekannten Angaben in Castréns Reisebriefen übereinstimmen, für die der Herausgeber manchmal den Kalenderstil unrichtig angegeben haben dürfte, sind mit Rücksicht auf die Kontrolle beibehalten worden, wie sie Castrén, oft ohne Bezeichnung des Stils, niedergeschrieben hat.

Um die auf schwedisch verfassten Bemerkungen einem grösseren Kreise zugänglich zu machen, werden sie in deutschem Gewande veröffentlicht.

J. R. A.



Fig. 1. Kurgan am Uibat mit dem Stein, auf welchem Castrén eine Inschrift gefunden hat.

### Ushur.

Es wird ausdrücklich gesagt, dass weder die Kirgisen noch die Tataren Kurgane aufgeführt haben, sondern ein Volk, das *Tschuden* genannt wird und das ursprünglich das Land bewohnt hat. Es wird berichtet, die Tschuden seien grosse Menschen gewesen und hätten eine ausserordentliche Körperstärke besessen, was auch die unerhört mächtigen Steine beweisen, die in ihren Gräbern aufgehäuft sind. Sie trugen — wird erzählt — ungeheure Steine auf dem Rücken und benutzten sie als Spielzeug. Knochen von ihnen sind an abschüssigen, von Wasser bespülten Stellen gefunden worden. Die Schenkelknochen sollen von über 3 Arschinen Länge gewesen sein. Die Tschuden begruben sich in Kurganen und hierüber existiert bei den Tataren folgende Tradition:

In früheren Zeiten gab es in Sibirien keinen »weissen Wald« (Birken). Als die Tschuden sahen, dass der weisse Wald zu wachsen anfing, da glaubte das Volk, es würde ein weisser Zar kommen um das Land zu beherrschen. »Uns frommt es fortan nicht mehr, auf Erden zu leben«, äusserten die Tschuden bei diesem unvermuteten Ereignis und begruben sich in den Kurganen.

Von Ushur aus zieht man einen Weg, der beiderseits von schönen, kegel- und kuppelförmigen Hügeln eingefasst ist. Im Thale weiden friedlich tatarische Herden. Nach einer Reise

von ungefähr 17 Werst befindet man sich auf einer Anhöhe und hat eine Aussicht auf das allerschönste, auf allen Seiten von hohen, schönen Hügeln umgebene Thal. In diesem Thal liegt auch der See *Urach* sowie ein Ufluss des gleichen Namens. Nachdem man einen Augenblick die ausserordentliche Schönheit des Thales genossen hat, wird das Auge von einer unendlichen Menge von Grabhügeln gefesselt, die ringsum in dem schönen Thal verstreut liegen. Mein Führer zählte nicht weniger als 52 Grabhügel auf einem kleinen Umkreis. Diese Grabhügel hatten eine vierkantige, mehr oder weniger quadratische Form. Die grössten von ihnen massen 6—7 Sashen ins Quadrat. Einer war 7 Sashen lang,  $3\frac{1}{2}$  Sashen breit. Jedes Grab war mit einer schmalen Steinwand umgeben, die sich bisweilen nahezu eine Arschine über die Erdoberfläche erhob, bisweilen auch vollständig in die Erde eingesunken war.

Das Grab selber besteht aus einem Erdhügel, der eingesunken zu sein scheint, wenigstens erhebt er sich nur wenig über die Erde. Der grösste Tumulus stieg ungefähr  $1\frac{1}{2}$  Arschine über die Erdoberfläche empor. Auf einigen Gräbern sieht man grössere und kleinere Steine über den Hügel gestreut, meistens aber sind sie mit Erde überwachsen. Auf einem Grab bemerkte ich einen grossen aufrechtstehenden Stein.

Die Grabhügel sind bisweilen durch dieselbe Art Steinwand, die um das Grab erscheint, in zwei Abteilungen geteilt. Diese Wand läuft quer über das Grab.

Am meisten in die Augen fallen die grossen isolierten Steine, die das Grab umgeben. Diese Steine, die gewöhnlich flache Schiefer- oder Mergelsteine sind, sind mit dem schmalen Ende gegen das Grab gestellt. Sie stehen fast ohne Ausnahme je einer in jeder Ecke des Hügels; ausserdem auch oft paarweise in der Mitte. Die Gräber, in denen ich zwei Abteilungen angemerkt habe, hatten auf dem Endrand jeder Abteilungen einen grossen Eckstein.

Einer der Ecksteine erhob sich 1 Sashen und  $\frac{1}{2}$  Arschine über die Erde; seine Breite betrug  $2\frac{1}{2}$  Arschinen, die Dicke dieser Steine aber war überhaupt so gering, dass ich nur einen einzigen fand, dessen Dicke etwas über eine Arschine betrug, am oftesten waren sie bloss einige Zoll stark.

Form der Gräber. Fig. 2: Länge 7 Sashen, Breite 3 $\frac{1}{2}$  Sashen. Fig. 3: Länge 6 Sashen, Breite 6 Sashen.



Fig. 2.



Fig. 3.

Die Wände bestehen aus Schiefer, die Ecksteine aus Sandstein, doch auch aus Schiefer.

Die Tataren wissen zu erzählen, dass die Kirgisen vor ihnen das Land bewohnt haben und dass sie fortgezogen seien, sich aber nicht mit den Tataren vermischt hätten. Von Feindseligkeiten wird nichts erwähnt.

*Den 11. April (30. März).*

Nachdem ich die Nacht über in dem Tatarendorf Urach der Ruhe gepflegt hatte, setzte ich am folgenden Tag meine Reise fort durch ein Thal, das beiderseits von ungewöhnlich hohen Bergen umgeben war. Die Gegend war überaus schön. Der Weg führte am Rande des *Gottessees (Boshe Ozero)* hin. Tschudengräber fanden sich auf diesem Weg in Menge, sogar am Gottessee, den Stepanow den himmlischen See umgetauft hat — ein Name, den er in der That verdient. Eins der Tschudengräber war nicht weniger als 16 Sashen 2 Arschinen lang, nahezu 5 Sashen breit, und erhob sich etwas mehr als 1 Arschine über die nächste Erdschicht, die jedoch nach unten abfiel (Fig. 4).

Bemerkung. 9 Ecksteine auf der Längsseite einander gegenüber, einer auf der Querseite.

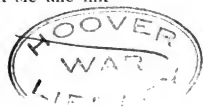
Bemerkung. Die meisten Grabhügel liegen in der Gegend



Fig. 4.

der Seen *Urach, Boshe-Ozero* (12 Werst lang) und *Maloje-Ozero* (7 Werst lang), in geringerer Anzahl am *Bicloje-Ozero*.

Man hat in den Kurganen Messer, Lanzen, Zäume, Silberkalpaks, nichts von Eisen, gefunden (Stepanow hat sie alle mit fortgenommen).



Von Ushur sind 40, von Urach bloss 20 Werst zum *Kisilischen Dom* (am Südeude des *Boshe-Ozero*) zu rechnen. Von diesem, dem sog. *neuen Dom*, geht der Weg ununterbrochen durch bergiges Gelände zum alten Kisilischen Dom (35 Werst). Zahlreiche Tschudengräber liegen am Wege verstreut. 20 Werst vom neuen Dom liegt ein Uluss mit dem Namen *Kostinskaja*, dessen Bewohner russifiziert sind, aber Steuern zahlen. Von Kostinsk aus zog ich in der Dunkelheit weiter und sah hier und da am Wege hohe Lärchenbäume, jedoch keine Birken, welche bisher vorherrschend gewesen waren. Nach einer Reise von 15 Werst kam ich zum sogenannten *alten Dom* am Flusse *Schwarze Ijus*, der von den Taskilischen Bergen eingefasst wird. Grabhügel finden sich beim alten Dom in geringer Menge.

Die kisilischen und katschinischen Tataren legen in das Grab zu dem Verstorbenen (diesen in seiner kostbarsten Tracht) gute Pelze, Branntwein, Butter, Fleisch, Silbermünzen und einen Sattel und hüllen ihn je nach den Umständen in Seide oder anderes feines Gewebe ein. Die katschinischen Tataren lassen das Lieblingpferd des Verstorbenen bei der Begrabung los und frei umherlaufen, fangen es dann wieder ein und töten es beim Gedächtnisfest auf dem Grabe und verzehren das Fleisch. Die kisilischen Tataren lassen das Pferd 40 Tage lang gesattelt stehen, töten es jedoch nicht. Bei den katschinischen Tataren darf niemand auf dem betreffenden Pferde reiten, und man hegt den Glauben, der Verstorbene reite in der Nacht selber darauf. Die kisilischen Tataren begraben ihre Toten nach russischer Sitte tief in der Erde, die katschinischen aber nur so, dass der Sarg mit Erde überdeckt wird, worüber man dann Steine legt. — Die Toten werden mit dem Gesicht gen Osten begraben. Am Grabe wird der Kopf des Pferdes auf eine Stange gesteckt aufgestellt. Die Verwandten, die den Toten zum Grabe geleiten, singen Klagelieder, kochen, essen und trinken am Grabe. So gedenkt man des Abgeschiedenen mit Essen und Trinken am 3:ten, 20:sten, 40:sten und 100:sten Tage, darauf nach einem Jahr, dann je nach den Umständen ein Mal im Jahre.

### Der Utschum-Felsen <sup>1</sup>.

Vom alten Dome aus erblickt man einen Berg namens Utschum, der sich von hier bis zum Utschum-See erstreckt und von einem kleinen Fluss, der Petschischa, begleitet wird, der sich beim alten Dom in die Schwarze Ijus ergiesst. Genannte Bergkette beginnt einige Werst vom alten Dome mit einer Felsenwand, welche der *Schriftfelsen* heisst. Auf diesem Felsen gewahrt man eine ungeheure Menge von Eingrabungen, die eine Strecke von mehreren zehn Klaftern (20 bis 30 Sashen) hinlaufen, an unebenen Stellen unterbrochen und an ebenen weiterfortgesetzt werden. Diese Inschriften sind vermutlich eine zum Zeitvertreib unternommene Arbeit. Sie bestehen zum grössten Teil aus sehr feinen, eingehauenen Punkten und stellen Menschen und Tiere, besondere Geräte, Hausmarken und vielerlei Figuren dar, deren Bedeutung schwer zu enträtseln ist. Am meisten kommen menschliche Figuren vor. Sie sind in verschiedentlichen Stellungen abgebildet, meist stehend und reitend, doch auch gehend. An einer Stelle glaubte ich einen Mann mit einem Schwert und an einer anderen einen Mann mit einer Peitsche in der Hand zu erkennen. Hier verfolgt ein Jäger mit gespanntem Bogen und einen zweispitzigen Pfeil auf der Sehne ein Wild, dort sieht man einen ganzen Heerzug von reitenden oder gehenden Personen (Kriegsvolk).

Unter den Tieren erkannte ich Pferde, Hunde, Kühe (?), Wölfe, Hasen, Elche, eine Renttierart, Bären, wilde Ziegen, Hämmel, Wildschweine, Kraniche (?), ja sogar Löwen und Kamele.

1. Ein Tier, das besonders hinsichtlich der Hörner einem Hammel glich, aber einen grossen Körper hatte, und von einem Jäger verfolgt wurde.

2. Ein Tier, das einer wilden Ziege glich, mit nach hinten gebogenen Hörnern.

3. Grosse vierfüssige Tiere mit seltsam gebogenem Rücken, die einander anfielen. — Ein Vierfüssler mit ausserordentlich

<sup>1</sup> Der von der Expedition der Finnischen Altertumsgesellschaft her bekannte *Suliek-Felsen*. *Red.*



langem Leib und langem Schwanz (einer Kuh gleichend). — Ein ausserordentlich grosses Tier mit derben Muskeln, ohne Schwanz, ohne Horn. — Löwe. — Zweispitzige Pfeile.

Ebenso wie die Menschen kommen auch die Tiere entweder für sich allein oder in besonderen Situationen vor. So sieht man einen Löwen mit weitgeöffnetem Mund und herausgestreckter Zunge den Berg hinunterrasen und auf einen Bären stossen, der den Berg heraufgelaufen kommt. Hier sieht man zwei Tiere auf einander losrennen, dort kämpfen sie schon mit einander. Oft werden sie von Jägern zu Pferd verfolgt.

Dass alles dies nur zum Zeitvertreib ausgeführt worden ist, kann man daraus schliessen, dass viele Figuren von Menschen etc. angefangen, aber nicht vollendet sind. Die Figuren haben kleine Dimensionen, sie messen nur einige Zoll, nie eine Arschine in einer Dimension. Man sieht Menschen von bloss 3 Zoll Höhe. — An einer Stelle befanden sich sehr gut geformte Figuren, die nicht punktiert, sondern mit gewöhnlichen Strichen gezeichnet waren. Sie stellten reitende Jäger und verschiedene Tiere in mannigfaltigen, bereits erwähnten Situationen vor. Auch die Striche sind sehr fein.

Die Figuren, die ich für Hausmarken zu halten geneigt war, bestanden teils aus einfachen Kreuzen †, teils aus Kreisen

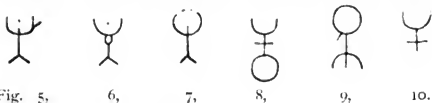


Fig. 5,

6,

7,

8,

9,

10.

○, teils aus anderen Figuren, worunter besonders oft das in den wechselnden Varianten Fig. 5—10 auftretende Bild vorkam.

Von anderen Figuren merkte ich mir auch eine wohlgeformte Figur des folgenden Aussehens an (Fig. 11).



Fig. 11.

Diese Zeichen standen isoliert und scheinen deshalb nicht für Buchstaben gehalten werden zu können. Im Allgemeinen konnte ich keine Spuren einer Buchstabenschrift auf dem Utschum-Felsen entdecken. Viele Figuren sind teils im Laufe der Zeit verschliffen und überwachsen, teils halbfertig, teils

lädiert, indem sich einzelne Lagen von der weichen Felsenwand, die aus rotem, kreideartigem Stein besteht, loslösten. — Bei der Entzifferung äusserte ein Tatar, der das Kamel erkannte, die Kirgisen besässen Kamele<sup>1</sup>.

Vom alten Dom nach *Kopjova*, einem russischen Dorf an der Ijus, sind es 12 Werst. Der Weg führt über eine Steppe, wo selbst während des Winters wenig Schnee liegt, und Herden (auch Kühe) den Winter über weiden. Die Äcker befinden sich auf der Utschum- und anderen Höhen, nicht aber in den Steppen, weil hier die Herden weiden. Bei *Kopjova* sind einige Tschudengräber zu sehen.

Die Schwarze und Weisse Ijus vereinigen sich beim Dorfe *Sjutinsk*, 8 Werst oberhalb *Kopjova*, und bilden zusammen den Ijusfluss. Dieser und die Weisse Ijus stellen die Grenze zwischen den Kreisen Minusinsk und Atschinsk, sowie zwischen der kisilischen und der katschinischen Steppe dar.

An der Schwarzen und Weissen Ijus giebt es keine russischen Dörfer ausser dem Vorposten an der letzteren. Dagegen finden sich viele russische Dörfer an der Ijus selber, die ein steiniger Fluss mit sandigem Boden ist.

Von *Kopjova* nahm ich die Route über die Ijusberge nach der katschinischen Steppe und erreichte nach einer Reise von 46 West den *Vorposten am Salzsee*. Die Berge bestanden wie gewöhnlich aus Hügeln mit dazwischenliegenden Thälern, in denen man Ulusse und zahlreiche Viehherden gewahrte. — Hier und da erschienen auch Tschudengräber.

Ein Kosak hat im Salzseedistrikt ein Tschudengrab geöffnet, das dadurch bemerkenswert ist, dass mitten auf dem Grab ein

<sup>1</sup> Dass die sieben sog. Jenissei-Inschriften auf dem Utschum- oder Suliek-Felsen (siehe *Inscriptions de Plénissei XXXII*) Castrén wie vielen anderen Forschern entgangen sind, erklärt sich daraus, dass sie mit leichteren Zügen eingegraben sind als die umgebenden Figuren, und von einem mit dem Alphabet weniger vertrauten Forscher nicht leicht ohne langwierige und umfassende detaillierte Untersuchung haben bemerkt werden können.

grosser Stein aufgerichtet war. Das Grab ist so gross gewesen, dass 50 Personen zwei Tage und zwei Nächte daran gearbeitet haben. Der grosse Stein hat nicht entfernt werden können. Man fand in dem Kurgan nur eine Leiche, die auf der Seite lag, mit dem Kopf gen Norden, den Füssen gen Süden, dem Rücken gen Osten und den Gesicht gen Westen. Vor der Nase lag eine Thonkruke mit Schnupftabak (Mull?) und bei der Kruke Vogelknochen, zwei Messer und Gabeln, Schnallen und andere kleine Gegenstände, die man nicht kannte. Man hatte einen Klafter tief gegraben um zur Leiche zu gelangen, — zwei Arschinen von der Spitze des Kurgans in die Erde. Ob die Messer, Gabeln<sup>1</sup> etc. aus Eisen oder Kupfer gewesen sind, wusste man nicht.

*Am 1. April.*

reiste ich vom Salzsee die Weisse Ijus hinauf nach einem Uluss, wo ich einen Tatarenfürst antraf (Uluss Batanakova?). Das Land war Steppe, der Boden sehr sandig, steinig und leicht bewaldet. Ackerbau kann wegen der sterilen Beschaffenheit des Terrains nicht getrieben werden. Die Ulusse waren von geringer Ausdehnung, und selbst in den besten Hütten gab es nur einen Tatarenherd (tschuwall). Kurgane fanden sich in Menge fast bei jedem Uluss.

Die katschinischen Tataren wohnten früher an der Katscha um Krasnojarsk, leben aber jetzt im sechsten oder siebenten Glied auf der Westseite des Jenissei zwischen der weissen Ijus und dem Abakan und auch auf beiden Seiten des letztgenannten Flusses. Laut Dokumenten, die ich selber gelesen habe, haben die katschinischen Tataren den Kosaken Unterstützung geboten und ihnen bei der Vertreibung der Kirgisen (der sg. kaitaschinischen Tataren) geholfen. Früher wohnten hier Kirgisen, nicht diese aber haben die Kurgane aufgeführt, sondern ein lichttäugiges Volk, das auch Tschuden genannt wird.

<sup>1</sup> Zweizinkige Gabeln, ca. 4 Zoll lang, aus hellgelber Bronze kommen unter den Funden im Kreise Minusinsk nicht selten vor. *Rzd.*

Die Tschuden werden von den Tataren Ak-karach (die Helläugigen) genannt, und sie sollen vor den Kirgisen das Land bewohnt und die Kurgane aufgeführt haben. Auch meldet die Überlieferung, dass es bei der Ankunft der Kirgisen keine Tschuden mehr im Lande gegeben habe. Auch andere Nationen gab es hier nicht, sondern das Land war zu dieser Zeit schon öde und leer.

Von dem Tatarenfürsten ging der Weg über unfruchtbares bergiges Gelände zum Stammhüuptling (Baschlyk). Meine Strasse entfernte sich nun von der Ijus, der ich bisher gefolgt war. Auf dem Wege fanden wir eine grosse Menge Tschudengräber, die sehr alt, darunter einige, die rund waren und kleiner, als ich sie zuvor gesehen hatte, *ohne Ecksteine*. — Ebenso oft wie früher gewährte ich hier viele spitz geformte Ecksteine sowie vierkantige Blöcke. Die Ecksteine sollen scheinbar Gottheiten vorstellen, vielleicht sind sie auch aufgestellt zur Befestigung der Wand, die ihrerseits wieder dazu dient den Hügel zusammenzuhalten.

Auf demselben Weg hatte ich auch Gelegenheit einen tatarischen Begräbnisplatz zu sehen. Hier befanden sich eine Anzahl Gräber ganz nahe bei einander, ohne jede Einhegung. Die Gräber, die mit einem Erdhügel bedeckt waren, worüber man eine Schicht von grösseren und kleineren Schieferfliessen gehäuft hatte, waren klein, länglich und nahmen nicht mehr als den unbedingt notwendigen Raum ein. Brächte man um diese Gräber eine Wand an und richtete einige Ecksteine auf, so würden sie sich in nichts von den Tschudengräbern unterscheiden. In beiden sind die Leichen nicht *über* der Erde eingelegt, beide sind 1) mit einem Erdhügel, 2) mit darüber gehäuften Steinen bedeckt. Die Form ist bei beiden dieselbe, doch geben sich die heutigen Tataren nicht die Mühe, den Hügel mit Wänden und Ecksteinen zu befestigen. Auch ist die Grösse verschieden.

Um die tatarischen Gräber waren Feuerstätten von Leichenfesten her übrig geblieben, die sowohl beim Begräbnis wie darnach abgehalten werden. Am Ende der Gräber sah ich biswei-

len auch ein Kreuz oder bloss eine Stange, am einen oder auch an beiden Enden; vermutlich ist gerade auf diesen der Pferdekopf aufgesteckt gewesen. Diese Gräber waren gewöhnlich 1—2 Arschinen lang.

Am allgemeinen Fahrweg vom Vorposten zum Baschlyk liegt der See *Biljo*, ungefähr 35 Werst lang und an einer Stelle 10 Werst breit.

#### *Den 2. April.*

Je weiter ich mich von der Ijus entfernte, desto mehr nahm der Wald auf den Bergen wie in den Steppen ab. Grabhügel erschienen hier und da verstreut, vierkantig, von der zweiten Art.

*Son*, die erste Station hinter dem Baschlyk, ist von russifizierten Tataren und eingeborenen Russen bewohnt, welche beide Steuern zahlen und wehrpflichtig sind. Das Dorf liegt am Flusse *Son*, der in den 20 Werst langen *Schiräsee* mündet.

Von *Son* bis nach *Kojerba* sieht man lauter Hügel und Steppen, hier und da Birken und Lärchen. Der Erdboden wird besser; an die Stelle des Sandgrundes tritt schwarzer Humus. Spärlich verstreut Tschudengräber.

Der Führer sagte, er habe weit oben an der Weissen Ijus auf einem Berg, den er den Weissen Berg nannte, einen *Schriftfelsen* gesehen. Die Inschrift sei, erzählte er, vollkommen unzugänglich in der Wand eines hohen steilen Felsens angebracht. Auf dem Felsen seien deutliche Figuren von verschiedenen Tieren, Pferden, Ziegen etc.; auch habe er Figuren gesehen, die Buchstaben glichen. *Kojerba*, an einem kleinen Bach (der Trockensten *Jerba*) gelegen, wird wie *Son* von Kronbauern bewohnt, die reich an Herden sind.

*Ustjerba*, an der Mündung des *Jerba*flusses in den *Jenissei*, ist eine Station am allgemeinen Fahrweg längs des linken Ufers des *Jenissei*. Einige Werst von hier sieht man am Fahrweg eine unzählbare Menge Tschudengräber dicht bei einander. Sie haben die gewöhnliche vierkantige Form und sind mit mächtigen Ecksteinen versehen. Es ist eigentümlich, dass die meisten Ecksteine nach oben spitz zulaufen — mitunter dem gothischen Dom ähnelnd. Ohne Zweifel haben sie ausser der Bestimmung

den Hügel zu befestigen auch eine heilige Bedeutung, zumal da die Götter bei den meisten sibirischen Völkerschaften in derselben Weise abgebildet werden.

Bei der Fährstelle über den Abakanfluss, zwischen Ustjerba und *Abakansk*, befindet sich ein *Schriftfelsen*, von dem ich jedoch erst erfuhr, als ich den Ort schon passiert hatte. Von *Abakansk* führt der Weg nach *Saturansk* durch eine wilde, düstere Gegend über den Berg *Turän*, von wo man eine weite Aussicht über hohe Berge und steile Felsen hat, durch welche letztere sich der Jenissei in reisendem Lauf hindurchwältzt. Auf dem Weg von *Saturansk* nach *Gorodok* überschreitet man den Fluss *Tubi*. Die folgende Station ist *Minusinsk*<sup>1</sup>.

#### Notanda.

Die tatarischen Schamanen bilden auf ihren Trommeln ähnliche Figuren ab, wie wir sie auf Steinen und Felsen finden, Vögel, Hunde, Bäume, Sonne, Mond, Menschen, Bogen, Pfeile u. a. Diese Dinge werden den Göttern gleich geachtet.

In *Askys* befindet sich ein Stein-Bolvan von menschlicher Gestalt, und in seiner Nähe giebt es flache Steine mit Hieroglyphen. — Die Bolvane werden mit Sahne, Wein u. a. beschmiert. — Die Tataren erzählen, ihre alten Helden (*Bogatiren*) hätten sich in Stein-Bolvane verwandelt, die nun mit göttlicher Anbetung verehrt werden.

In einem *Kurgan* hat man ein kupfernes Götterbild, in sitzender Stellung, von menschlicher Gestalt und mit einem *Kalpak* auf dem Haupt, gefunden. Auch auf Messer mit Hieroglyphen ist man gestossen. — Messer und Dolche, die in den Gräbern und auf dem Felde gefunden wurden, sind mit roter Emaille ausgelegt.

Grabhügel kommen sowohl in Senkungen wie auf erhöhten Plätzen vor. Doch habe ich nie einen Grabhügel auf einem

<sup>1</sup> In einem Brief vom 20. April an *Sjögren* sagt *Castrén*, er sei eben in *Minusinsk* angelangt, zugleich aber, er sei einige Tage bettlägerig gewesen.  
*Red.*

Berge vorgefunden. In grösserer Anzahl sind sie selten anderswo als in Thälern anzutreffen. — In einem grossen Grabhügel beim katschinischen Dome, der vom Kreishauptmann von Minusinsk geöffnet wurde, fand man keine Leiche, sondern nur 1) Knochen von Schafen oder Hämmeln, 2) eine Feuerstätte, 3) Kohlen und 4) verfaultes Holz. Mitten auf dem Hügel fand man einen Haufen kleine Steine. — Die Grabhügel sind in der Mitte oft eingesunken. Auf manchen Hügeln findet man einen grösseren flachen Stein, selten aufrecht stehend. Wo ein grosser Stein über dem Grab vorhanden ist, vermutet man, dass unter dem Stein ein Wertstück niedergelegt sei.

Die Tataren meinen, das Grab solle westlich im Grabhügel liegen; und diesen Glauben stützen sie auf folgende Argumente:

Die Gräber sind wie die kirgisischen Zelte angelegt. Wie im Zelt soll im Grab die Feuerstätte mitten im Kurgan liegen. Nach Osten geht die Thüre, und hier befindet sich nichts. Dagegen verwahren die Tataren ihr Eigentum auf der Westseite und halten sich meistens hier auf. So auch im Grabe. Auch ist beim Öffnen von Kurganen die Feuerstätte gewöhnlich in der Mitte gefunden worden. — Vergleiche Feuerstätten in alten und neuen Gräbern. Im Allgemeinen wird man die grosse Übereinstimmung zwischen den Gräbern und Zelten leicht bemerken können.

Die heutigen Gräber der Tataren liegen von Osten nach Westen. Die Leiche liegt auf dem Rücken mit dem Kopf nach Westen und den Füssen nach Osten, sodass der Abgeschiedene die aufgehende Sonne sehen kann. Zu Häupten wird ein grösserer Stein placiert, ebenso zu Füssen.

In derselben Weise konstruiert sind eine Menge uralter Gräber in der katschinischen Steppe ausser einigen wenigen, die von Norden nach Süden laufen. Diese sind übrigens ohne alle Ordnung von einander getrennt ringsum verstreut, während die heutigen Tataren ihre Gräber in einer Linie dicht an einander aufhäufen. Die Tataren wollen nicht zugeben, dass die ersten ihre Gräber sind. Ihrer Form nach sind sie rund, etwas länglich.

Zu bemerken ist, dass auch die heutigen Tataren ihre Gräber auf Anhöhen anlegen, wogegen die alten Hügel in Thälern liegen.

Am 16. April

reiste ich von Minusinsk ab, dessen Staub ich zwei Wochenlang zu Lust und Leid geschluckt hatte. Nach einer Fahrt von einigen Werst machte der Führer unterhalb eines hohen Berges halt, den er den *Maidaschinischen Berg*, nach dem Dorfe *Maidaschi* auf der anderen Seite des Berges, nannte. Von diesem hat man eine ausserordentlich schöne Aussicht über den Jenissei, der sich durch ein Thal schlängelt, sich zweigt und eine grosse Menge waldbewachsener Inselchen bildet.

### Der Felsen bei Maidaschi.

Hier, einige Werst oberhalb der Mündung des Abakan, befindet sich am Jenissei ein Felsen mit einer ungewöhnlich grossen Menge von Figuren, auf mehrere einzelne Felsen verteilt, die meisten aber auf einer einzigen flachen Felsplatte. Einige sind sehr hoch gelegen (möglichenfalls sind die unterhalb gelegenen Felsenstücke fortgerutscht). Die Figuren sind nicht besonders tief, aber doch tiefer als auf dem Felsen von Utschum, eingepunktirt. Sie stellen 1) Menschen, 2) verschiedene Tiere und 3) verschiedene Gegenstände dar.

Menschen sieht man hier in stehender und reitender Stellung, Wild verfolgend; bald erblicken wir einen einzelnen Menschen, bald ganze Scharen. Von Tieren erscheinen Pferde, Elche, Ziegen, Kühe, Rentiere u. m. Sehr oft begegnet man den Figuren (Fig. 12 und 13), sowie (Fig. 14):



Figg. 12.



13.



Fig. 14.

Punkte kommen bis ins Endlose vor, doch keine Buchstabenschrift.

Alte Männer erzählen, dass solche Figuren noch in ihrer Jugend hinzugekommen, und dass sie zur Nachtzeit von einer



Aina eingegraben worden seien. Man glaubt, jedes Zeichen enthalte eine Prophezeiung. Alle menschlichen Figuren sollen

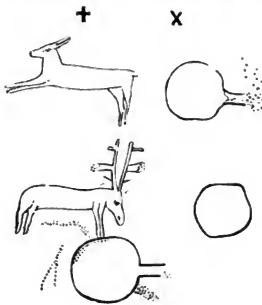


Fig. 15.

zur Zeit lebende Personen vorstellen; ist die Figur mit dem Kopf nach oben gezeichnet, so enthält die Hieroglyphe langes Leben, ist der Kopf nach unten gerichtet, so deutet die Figur an, dass die abgebildete Person bald stirbt.

Eine solche Zeichnung findet sich ebenfalls auf einem Felsen gegenüber den Dörfern Kamenka und Lugav-

#### Der katschinische Dom an der Mündung des Abakan.

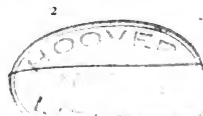
Ganz nahe beim katschinischen Dom sieht man an erhöhter Stelle zahlreiche Tschudengräber der kleineren Art ringsum verstreut. Man entdeckt augenblicklich eine überraschende Ähnlichkeit zwischen ihnen und den heutigen Tatarengräbern; die Tataren wolten sie jedoch nicht als die ihrigen anerkennen, sondern sie auch teils den Tschuden, teils den Kirgisen zuschreiben. Doch konnten sie keine weitere Verschiedenheit zwischen ihnen und den ersteren angeben, als dass die Gräber heutzutage in einer Linie angelegt werden, während die alten ohne alle Ordnung über das Feld verstreut sind. So auch beim katschinischen Dom.

Die modernen Gräber erheben sich ebenfalls ungefähr eine Arschine über die Erde; die alten sind natürlich im Laufe der Zeit eingesunken. Heute bemerkt man an ihnen keine eigent-

liche Erhöhung mehr, sondern nur einen unbedeutenden Steinhauften. Die Steine sind gewöhnlich recht klein mit Ausnahme zweier am Ost- und Westende aufgerichteter, die meistens von ansehnlicher Grösse sind — stets jedoch natürliche Steine, nicht zugehauene, wie in den grossen Kurganen. Dem Ostende fehlt sehr oft der erwähnte Stein. Die Richtung der alten Gräber ist, wie die der späteren Hügel, von Westen nach Osten, — wie sie auch immer bei den grossen Kurganen anzutreffen ist.

Die erwähnten Steinhauften zeigen ovale Form, ihre Grösse aber ist äusserlich ein wenig wechselnd; gewöhnlich c. 4 Arschinen in die Länge und 3 Arschinen in die Breite. Ich gebe hier eine Beschreibung zweier von den bei dem katschinischen Dom von mir ausgegrabenen Steinhauften.

*Steinhauften No 1.* Die Länge des Hauften von dem einen äussersten Endstein bis zum andern betrug 4 Arschinen 2 Zoll, die Breite 3 Arschinen 4 Zoll. Die Steine waren stark bemoost und tief eingesunken. Das Grab lenkte dadurch meine Aufmerksamkeit auf sich, dass seine Richtung, nach den Ecksteinen zu urteilen, etwas von der gewöhnlichen abwich — die Ecksteine standen hier fast im Nordwesten und Südosten. Auch die Tataren stiessen sich an der Richtung des Grabes und erklärten einstimmig, das Grab gehöre nicht ihrem Stamme an. Bei vorgenommener Grabung fasste ich die beiden Ecksteine ins Auge und liess eine Öffnung von ungefähr einer Arschine in die Breite graben. Nachdem die oberste Lage von grösseren und kleineren Steinen, die sich eine Viertelelle in die Erde erstreckte, entfernt war, stiess man auf eine Erdschicht, in der nichts als einige verfaulte Knochen (vermutlich von einem geopfertem Pferde) entdeckt wurden. In einer Tiefe von einer halben Arschine zeigte sich weissliche Erde, die ich zuerst für unberührte Erde hielt, weshalb ich auch bezweifelte, dass ich ein Skelett finden würde. Ich liess jedoch die Nachgrabung fortsetzen, und in einer Tiefe von 3 Viertelellen zeigten sich bereits Skelettknochen. Daneben kamen Stücke übel verrosteten *Eisens* zum Vorschein. Kein Sarg war um das Skelett, ebensowenig entdeckte ich verfaultes Holz. Das Skelett lag genau von Osten nach Westen, auf den Rücken gelegt, mit dem Gesicht gen Osten, der aufgehenden



den Sonne zu. Die Ecksteine wiesen folglich nicht ganz richtig. Auch war der zu Häupten placierte Stein eine Arschine von der Leiche entfernt. Nachdem wir das Skelett, das sehr gut erhalten war, herausgeschafft hatten, ergab sich als Tiefe des Grabes gerade eine Arschine.

*Steinhaufen No 2.* Der Haufen ebenso wie der erste. Auf beiden Längsenden befand sich ein Stein. Der Abstand zwischen den Steinen 4 Arschinen 1 Zoll. Die Breite des Haufens genau 1 Sashen.

Auch hier wurden einige Knochen unter der Steinschicht entdeckt. Die weissliche Erde zeigte sich in einer Tiefe von  $\frac{1}{2}$  Arschine. Die Leiche lag wie im ersten Grab. Das Skelett wohl erhalten. Keine Funde.

Bemerkung. Ein Grund, warum die Tataren die erwähnten Gräber nicht anerkennen wollten, ist ihr altertümliches, bemoostes Äussere. Doch scheint die Wohlerhaltenheit des Skeletts und das vorgefundene Eisen zu beweisen, dass die Gräber aus sehr später Zeit stammen. Übrigens muss angenommen werden, dass die Tataren die Steppe von Sajansk schon vor der Ankunft der Kirgisen durchstreift haben, obwohl die Gräber kaum ein so hohes Alter haben können. Vielleicht sind manche Steinhaufen samojedischen Ursprungs.

Mitten unter den eben erwähnten Gräbern oder Steinhaufen entdeckte ich hier und da in der Erde kleinere Höhlungen oder Einsenkungen von vollständig runder oder ovaler Form. Hier war kein Stein über der Höhlung zu sehen, sondern rundherum bemerkte man überall kleine Steine, obschon mit Erde überwachsen. Ich unternahm es eins von diesen Altertümern zu öffnen. Bei vorgenommener Messung ergab sich als Länge 5 und als Breite 4 Arschinen innerhalb des Steinrings.

Die Erde war obenauf so fest, dass sie nur mit der Axt losgehackt werden konnte. Darunter erschienen kleinere Steine in geringer Menge, sonst aber nichts weiter. Nachdem  $\frac{1}{2}$  Arschine tief gegraben war, trat die weisse Erde zu Tage. Ich liess die Arbeit 1 Arschine weiter fortsetzen und stiess nun überall auf steinigen Grund, den ich zu durchbrechen versuchte; ich merkte jedoch bald, dass die Steine erdfest waren, und die Fort-

setzung eines Felsen bildeten, der sich ebenfalls am Ufer zeigte. Auch war die Erde selbst so fest, dass man deutlich sah, dass hier keine Grabung zuvor stattgefunden hatte. Funde wurden ebensowenig erzielt. Es unterliegt keinem Zweifel, dass diese Höhlungen Überbleibsel von früheren Erdhütten sind.

Beim katschinischen Steppendom giebt es auch eine Anzahl grösserer Kurgane. Sie kommen in getrennten Gruppen vor und sind von sehr verschiedener Grösse. Viele von ihnen sind bereits berührt worden, teils von Menschenhänden, teils von Tieren, die tiefe Löcher in die Kurgane gegraben haben. In der Richtung weichen die grossen Kurgane ein wenig von den kleinen ab; denn während die letzteren gewöhnlich von Osten nach Westen liegen, sind die grossen Kurgane von Nordwest nach Südost gelegt.

*Grosser Kurgan.* Ich machte mich daran einen der am wenigsten beschädigten, in dem sich nur in der südöstlichen Ecke ein Loch befand, zu untersuchen. Dieser Kurgan war, wie ein grosser Teil der anderen, in der Mitte etwas eingesunken; an beiden Enden aber war seine Höhe im Verhältnis zur Erde 1 Arschine 2 Zoll; die Länge des Hügels betrug 7 Sashen 2 Arschinen 4 Zoll, die Breite 4 Sashen 2 Arschinen 8 Zoll.

Das Grab war ringsum mit einer Wand umgeben, die fast vollständig in die Erde eingesunken und stellenweise mit Erde bewachsen war. Auf der südlichen Längsseite waren 3 flache, an den Enden spitze Steine, mit der Querseite gegen den Hügel gerichtet, auf der anderen Längsseite befand sich nur ein vierkantiger Stein in der Nordwestecke. Der Hügel sah folgendermassen aus (Fig. 16):

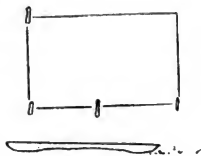


Fig. 16.

Auf der Längsseite des Grabes standen etwas schief gegeneinander zwei flache Steine aufgerichtet, von denen sich der eine gar nicht, der andre nur sehr unbedeutend über die Erdoberfläche erhob. Der Abstand zwischen diesen Steinen betrug: 4 Sashen 1 Arschine 6 Zoll.

Da die Aufgrabung des ganzen Kurgans mit grösseren Unkosten verbunden gewesen wäre, als meine Mittel gestatteten, fasste ich diese Steine ins Auge und liess zunächst ein 1 Arschine breites Grab zwischen den beiden Steinen aufwerfen. Nachdem die oberste Erdschicht beseitigt war, erschien hier und da zermalmttes Gestein. Bei den beiden Pfosten liess ich nur bis zu den Enden graben, wobei es sich herausstellte, dass der eine Steine 1 Arschine 8 Zoll, der andre 1 Arschine 2 Zoll hoch war. Nachdem 1 Arschine tief in die Erde fortgegraben war, begannen sich auf der nordwestlichen Seite Knochenstücke zu zeigen, und auf der entgegengesetzten wurde eine Menge verfaultes Holz zu Tage gefördert. Man konnte in dem Holz Nagellöcher erkennen, Nägel selber aber waren nicht zu entdecken. Unter Holzstücken kam ein Kieferknochen, von einem Kinde stammend, zum Vorschein, sowie einige andre Knochenstücke, unter anderem ein kleiner Teil eines Schädels. Ich liess das Grab an dieser Stelle bis zu einer Breite von 1½ Sashen ausweiten, vermochte jedoch nichts weiter zu entdecken. Das verfaulte Holz, welches vermutlich ein Sarg gewesen ist, ruhte auf einer flachen Steinplatte. Diese wurde mit grosser Mühe gehoben. Die Nachgrabung wurde in die Tiefe fortgesetzt, hier stiess man aber schon auf feste Erde. Am entgegengesetzten, nordwestlichen Ende wurde das Grab ebenso in die Breite ausgeweitet. Hier war kein Holz, wohl aber fanden wir zwei Skelette, die ganz dicht bei einander lagen. Beide Leichen lagen auf der Seite mit dem Ohr auf der Erde. Sie waren, wie der Sarg, an die Querseite des Grabes placiert, nicht vollkommen von Osten nach Westen, aber doch so, dass sie die aufgehende Sonne erblicken konnten.

Ausser den beiden vollständigen Skeletten kamen noch mitten zwischen den erwähnten Steinen ein Schenkelknochen und ein Kieferknochen von einem vierten Skelett zum Vorschein. So breit ich auch das Grab ausweiten liess, war doch auf den Seiten nichts zu finden. Hier begegnete man auch keinen Steinen, sondern nur lockerer Erde. Von den beiden Hirnschalen, die nahe bei einander lagen, war die eine unverzehrt, die andre verfault; die Leichen mit Rücken und Vorderseite aneinander.

---

Ich war bei einem tatarischen Gedächtnisfest zugegen,<sup>1</sup> wo ungefähr 40 Koibalen um das Grab versammelt waren. Allesammt hatten sie Branntwein, gebratenes und gekochtes Fleisch, Milch, Käse, Butter, Brot und andre Esswaren mitgebracht. Die Versammelten sassen um ein Feuer beim Grabe, assen, tranken, rauchten; die nächsten Verwandten sassen dicht am Grabe und sangen Klagelieder, legten Speise auf das Grab und gossen eine Tasse Branntwein nach der anderen in das Kopfende des Grabhügels. Einige Weiber weinten bitterlich, beugten sich dem Grabe zu, schlugen mit Händen und Stöcken auf die Steine und legten Zeichen des verzweifeltsten Kummers an den Tag.

Den Verwandten (Angehörigen desselben Geschlechts) ist es verboten das Grab für den Toten zu graben. Daher versammeln sich, sobald es bekannt geworden, dass jemand abgeschieden ist, Leute von verschiedenen Seiten um ein Grab zu graben. Hierdurch erklärt es sich, wie so grosse Grabhügel wie die im Kreise Minusinsk haben errichtet werden können.

Die *Siirät* (samoj. *Siirtje*), die Geister der Abgeschiedenen, wandern nach dem Glauben des Volkes nach dem Tode auf Erden umher. Man fürchtet sich vor ihnen und hält 3 Tage und 3 Nächte um das Zelt Wache; keiner wagt zu schlafen; bei jedem kleinen Geräusch ist man vor Entsetzen ausser sich. Laut Überlieferungen und alten Sagen haben die Tataren ihre Toten früher in Baumwipfeln begraben.

#### *Den 1. Mai.*

Tatarengräber. Auf dem Hügel beim katschinischen Dome, wo ich zuvor zwei Gräber hatte öffnen lassen, liess ich wiederum 2 neue, der äusseren Form nach den vorigen gleichende aufroden.

*Steinhausen N:o 3.* Länge des Grabes: 5 $\frac{1}{2}$  Arschinen, Breite 2 Arschinen. Das Grab bis in gleiche Höhe mit der Erde eingesunken und auf allen Seiten mit einer Wand von

<sup>1</sup> Bei der Abreise vom katschinischen Dom am 24. (12.) Mai 1847.  
*Res. och Forskn. II: 292.* *Red.*

grösseren Steinen umgeben. Auf dem Grab ein Haufen kleiner Steine. Am Kopfende des Grabes ein grosser, aufrechtstehender Stein.

Der Steinhaufen war eine Vierteilelle in die Erde eingesunken. Gleich unter ihm eine Humusschicht. Die Leiche lag gerade eine Elle tief in der Erde; das Skelett wohl erhalten. Keine Funde.

*Steinhaufen No 4.* Ein dem Äusseren nach sehr altes Grab, die Steine oben bemoost und zu einem Teil mit Erde bewachsen. Der Steinhaufen ganz eben mit dem Boden. Ein grösserer Stein war nur am West(Kopf)-Ende vorhanden. Länge des Grabes: 3 Arschinen, Breite: 2 Arschinen.

Die Leiche lag  $\frac{1}{2}$  Elle tief in der Erde, direkt unter dem Haufen; kein Humus. Ich liess über eine Arschine in die Erde graben in der Hoffnung eine zweite Leiche zu finden, doch vergebens.

### Askys. Neuer Dom von Sagaisk.

Der *Askys* bildet die Grenze zwischen den Steppen von Katschinsk und Sagaisk, obzwar die sagaiskischen Tataren auch zwischen dem Askys und der Kamyschtsa wohnen. — Der Tabat bildet die Grenze zwischen den Tataren und Russen, den Koibalen und Sagaitzen.

*Götterbilder.* 1. Am neuen Dom von Sagaisk steht ein vierkantiger, etwas geneigter Schieferstein von 2 Arschinen Höhe 4—10 Zoll Breite und folgendem Aussehen (Fig. 17).



Auf drei Seiten des Steines sieht man menschliche Figuren einpunktirt, auf der vierten befindet sich nichts. Die meisten Figuren sind undeutlich, doch kann man an einer Figur deutlich eine weibliche Brust gewahren, sowie ausserdem einen Mund, Augen, Nase, Leib etc. Dieser Stein soll von einem Herrn etwas weiter oben am Flusse aufgefunden und hierhergebracht worden sein. Einen

Fig. 17. Namen hat er nicht.

II. Einige Werst diesseits des Ustjes od. alten Domes von Sagaisk steht nahe bei einem Kurgan, der aufgegraben ist, ein Bolvan, den die Tataren *kurtjak-tas*, den Altweiberstein, oder *yräkäng*, Grossmutter, nennen (Fig. 18 u. 19). Der Stein neigt sich etwas nach vorn, seine Höhe beträgt einen Sashen. Er stellt ein altes Weib mit spitziger Mütze auf dem Kopf, grob ausgehauenes Gesicht, mit Nase, Kinn, Stirn und Brust in erhabener Arbeit vor. Auf der Hinterseite sind Nacken und Rücken grob abgebildet. Das Bild ist ziemlich abgerundet, in der Mitte dick, schmal am Fusse. Mund, Nase und Kinn des Bildes sind reichlich und erst vor ganz kurzem mit Butter und Sahne beschmiert

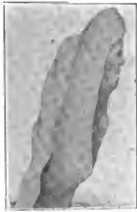


Fig. 18.



Fig. 19.

worden. Das Antlitz des Bildes gen Osten (NO), in derselben Richtung wie die Leiche, d. h. mit dem Abakan, »vor dem Winde«, sodass das Gesicht vor den kalten Bergwinden geschützt ist.

Bemerkung. Bei diesem 7 Werst diesseits des alten Doms von Sagaisk befindlichen Steine versammeln sich die Tataren am Petrowtag bis zu einer Anzahl von mehreren 100 Personen und bringen Brantwein, Schafe und diverse Lebensmittel mit. Bei dieser Gelegenheit wird das von Vögeln beschmutzte Steinbild reingewaschen, mit Sahne, Brantwein und Airan beschmiert, dem Gotte zu Ehren Hämmel geopfert, und ein grosses Fest gefeiert.

III. Beim alten Dom von Sagaisk (Ustjes) liegt ein umgestürztes Steinbild, das ein Weib darstellt, von den Tataren



kys, Mädchen, genannt. Dieser Stein hat früher auf einem nunmehr aufgedeckten Kurgan namens *kys-koza*, Mädchenkurgan, gestanden. Er besteht aus einer flachen Schieferplatte, die überall eben gemacht und wohl abgerundet ist. Länge: 2 Arschinen 2 Zoll (1 Arschine 14 Zoll), Breite: 1 Arschine 1 Zoll an der breitesten Stelle in der Mitte. Der Stein,



Fig. 20.

überall von geringer Dicke, verschmälert sich nach den Kanten hin, die wohl abgerundet sind. Er ist am oberen wie am unteren Ende gleich rundgedreht und entbehrt aller Kanten. Er stellt ein Weib mit grob ausgehauenen Gesicht in erhabener Arbeit vor. Ausser dem Gesicht sind auch die Schultern deutlich bezeichnet. Das Weibliche ist nur durch

5 Zöpfe kenntlich gemacht, die über die Schultern herabfallen. Das Haar ist nicht gescheitelt, sondern die Flechten gehen in einzelnen Wellen übereinander über den Kopf (Fig. 20).

IV. Nicht fern von diesem Stein befand sich ein anderer namens *Aalep-tas*, der Heldenstein, der früher am Ende eines unlängst niedergerissenen Kurgans gestanden hat. Dieser Stein war 4 Arschinen 3 Zoll lang, 1 Arschine 1 Zoll (= 15 Zoll) breit und 4 Zoll dick. Auch er war plan zugehauen, und seine Kanten waren abgerundet. Auf einer Kante findet sich ein Gesicht in erhabener Arbeit, aber mit schwachen Konturen.

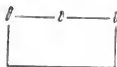


Fig. 21.1.

*Var.* Auf dem linken Ufer des Askys [Jes?],

3 Werst oberhalb seiner Mündung, befindet sich ein Kurgan (Fig. 21.1), von dessen Steinen einer den Namen *Aalep-tas* führt.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Die von Castrén bei mehreren Gelegenheiten niedergeschriebenen verschiedenen Angaben über die Lage dieses Kurgans dürften auf einer Verwechslung des alten und neuen Doms von Sagaïsk sowie der Flüsse Jes und Askys beruhen. Die erstere Angabe muss nach den Massen des Steines *Aalep-Tas* die richtige und der Kurgan derjenige sein, über den Castrén noch folgendes bemerkt: *Beim Ustjes auf dem Berge Saroj stand ein Ainabild mit grobdargestelltem Gesicht. Dasselbe ist jetzt ungegraben, und unter ihm hat man 7 Steinkruken gefunden.* Die drei Kurgansteine finden sich in Castréns Manuskripten unbeholfen in Tusche auf demselben Blatte wie die Weiberbilder *kys* und *kurtjak* (Figg. 18–20), abgebildet.

Nach Mäschkoffs Angaben waren die Steine: a) Aalep-tas  $3\frac{1}{2}$  Arschinen hoch; b) etwas kleiner; c) 4 Arschinen hoch (Fig. 21,2).

Bei der Ausgrabung fand Mäschkoff in einer Tiefe von einer Viertelelle flache Schieferplatten von ungefähr  $2\frac{1}{2}$  Arsch-



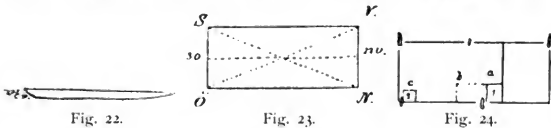
Fig. 21,2.

nen Länge und  $1\frac{1}{4}$  Arschinen Breite. Es waren 3 an der Zahl, eine in der Mitte des Kurgans unter dem Stein *b* und zwei an den Seiten. Unter denselben wurden Steingräber mit Skeletten und Thongefässen entdeckt.

*Grosser Kurgan.* In der Steppe von Sagaisk an der Mündung des Askys liegen grössere und kleinere Kurgane in grosser

Zahl verstreut. Ich liess von den Tataren einen öffnen, der 1 Arschine 1 Zoll (= 15 Zoll) hoch, 3 Sashen 4 Zoll breit, 7 Sashen 2 Arschinen 4 Zoll (= 7 S. 1 A. 12 Z.), d. h. 7 Sashen lang war. Die Richtung des Grabes wie gewöhnlich, d. h. die Diagonalen von Norden nach Süden, von Osten nach Westen (Fig. 22—24).

Das Grab war ringsum mit einer Schieferwand umgeben, die sich bald zwei bis vier Zoll, bald garnicht über die Erde erhob. Auf beiden Längsseiten standen einige Schieferblöcke. Das Grab war durch eine schmale Wand von 2—4 Zoll Höhe in zwei Abteilungen geteilt; die eine 5 Sashen, die andre 2 Sashen 1 Arschine 12 Zoll lang. Es war überall mit Erde bedeckt, nachdem aber die oberste Erdschicht entfernt war, traten besonders mitten auf dem Grabe eine Menge grösserer



und kleinerer Steine, durchweg Schiefer, hervor. In einer Tiefe von  $\frac{1}{4}$  Elle wurden an zwei Stellen menschliche Schenkelknochen aufgeworfen. Merkwürdigerweise stiess man über der Feuerstätte auf einen vom Feuer nicht berührten menschlichen Knochen. Am Nordende des grösseren Abteils wurde in einer Tiefe von  $\frac{1}{2}$  Arschine ein vierkantiges, aus flachen Schieferblöcken gebildetes Grab entdeckt. Dasselbe war mit Erde angefüllt und oben mit einem Schieferblock bedeckt. In einer Tiefe von 10 Zoll unterhalb des Deckels (oder 18 Zoll = 1 Arschine 2 Zoll unter dem Erdboden) wurde ein stark mitgenommener Kinderschädel aufgehoben. Dicht an diesem Grab war eine Feuerstätte (b), in der ich Stücke von einem zerbrochenen, verbrannten Steintopf und Asche fand. Seitlich davon wurden wiederum einzelne Stücke einer grösseren Leiche sowie auf dem Boden eine Menge verfaultes Holz ausgegraben.

Im Südostende wurde auch ein kleiner Steinsarg unter der Erddecke gefunden. Der Sarg war 12 Zoll lang (auf der

Querseite) und 10 Zoll breit (auf der Längsseite). In einer Tiefe von 8 Zoll lagen in dem Sarg Bruchstücke eines Kinderschädels. Um den Sarg nichts — weder Feuerstätte noch Skelett.

Mitten in dem Kurgan fanden sich unter dem Steinhaufen verfaultes Holz und Schenkelknochenstücke (e) u. a.

Die erste Abteilung (Fig. 25): a) Steingrab, b) Feuerstätte, c) Steingrab, d) verfaultes

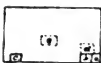


Fig. 25.

Fig. 26. Holz und viele Knochen, e) Holz und menschliche Knochen, Stücke von Steinkruken.



Fig. 26.

Die zweite Abteilung (Fig. 26): In dieser wurde ein Steinsarg entdeckt, 1 Sashen 2 Zoll lang, 1 Arschine 12 Zoll breit. In einer Tiefe von einer Vierteilelle wurden ausgegraben: 1) Knochen von einem Kinderschädel, 2) ein Kiefer von einem Hund. Eine Arschine tief befand sich eine unendliche Menge menschlicher Knochen, aber kein Schädel. Auf der südlichen Aussenseite des Grabes lagen zwei Skelette mit den Füßen wider einander — beide aufs Ohr gelegt. Sie lagen 10 Zoll tief. a) Steingrab, b) ein Stein am Kopf des einen Skeletts.

Ich liess im Grabe N:o 2 einige Ecksteine ausheben, fand jedoch nichts. Überhaupt keine Funde ausser Knochen und Stücken von Steinkruken. Schliesslich liess ich diesen Kurgan bis auf die feste Erde, bis rund 2 Arschinen tief unter dem Hügel, ausgraben.

Allgemeine Bemerkung: Wo der Sarg aus Erde besteht (was oft mitten im Grabe der Fall ist), hat die grosse Steinmasse (die stets mitten auf dem Grabe am grössten ist, wo auch der Hügel zumeist hoch ist) den Schädel zermalmt, und das verfaulte Holz hat das Skelett ebenfalls stark angegriffen.

*Kurgan.* Nahe beim nächstvorhergehenden Kurgan gelegen. Seine Dimensionen sind: Länge  $3\frac{1}{2}$  Sashen, Breite 3 Sashen, Höhe ungefähr 10 Zoll. Rund herum eine unbedeutende Schieferwand. Die Form des Kurgans:



Fig. 27.

Zu oberst auf dem Grabe war nur Erde, kein loser Stein. Auf der Südseite wurde in einer Tiefe von einer Vierteilelle ein vollständiges Skelett mit dem Kopf

gen Südost (dicht an der Wand) und den Füßen gen Nordwest entdeckt. Das Skelett lag auf der Seite. Unter dem Skelett lagen eine grosse und mehrere kleinere Schieferplatten, und darauf wurden Schafsknochen sowie Stücke einer Steinkruke gefunden. Nachdem die Steinplatten fortgeschafft waren, zeigte sich:

a) ein Grab (= Steinsarg) in einer Tiefe von  $\frac{1}{2}$  Arschine oder 2 Viertellelln unter der Erdoberfläche. Das Grab war 1 Sashen 1 Zoll lang, 1 Arschine 2 (bis 4) Zoll breit.  $\frac{1}{2}$  Arschine tief zeigten sich: Kohlen und ein *kupfernes Messer*, 1 Arschine tief ein Leiche mit dem Gesicht nach oben, dem Kopf auf der Südwest- und den Füßen auf der Nordostseite. Dicht bei der Leiche wurden Schafsknochen gefunden. Beim Kopf eine Steinkruke und eine *kupferne Axt*. Kleine Kupferzieraten. Das Grab befindet sich eine Arschine von der Wand entfernt, quer placiert.

b) Ein Grab ohne Steinsarg. Dasselbe nahm die ganze Mitte des Hügels ein und war mit ungeheueren Platten bedeckt, deren eine 1 Arschine 12 Zoll lang, 2 Arschinen 2 Zoll breit, 6 Zoll dick war. Nachdem die Platten beseitigt waren, zeigten sich stark verfaultes Holz, grosse zerbrochene Thonkruken und zwei ganz frische Skelette, zwei Schädel auf den Ohren mit dem Gesicht gen NO.

c) Ein Grab im Nordwestende, eine gute Arschine von der Wand, in einer Tiefe von  $2\frac{1}{2}$  Viertellelln — mit Deckel versehen, worauf Knochenstücke (von einem Menschen?) lagen. Unter der Platte ein Steinsarg 2 Arschinen 8 Zoll lang, zu Häupten 1 Arschine 2 Zoll, zu den Füßen 14 Zoll breit. In einer Tiefe von nur 4 Zoll zeigten sich im Grabe zu den Füßen 2 Steinkruken mit Erde gefüllt; mitten in dem Sarg in derselben Tiefe ein *kupfernes Messer* und ein kupferner Schmuck, wie ihn die tatarischen Weiber an den Sätteln tragen. In einer Tiefe von 12 Zoll dicht nebeneinander 2 Schädel mit dem Gesicht nach oben, in der gewöhnlichen Richtung. Dieses Grab hatte, obgleich nur 12 Zoll hoch, doch dieselbe absolute Höhe wie a), denn der Steinsarg war kleiner, die Erdschicht hingegen höher als bei a).

### Ustjes. Alter Dom von Sagaisk.

Man hat bei der Beschreibung der Kurgane der Höhe eine grosse Bedeutung beigelegt, und manche Verfasser sind der Meinung gewesen, die verschiedene Höhe der Gräber weise nicht nur auf ein verschiedenes Alter, sondern auch auf die verschiedenen Arten der Begrabung bei den verschiedenen Völkerstämmen hin. Auch die Russen und Tataren unterscheiden zwischen *Kurganen* oder *Mogilen* und *Maiaken*. Beide sind gewöhnlich mit einer Schieferwand umgeben, oft in Abteilungen geteilt, bald mit, bald ohne Ecksteine, haben dieselbe Richtung u. s. w. In der Absicht die Art der niedrigen Kurgane näher zu erforschen, untersuchte ich zwei beim alten Dom von Sagaisk befindliche Kurgane, die sich garnicht über die Erdoberfläche erhoben und beide der Grabsteine entbehrten, jedoch mit einer niedrigen Wand umgeben waren. Ich gebe einen kurzen Bericht von ihrer Beschaffenheit.

Nach den von mir angestellten Untersuchungen besitzt die Höhe in ethnographischer Hinsicht durchaus keine Bedeutung. Öfters trifft es sich wohl so, dass niedrige Kurgane recht alt sind, in der Konstruktion aber unterscheiden sie sich garnicht von den hohen.

*Niedriger Kurgan No 1.* Länge: 2 Sashen 1 Arschine 4 Zoll, Breite: 1 Sashen 1½ Arschinen. Das Grab bestand aus zwei Abteilungen: die eine 1 Sashen 1 Arschine 4 Zoll, die andre genau 1 Sashen. Die beiden Abteilungen waren durch einen niedrige Schieferwand von einander getrennt, und das ganze Grab war ausserdem mit einer ebensolchen Wand umgeben.

Das Grab war, nach dem Aussehen zu urteilen, schon sehr alt, die Steine bemoost und eingesunken. Bei der Nachgrabung ergab es sich, dass die Erde zuoberst so fest war, dass sie nur mit Mühe losgehackt werden konnte. Unter der obersten Erdrinde erschien Kiesboden (nach der allgemeinen Natur des Erdbodens). Lose Steine waren im Grabe keine. In der kleineren Abteilung wurde in einer Tiefe von 6 Zoll ein Schafsknochen und etwas tiefer stark verfaultes Menschengewebe ausgegraben. Weiter konnte nichts entdeckt werden, obgleich ich 1½ Arschinen in die Tiefe graben liess.

In der grösseren Abteilung fand sich am Südende ein unvollständiger Steinsarg aus Schieferscheiben. In diesem Sarg stiessen wir in einer Tiefe von 14 Zoll unter der Erdoberfläche (6 Zoll in dem Sarge) auf stark verfaulte menschliche Knochen und unter denselben auf einen Schafskiefer. Vier Zoll (tiefer) fand ich einen unvollständigen Kinderschädel und andre Knochen von einem Kinde. Im übrigen wurden in der grösseren Abteilung nur kleine Knochenteile entdeckt.

*Niedriger Kurgan No 2.* Wie der vorige in gleicher Ebene mit dem Boden, keine Ecksteine, eingesunkene Schieferwände ohne Zwischenwand, jedoch mit einem grossen Steine, der sich aus dem Grabe erhob.<sup>1</sup> Das Grab bildete nahezu ein Quadrat; es war 3 Sashen 1 Arschine 2 Zoll lang und 3 Sashen 1 Arschine breit. Der Kurgan war stark mit Erde überwachsen und sehr alt.

In der südlichen Ecke wurde ein aus kleineren Steinen hergestellter Steinsarg entdeckt: 1 Arschine 8 Zoll lang, 10 Zoll breit. In einer Tiefe von 12 Zoll unter der Erdoberfläche zeigten sich Bruchstücke eines Kinderschädels, und darunter ein grosser menschlicher Schenkel, der unter dem Sarge lag. Auf der Nordseite des Grabes zeigten sich verfaultes Holz und verfaulte Knochenstücke. In der Mitte ein grosser Steinhaufen und zwischen den Steinen eine Menge kleiner Knochenteile von Menschen und Schafen, auch verfaultes Holz.

Humus zeigte sich schon in einer Tiefe von 8—12 Zoll, Knochenteile dagegen wurden noch in einer Tiefe von über 1 Arschine ausgegraben. Obgleich ich bis auf 1 Arschine 10 Zoll fortgraben liess, war doch nichts weiter in diesem Grab zu finden. Das Grab war augenscheinlich eingesunken.

*Allgemeine Bemerkungen.* Die Tataren von Katschinsk und Sagaik begraben ihre Toten oft, besonders wo die Berge abseits liegen, in alten Kurganen (Diese Stämme begraben ihre Leichen sonst nicht an niedrig gelegenen Stellen). Darum

<sup>1</sup> Im Allgemeinen gilt die Bemerkung, dass sich, wo Zwischenwände fehlen, wenigstens irgend einer grössere aufrechtstehende Stein im Grabe vorfindet

ist es wahrscheinlich, dass alle Leichen, die in einer Tiefe von weniger als 1 Arschine entdeckt wurden, tatarischen Ursprungs sind, denn die ursprünglichen Leichen trifft man nie in geringerer Tiefe an.

Unter den alten Leichen habe ich nur ausnahmsweise eine einzelne Leiche — ausser Kinderleichen — sondern gewöhnlich zwei nebeneinander in *einem* Grab gefunden. Hieraus darf man schliessen, dass Mann und Frau dicht aneinander eingelegt wurden. Das Grab ist natürlich geöffnet worden, und dieses erklärt den Umstand, dass die eine Leiche oft stärker verfault ist als die andre, sowie auch, dass oft Teile der einen Leiche fehlen.

Die Kurgane sind Familiengräber, und ich habe oft die Beobachtung gemacht, dass sich in den Gräbern eine ebenso grosse Anzahl Grabsteine vorfinden, als grössere Leichen oder Leichenpaare vorhanden sind. Wenigstens sind es niemals mehr Steine als Leichen. Diese Steine sind Schutzheilige, und viele von ihnen haben menschliche Gestalt mit grob markierten Körperteilen: Kopf, Achseln, Gesichtsteilen etc.

Die Toten wurden ursprünglich in die Breite gelegt; da aber das Grab zu eng wurde, musste man es mit Hilfe der gewöhnlichen Zwischenwände weiter machen. Ausserdem hat man Tote (bes. Kinder) auch über anderen Leichen begraben, was durch Überlieferungen bei den Samojeden von Tomsk bestätigt wird. Ich vermute, dass der grosse Steinhaufen, der gewöhnlich mitten im Grabe anzutreffen ist, gerade dadurch aufgekommen ist, dass mehrere Leichen übereinander eingelegt worden sind. Zu bemerken ist, dass die Längsseite des Grabes gewöhnlich — doch nicht ausnahmslos — von Nordwesten nach Südosten liegt.

---

Kurgane finden sich nicht am Tashtip und weiter aufwärts am Abakan.

Zu den Sojoten gelangt man vom *Vorposten Abakansk* die *Tschechan* hinauf zum ersten Bergrücken, wo ein Wachtposten steht. Von da zum Flusse *Kantigir*; hier biegt man an einem Nebenfluss, der *Tosla*, ab und fährt diesen Fluss hinauf. Hier abermals über eine Bergscheide zum Flusse *Iskim*, der in



den *Vot-Kentschik* fließt, welcher seinerseits in den Jenissei mündet.

Sojotischerseits befindet sich am Iskim ein kleiner Kurgan, auf dem ein Stein aus Schiefer mit Inschrift steht. Die Sojoten fallen vor demselben auf die Kniee.

### Die Koibalsteppe,

die auf der rechten Seite des Abakan zwischen dem Tabat und dem Jenissei gelegen ist, umfasst 7 Ulusse, die Bewohner aber, die Koibalen, deren Sprache als Mittelglied das Samojedische mit dem Sojotischen vereinigt, sind ganz russisch oder tatarisch geworden. Auch die Koibalen erzählen, dass vor ihrer wie der Kirgisen Ankunft die Tschuden in dem Lande gelebt hätten.

Den Fluss Beja entlang erblickt man grosse Gruppen von Kurganen, besonders auf dem niedriggelegenen linken Ufer des Flusses, verstreut. Unter diesen Kurganen giebt es einige, die mit Steinen bedeckt und wahrscheinlich koibalischen Ursprungs sind, was auch der Umstand beweist, dass die Koibalen ihre Toten noch heutzutage an dieser Stelle begraben. Dass indessen auch die steinbelegten Kurgane sehr alt sind, beweisen die kolossalen Kurgansteine, die um die Gräber herumstehen. Noch schlagender thut dies der Inhalt der Gräber dar.

Die alten Gräber unterscheiden sich von den heutigen durch 1) die grössere Fläche, die sie einnehmen; 2) ihre mehr vierkantige Form; 3) Kurgansteine, die jedoch auch fehlen können; 4) ihre gleiche Höhe mit dem Erdboden.

Unter den an den Steingräbern aufgerichteten Steinen befand sich ein sehr hoher von seltsamer Form und dadurch besonders bemerkenswert, dass er auf drei Seiten mit *eingehauenen kleineren Vertiefungen* angefüllt war. Die dem Grabe abgewandte Seite war ganz plan. — Die meisten Gräber waren schon aufgeschaufelt.

*Steingrab No 1.* Dieses Grab war die Fortsetzung eines anderen bereits geöffneten Grabes und von dem selben ursprünglich durch eine Steinwand getrennt. In der vorhandenen Gestalt

war das Grab ungefähr 2 Sashen im Quadrat gross, mit dem umliegenden Boden gleich hoch und mit einer grossen Anzahl von grösseren und kleineren Steinen bedeckt. Am Grabe fanden sich 2 einander gegenüberstehende Steine.

Zwischen den Steinen wurde in einer Tiefe von nur 4 Zoll ein Schädel späten Ursprungs, obwohl stark mitgenommen, aufgefunden. Der Steinhaufen erstreckte sich  $\frac{1}{2}$  Arschine tief hin, und in der Mitte des Grabes zeigten sich viele Kohlen. In einer Tiefe von 10 Zoll begegnete Humus. In einer Tiefe von 1 Arschine zeigte sich auf den Seiten des Grabes eine Menge verfaultes Holz. In der Mitte nichts ausser Kohlen. Knochen konnten in diesem Grab nicht entdeckt werden.

Bemerkung. Es ist wahrscheinlich, dass sich hier früher ein Tschudengrab befunden hat, welches aufgerodet worden ist, wonach die Koibalen ihre eigenen Toten an derselben Stelle begraben haben. Die Kurgansteine sprechen für diese Ansicht, denn sie sind an gewöhnlichen Koibalengräbern nicht anzutreffen.

*Steingrab N:o 2.* 5 Arschinen lang,  $2\frac{1}{2}$  Arschinen breit, gleichhoch mit dem Boden. Keine Ecksteine. Die Grabsteine fast vollständig mit Erde bewachsen. Direkt unter der Erdoberfläche eine grosse Menge kleine Steine. Darunter in einer Tiefe von 6 Zoll eine flache grosse Platte und unter derselben ein durch das Gewicht des grossen Deckels etwas verschobener Sarg. In einer Tiefe von 9 Zoll Humus. 1 Arschine 6 Zoll tief wurden mitten unter der grossen Platte Knochen von 5 Schafen entdeckt, doch konnte nicht ein einziger menschlicher Knochen gefunden werden, obwohl das Grab nach allen Richtungen durchsucht wurde. Es ist möglich, dass die fünf Schafe bei dem in der Nähe gelegenen Kurganstein mit den Vertiefungen geopfert worden sind.

Bemerkung 1). Die Schafsknochen waren sehr alt; 2) keine Ecksteine kamen in diesem Grabe vor, welches gleich den neuen Gräbern etwas oval war sowie von ganz demselben Äusseren wie die 4 Steinhaufengräber am katschinischen Dom; 3) Richtung beider Gräber von NO nach SW oder von oben nach unten parallel mit dem Laufe des Abakan.

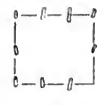


Fig. 28.

Neben diesen Steingräbern 2 fanden sich eine Menge ganz frischer Koibalengräber, darunter einige nur 1 Woche alt. Ich liess eins aufwerfen und drang bis zu einem Holzsarg vor, da widersetzten sich die Koibalen, als sie sahen, dass der Sarg ganz neu war, und deckten das Grab wieder zu.

*Kurgan.* Einzeln am Fluss Beja und von derselben Art wie die 5 von mir früher durchforschten Kurgane, d. h. mit Erde bedeckt (Fig. 32, 33). Länge: 4 Sashen 9 Zoll, Breite: 3 Sashen 2 Arschinen. Die Höhe betrug auf der nördlichen Seite 10 Zoll, die südliche dagegen war ein wenig eingesunken. Richtung von NW nach SO mit dem Abakanflusse. Das Grab war mit einer eingesunkenen Schieferwand umgeben und in der folgenden Weise mit 9 Kurgansteinen versehen.

Die oberste Erdschicht war 4 Zoll tief. Darunter auf der Nordwestseite grosse Schiefersteine. Unter ihnen stark verfaulte menschliche Knochen. Humus in einer Tiefe von 12 Zoll. Viel verfaultes Holz. Dazwischen menschliche Knochen und in einer Tiefe von  $1\frac{1}{2}$  Arschinen ein Schädel, der aus seiner Lage verrückt war und mit dem Scheitel gegen die Erde auf der östlichen Seite des Grabes lag. Auf der westlichen Seite wurde in einer Tiefe von 1 Arschine 11 Zoll ein Skelett mitten unter dem ersten Skelett, jedoch mit dem Schädel im Westen, angetroffen. Der Schädel lag auf dem Ohr mit den Augen gegen Osten. Ohne Zweifel war bei der Begrabung dieser Leiche die andere verschoben worden. Auf der Südostseite lag unter der Erdschicht ein ungeheurer Schieferblock, der mit Mühe aufgehoben wurde. Unter der Platte verfaultes Holz mit aufgehäuften Knochen, aber nur Bruchstücke eines Schädels in einer Tiefe von  $1\frac{1}{2}$  Arschinen. In der Mitte des Grabes stiess man auf einen grossen Steinhaufen, unter demselben war verfaultes Holz, Pferdeknochen, Bruchstücke von zwei menschlichen Knochen, doch kein Schädel in einer Tiefe von 2 Arschinen von der Spitze des Hügels.

*Den 9. Juni (28. Mai).*

Nach einem nahezu dreiwöchentlichen Aufenthalt in Ut reiste ich in Regen und Wind von hier ab mit Zahnweh, Schnupfen und Kopfschmerzen, die ich mir an einem kalten, regnerischen Tag beim Aufgraben von Kurganen zugezogen hatte. Nach einer Reise von 7 Werst langte ich im Dorfe Beja an, das von einem Fluss des gleichen Namens durchschnitten wird und mit Hügeln umgeben ist, auf deren Spitzen man Kurgansteine sieht.

Von Beja nach Kol ging der Weg über eine öde, bei Regenwetter höchst ungemütliche Steppe. Keine Jurten, ja nicht einmal Kurgane waren zu sehen, — nur ein Dorf von Deportierten mit dem Namen Sabinsk. Kol ist ein kleines, von Bergen eingeschlossenes Dorf an einem Fluss des gleichen Namens. Von diesem Dorf, wo ich mich nicht weiter umzusehen vermochte, brachte mich der Weg nach einer Reise von 9 Werst nach dem Dorfe Osnatschennaja, wo willige Todeskandidaten ohne Schwierigkeit einen Tarpejischen Felsen finden könnten um sich von ihm herab in den reissenden Fluss zu stürzen. Das Dorf, das zur Hälfte von Bauern, zur Hälfte von Tataren (in Jurten und Hütten) bewohnt ist, ist das äusserste [südlichste] Dorf am Jenissei und auf allen Seiten von hohen Bergen umgeben. Hoch über sie erheben sich die Sajanischen Berge, unter denen man, 40—50 Werst von Osnatschennaja, den Brus mit seinen fünf Gipfeln gewahrt.

Nachdem ich eine Nacht in Osnatschennaja verbracht hatte, setzte ich am folgenden Tage meine Reise auf dem Jenissei in einem Boote fort, das aus einem Pappelstamm hergestellt war. Der Fluss war angeschwollen, sehr reissend und voll von kleineren brausenden Stromschnellen. Er bildete eine Anzahl Inselchen, die mit Weiden, Pappeln, Birken, Föhren bewachsen waren. Auf dem linken Ufer des Flusses breitete sich eine baumlose Steppe aus, rechts aber unfruchtbare, mit einem dichten Föhrenwald besetzte Heide. Neun Werst unterhalb Osnatschennaja stieg ich bei dem Vorposten Sajansk, der von Kosaken bewohnt wird, ans Land. Diese Kosaken leben wie Bauern und sind fast von aller Dienstleistung befreit.

Ihre vornehmlichste Aufgabe ist es, über dem Grenzfrieden mit China zu wachen.

*Am 10. (24.) Juni* reiste ich mit dem Oberst Fallenberg [einem deportierten Ingenieuroffizier] von Schuscha nach Osnatschennaja um den von Spasskij erwähnten Grabstein mit Inschriften aufzufinden. Die Reise wurde zu Wagen auf der rechten Seite des Flusses ausgeführt, die einen ganz anderen Charakter trug als die linke oder Steppenseite. Die rechte war unebener, voller Hügel, reich an fruchtbaren Wiesen, mit Birken, bisweilen mit Nadelwald bewachsen. Von den Hügeln bei Otschura hatte man liebenswürdige Ausblicke auf den Fluss, der sich teilte und waldbewachsene Inselchen bildete.

Bei Osnatschennaja hatten wir schon die Hoffnung aufgegeben den angegebenen Stein zu finden, als wir ihn zufällig umgestürzt und zur Hälfte mit Erde überwachsen, unter einer Menge Koibalengräber entdeckten. Der Stein war  $\frac{1}{2}$  Werst vom Flussufer dicht am Wege, der nach Kol führt, gelegen.

Der Stein ist weicher Sandstein, voller Punkte, die Oberfläche etwas uneben, und die Figuren bisweilen undeutlich. Er hatte vorher aufrecht gestanden. Länge: 1 Sashen, Breite: 13 Zoll, Dicke: 3—4 Zoll. Der Stein scheint ungefähr  $\frac{3}{4}$  Arschinen tief in der Erde gesteckt zu haben.

Dicht bei dem Stein lag ein Grabhügel von 2 Sashen 1 Arschine Länge, 1 Sashen  $1\frac{3}{4}$  Arschinen, Breite und 14 Zoll Höhe. Die Erde des Kurgans war sehr locker. Die Steine in demselben ebenfalls. Ein Schafsknochen und Stücke einer Thonkruke. Keine Anzeichen eines Grabes. Der Kurgan war scheinbar früher aufgegraben und dann wieder zugefüllt worden. Auch fanden sich dicht daneben andre Gruben, die wahrscheinlich einmal in den Hügel gegraben worden sind oder war die Erde, die den Hügel bildete, gerade aus diesen Gruben aufgeworfen.

In dem eben erwähnten Stein fanden sich Inschriften auf 3 Seiten. Die eine Schmalseite war leer.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Der Stein wurde bekanntlich von Castrén und Fallenberg nach Schuscha transportiert. Die von ihnen daselbst genommene Kopie des Steins hat Spasskij 1857 veröffentlicht. *Red.*

*Am 17. (29.) Juni* reiste ich, von dem reichlichen Segen meiner Wirtin, Madame Kutusoff, und ihrer Familie begleitet, von Schuscha ab. Ich steuerte in einem kleinen Boot den Jenissei hinab.

Gegenüber dem Dorfe Kamenka, 27 Werst oberhalb Minusinsk, erhebt sich auf der rechten Seite des Flusses der Berg Tugarina-gora. Hier finden sich Eingrabungen in geringer Menge (cf. Fig. 15). Nachdem ich diese Figuren untersucht hatte, wiegte ich eine laue Mondscheinnacht auf den Wellen des Jenissei und landete gegen Morgen in Lugavskoje, von wo ich am folgenden Tag auf dem Landweg über eine einförmige, sandige Steppe nach Minusinsk zog.

*Am 1. Juli* setzte ich meine Reise von Minusinsk nach dem Wolost Tes fort. Der Weg war im Anfang sehr reich an Hügeln, die schwach mit Wald bewachsen waren. Auf den Höhen lagen schöne Wiesen und Felder, aber ohne Zäune. Einige Werst diesseits von Inja steigt man einen Hügel hinab und befindet sich auf einer Steppe, die 15 Werst lang und 12 Werst breit ist. Auf dieser Steppe liegen drei Dörfer: Bolschaja Inja, Malaja Inja und Tes. Bolschaja und Malaja Inja liegen beide an der Inja, einem kleinen, 9 Werst langen Fluss, der grösstenteils unterirdisch verläuft und in die Tuba mündet. Das Dorf Tes liegt am Bache Tes, nur einen Werst vom linken Ufer der Tuba entfernt.

### **Reise nach den Sojoten.**

*Am 3. (15.) Juli* reiste ich von Tes ab, wornach der Weg die Tuba, den Amyl und Irtuk hinauf ging und nach Überschreitung der Bergeshöhen von Ural den Fluss hinunter zu den Sojoten führte. Gegen den Mittag des 14. Juli schlugen wir 2 Werst diesseits vom Ufluss der Sojoten ein Lager auf und schickten Tataren auf Rekognoszierung aus.

*Am 15. Juli*

begab ich mich nach den Sojotenzelten und begegnete auf dem Wege zwei Sojoten, welche herbeikamen um Tabak zu

kaufen; sie hielten mich nämlich wie auch andre Sojoten für einen Kaufmann, obgleich ich mich für einen Goldsucher ausgab. Schon auf dem Wege wurde ich drei mit Steinen bedeckte Gräber sowie einen gottgeweihten Lärchenbaum mit aufgehängten Kleiderfetzen gewahr.

*Begrabungsarten.* Kurgane finden sich in den Steppen in grosser Menge.

Die Sojoten begruben früher ihre Toten nach samojedischer Weise über der Erde auf einem sogenannten *labas*, der mit Holz verdeckt wurde. Heutzutage wird der Abgeschiedene mit Kitaika (Nankin) oder anderem Stoff unwickelt und der *Nama* (Lamapriester) sucht eine abgelegene Stelle für ihn aus. Findet er nicht sofort einen geeigneten Platz, so ergeht es den Verwandten des Verstorbenen nicht gut. Sie und ihr Vieh werden von Krankheit und Unglück befallen. Der Nama sucht dieselben durch Gebete abzuwenden. Die besten Kleider des Verstorbenen, seine Pferde und Gerätschaften werden dem Nama zum Geschenk gemacht. Manche opfern ihm ihr ganzes Eigentum.

Ein Reicher wird in einem Sarg begraben, der abseits über der Erde aufgestellt wird. Der Nama singt und liest während des Begräbnisses und einige Tage darnach Gebete.

Wenn ein Nama stirbt, wird er in Seide gewickelt, in einen Sarg gelegt und bei Seite getragen. So geschah es auch mit Sumun-Djaisang und anderen bedeutenden Männern. Über den Sarg wird nichts, nicht einmal Erde, gelegt.

Ist der Tote begraben, so kehrt man in das Heim des Verstorbenen zurück und setzt ein grosses Gastmahl ins Werk. Ein Gedächtnisfest findet drei Jahre lang am Todestage des Abgeschiedenen statt.

Der Nama nimmt Pferd, Sattel und die besten Kleider des Verstorbenen an sich.

---

*Oba* bedeutet entweder ein einzelner Stein mit menschlichem Gesicht und menschlicher Form oder ein grosser Steinhügel von der Höhe eines Baumes. Ausserdem werden allerlei

Tierbilder in Felsen eingehauen oder gemalt. Man hat zu unterscheiden zwischen Oba (heutige Götterbilder?) und *közä*, den alten Kurgansteinen.

Um die Oba werden alle Jahre frische Birken gesetzt und in den Birken werden allerlei Zeugfetzen und Tierhäute als Opfer aufgehängt. Im August eines jeden Jahres erscheinen alle kleinen Lamas und ein mongolischer Oberlama. Alles Volk versammelt sich von nah und fern um die Oba und ruft das Bild um Hülfe und Gnade an. Man tötet allerlei Tiere, hängt die Felle in den Bäumen auf und verzehrt das Fleisch. Auf allen Obas finden sich Inschriften, die mit blauer Farbe gezeichnet sind. Auch giebt es eingehauene Inschriften, die zugleich gemalt sind.

Auch den Lärchenbäumen wird göttliche Verehrung bezeugt; man hängt Zeugfetzen, Tierhäute u. a. in ihren Ästen auf.

*Közä* werden ausserdem nicht nur mit Steinen bedeckte Kurgane genannt, wie ich sie am Ufluss sah (koibalische), sondern auch Kurgane überhaupt. Die Matoren erzählen, ihre eigenen Helden hätten solche Haufen aufgerichtet.

In den Steppen zwischen den Flüssen Ööber und Kammyschta (Nebenflüsse des Jenissei) finden sich solche Kurgane in unendlicher Zahl.

### *Am 17. Juli*

war ich endlich der Betteleien der Sojoten müde und reiste gegen Abend im Regenwetter unserem letzten Nachtlager auf der Hinreise zu [wornach die Rückreise angetreten wurde].

*Am 3.—6. August* reiste ich von Katjulka [an der Tuba] über Kuragina, Salobolina, Tes und Minusinsk zum katschinischen Dom. — —

*Am 7. August* reiste ich von hier weiter und machte 20 Werst vorwärts in der Steppe bei einem Tataren halt, der 40 Tabunen [Pferdeherden] und 1,200 Kühe besass.

An demselben Tag besuchte ich mehrere der unzähligen Ulusse, die über die Steppe von Katschinsk verstreut liegen und landete am Abend in einem Uluss am Uibat, 15 Werst oberhalb seiner Mündung. Hier fanden sich in einer Einhegung 3 Zelte, die drei verheirateten Brüdern gehörten, welche eine Familie bildeten.



*Am 8. August*

sandte ich verschiedene Leute aus um einige nach der Angabe von Pallas im Kreise der Umgegend befindliche Steininschriften aufzusuchen und begab mich in der gleichen Absicht ebenfalls in die Steppe hinaus. Die Hälfte des Tages waren wir in Bewegung, fanden aber bloss die folgenden bemerkenswerten Antiquaria.

1. *Kurgan mit Inschrift.* Drei Werst von Uibat, links [= rechts] am Fluss, 15 Werst oberhalb der Mündung befand sich ein riesiger Kurgan, der 66½ Sashen im Umkreis mass (Siehe Fig. 1). Seine Höhe konnte nicht genau bestimmt werden, da die Steppe hier geneigt war, und die Grenze zwischen der na-



Fig. 29.

türlichen Höhe und dem Grabhügel nicht ohne Nachgrabung angegeben werden konnte. Über die Kurgansteine hinaus, die ohne Zweifel in die feste Erde gestellt waren, erhob sich der Kurgan circa 3 Sashen hoch. Um den Kurgan lagen eine grosse Menge Steine, von denen [ein Teil] heruntergefallen war, doch beliefen sich allein die stehenden auf 41 Stück. Dieser Hügel bildete nahezu ein Quadrat; in der Mitte hatte man eine ziemlich tiefe Nachgrabung vorgenommen.

Auf einem der Kurgansteine vermochte man mit Mühe drei eingehauene Menschengesichter zu unterscheiden, von denen sich zwei dicht bei einander befanden, während das dritte ein wenig zur Seite sichtbar war. Dieser Stein war von keiner bedeutenden Grösse. Ein anderer, grösserer Kurganstein aus Schiefer war mit einer Inschrift (Fig. 29) versehen. Er stand mit der schmalen Seite dem Kurgan zugewandt; er war am oberen Ende fast spitz und verbreiterte sich stetig nach dem Fusse zu. Die Vorderseite war geradlinig, die abgewendete Seite dagegen

etwas gebogen. Die Inschrift befand sich auf der abgewandten Schmalseite. Auf beiden Enden waren einige Zeichen bereits unleserlich und aus dem oberen Ende waren sogar Steinstückchen abgefallen.

2. *Kurgan mit skulptierten Steinen.* Unweit dieses Kurgans befand sich ein anderer, der fast eben mit dem Erdboden und nicht von besonders grossem Umfang war, sich aber durch folgende Eigenschaften auszeichnete:

1. Befand sich auf der östlichen Seite des Kurganes beiderseits ein Stein mit einem Menschengesicht. Das eine war in den flachen Stein eingehauen und etwas undeutlich, das andre ausgehauen, aber sehr grob, sodass man nur Nase, Augen, Mund und Stirn unterscheiden konnte. Beide Steine waren sehr glatt, und der eine mit dem undeutlichen und, wie es schien, männlichen Gesicht war, vermutlich durch die Opfer, womit man das Bild beschmiert hatte, schwarz geworden. Am oberen Ende waren beide Steine spitz. Beide bestanden sie aus Granit. Der mit dem ausgehauenen Gesicht war ausgegraben worden und lag umgestürzt auf dem Boden.

2. Zeichnete sich der Kurgan durch einen einem Vorhof ähnlichen Anbau auf der östlichen Seite aus (Fig. 30). Derselbe war am Ende offen und die Seiten bestanden aus einigen in eine Reihe nebeneinander gestellten Steinen:

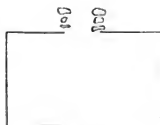


Fig. 30.

Man erwähnte, dass sich am Abakan auch ein Stein mit einem Menschengesicht befände.

Oft sieht man in der Steppe Kurgansteine, denen man offenbar Menschengestalt hat geben wollen, obgleich weder Gesicht noch andre Partien deutlich markiert sind.

Ausserdem sieht man auch Opfersteine, die sowohl am Kurgan, als auch ein Stück davon entfernt aufgestellt sind. Bemerkenswert sind besonders drei bei dem Dorfe Tes in geringem Abstand von einem riesigen Kurgan gelegene Opfersteine. Es sind ihrer eigentlich vier gewesen, der vierte aber liegt jetzt umgestürzt und zertrümmert auf dem Boden. Die Steine sind vierkantig und stehen folgendermassen hintereinander:

□ □ □ □ An dem erwähnten grossen Kurgan sieht man auch einen ungeheueren Stein von 4 Arschinen Höhe, 3 Arschinen 6 Zoll Breite und 6 Zoll Dicke.

Auch in diesem Kurgan ist in der Mitte nachgegraben worden.

Nachdem ich vergeblich versucht hatte die von Pallas angegebenen Inschriften ausfindig zu machen, kehrte ich zum katschinischen Dom zurück und traf mit einem deutschen Arzt, Herrn Böttiger, zusammen.

#### *Am 10. August*

reiste ich vom katschinischen Dom geraden Wegs über die Steppe zum Dorf Lugavskoje und stiess auf diesem Wege auf mehrere Koibalenulusse. Nahe bei der Mündung des Abakan findet sich auf der rechten Seite des Flusses in der Koibalsteppe ein hoher Berg. Auf der Steppe bemerkt man einige Überreste eines menschlichen Skeletts (eines Koibalen), und nahe bei dem Skelett sind 3 Steinhäufen aufgerichtet.

Auch giebt es auf den Steppen kleine vierkantige, mit Erde angefüllte Steinurnen.

*Am 11. August* langte ich im Dorfe Lugavskoje, 25 Werst oberhalb Minusinsk, an, liess mir einen Tataren rufen und beschäftigte mich mit ihm bis zum 21. August, wo ich nach dem Dorfe Oja, 25 Werst den Jenissei aufwärts, reiste.

*Am 24. August* liess ich 52 Personen zusammenbringen und machte mich früh am Morgen auf un einen Kurgan aufzuroden, der auf dem rechten Ufer der Oja, drei Werst oberhalb ihrer Mündung (in den Jenissei), lag. Auf derselben Anhöhe fand ich eine ganze Anzahl andre Kurgane, die aber meistens bereits aufgegraben waren. Von den unberührten war der in Frage stehende einer der grössten. Er war  $4\frac{1}{2}$  Arschinen hoch,  $11\frac{1}{2}$  Sashen breit und 13 Sashen lang. Die Längsseite lief wie gewöhnlich von NW nach SO.

Der Form nach war dieser Kurgan recht bemerkenswert. Er glich nahezu einem Balagan oder einem spitzen Dach. Er

endigte oben in einen hügelartigen Rücken (= takås) und fiel auf beiden Seiten ab. Der Rücken lief über die Längsseite des Kurgans, nahm jedoch nicht den ganzen Kurgan ein, sondern die beiden Enden der Längsseite waren ebenfalls ein wenig geneigt.

Um diesen Kurgan waren nur drei Steine aufgerichtet: zwei in den beiden Südecken und einer auf der westlichen Seite. Auf dem letzteren Stein, der dreikantige Form (Fig. 31) hatte, fand man einige Zeichen, sehr dünn und stark bemoost, eingegraben. Diese Zeichen, die ohne alle Ordnung auf den schmalen Kanten des Steins verstreut standen, waren (Fig. 31, 1, 2, 3):



Fig. 31.



Fig. 31,1.



Fig. 31,2.



Fig. 31,3.

Von diesen Figuren kommt N:o 1 und N:o 2 zweimal, N:o 3 viermal vor.

Der Kurgan war stark mit Gras bewachsen und die Erde obenauf hart.

In Anbetracht der geringen Arbeitskraft, die ich für die Nachgrabung zu verwenden hatte, beschloss ich die äussersten Kanten unaufgegraben zu lassen, entfernte aber auf der Längsseite doch mehr als den Dachrücken und liess die Breitseite nach und nach bis auf 6 Sashen ausweiten. Dass dieser Umfang vollkommen hinreichend war, ergibt sich aus der unten stehenden Beschreibung von der Konstruktion des Kurgans. Die Nachgrabung begann bei der Spitze und ging bis zu einer Tiefe von 1 Sashen fort, ohne dass etwas mehr entdeckt wurde als zwei Knochenstückchen, das eine von einer Ziege, das andre gleichfalls von einem Tiere stammend. Ein Stein zeigte sich nicht, der Inhalt des Kurgans bestand aus blossem schwarzem Humus.

In einer Tiefe von einem Sashen wurde endlich eine Schicht Holz entdeckt, die auf der Querseite des Kurgans, ungefähr in der Mitte, lag. Dieses Holz war ganz verfault, es war aber ohne Zweifel ein Sarg gewesen, denn inmitten des verfaulten Holzes entdeckten wir: 1) Nagellöcher, aber keine



Nägel und 2) eine grobe, weisse pulverartige Masse, die nichts anders als verwester Knochen sein konnte. In zwei Klafter Abstand von diesem Sarg wurden ebenfalls in einer Tiefe von einem Sashen einige Rippen, wie es schien von Menschen, aber kein Holz, aufgefunden.

Weiter wurde in dem schwarzen Humus nichts entdeckt. Sobald aber dieser entfernt war, und man in weisse Erde vordrang, erschien in der Mitte des Kurgans ein Dach aus Holz, welches gerade die Mitte des Kurgans einnahm und auf der Längsseite 2 Klafter  $\frac{1}{2}$  Arschine und auf der Breitseite 2 Klafter 4 Zoll mass, also nahezu ein Quadrat bildete. Rund um dieses Dach war die Erde fest, unberührt, weshalb die Nachgrabung hier eingestellt wurde. Das verfaulte Holzdach (Föhrenholz) wurde beseitigt, und darauf zeigten sich auf allen vier Seiten des Grabes Wände, die eine reguläre Grabkammer bildeten. Diese Kammer war bis zu einer Tiefe von  $1\frac{1}{2}$  Arschinen mit lockerer Erde angefüllt. Unter dieser Erdschicht entdeckten wir einige verbrannte Kohlen, wie sie sich auch über dem Dach oder Deckel gefunden hatten. Nachdem die lockere Erde aus der Grabkammer herausgeschafft war, stiess man auf Holzgrund (Föhrenholz), der nach meiner Berechnung 4 Holzschichten in die Tiefe mass — da 4 Reihen Stöcke übereinandergelegt waren. In dieser Grabkammer wurden auf der Nordseite entdeckt: 1) Reste von zwei menschlichen Leichen, die eine gross, die andre klein; 2) Knochen von einem Pferd; 3) Stücke von Steinkruken und 4) Sattelschmuck aus Messing.

Die Nachgrabung wurde bis zu einer Tiefe von 7 Arschinen fortgesetzt, doch konnten die Kanten nicht erweitert werden, da die Dunkelheit der Arbeit ein Ende machte.

*Ann. 1.* Dass in dem Kurgan kein Stein existierte, und die Kurgansteine selber klein an Zahl und Gestalt waren, erklärt sich leicht aus dem an Ort und Stelle herrschenden Steinmangel.

2. Die ganze Einrichtung des Grabes unterscheidet sich von der aller anderen nur durch die Grösse.

3. Dass dieses Grab nicht den Tschuden (Mongolen) sondern den Kirgisen (= Tataren) angehört hat, beweisen die folgenden Umstände.

Da der Kurgan an einem Fluss mit finnischem Namen gelegen war, könnte man vermuten, er sei tschudischen Ursprungs, was jedoch nicht der Fall ist, weil

a) die Figuren in dem Kurganstein (z. B. №) mit den tatarischen Figuren Ähnlichkeit haben;

b) in allen Tataren- und Mongolengräbern einerlei Steinkruken zu finden sind;

c) vollständig gleicher Sattelschmuck in dem Grab am Askys entdeckt worden ist [mit e. Messer aus Kupfer, s. 28];

d) bei den Tataren noch heute die Sitte besteht am Grabe ein Pferd zu töten und den Sattel in das Grab zu legen. Die tschudischen Völkerschaften (Samojeden und Ostjaken) besaßen keine Pferde.

4. Auch durch diesen Kurgan wird die Tradition bekräftigt, dass die hohe Gestalt der Gräber dadurch entstanden ist, dass nach und nach Leichen in dem Hügel niedergelegt wurden.

5. Die Grabenden erwähnten eine bei den Tataren allgemein verbreitete Tradition, nach der sich die Tschuden selber im Kurgan begraben haben sollen. Dieselbe lautet: »Zu Beginn der Herrschaft des weissen Zaren häuften die sog. Tschuden (= Tataren) grosse Erdhügel auf, die sie auf eine Art auf Stützen ruhende Dächer luden. Als der Feind anlangte, und die Tschuden sich ausser Stande sahen sich zu verteidigen, krochen sie unter das Dach, nahmen die Stützen weg und liessen die überhängende Erdmasse auf sich hernieder stürzen (vgl. S. 13)».

Diese Tradition hat wahrscheinlich darin ihre Stütze, dass man in ein und demselben Grab, in derselben Tiefe mehrere Skelette gefunden hat, und man nicht ohne weiteres hat annehmen können, dass die Tschuden bei jedem Begräbnis die ungeheueren Kurgane geöffnet und wieder zugefüllt hätten. Gerade aus demselben Grund nimmt auch Stepanow an, es befände sich in dem Tschudenhügel nur eine Leiche, entgegen dem wirklichen Sachverhalt.

Weder die eine noch die andre Erklärung ist begründet. Die Sache verhält sich so, dass die Kurgane anfangs, nicht höher gewesen sind, als dass sie bei jedem eingetretenen

Todesfall geöffnet und zugefüllt werden konnten. Ihre Höhe war, wie sowohl die Tradition als auch wirkliche Fakta zeigen, dadurch aufgekommen, dass nach und nach Leichen in dem Hügel niedergelegt wurden.

6. Die in dem Stein befindlichen Figuren sind die Hausmarken der in dem Hügel Beerdigten.

### *Am 26. August*

reiste ich nach Schuscha, nahm von Madame Kutusoff und Fallenberg Abschied, und kehrte am 27. August nach Minusinsk zurück, wo ich mich bis zum 5. September aufhielt. An diesem Tage reiste ich mit Kirejeff nach Abakansk ab. Wir wurden die erste Strecke bis nach Gorodok mit Postpferden befördert.

Besagte Station liegt an der Tuba. Wir stiegen daselbst in ein Boot und steuerten die Tuba 15 Werst bis zur Mündung hinunter, langten am Jenissei an, umfuhren einen Flussarm (protok) und kamen zu der Felsenkette *Shablakty* (tat. Djablakty, auch Oglakta). In den Wänden des Felsenberges fanden sich zahlreiche Eingrabungen, die Menschen und verschiedene Tiere, Schafe, Pferde, Ziegen, Kamele, darstellten. Buchstabenzeichen fielen uns keine in die Augen, obwohl solche der Mündung der Tuba gegenüber nach Pallas anzutreffen sein sollen. Vielleicht haben sie sich im Laufe der Zeit abgeschliffen, vielleicht vermochten wir sie bei der dunklen Luft nicht zu sehen.

Solche Felsenketten wie die Djablaktyfelsen finden sich am Jenissei in grosser Anzahl, sowohl auf der linken wie besonders auf der rechten Seite des Flusses, z. B.

1. Bei dem Dorf *Atschura* auf der rechten Seite.
2. Bei *Majdaschi* auf der rechten Seite.
3. Der Berg *Tipsej* auf der rechten Seite an der Mündung der Tuba, auf der rechten Seite derselben.
4. Die *Shablakty-* oder *Djablaktyfelsen* auf der linken Seite.
5. Der Berg *Turan* auf der rechten Seite.

An alle diese Felsenketten und an die in denselben befindlichen Höhlen (in einer solchen Höhle sitzt nach der Tradition

ein Mädchen im Sattel) haben die Tataren eine Menge von Traditionen geknüpft. So erzählte man von den Djablaktyfelsen, dass hier noch ein Grab zu sehen sei, das ca. 4 Werst um einen Felsen gezogen ist. Dieses Grab soll, obwohl es eingesunken ist, noch an manchen Stellen zwei Arschinen tief sein. Natürlicherweise hat der Felsen, der von dem Grabe umgeben wird, den Kirgisen als Verschanzung gedient. Solche Verschanzungen sieht man auch anderwärts an vielen Stellen. Bei dem erwähnten Grab erblickt man noch eine Grube in der Erde, die den Kirgisen als Schmiede gedient hat, was man daraus schliessen kann, dass sich um die Grube in Menge Eisenschlacken finden. Folglich kannten die Kirgisen die Verwendung des Eisens.

Von den übrigen über die Djablaktyfelsen verbreiteten Traditionen mag mitgeteilt werden, dass hier in einem steilen Felsen eine Furche zu sehen ist, die der *Heldenweg* heisst, weil sich ein Heldenpferd aus diesem Felsen heraus in den Jenissei gestürzt und deutliche Hufspuren hinterlassen haben soll.

In einem Einschnitt der Felsenkette Djablakty liegt in einem Bergthal das Dorf Apkaseva, das aus nur zwei Häusern besteht und von einigen russifizierten Tubintzen bewohnt ist.

Von dem Dorf Apkaseva setzten wir unsre Reise zu Boot fort und gelangten am selben Abend in der zweiten Station hinter Minusinsk namens Busunova an, verbrachten daselbst die Nacht und reisten am folgenden Tage nach Abakansk, wohin der Weg von Osnatschennaja auf der rechten Seite des Flusses läuft. Bei Abakansk musste man sich über den Fluss setzen lassen.

Auf der linken Seite des Jenissei bei der Fähre von *Abakansk* finden sich in einem Felsen verschiedene Inschriften, die bei Pallas kopiert sind, jedoch so unvollständig und unrichtig, dass sie nicht wiederzuerkennen sind. Diese Inschriften sind zweier Art: 1) mit schwarzer Farbe (vermutlich Tusche) gemalte und 2) in den Felsen eingehauene.

**A. Inschriften** der ersteren Art finden sich auf fünf verschiedenen Steinen; es sind ursprünglich sechs an der Zahl gewesen, dem früheren Gouverneur von Krasnojarsk aber hat



es beliebt einen ganzen Stein und ein Stück von einem zweiten wegzuschaffen. Von den fünf stehengebliebenen ist das von Stepanow verdorbene Fragment so unleserlich, dass davon jetzt fast nichts mehr übrig ist. Auch auf einem anderen Stein zeigen sich nur mehr einige dunkle Striche. Von den drei übrigen kopierte Kirejeff ab, was er sehen und erkennen konnte.<sup>1</sup>

*Inscription N:o 1.* In einer Höhe von 2 Sassen 2 Arschinen 4 Zoll gelegen. Diese Inschrift scheint aus 25 Linien bestanden und eine Fläche von  $1\frac{1}{2}$  Arschinen in die Länge und 1 Arschine 2 Zoll in die Breite eingenommen zu haben. Wie in allen ähnlichen Inschriften läuft hier die Schrift von oben nach unten, die Buchstaben aber müssen von der Seite gesehen (und von links nach rechts gelesen) werden. Bemerket sei, dass in der Inschrift N:o 1 [= Spassky VIII: 1—3] die Mitte des Steines leer war, vermutlich weil die Farbe sich verloren hat. Von der obersten zur untersten Kante sind die leserlichsten Zeilen so genau wie möglich abkopiert. N:o 1 Lit. a) Linien 6—12, 16, 17 [= Sp. VIII: 1] abkopiert von der oberen Kante in ein und derselben Fortsetzung; N:o 1 Lit b) und c) [= Sp. VIII: 2, 3] von zwei verschiedenen Stellen auf der unteren Kante.

*Die Inschrift N:o 2*, Lin. 14—19 [= Sp. VIII: 4], ist etwas weniger hoch gelegen. Sie nimmt eine Fläche von  $\frac{3}{4}$  Elle in die Länge und  $\frac{1}{2}$  Arschine 1 Zoll in die Breite ein. Hier sind 20 Linien sichtbar, aber wenige leserlich, da die Farbe verblichen ist, und hier und da kleine Stückchen aus der Oberfläche des Steines losgesprungen sind.

*Die Inschrift N:o 3* [= Sp. VIII: 5] ist in einer Höhe von 2 Sassen 2 Arschinen gelegen. Diese Inschrift umfasst nur 2 Linien, die ziemlich leserlich und beide vollständig abkopiert sind.

Bemerkung. Alle diese Inschriften sind in natürlicher Grösse kopiert.

<sup>1</sup> Diese Inschriften, deren Kopien sich in Castréns Manuskriptsammlung auf der Universitätsbibliothek befinden, sind von Spassky im Journal der K. Geogr. Gesellschaft XII (1857) reproduziert worden. Die beiden Kopien sind so übereinstimmend, wie zwei mit freier Hand gezeichnete Nachbildungen überhaupt sein können.

**B. Eingrabungen.** Die eingehauenen Inschriften sind 4 an der Zahl, ungefähr in derselben Höhe und an demselben

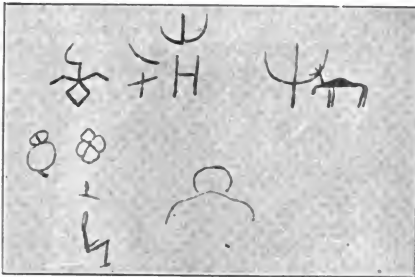


Fig. 32,1.

Ort gelegen wie die vorhergehenden. Die Figuren sind zum grössten Teil unerkennbar und unvollendet. Man sieht Figu-

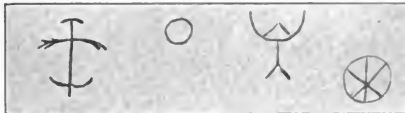


Fig. 32,2.

ren, die Buchstaben ähneln, welche von Menschen- und Tierbilden unterbrochen werden (Fig. 32). Bemerkenswert ist der Umstand, dass sich auf einem der mit Eingrabungen versehenen Steine über den eingehauenen Figuren eine Inschrift in schwarzer Farbe befindet. Hieraus folgt augenscheinlich, dass die eingrabenen Figuren älter sind als die gezeichneten.

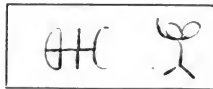


Fig. 32,3.

Bemerkung 1. Die Überlieferung berichtet, dass auch die Tataren die mit Inschriften versehenen Steine mit göttlicher Verehrung angebetet, sich bei denselben versammelt, geopfert, gegessen und getrunken haben.

2. Nicht weniger bemerkenswert ist es, dass die Tataren noch heutzutage Figuren zeichnen, wenigstens von Menschen, die den alten durchaus gleichen. Solche menschliche Figuren bemerkte ich auf einem Felsen eine Werst oberhalb der Fähre

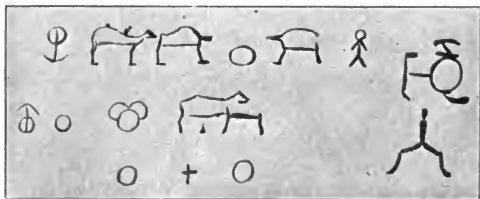


Fig. 33.

von Abakansk auf derselben Seite des Flusses. Hier befanden sich auch alte Eingrabungen (Fig. 33).<sup>1</sup>

#### *Am 14. September*

reiste ich von Abakansk ab und setzte in Sturm und Unwetter über den Jenissei. Am 16. September liess ich mir ein Floss bauen, brach gegen Abend von der Fähre auf und gelangte in der Dunkelheit zu einem Inselchen beim Dorfe Kopjon, wo ich die halbe Nacht irrefuhr. Ein hartnäckiger Nordwind und ein fürchterlicher Schneeregen machten die Reise zögernd und

<sup>1</sup> Die bei der Fähre von Abakansk abgebildeten Figurengruppen hat Castrén mit N:o 1—3 numeriert, die auf dem Felsen oberhalb der Fähre mit N:o 4, woraus hervorgeht, dass die 4:te bei der Fähre nicht abgebildet wurde. Castrén hat vorzugsweise solche Figuren abgebildet, die Hausmarken ähneln. In seinen Manuskripten findet man Hausmarken von den Samojeden 204, Katschintzen 22, Sagaitzen 14, Koibalen 6, aus dem Kr. Kolmogor 30 u. s. w.

*Red.*

unangenehm. Ausserdem war der Fluss so seicht, dass ich mit meinem Floss oft auf den Grund stiess und manchmal den ganzen Tag auf einer Stelle festsass.

Diese Widrigkeiten dauerten bis zum 20. September fort, wo sich der Wind nach Süden drehte. Zugleich wurde der Fluss reissender, und ich legte nun während 1½ Tagen, am 20—21. September, etwas mehr als 150 Werst zurück. Am 21. abends langte ich in Krasnojarsk an.

### Dörfer am Jenissei von Osnatschennaja abwärts.

1. *Osnatschennaja*, links am Fluss.
2. *Sajansk*, rechts am Fluss, Kosakenvorposten.
3. *Atschura*, » » »
4. *Kapterewa*, » » »
5. *Schuscha*, Wolost und Kirchdorf, rechts am Fluss.
6. *Koja*, rechts am Fluss.
7. *Oja*, » » »
8. *Lugavskoje*, rechts am Fluss.
9. *Minusinsk*, Stadt, rechts am Fluss.
10. *Maidashi*, kleines Dorf, rechts am Fluss.
11. *Petroschilowa*, rechts am Fluss, etwas unterhalb der Mündung der Tuba.
12. *Apkas*, links am Fluss.
13. *Busunowa*, rechts am Fluss.
14. *Abakansk*, » » » Wolost und Kirchdorf.
15. *Perevos* (Fähre), links am Fluss.
16. *Kopjon*, auf der linken Seite.
17. *Ustjerba*, links am Fluss.
18. *Byskar*, rechts, an der Mündung des Flusses Byskar.
19. *Bateny*, links am Fluss.
20. *Lepeschkina*, rechts am Fluss.
21. *Irdja* oder *Irdji*, rechts am Fluss.
22. *Tes*, rechts am Fluss.
23. *Anasch*, rechts am Fluss, grosses Kirchdorf.
24. *Ajoscha*, links, gegenüber Anasch.
25. *Kokarzewa*, links am Fluss.

26. *Janowa*, auf der linken Seite.
27. *Ulas*, rechts am Fluss.
28. *Nowoselowskaja*, Wolost und Kirchdorf, links am Fluss.
29. *Koma*, rechts, an der Mündung des Flusses Koma.
30. *Trifanowa*, links, gegenüber Koma.
31. *Kriwascheina*, links am Fluss.
32. *Gläden*, auf der rechten Seite.
33. *Kustal*, » » » »
34. *Biridjekowa*, links am Fluss.
35. *Idjul*, auf der linken Seite.
36. *Ubej* (Medwädjewa), rechts, gegenüber Idjul.
37. *Ustubej*, rechts an der Mündung des Flusses Ubej,  
auf dessen rechtem Ufer.
38. *Karakowa*, rechts am Fluss.
39. *Sizim*, rechts, an der Mündung des Flusses Sizim.
40. *Karaulnaja*, links, etwas unterhalb Sizim.
41. *Karaulnij Ostrog* (Wachtschanze), links, ein kleines  
Dorf mit Kirche, früher gegen die Kirgisen befestigt.

#### Felsen am Jenissei.

Auf beiden Ufern des Jenissei laufen zahlreiche Felsen und Felsenketten von recht pittoreskem Aussehen hin. Manche von ihnen haben besondere Namen, wie die folgenden unterhalb Abakansk:

*Unjuk*, 8 Werst unterhalb Abakansk.

*Petski*, ein Felsen auf der rechten Seite.

*Bateny*, auf der linken Seite, etwas unterhalb des Felsens *Petski*.

*Irdja*, auf der rechten Seite.

*Sinij kamen* (der blaue Berg), auf der linken Seite.

*Siputschi*, rechts am Fluss.

*Ulas*, auf der rechten Seite.

*Gorodowaja*, rechts am Fluss.

*Krasnij kamen* (der rote Berg), links am Fluss.

*Imir*, ein hoher Berg, 15 Werst vom Flussufer, auf der rechten Seite des Flusses.

In manche von diesen Felsen finden sich Figuren eingegraben oder gemalt. Eingegrabene traf ich unterhalb Abakansk nur in einem Felsen unterhalb Kopjon; im übrigen waren alle mit roter Farbe gemalt und zum grossen Teil verblichen.

### A. Eingehauene Schrift.

1. Die auf dem Felsen unterhalb *Kopjon* auf der rechten Seite befindliche war (Figg. 34,1,2):

Auf dem Stein N:o 1.



Fig. 34.1.

Auf dem Stein N:o 2.

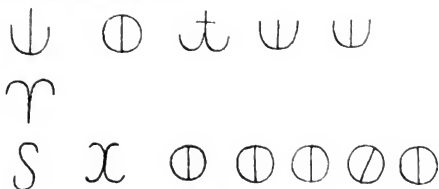


Fig. 34.2.

Auch finden sich Menschen, Pferde und mehrere Arten Tiere auf den Felsen gezeichnet.

2. Nach später erhaltener Mitteilung befindet sich ein Stück von diesem Felsen entfernt ein anderer, der auch Eingehauungen aufweist.

### B. Rotgemalte Figuren.

1. Unterhalb des Dorfes *Tes* steht ein Felsen, der den Namen *Schriftfelsen* trägt, weil sich auf demselben verschiedene mit roter Farbe gezeichnete Figuren finden, wie: a) wilde und zahme Ziegen; b) Bär; c) eine Renntierart (*Syn*); d) gewöhnliches Renntier; e) Menschen, welche auf dem Rücken des

Renntiers sitzen und dasselbe bei den Hörnern halten; f) auch eine Hausmarke. Alle diese Figuren sind schlecht ausgeführt und grösstenteils verblichen.

2. Unterhalb des Dorfes *Ulas*, auf der rechten Seite des Jenissei, finden sich auf einem Felsen namens *Gorodowaja* einige mit roter Tinte gezeichnete Figuren, die Kreise und verschiedenes Andre darstellen, was ich nicht unterscheiden konnte, da die Inschrift sehr hoch und das Wetter dunkel war.

3. Auf dem Felsen *Krasnij kamen*, etwas unterhalb auf der linken Seite, finden sich ebenfalls rotgemalte Figuren. Diese Stelle passierte ich im Finstern. Die Figuren sollen Menschen und Tiere vorstellen.

4. An der Mündung des Flusses *Sizim* finden sich auf der rechten Seite des Flusses gleichfalls mit roter Farbe gezeichnete Figuren. Hier erblickt man Pferde, reitende Menschen und Hornvieh. Die Inschrift steht auf einem sehr steilen Felsen in einer Höhe von 2 Klaftern vom Erdboden. Die Zeichnung schlecht ausgeführt und verblichen.

5. Eine andre ähnliche Inschrift soll sich auf einem Felsen gegenüber der Mündung des *Sizim*, auf der linken Seite des Jenissei, finden. Diese konnte ich nicht entdecken; sie soll einen Elch, einen Hund, ein Renntier etc. vorstellen.

6. Fünf Werst unterhalb des Dorfes *Birjusa* auf der rechten Seite des Jenissei kommen ebenfalls mit roter Farbe gezeichnete Figuren vor, welche: a) 2 stehende menschliche Figuren, b) eine auf einem Pferde reitende Person darstellen.

*Notanda* 1). Es ist bemerkenswert, dass, sobald die rotfarbigen Figuren beginnen, die Einhausungen gänzlich verschwinden. Aus dem Umstand, dass sie sehr schlecht ausgeführt sind, kann man schliessen, dass sie den Ostjaken zugehören, die unstreitig hier zuhause gewesen sind. Der Gebrauch auf Renntieren zu reiten gehört den Sojoten und Kamasinzen an.

2). Kurgane sind besonders auf der rechten Seite bis zum Flusse *Sizim* anzutreffen. Weiter unterhalb giebt es weder Steppen noch Kurgane. Zu gleicher Zeit verschwinden auch die Traditionen von den Kirgisen.

## Fyra anglosachsisk-tyska myntfynd i Finland (1894—1897).

AF

OTTO ALCENIUS.

Föredrag (nu utvidgadt), hållet på Finska Fornminnesföreningens 30-års fest,  
den 1 oktober 1900

De fyra åren 1894—1897 utmärka sig på ett glädjande sätt i den finska fornforskningens annaler. Under hvarje af dessa år gjordes nämligen inom vårt land särdeles betydande silfvermyntfynd från den anglosachsisk-tyska myntperioden. Tre af fynden åtföljdes af olika prydnadsföremål af silfver af stort arkeologiskt värde och alla hafva blifvit af staten fullständigt inlösta, samt förvaras nu i vårt historiska museum, dagligen tillgängliga för forskare och undersökning.

För de förhistoriska myntfynden i Finland gäller samma fördelning i 4 klasser, som B. E. Hildebrand uppgjort för myntfynden i Sverige under dess järnålder. Äldst är den romerska klassen, innehållande romerska silfvermynt från de tre första seklen af vår tideräkning. Sedan kommer den romersk-byzantinska klassen, som utgöres af såväl väst- som öst-romerska guldmynt, präglade något efter begynnelsen af den stora folkvandringen, nästan uteslutande under det 5:te seklet. Af dessa tvänne klasser äro i Finland gjorda endast ytterst få fynd af enskilda mynt. Senare vidtager den kufiska klassen, bestående af kufiska (arabiska) silfvermynt, s. k. dirhemer, från 8:de, 9:de och 10:de seklen, försedda med årtal efter hidschra-tideräkningen och sålunda, där de ej äro afnötta, fullt bestämbara till sin ålder.



Häraf ha på Åland några fynd blifvit gjorda, hvaraf det från Berdby i Saltvik (1876) innehöll öfver 800 mynt. Sist vidtager den anglosachsisk-tyska klassen, hvilken utgöres af västerländska silfvermynt, förnämligast anglosachsiska och tyska, präglade mest mellan åren 950 och 1100, men stundom gående ända till Karl den stores tid, hvarjämte i ringa mängd finnas inblandade mynt från Böhmen, Ungern, Irland och Skandinavien (Danmark, Sverige, sällan Norge). Men dessutom ingå i dessa fynd, såsom relikter eller lemningar af det äldre i handeln använda myntförrådet, österländska silfvermynt, ofta mycket nötta och sönderbrutna, vanligen kufiska, men äfven, dock få, byzantinska. De kufiska mynten upphöra dock helt och hållet före år 1010 (eller med några enskilda undantag redan före 975) och äro därför icke af något inflytande vid bestämmande af själfva myntfyndets ålder. Ty denna ålder beror af präglings tiden för de yngsta mynten i fyndet, d. v. s. den tidpunkt, efter hvilken fyndet kan hafva blifvit nedlagdt i jorden. — I de yngre fynden aftaga vanl. de österländska mynten mer och mer, hvarjämte de tyska betydligt ökas i förhållande till de anglosachsiska, hvilka sistnämnda i allmänhet upphöra före år 1066, så att mynt från Wilhelm Eröfraren och hans närmaste efterträdare äro ytterst sällsynta i anglosachsisk-tyska fynd.

En viktig omständighet att erinra sig är, att Europas medeltidsmynt sakna utsatt årtal. Ty ehuru å de arabiska mynten redan från omkr. år 700 präglingsåret är infördt, började man å de västerländska mynten först mot slutet af 1400-talet att följa detta goda föredöme. Våra medeltidsmynt måste därför bestämmas till sin ålder af myntherrens namn. Men då det inträffar såsom i Tyskland, att i öfver 200 år (911—1125) endast tre regentnamn förekomma, måste ofta en villrådighet uppstå mellan de fem med namnet Henrik, de två med namnet Konrad och de tre Ottonerne. Icke få tyska mynts inordnande under en viss regent beror därför ännu, ehuru regentnamnet finnes utsatt, på ganska lösa antaganden. Men ofta finnes endast ett biskopsnamn eller helt enkelt ett stadsnamn å myntet, för att icke tala om de tyska och danska mynt, hvilkas inskrifter äro fullkomligt meningslösa eller, som de vanl. kallas, barbariska. Häraf inses nu den stora vetenskapliga vikt, som ligger därpå, att ett

myntfynd icke söndras, innan alla däri ingående olika mynt blifvit noggrant förtecknade. Ty af de till tiden säkra mynten kan med allt större visshet, ju större fyndet är, myntfyndets ålder bestämmas, och man erhåller således för hvarje ingående mynt en tidpunkt, som detsamma icke kan öfverskrida.

Ett exempel må anföras. De i fynden ofta ytterst talrikt förekommande s. k. Adelheidsmynten med Ottos namn förde man under förra hälften af det gångna seklet till Otto I, till dess Friedländer (1844) i beskrifningen öfver myntfyndet från Obrzycko (i Posen), där dessa mynt helt och hållet saknades, först uppställde det förmodande, att sagde mynt borde hänföras till Otto III. Nu tviflar ingen numismatiker på riktigheten häraf; ja man synes nödgas antaga, att större delen af dessa mynt äro senare efterpräglingar af originalmynt från Otto III.

Det sammanlagda antalet mynt i våra fyra fynd utgör i rundt tal nära 3,000. Under tidigare år hafva dock icke så få anglo-sachsiska myntfynd blifvit gjorda inom landet. Jag har sökt med ledning af de uppgifter, som lämnas af statsrådet W. Lagus,<sup>1</sup> göra ett sammanslag af sannolika myntantalet i dessa fynd och kommit efter lägsta beräkning till 4,100. Men af dessa — att icke tala om de fynd, hvarom ingen kunskap kommit till vederbörande — har större delen tyvärr blifvit förskingrad och hamnat i utlandet eller i guldsmedens deglar. I historiska museet finnas endast några få mynt från några af dessa tidigare fynd, alltför få, för att af dem kunna erhålla någon slags närmare kännedom om själfva fyndet. Men i Universitetets myntkabinett, dit vanligen de tidigare fynden hembjödös till inlösen, bör likväl, enl. sagda källa, ännu omkr. en fjärdedel af det beräknade antalet eller omkr 1,100 mynt finnas bevarade. De fyndorter, från hvilka ett så stort antal kvarligga, att själfva fyndet kan erhålla någon sannolik karaktäristik, äro följande:

<sup>1</sup> »Om mynt funna i finsk jord», Helsingfors 1900, särtryck ur Finska Vetenskapssocieteten Bidrag, h. 60. Arbetet citeras i det följande under namnet Lagus, Myntfynd, hvarvid den tillagda nummern utgör fyndets ordningsnummer. Stundom är dock här fyndets innehåll mycket otillfredsställande angifvet, t. ex. 407, Sääminge: »209 gamla silfvermynt». En mera kritisk begränsning af fyndens antal hade äfven varit önskvärd.

N:o 58	Reso—Tuomala,	från 1834,	med 618 mynt
» 66	Kuolajärvi,	» 1839	» 174 »
» 76	Pemar,	» 1841	» 27 »
» 163	Nastola,	» 1865	» 56 »
» 172	Kronoborg—Kuuppala,	» 1867	» 43 » <sup>1</sup>
» 192	Sysmä,	» 1870	» 98 »
» 262	Heinäjoki,	» 1877	» 60 »

De fem sistnämnda fynden uppgifvas finnas insatta i skilda nummerade konvolut och böra sålunda lätt och utan förväxling återfinnas; med de två förstnämnda fynden är förhållandet ett annat, ty angående dem gäller med säkerhet yttrandet (Lagus, Myntfynd p. 85): »den praxis följdes i vårt kabinett, att myntfynd icke erhöles någon särplats eller annat igenkänningstecken, utan blandvis upplades jemte de öfriga». Men då inga andra större fynd eller gåfvor af anglosachsiska och tyska medeltidsmynt omnämnas såsom inkomna till myntkabinettet, blir det mer än sannolikt, att nästan alla nu i vitrinerna upplagda dylika mynt just härstamma från dessa två fynd.

Kuolajärvifyndet, ytterst anmärkningsvärdt såsom det nordligaste af våra myntfynd, från ett ställe norr om polcirkeln (67 breddgraden) och dessutom af betydelse genom de mynten åtföljande föremålen, bland annat vågbalans, vågskålar och 11 runda vigter, hvilka föranledde ett skildt föredrag i finska vetenskaps-societeten af C. G. Hällström, har dessutom erhållit en viss ryktbarhet genom det egendomliga sätt, hvarpå mynten blefvo bestämde af prof. Linsén. Till engelska konungen Egbert hänfördes 31 st. och till de engelska konungarna Henrik I, II och III tillsamman 37 st. Detta ansåg B. E. Hildebrand (1847) otroligt, på grund däraf, att mynten i samma fynd sålunda till åldern blefvo skilda af mer än 400 år, och håller för, att Egbert är någon tysk furste eller biskop och att äfven de tre konungarna Henrik måhända rätteligen böra sökas i Tyskland. Då härtill

<sup>1</sup> Af detta fynd finnas dessutom 15 st., som kommit till Borgå gymnasii samlingar. Fyndet bestod »af flere hundra silfvermynt», hvaraf 78 hembjödotes till Universitetet, men endast 37 blefvo inlösta. Såsom gåfvor af enskilda personer inkommo ytterligare 6 mynt af fyndet.

kommer, att Egbert är mycket äldre och konungarne Henrik yngre, än de i anglosachsiska myntfynd representerade engelska regenterne, är det snart själfallet, att arkeologer så utom (t. ex. Köhne i *Memoires de la Soc. d'archeol. et numismat. de St. Petersbourg*, III: 370), som inom (J. R. Aspelin) vårt land instämna i tviflet på en rätt bestämning. W. Lagus säger härom: »tyvärr kunna faktiska bevis för dessa så befogade anmärkningar numera icke vinnas» — sedan fynden blifvit hopblandade.

Af den talrika förekomsten af mynt från Frisland, såväl i vårt Kuusamofynd som i ryska myntfynd, kom jag till den öfvertygelsen, att Egberts-mynten i Kuolajärvifyndet äfven sannolikt vore frisiska samt att full utredning i saken borde kunna erhållas på den grund, att engelska Egbertsmynt utan tvifvel helt och hållet saknades i myntkabinettet, samt sannolikt äfven engelska Henriksmynt från 12:te och 13:de seklet. Härom gjordes ett uttalande vid ett Fornminnesföreningens sammanträde. Så visade sig vid undersökning äfven vara fallet. Alla de 11 under Egberts namn upplagda mynten voro från de frisiska grefvarne Egbert I (1057—1068) och Egbert II (1068—1090), de senare af Goslartypen. Och därjämte voro af de 10 upplagda Henriksmynten 3 frisiska och de öfriga tyska mynt från Goslar, präglade under Henrik IV (1056—1105) och Henrik V (1105—1125); en med den ridande kejsarens bild (Dannenbergs, n:o 682), präglad troligen mot slutet af den sistnämndes regeringstid.

Härigenom kommer nu en ny omständighet rörande Kuolajärvifyndet fram. Det blir det yngsta af våra myntfynd och yngre än de i Sverige gjorda. Ty att någon Henrik V skulle hafva blifvit funnen därstädes synes icke troligt, då Hildebrand utsätter den anglosachsisk-tyska myntperioden till »något öfver medlet eller intill slutet af 11:te seklet». Det uppgifna ringa antalet anglosachsiska mynt, endast 1 Ethelred, 3 Knut och 3 Hardaknut, (hvilka ej kunna vara orätt bestämda) samt bristen på kufiska mynt vittna äfven för fyndets sena ålder. Det finnes nu skäl att hoppas, att det sönderdelade fyndet skall till en betydande del ånyo kunna sammanfogas. Och sedan, så långt sig säkert göra låter, Kuolajärvimynten blifvit afskilda, hvarvid

deras sena tid<sup>1</sup> och den Linsénska förteckningen, försiktigt be-  
gagnad, gifva goda ledningar. bör återstoden af de upplagda  
anglosachsiska och äldre tyska mynten till största delen utgöras  
af Resofyndets mynt.

Efter denna inledande öfversikt gå vi nu till de fyra nyaste  
anglosachsisk-tyska myntfynden från Tavastehus (1894), Nousis  
(1895), Kuusamo (1896) och Lundo (1897), begynnande med  
det förstnämnda.

I maj månad 1894 anträffades på endast omkr. 40 centim.  
djup vid gräfning af ett dike å Linnaniemi udde nära **Tavastehus**  
stad ett jordfynd, som insändes till Fornminnesföreningen af  
sågförvaltaren K. F. Söderholm. — Fyndet innehöll, utom ett  
ringspanne af silfver, en silfver halskedja af flätade med ringar  
förenade länkar och därvid hängande, förutom fyra å en sida  
utsirade prydnader, 9 st. silfvermynt (5 kufiska, 3 anglosachsiska  
och 1 danskt) samt dessutom 56 mynt af samma metall, sålunda  
i sin helhet 65 mynt. Dessutom påfanns i närheten en järnyxa  
med spår af silfverkrusteringar samt en spjutspets af järn. Fyn-  
det utmärker sig genom det stora antalet af kufiska mynt, 32  
arabiska och 2 pehlevi, emot endast 31 västerländska (15 anglo-  
sachsiska, 15 tyska, 1 danskt); detta oaktadt dess sena ålder.  
Ty om än de gamla pehlevimynten gå tillbaka ända till 7:de  
seklet, är likväl fyndet det yngsta af alla fyra, d. v. s. det inne-  
håller yngre mynt än de öfriga. Och dock är ett misstag begånget  
i den hittills gjorda (Finskt Museum 1896, p. 45 och därefter  
Lagus, Myntfynd 512) tidsbestämningen. Ett mynt uppgifves näm-  
ligen tillhöra Waldemar I och erkebiskop Absalon, hvilket skulle  
bestämna tidpunkten för det yngsta myntet till år 1180<sup>2</sup> (Walde-

<sup>1</sup> Resofyndet synes däremot på grund af den tillgängliga utredning  
angående detsamma, som så fullständigt och väl sammanställes i Lagus,  
Myntfynd, hafva varit af ganska tidig ålder: där skulle ha funnits utom  
kufiska mynt »mest anglosachsiska» och i de till dr Pinello komna tyska  
mynten voro »de flesta af kejsar Otto» hvaremot i Kuolajarvyndet upp-  
gifves endast 1 Otto — uppgiften om 2 här ingående mynt från Henrik Fågel-  
fångaren kan däremot förbises, såsom stödande sig på en äldre, oriktig åsikt.

<sup>2</sup> Härigenom skulle ett bland myntfynden hittills okänt förhållande  
ha konstaterats, att nämligen ett enskildt mynt kunnat med nära på ett  
helt sekels tid öfverskjuta alla öfriga mynt i fyndet.

mar dog 1182 och Absalon blef erkebiskop 1178). Men ehuru de afnötta inskrifterna ej lemna någon upplysning, återger myntet ej Waldemars skägglösa bild och Absalons tvåklufna mitra (se H. Hildebrand, Sveriges Medeltid I, fig. 567) utan kejsar Henrik III:s (1039—1056) skägghiga ansikte och jungfru Marias runda gloria å det mynt, som Dannenberg återger under n:o 709, eller än bättre i den variation, Cappe afbildar (Kaisermünzen I, tab. XXII: 366).<sup>1</sup> De yngsta mynten i fyndet gå dock något längre fram i tiden än det sistnämnda; här finnas nämligen denarer (den vanliga benämningen på de tyska mynten) från Henrik IV (1056—1105) en präglad i Goslar (Dannemb., n:o 671), en Dortmund (n:o 766), från motkonungen Herman af Luxemburg (1081—1088), präglad i Goslar (Dannemb., n:o 679) och från erkebiskop Ruthard i Mainz (1088—1109), hvilken här afbildas (fig. 1. = Dannemb., n:o 816, obetydligt skild från hans n:o 815) samt dessutom två penningar från de engelska konungarne Wilhelm Eröfraren eller Wilhelm II, hvilkas mynt ej med säkerhet kunna åtskiljas från hvarandra, och sålunda äro präglade mellan åren 1066—1100. Tidpunkten för det sist präglade myntet i fyndet bör med all sannolikhet utsättas före år 1100, men kan med afseende därå, att flertalet af de vesterländska mynten äro flere decennier yngre, möjligen nedsättas till 1090.



Fig. 1.



Fig. 2.

Ett ganska samtidigt afslutadt myntfynd är gjordt i Piep i Estland. Det innehöll å 220 mynt (tyska och anglosachsiska) endast 2 fragmenter af kufiska mynt (Samanider). Dess yngsta mynt var från bisk. Egilhard i Trier (1078—1101), och fyndet

<sup>1</sup> Dannenberg för myntet till Hildesheim, Köhne såsom det synes oss med större rätt till Speier. Att det ej tillhör Henrik II (som Grote velat, men Dannenberg och Köhne motsagt), vittna våra andra myntfynd. Det saknas i Nonsisfyndet, som är afslutadt före Henrik III:s tid, men i Lundofyndet finnes 12 expl., i Kuusamofyndet 2.

har ansetts nedlagdt 1080—1090. Dannenberg anför såsom skildt anmärkningsvärdt, att här för första gången uppträder »Mimegardeford-denaren» (Mimegardeford är ett gammalt namn på staden Münster), hvilken förut blifvit (af Grote) förd till förra hälften af 12:te seklet, men härigenom visar sig tillhöra slutet af det 11:te. I vårt fynd förekomma häraf 4 expl., vid första påseendet mycket lika, men af 3 skilda slag; 2 expl. liknande Dannenb., n:o 767; 2 åter, hvarå den 3-torniga kyrkan ej har, såsom å de föregående, en hvälfd port och däröfver liggande rutigt (träspånbelagdt) tak, utan fyrkantig port och däröfver hvälfd kupol, d. v. s. samma utseende som å staden Lüdinghausens mynt (Dannenb., n:o 769), och å ett af dessa (se fig. 2) läses den fullt tydliga inskriften HERVORDEFO[RD]. Lüdinghausen och Herford (HEREVO... å Dannenb., n:o 732) äro två städer i närheten af Münster och från hvardera är blott ett mynt hittills känt, men vårt ex. äger ingen likhet med Dannenbergs Herford-denar. Cappe uppräknar ej mindre än 30 olika varieteter af Mimegardefords-denaren (Kaisermünzen III, n:is 625—653), hvilka uppgifvits påträffade i ett nära Münster 1852 gjordt jordfynd, men i de varierande inskrifterna finnes ingen närmelse till Herfordnamnet.

Dessa mynt erbjuda dessutom åtskilligt annat af särdeles intresse. Vi läsa å åtsidan af fig. 2: ODDO + IVIPING, hvarvid det senare ordet är en förvridding af IMP. AVG (Imperator Augustus). Men denarerna kunna hvarken genom sin prägel eller fyndtid tillhöra Ottonernas tidrymd, än mindre, såsom Cappe ansåg, kejs. Otto IV (1198—1218). Deras åtsida är med större konstfärdighet än hos originalen, graverad efter en Otto III:s denar från Köln, eller rättare efter de efterpräglingar med förvridda inskrifter, som däraf snart uppstodo. Så finna vi å den ursprungliga denaren (Dannenb., n:o 342; finnes i alla de 3 öfriga fynden) inskriften ODDO + IMP-AVG; å en var. (Dnb., n:o 342 d; finnes i Lundofyndet) kejsarens titel förvridden på ett sätt, som ej ens med bokstäfver kan återgifvas och alldeles samma inskrift på Mimegardeford-denaren, samt å en annan var. (Dnb., n:o 342 k; finnes i alla 3 fynden) titeln återgifven med IVIPINIG. Efterbildningen af kölnerdenaren är sålunda obestridlig, och då dessa Münstermynt saknas i de fynd, som anses

afslutade 1060—1075, liksom äfven i våra ganska rika fynd från Lundo och Kuusamo, kan den första präglingen af dem ej anses äldre än från omkr. 1070.

Ett annat mynt i fyndet med vilseledande regentnamn är en denar från Dortmund (fig. 3), med Ludvig den frommes gamla namn under formen: VVIDOVICVS. Vårt mynt är en medelform mellan Dannenbergs n:o 766 och 766 a. Vidare kunna här nämnas en mycket sällsynt denar från Erkebiskop Hiltolf (1076—1079) i Köln (Dannenbergs n:o 401), och en från Regensburg, som synes ligga midtemellan Dannenb., n:is 1077 a och 1081 (hvilka bägge förläggas till tiden 1009—1014).



Fig. 3.



Fig. 4.

Af skildt intresse är det vid den nämnda halskedjan genom ett af silfvertråd ordentligt vridet hänge fästade danska myntet från Sven Estridsson (1047—1076). Det är af den byzantinska typ, som redan under hans företrädare Magnus infördes i Danmark och föreställer bilden af den sittande Kristus med utsträckt hand och stor af ett kors delad gloria. Åtsidan af myntet kommer mycket nära H. Hildebrand, fig. 405 (i Sveriges medeltid I), där de här otydliga bokstäfverna å ömse sidor om glorian, tydligt gifva namnet Sven. Frånsidan åter af myntet, med två små åtvända menniskoansigten, liknar mest frånsidan af fig. 210 (ehuru här finnes endast *ett* ansigte)<sup>1</sup> i sagde arbete. Estridssons mynt är jämte ett af Edvard Confessor (1042—1066) de

<sup>1</sup> I Thomsons katalog finnes afbildadt (pl. X n:o 10,064) ett mynt, hvars frånsida liknar vårt, (ehuru med annan inskrift), men hvars åtsida har en *stående* kristusbild. — I sammanhang härmed må påpekas svårigheten af exakt myntbestämning genom bristen på nödiga numismatiska arbeten. Jag hör dock uttala min stora tacksamhet för statsarkeologen, professor J. R. Aspelin, som införskrifvit en mängd erforderliga verk; men en del har ej ännu kunnat erhållas.



ungsta vid kedjan fästade; och denna vidfästning har troligast försiggått 1065—1075. (Fyra andra västerländska silfvermynt, som voro skilda från kedjan, men på grund af sin vid myntet kvarsittande ögla med största sannolikhet kunna anses ursprungligen ha tillhört densamma, bland dessa äfven den orätt bestämda denaren från Henrik III, äro alla yngre än de två förstnämnda).

Bland fornforskare är välbekant den beryktade halskedja, som redan 1855 påfanns i Hauho (Lehdesmäki) och hvarvid 11 kufiska och västerländska mynt voro fästade (se härom Finskt Museum 1894 sid. 91—98 med plansch, samt W. Lagus, Myntfynd, n:o 121). Äfven här skulle det yngsta myntet varit skandinaviskt (Anund: 1022—1050), om ej den ofvan berörda Minegardesford-denaren med kejsar Ottos namn, hvilken, såsom vi förut sökt utreda, icke kan antagas yngre än från 1070, äfven här uppenbarast sig. Därigenom blir nu tidpunkten för det yngsta myntet å hvardera kedjan alldeles densamma, och bägge dessa halskedjor kunna ha samtidigt inkommit till Tavastland, där de nu i våra dagar återfunnits på några få mils afstånd från hvarandra.

En aktad forskare (mag. A. Hackman i Finskt Museum 1894) har visserligen uttalat den förmodan, att de egendomliga halskederna, då ej fullt liknande påträffas inom Skandinavien, kunde vara tillverkade i Finland; men här bör påpekas, att de vidhängda skandinaviska mynten icke göra ett sådant antagande sannolikt. Gamla arabiska, anglosachsiska och tyska mynt funnos ju visserligen inom landet i mängd, såsom våra fynd utvisa, ja äfven skandinaviska (både Anund och Sven Estridsson) ha i fynden anträffats, men desse sistnämnde i så ringa antal, att de knappast kunna anses utgöra *en procent* af de icke-skandinaviska mynten. Och då är det en mycket liten sannolikhet, att man här skulle ha *på hvardera myntkedjan* bland de så få där fästade västerländska mynten äfven träffat på att insätta exemplar af denna ena procent. Däremot blir lätt insedt, att man i Skandinavien skulle ha fäst vid kedjan nya penningar af de då därstädes utan tvifvel allmänt spridda (ehuru nu äfven där sällsynta) mynten. Och de senare fynden, tillkomna efter 1894, tala än tydligare emot tillverkningen af halskedjorna inom Finland.

Ty såväl i Nousis- som i Lundo-fyndet funnos delar af likartade kedjor. I det förra två lösa stycken, det ena af två

ringar förenade med flätad länk, det andra af två ringar och tre länkar med ett därvid med fastnitad ögla hängande byzantiskt silfvermynt från Basilius II och Constantinus XI Porphyrogenitus (976—1025), hvarjämte ett annat från kejs. Johannes Zimisces (969—976) på grund af sin likartade ögla med all sannolikhet äfven tillhört kedjan, hvilket väl likaledes varit fallet med tre med hål försedda arabiska mynt. I Lundofyndet åter förekommo 4 stycken af en halsked, ett af 3 ringar, sammanbundna af två flätade länkar, den mellersta ringen med ögla och ett vidnitad arabiskt mynt, en Samanid från Ismail ben Achmed (före 908); dessutom 3 dylika mynt med dubbla hål och två byzantiska, äfven med hål, bägge från de ofvannämnde kejsarne Basilius II och Constantinus, det ena af samma slag som i Nousisfyndet, det andra betydligt större och tunnare, i detta afseende liknande en större arabisk dirhem. Att alla dessa ursprungligen tillhört kedjan kan antagas såsom ganska afgjort. Men ytterligare förekommer här en myntformig, rund silfverplåt af ett mindre arabiskt mynts storlek, utsirad å ena sidan med ett bredt kors, bildadt af talrika medelst ett fint, nedtill kvadratisk stift i plåten konstlöst inslagna prickar. Och äfven denna synes hafva tillhört kedjan, likasom de från Hauho och Tavastehus äro utom mynten behängda med några dels gjutna, dels graverade prydnader af silfver. Om nu den med korset sirade plåten verkligen hängt vid keden, torde fullt bevis finnas, att denna icke kan vara gjord i Finland. Men de byzantiska silfvermynten lämna redan nästan fullt bevis för samma sak. De äro så ytterst sällsynta hos oss, vi vilja säga 0,1 procent af fyndens mynttal, att knappast någon sannolikhet föreligger för ett antagande, att 4 dylika mynt kunde ha blifvit här i landet utvalda, för att fästas vid här gjorda halskeder <sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Utom dessa 4 byzantiska mynt äro, såvidt känt är, endast 5 å 6 funna i landet. I det gamla Uskela-(Salo)fyndet (1686) hvaraf endast 11 arabiska mynt kommo till Åbo Akademi, men de öfriga till Sverige, bland andra några anglosachsiska (Ethelred) till Elias Brenner, uppgifves »ett och annat byzantiskt». I Saltvik (1869) fanns bland omkr. 50 arabiska »1 styckadt byzantiskt mynt». I Vesilaks (1873) påträffades bland en mängd föremål, hvaribland en *halskedja m. m. af brons*, ett enda mynt, byzantiskt, från Nicephorus Phocas (963—969). (Måne detta före nedläggningen stutt fast vid bronskeden? Vid myntet kvarsitter å ena sidan nedre delen af en vidnitad eller kanske fastlödd ögla). Slutl. fanns i Tavastkyro (1893) ett ensamt mynt.

En jämförelse mellan de olika kederna är här äfven på sin plats. Den från Hauho är bäst bevarad och af finaste arbete. Tavastehuskedjan är egendomlig därigenom, att här förekomma länkar af olika finhet. Åt ena sidan från midtelpartiet finnas länkar af fin och tätt flätad silfvertråd, nästan som i den föregående, åt andra sidan äro länkarna af gröfre tråd och glesare flätning. Det vill därför synas, som om denna vore hoplappad af skilda kedjor, då det knappast kan antagas, att densamma ursprungligen förfärdigats så vårdslöst. I Nousis- och Lundo-fynden äro länkarna än gröfre, ehuru af alldeles samma konstiga flätning som hos de förstnämnde, sittande ensamma, ej 2 el. 3 parallelt, mellan ringarna, hvilka här äro utan ringaste omsorg kantigt hopböjda grofva silfvertrådar med mycket vårdslöst hopridna ändar. Dessa ringar kunna ej anses ursprungliga, utan äro utan tvifvel senare tillkomna för att ersätta söndrade äldre ringar. Och 2 afbrutna, finare ringar funnos äfven i fyndet! — Alla kedjorna (utom den från Lundo) äro fotografiskt afbildade i de genom A. Hackmans och H. J. Heikels försorg utgifna »Vorgeschichtliche Alterthümer aus Finland», Helsingfors 1900, taf. 47.

De intyg, de vid halskedjorna fästa mynten nu kunna gifva angående dessa, synas oss sannolikast vara följande: då mynten ursprungligen böra antagas hafva varit uteslutande orientaliska, hvilket intygas dels af deras öfvervägande antal, dels däraf, att dylika alltid sitta fästa vid de för hängprydnaderna afsedda ringarna, hvaremot de västerländska mynten ofta sitta tillfälligtvis fästade vid länkarna, är det närmast att söka kedjornas hemort i Orienten. Det yngsta året, som lämnas af de byzantinska mynten är 1025. Genom gottländska handeln ha de kommit till Skandinavien och här ytterligare blifvit behängda med västerländska (äfven skandinaviska) mynt, samt därför väl äfven — kanske dock endast på Gottland — blifvit använda som prydnader. Detta skulle ha varit omkr. medlet af 11:te seklet. Men sedan kristendomen blef allmän på ön, samtidigt med grundläggningen af staden Wisby, som Brunius anser ha uppstått efter medlet af detta sekel, användes dessa keder i handeln med det ännu hedniska Finland, där t. ex. Tavastehuskedjan änyo kan ha begagnats såsom halssmycke mellan åren 1070—1100. Det må skildt påpekas, att det ingalunda är något nödvändigt

antagande, att det som finnes hopsamladt i ett fynd skulle ha samtidigt inkommit till landet. Af Tavastehusfyndet kunna de arabiska mynten ha inkommit tidigast, sedan halskedjan med sina mynt och sist de yngre västerländska mynten, ehuru allt detta såsom en på en hand samlad silfverskatt blifvit nedgräfdt. Här vore då en förklaring af det stora antalet kufiska mynt i ett så sent fynd, som detta.

De tre öfriga fynden från Nousis, Kuusamo och Lundo förete i afseende å mynten en större öfverensstämmelse med hvarandra och, ehuru till åldern något skilda, innehålla de många gemensamma mynt; de behandlas därför i ett sammanhang.

I **Nousis** ombyggdes våren 1895 å Nikkilä hemman i Kollola by en gammal ria, hvarvid den därunder samlade lösa mullrika jorden bortsläpades i talrika lass på tvänne närbelägna åkrar. I dessa mullhögar började man finna gamla mynt, och en notis härom stod den 1 juni att läsas i Hufvudstadsbladet. Statsarknologen afsände samma dag telegram till Guvernören i Åbo län och reste följande dagen till stället, hvarigenom allt som kunde tillgöras för fyndets noggranna tillvaratagande blef fullgjordt. Sålunda kunde hopsamlas 1,475 hela mynt och 213 större eller mindre fragmenter, hvarutom 3 år senare inkommo 1 mynt och 8 bitar, hvilka påfunnits å åkern, men ej blifvit framgifna. Utom mynten funnos 4 ringspännen, 2 spiralfingerringar, sönderhackade bitar af arm- och fingerringar, en filigranpärla och några mindre föremål, allt af silfver samt de redan ofvan omtalade styckena af en halskedja.

Af mynten voro öfver 320 anglosachsiska, 4 irländska, 1 burgundiskt från Lyon, 1 böhmiskt, 2 byzantinska, 3 kufiska, 10 danska och 4 svenska, alla öfriga tyska, såvidt detta af de ej så sällan mycket nötta och otydliga exemplaren kunnat bedömas. Några få finnas från karolingernas tid. De s. k. Adelheidsmynten äro så rikligt representerade, i talrika variationer, att de ensamma nära på gå upp till antalet af de anglosachsiska mynten.

Detta fynd erhåller sin stora betydelse därigenom, att det är det största hittills i Finland gjorda, hvilket kunnat nästan fullständigt tillvaratagas — ty åtminstone något halft hundra detal mynt däraf måste väl anses ha gått förlorade. Härtill kommer,

att fyndet såsom vi nedan få se, kan till sin ålder bestämmas så noga, man gärna kan önska sig. Många sällsynta, och efter hvad vi nu kunna bedöma, äfven icke så få helt och hållet unika mynt ingå här.

Själftva fyndorten Nousis utmärker sig genom de många fynd här förut blifvit gjorda. År 1762 »och tid efter annan» funnos här flere betydligare samlingar af mynt, hvaraf dock få blefvo för vetenskapen räddade, ty »största delen var redan fallen i omilda guldsmeders händer». Prof. Bilmark erhöll från Nousis 12 mynt, hvaraf 7 blifvit beskrifna.<sup>1</sup> De öfriga voro otydliga. Och utom mynt, ha de dyrbaraste guldfynd här blifvit gjorda, såsom 1770 en armring med två ormhufvuden, vägande 57 1/2 dukater, afbildad t. ex. i texten till Atlas öfver Finland (n:o 31, p. 15), och 1779 en guldten af 10 dukaters vikt. — Här är således en fyndrik jord, hvori möjligen ännu många skatter ligga nedgräfdade. Och då här vid kristendomens införande den första kyrkan uppbyggdes och biskop Henriks ben graflades, vittnar allt om ortens betydelse redan under Finlands förhistoriska tid.

<sup>1</sup> Diss. Acad. de nummis quibusdam antiquis in Finlandia haud ita pridem repertis, Aboæ 1769. Tva af mynten äro med säkerhet från Ethelred, (ehuru inskriften å ett af dem är orätt läst och orätt tolkad), 2 likaledes från Knut den store. Ett anses vara från Henrik I i England, men då detta skulle öfverskrida tiden för den anglosachsisk-tyska perioden, har förhållandet manat mig till kontrollering. Det visar sig tydligt af beskrifningen, att myntet är frisiskt (kejs. Henrik III och grefve Bruno III), trol. Dannenberg, n:o 593, hvaraf vi ha ex. i Lundofyndet. Här skulle då den skildt stående senare delen af staden Staverens namn: ERVN ha blifvit läst, som EDVIN. Man ville få ett engelskt myntmästarens namn och erhåller en tolkning: EDVIN BRVN. MONETARIVS. Af skildt intresse är, att denna beskrifning af Bilmark, hvilken själfvallet var känd af Linsén, troligen just föranledt hans bestämningar af mynten i Kuolajärvfyndet, där såsom vi sett de frisiska äfven blifvit förväxlade med engelska Henriksmynt. — Ett af mynten antages vara från Aragonien. Men då detta namn återges med en viss reservation (»nisi fallimur — epigraphe quippe ferme deleta»), och de aragoniska mynten (enl. Lelewel och Blanchet) äro försedda med konungens bild, som här saknas, är förhållandet tvifvelaktigt. Utredningen hade dock varit af vikt, såväl emedan aragoniska mynt stundom förekomma i svenska fynd, som äfven genom den sena ålder (efter 1094), som myntet i sådant fall skulle anvisa. Och man måste därför beklaga att det ej finnes i afbildning, såsom förf. önskat — »quos equidem ari incisos Tibi exhiberemus, si tales sumtus facultates nostræ permitterent».

I **Kuusamo** gjordes den 26 juli 1896 af arbetskarlen Herman Nikka i en tufva å röddjad äng i Pyhäjärvi ödemark vid en vik Jaapanlahti af Kuusamojärvi stora sjö, omkr.  $\frac{1}{2}$  mil från kyrkan, vid höbärgning ett större silfvermyntfynd. Omkr. 50 meter från fyndstället fanns spår af en gammal eldstad, sådan som man å orten vanligen kallar lappboning. Mynten voro enl. guverörens i Uleåborgs län skrifvelse (af  $\frac{7}{viii}$  1896) 320, (Läagus Myntfynd genom tryckfel 720) eller enl. Fornminnesföreningens räkning 330 med talrika fragmenter, i allmänhet tunna och illafarna, tillsammans vägrande 288 gram.

Fyndet består nästan uteslutande af tyska mynt (hvaraf 27 Adelheidsmynt). Endast 5 äro anglosachsiska och 5 danska, samt 2 kufiska, dessa ytterst nötta till nästan oval form. Detta antyder redan en jämförelsevis sen ålder för fyndets nedläggning, och härigenom får detsamma en numismatisk betydelse, då i allmänhet, såsom äfven Dannenberg framhåller, de senare större myntfynden äro så få till antalet. Beklagligtvis äro många af mynten söndrade och utnötta. Sin stora betydelse för vårt land erhåller fyndet genom sitt nordliga läge, obetydligt söder om polcirkeln, ehuru som redan nämndt är vi äga ett ännu nordligare fynd från Kuolajärvi.

Det senast gjorda anglosachsisk-tyska myntfyndet påträffades i **Lundo** våren (»hafresåddstiden») 1897 på en backe, Anttilanmäki å Anttila hemman i Sauvala by, 1 mil från Åbo, 400 meter vester om Aura å. På andra sidan helt nära ån ligger en gammal borgplats Wanhaliona. Hemmansarrendatorn Stolts dotter fann här under brytning af enris några penningar, hvilka togos hem, hvarefter stället undersöktes af fadren och skatten blef uppdagad och tillvaratagen. Fyndet var dock redan på god väg, att få dela så många tidigare myntfynds öde. Det hölls länge fullkomligt hemligt, fördes sedan i november eller december månad på inrådan af en tillfrågad granne till guldsmeden Pettersson i Åbo och såldes efter 7 penni per gram till 60 mark, hvilket skulle ha motsvarat en vikt af 857 gram. Mynten blefvo väl rengjorda och 25 st. kommo »såsom gråfva» till en guldsmed i hufvudstaden. Men då de här framvisades, kom ryktet härom snart till vederbörandes kunskap och samma dag afsändes telegram samt d.  $\frac{5}{v}$  1898 bref till

guvernören i Åbo län. Före polisundersökningen blefvo nu 860 mynt, alla hela och åtminstone till någon del mer eller mindre tydliga, insända till Statsarkeologen och det så värdefulla fyndet var räddadt från förskingring. De halfva (klippta) mynten, som alltid finnas i ett större fynd, fragmenter och troligen äfven de helt och hållet förslitna synes dock ha fått vandra till smältdegeln. Stolt sade sig ej hafva uppräknat mynten.

Så snart fyndet blef bekant, begaf sig dr A. O. Heikel, som då var i Åbotrakten, till själfva fyndorten. Här erhöles ytterligare 5 mynt, hvilka ej blifvit sålda, samt 4 hela, 5 halfva och 26 mindre fragmenter genom sällning af jorden å stället. Tillika påträffades bitar af den lerkruka, hvari myntskatten blifvit nedlagd. Några år tidigare hade här tagits torf till ladugården, hvarvid troligen spaden hade söndrat lerkärlet. Utom mynten funnos här äfven två ändstycken af en silfverhalsring samt delar af en halskedja, hvilka redan (sid. 11) blifvit omnämnda och beskrifna.

Af hela myntantalet 870 + 31 fragmenter äro 67 anglo-sachsiska, 2 irländska, 2 ungerska, 16 danska, 2 norska, 2 byzantinska och 4 kufiska; de öfriga tyska, bland dem 97 s. k. Adelheidsmynt.

Med afseende å det relativa antalet af de ingående anglo-sachsiska och Adelheidsmynten står fyndet, såsom lätt varsnas, emellan Nousis- och Kuusamo-fynden. Så äfven till sin ålder.

Vi gå nu att närmare söka bestämma denna ålder för de tre fynden. Detta kan med största säkerhet ske angående Nousis-fyndet, beroende därpå, att fyndet är afslutadt vid en tid, då flere viktiga regentförändringar inom en kortare tid försiggingo genom frånfallet af Knut den store (1035) och hans efterträdare i England Harald (1039), erkebiskopen Piligrim i Köln (1036) och kejsar Konrad II (1039). Då från den sistnämndes efterträdare Henrik III (som talrikt representeras i Lundofyndet) intet enda mynt här förekommer, måste fyndet vara afslutadt under eller före 1039 och då bland Knuts öfver 110 mynt endast ett enda finnes från Harald och intet från senare regenter, måste afslutningen anses ha skett i början af Haralds regeringstid och då få vi tidpunkten 1036—1038. Detta stämmer då väl öfverens med Kölnermyntens intyg. Här finnas många från erkebiskop

Pilgrim, men intet från hans efterträdare Herman. En närmare bestämning kan ännu erhållas genom två mynt från greve Albert III af Namur, som tillträdde sin regering 1037; dessa äro af hans första mynt, där hans bild bär den egendomliga inskriften CAPVT — yngre mynt af honom äro ymnigt förekommande i Lundo- och Kuusamofynden. Då vi nu ej böra taga fasta på hans första regeringsår, så bör Nousisfyndets afslutning bestämmas till år 1038.

Rörande Lundo- och Kuusamofynden faller sig bestämningen något svårare, ty nu inträdde en tid af nära ett helt sekel (1039—1125), hvarunder kejsarnamnet oafbrutet var Henrik (III, IV och V), hvilket sålunda ensamt för sig ej kan lemna någon säker ledning. Tillika upphöra de anglosachsiska mynten i regeln med Edvard Confessor (1042—1066) och vi kunna därför af hans i bägge fynden förefintliga mynt endast draga den slutsats att dessa äro yngre än 1042. Vi skola därför uppräknat de andliga och världsliga i fynden representerade myntherrar, som regerat efter detta år och hvars namn kunna gifva säkrare ledning för tidsbestämningen, ordnande desamma efter året för deras tillträde till sin regering.

	Präglings- ort.	Antal af mynt i fynden.		
		Nousis.	Lundo.	Kuusa- mo.
Biskop Bernold i Utrecht (1027—1054) . .	Utrecht	—	4	—
Erkebiskop Bardo i Mainz (1031—1051) . .	Deventer	—	28	12
Bisk. Bruno i Würzburg (1034—1045) . .	Mainz	1	15	5
Erkeb. Herman II i Köln (1036—1056) . .	Erfurt	—	14	2
Bisk. Burkhard i Halberstadt (1036—1059) se fig. 5 <sup>1</sup> .	—	—	4	3
Greve Albert III af Namur (1037—1105)	—	—	1	—
Greve Bruno III af Frisland (1038—1057)	Namur	2	16	5
Bisk. Richard i Verdun (1039—1046) . .	Dinant	—	5	5
	—	—	16	34
	—	—	1	—

<sup>1</sup> Denaren är mycket lik Dannenb., n:o 628, men skild variation genom olikheten i kyrkans tak. Helgonbilden är St. Stephanus. Af biskopnamnet äro endast de 2 första bokstäfverna läsliga.





	Präg- lings- ort.	Antal af mynt i fynden		
		Nousis	Lundo.	Kuusamo
Bisk. Azelino i Hildesheim (1044—1054) se fig. 6 <sup>1</sup> .	—	—	1	1
Bisk. Arnold I i Worms (1044—1065) . . .	—	—	1	1
» Adalbero III i Metz (1047—1072) . . .	—	—	1	1
Abbot Arnold af Falkenberg i Korvei (1051—1055)	—	—	1	1
Erkeb. Lupold i Mainz (1051—1059) . . .	Mainz	—	11	10
	Erfurt	—	4	9
Bisk. Wilhelm de Ponte i Utrecht (1054— 1076)	—	—	—	7
Erkebisk. Anno i Köln (1056—1075) . . .	—	—	1	—
Erkebisk. Siegfried von Epstein i Mainz (1060—1084), se fig. 7 . . .	—	—	1	—
Hertig Gottfried II, af Nederlothringen (1065—1070)	Meer	—	—	1
Bisk. Hartwig i Magdeburg (1079—1102)	—	—	—	1

Af den till först i denna förteckning nämnda biskop Bernold, som tillträdde sin regering redan 1027 hade man kunnat vänta mynt äfven i Nousisfyndet, då han är så ymnigt representerad i de två yngre fynden (32 i Lundo, 12 i Kuusamo). Men churu

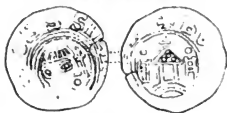


Fig. 5.



Fig. 6.

biskoparne i Utrecht redan 936 erhöilo rätt att slå mynt, så präglades dessa först under kejsarens namn, sedan med den helige Lamberts bild, och Bernold är den första biskop, som utsatte sitt namn å mynten. Denna förändring torde då knappast ha inträffat i biskopens tidigare regeringsår och saknaden af hans mynt i Nousisfyndet gör det sannolikt, att biskopsnamnet infördes först 10 å 12 år efter hans tillträde till sin värdighet.

<sup>1</sup> Liknande Dannenh., n:o 713, men bestämdt skild genom skriften å fränsidan, som här anger stadens namn (--- HEIM). Atsidans skrift, hvaraf endast 3 bokstäfver äro tydliga, tolkas lätt genom jämförelse med sagda denar: [ACE]L[IN]O[EP]S (= episcopus).

Förteckningen visar oss, att mynt från 1040- och 1050-talet äro nog allmänna i de bägge senare fynden, men att likväl mynten från det senare decenniet begynna aftaga i antal i Lundo-fyndet. Detta framgår af Brunos mynt från Frisland, hvaraf från Kuusamo finnas mer än dubbelt så många som från Lundo, samt af erkebiskop Lupolds i Mainz mynt, hvaraf från Lundo finnas 15 st. men från Kuusamo 19. churuväl totalantalet tyska mynt är flerfaldiga gånger mindre i det senare fyndet än i det förra. -- Det erfordras själfvallet en viss tid innan ett myntslag hinner blifva allmänt spridt; här synas de mynt, som äga en ålder af 15—25 år vid fyndets afslutning vara de i fyndet allmännast förekommande. Men går åldern till 35 å 40 år, är ett aftagande i antal redan vanl. mycket i ögonen fallande. Så finnas t. ex. af Erkebiskop Piligrims (1026—1036) Kölnermynt 24 ex. från Nousis, 6 från Lundo och ett ensamt från Kuusamo. Olika förhållanden kunna dock härvid alltid inverka <sup>1</sup>.



Fig. 7.

De yngsta mynten i Lundo-fyndet äro från biskop Anno i Köln och Siegfried i Mainz. Den sistnämndes denar (fig. 7) skall kanske dock ej anses fullt säker, emedan den är dåligt bibehållen och ej finnes upptagen af Dannenberg. Då likväl kring en okränt bild synes kunna läsas större delen af namnet SIG[EF]RID, liksom å Dannenb., n:o 809, och å fränsidan, som dock genom sitt enkla kors inom en dubbel ring af pärlor skiljer sig från alla samtida tyska mynt, den inskrift, hvilken utan tvifvel, liksom å Dannenb., n:o 812, skall återge stadsnamnet, begynner med ett tydligt M, synes man ej kunna undvika att föra myntet till Siegfried i Mainz. Denna biskop slog mynt af flere olika typer. Hans första denarer buro ännu liksom hans företrädares den

<sup>1</sup> För undvikande af missförstånd bör genast nämnas, att ett dylikt förhållande icke äger rum med de anglosachsiska mynten. Den ofantliga mängd af dessa, som inströmmade till Skandinavien under konn. Ethelred och Knut, efter hvilkas regeringstid det starka tilloppet upphörde, vällar att dessa konungars mynt i alla fynd utgöra hufvuddelen af de anglosachsiska mynten. I Kuusamofyndet finnas t. ex. 2 Ethelred och 3 Knut men intet från någon senare engelsk konung.

längesedan aflidna biskop Bardos namn i fältet samt kejsar Henriks bild; hans senare mynt framställa hans egen bild och i öfrigt en ny typ med en portal å fransidan, hvilken bibehölls af hans efterträdare. Vårt mynt synes nu vara en öfvergångsform, som kanske helt kort tid präglades. Äfven biskopsnamnet å vårt mynt är en medelform, ty å det äldsta myntet läses SIGEFRID AEPS (= archiepisc.) och å hans senare mynt: SIGEFRIDVS. Vi se äfven, att hans företrädares denarer äro väl representerade i fyndet och då han tillträdde sitt biskopsstift endast 4 år senare än Anno i Köln, bör ej håller denna ringa tidsskilnad vålla någon betänklighet. Sålunda torde Lundofyndet böra anses afslutadt omkr. år 1065.

Kuusamofyndet, hvars yngsta mynt tillhör biskop Hartwig i Magdeburg, som tillträdde sitt embete 1079, bör anses afslutadt snart efter detta år, emedan myntet i alla händelser blir åtskilliga år yngre än alla öfriga mynt i fyndet. Vi få då för Kuusamofyndets afslutning året 1080.

Nu gå vi till en närmare beskrifning af de skilda ländernas mynt och de däribland mest anmärkningsvärda, som i våra fynd förefinnas.

Det äldsta **engelska** myntet i våra fynd är från *Edward II* (975—978). Det är prägladt i York, anglosaxarnes Eoferwic, romarnes Eboracum af en myntmästare Elfstan. Hildebrand har ett enda Yorkmynt från denna konung, prägladt af Surclos, och Thomsens katalog likaledes ett af Beolan. Vi kunna ej ännu afgöra, om vårt mynt finnes i British Museum. Det afbildas här.



Fig. 8.

Omskrifterna lyda: EADPEARD REX ANGLO och å fransidan: ELFSTAN H-O EFER. (P i konungens namn är det vanl. anglosachsiska tecknet för W. — H är felaktigt i st. f. M = monetarius). Från de följande konungarne *Ethelred II*

(978—1016) och *Knut den store* (1016—1035) härstamma de ojämförligt flesta engelska mynten i alla anglosachsisk-tyska myntfynd. I Nouisfyndet ingingo af 317 engelska mynt: det ofvannämnde från Edvard II, 172 äkta och 36 falska Ethelreds mynt, 94 äkta och 13 falska från Knut, samt 1 från Knuts efterträdare; i Lundofyndet åter af 67 engelska mynt: 22 äkta och 7 falska Ethelred, 24 äkta och 4 falska Knut samt 10 från senare regenter. I Kuusamofyndet, hvarest endast 5 engelska mynt funnos, ingingo 2 (falska) Ethelred och 3 från Knut. Slutligen i Tavastehusfyndet af 15 engelska mynt, 6 Ethelred, 4 Knut, 4 yngre och 1 falskt mynt.

De engelska mynten variera snart sagdt i oändlighet. Hildebrand uppräknar (1881) med iakttagande af alla, äfven de minsta olikheter 4,389 Ethelreds och 3,904 Knuts mynt i Svenska kungl. myntkabinettet, och numera är utan tvifvel antalet betydligt ökad. Det är äfven nästan en sällsynthet, att påträffa två fullt lika mynt i ett fynd, (i Nouisfyndet anträffades 5 och i Lundofyndet en enda dublett bland de äkta mynten). Orsaken härtill är utom de många olika mynttyperna under samma regent, de många myntstäderna, hvars namn otroligt variera, och de oväntadt talrika myntmästarne i samma stad. I London finnes t. ex. under Ethelred 240 myntmästarenamn, då alla de olika skrifsätten räknas. Då härtill komma de varierande skrifsätten på konungens namn och titel samt ytterligare variationer af bindeordet mellan myntmästarnamnet och staden (MON, MO, M—O, ON m. fl.), kan man lätt finna hvilken otrolig mängd af kombinationer är möjlig. Därför är äfven icke oväntadt, att bland de jämförelsevis få mynten i våra fynd påträffa nya, hvilka ej ingå hos Hildebrand; och sådana ha vi räknat till ett antal af ej mindre än 90. De äro dock af ringa intresse, där ej ett alldeles nytt myntmästarenamn eller en ny myntstad uppträder. Men några dylika mynt finnas äfven. Så under Ethelred myntstaden VIBER, (som behandlas längre fram) samt under Knut stadsnamnet IOV. — Det må tilläggas, att bland mynten i våra 4 fynd 36 myntstäder äro representerade under Ethelred och 32 under Knut, samt öfver 50, då alla de engelska mynten tillsammans afses.

Det sistnämnda namnet förekommer å ett mynt af Knuts typ E, å hvars åtsida läses: CNVT REX ANGLOCX (de två sista

bokst. ungefärligen återgifvande en den tiden vanlig förkortning af genitivändelsen), å fransidan: HVPNI MO IOV. Här åsyftas dock knappast någon ny stad; ty bland de många olika förkortningarna af namnet Eoferwic (York), oftast skrifvet EOF, förekommer en gång IOF och en annan gång EOV, hvarföre väl kan antagas, att äfven IOV är hithörande. Emellertid är äfven myntmästarenamnet Huwni nytt för staden, churu tydligen samma namn som Huwine, hvilken präglat under Knut i London. Detta mynt ger oss anledning att misstänka, att äfven namnet IORT, hvilket af Hawkins och Hildebrand upptages som en skild myntstad, sannolikt bör anses såsom en förvriddning af IOFR.

Af Knuts efterträdare *Harald I* (1035—1039) finnas blott 4 mynt: 1 i Nouisfyndet, utgörande det yngsta engelska myntet i detta fynd (Stamford: med mycket afvikande legend från Hdb., n:o 896—898), 2 i Lundofyndet (Hastings, Hdb., n:o 277 och Lincoln, Hdb., n:o 378) samt 1 i Tavastehusfyndet (Lincoln, Hdb., n:o 430).

Från *Hardaknut* (1039—1042) förekommer ett enda mynt, detta i Lundofyndet (London, troligen = Hdb., n:o 144, churu hau läser myntmästarenamnet något olika, än som synes framgå af vårt ex.). Däremot finnas från *Edvard III Confessor* (1042—1066) 8 mynt (7 från Lundo, 1 från Tavastehus), och med dessa visar sig det egendomliga förhållande, att de allesamman skilja sig från de hos Hildebrand beskrifna mynten, par stycken i obetydlig grad, de öfriga mera. Så ha vi här en ny myntmästare i London (DELPNE), och i Soutwark (PVLCPINE), och nya myntstäder under Edward såsom RVNE (utan tvifvel = RVME, Rumenna, nu Romney) och RO (Rofeceaster, nu Rochester). Det nämnda, först särdeles slående förhållandet har sin naturliga förklaring däri, att från och med Edvard upphörde Englands konungar att tillika herska öfver Danmark, hvarföre utförseln af engelskt mynt till Skandinavien ånyo blef betydligt minskad. Från alla de förutnämnda regenternas tid finnas i svenska myntkabinettet ett mångfaldigt talrikare antal mynt än i British Museum, men med Edvard Confessor ändrar sig förhållandet till ett motsatt. Då Hildebrand beskriver 800 mynt, kan under Edvard, emedan hans regeringstid var längre än Knuts, hafva präglats kanske öfver 4,000 olika, och då vore sannolik-

heten att påträffa samma mynt i Finland som i Sverige endast  $\frac{1}{5}$  1.

Sedan infaller den anglo-normandiska perioden, från hvars första regenter endast undantagsvis mynt ingå i de samtida myntfynden i Norden. Mynten från *Vilhelm I Eröfraren* (1066—1087) och *Vilhelm II* (1087—1100) kunna ej med någon säkerhet skiljas från hvarandra. Konungen kallas å bägge Willem (PILLEM). I Tavastehusfyndet finnas 2 dylika mynt (präglade i London af Edric och Exeter af Semier). Det förra af dessa är sannolikt från Vilhelm eröfraren, då Edric präglade mynt i London redan under Edvard Confessor.

De engelska mynten åtföljas vanligen af ett eller annat mynt från **Irland**, helt och hållet af engelska typer (vanligen Ethelreds), men konungabilden har till omskrift namnet *Sihtric*, konung i Dublin (989—1020). Frånsidan har antingen ett myntmästarnamn och ett irländskt stadsnamn (vanligast: FÆREMIN MO DYFLI) eller är med ingen eller ringa förändring återgifven efter engelska mynt med engelska myntmästarnamn och engelska myntstäder. Det vanliga förklarings sättet härå, att kon. Sihtric skulle låtit prägla mynt åt sig i ett tiotal vidt skilda engelska städer, synes icke antagligt; däremot är troligt, att man i Irland mer eller mindre noggrant eftergjorde allmänna engelska mynt och därvid väl ändrade konunganamnet, men lät frånsidan ofta vara oförändrad. På samma sätt förklaras då äfven de mynt, hvilka med Ethelreds eller Knuts namn ha legenden FÆREMIN MO DYFLI eller dylikt å frånsidan, ehuru ingendera af dessa konungar kunnat ha haft myntmästare i Irland, som den tiden ej lydde under England. Men här har då åtsidan af det engelska myntet graverats oförändrad, men frånsidans legend blifvit ändrad af den irländska myntmästaren. Hildebrand räknar dock dylika mynt bland de engelska. Ett sådant Ethelreds mynt finnes äfven i våra fynd, närmast Hdb., n:o 376, med: HEREMIN MO DYFL; och dessutom 6 st. obestridd irländska, 4 med Sihtrics och 2 med de halft mytiska konunganamnen *Sisig* och *Thymu* (den sistnämnda = Hdb., n:o 12).

1 Vi finna af den äldre uppl. af Hildebrands anglos. mynt (1846), att den tiden saknades af 24 kända typer af Edwards mynt ännu 10 helt och hållet i Sv. myntkabinettet.

Af Sihtricsmynten är ett, som icke återfinnes bland de i Sverige funna, med ett för Irland nytt myntmästarnamn och en ny myntstad: ÆLFSTAI M<sup>o</sup> TOCA, men då vi veta, att vi här ha en prägling efter Ethelred, så böra vi eftersöka originalet bland denne konungs mynt. Och ganska riktigt träffa vi här (Hdb., n:o 3836) fullkomligt samma legend, endast med den skillnad, att namnen här äro rätt skrifna (Ælfstan, som präglad i Tota, d. v. s. engelska staden Totanaes, nu Totness).

Vårt Sisigmynt (se fig. 9), hvarå REX ANGLSIO ansetts antyda ön Anglesey, men väl endast är en förvriddning af Anglo(rum), finnes ej hos Hildebrand, ty på dess fränsida ingår: STEORCER MO EOFR eller en fullkomligt lika legend, som å några Ethelreds mynt från York (Hdb., n:is 867—869), samt med en obetydlig skiljaktighet (STEORGER) såväl å Ethelreds (Hdb., n:o 870) som å ett Sihtrics (Hdb., n:o 76) mynt. Vi hafva sålunda här en föreningsform med Sihtric, i sin mån understödande det sannolika förmodandet att namnet Sisig endast vore en förvriddning af det förra, historiska namnet.



Fig. 9.



Fig. 10.

Det mest intressanta bland de anglosachsiska mynten är en i Nouisifyndet anträffad obetydlig penning med kon. Ethelreds namn (af hans typ A) och stadsnamnet VIBER som präglingsort (se fig. 10). Det har nämligen varit olika åsikter gällande, huruvida denna stad bör sökas i England eller motsvarar det kända Viborg, som utgjorde en gammal präglingsort i Danmark. Här är nu, så vidt vi veta, för första gången ett mynt funnet, hvarest det sagda stadsnamnet är begagnadt under Ethelreds tid och sålunda ovillkorligen bör anses för engelskt.

Den engelska numismatikern R. Ruding beskref till först ett mynt, utan tvifvel funnet i England, af Knut (typ A, alldeles lik Ethelreds typ A), prägladt af Swartgol i PIB och hade ingen

anledning att ej anse myntet för engelskt, ehuru stadsnamnet var okänt i England. Sedermera ha af samma mynt funnits 3 st. i Sverige (Hildebrand, n:s 3624—3626; stadsnamnet varierende: PIB eller PIBR) och (intill år 1849) ett enda i Danmark. Chr. J. Thomsen (i Ursins arbete, Stiftsstaden Viborg, s. 270) anser myntet vara danskt och »vist nok den ældste, som er præget i Viborg», men B. E. Hildebrand (sid. 502) vidhåller de engelska numismatikernas åsikt och säger att staden är möjligen Weybridge i Surrey, tilläggande kort om godt »den vanliga förklaringen att PIBR skulle vara Viborg i Danmark, är icke antaglig».

Redan år 1824 påfanns i det stora fyndet från Trzebun, nära Plock i Polen, som innehöll omkr. 2,000 tyska och anglosachsiska mynt, hvilkas nedläggning i jorden blifvit bestämd till år 1042, tvänne mynt af Hardaknut, som af Lelevel (Numismatique du Moyen-âge, pl. XIII, n:s 11, 12), afteknades och beskrefvos såsom danska. Det första (äldre) af dessa, som bär inskriften BRAE MON VIBER, eller ordagrant samma legend, som å vårt Vibermynt, är dock af rent engelsk typ (Knuts typ K, Haralds typ A, Hardaknuts typ A) och därtill en typ, hvilken tidigare ansågs icke förekomma i Danmark förrän långt senare,<sup>1</sup> i följd hvaraf Sophus Bergsøe (Aarbøger for nordisk oldkyndighed, 1882, s. 274) säger, att man »været nødt til at ansee Lelewels Mont for en Fabelmont, som ikke eksisterede i Virkeligheden». Denne afbildar myntet ånyo, sedan han påträffat det samma i Eremitaget i St. Petersburg, anser det obetingadt vara danskt och läser (i motsats till Thomsen m. fl.) myntmästarens namn: BRAEM, på grund däraf att under Hardaknuts tid den äldre beteckningen MON redan öfvergått till ON.

Vårt Ethelredsmynt och de två nu nämnda från Knut och Hardaknut äro, som sagdt, af rent engelska typer och oklanderlig prägel. Men de sammanhänga sedan med andra mynt, som antaga dansk typ (med halfmånar i korsets vinklar) och en prägel, som vittnar om försämring och vårdslös eftergöring. Dessa

<sup>1</sup> H. Hildebrand afbildar dock ett Hardaknutsmynt af denna typ (fig. 377), som väl är samma mynt, som B. E. Hildebrand beskriver som anglosachsiskt (Hardaknut n:o 141).



kunna vara af danska myntmästare eller falskmyntare gjorda efter de förstnämnda i England präglade äkta mynten. Särskildt har af dem Hardaknutsmyntet gifvit anledning till talrika, allt sämre och sämre efterapningar, hvaraf Thoinsen bland Viborgs mynt afbildar tvänne, (BRAE MONV PIBE<sup>1</sup> och BRAE HON VIBEI), erkännande att med afseende å deras tunnhet och barbariska utseende bör sannolikt största delen härstamma från falskmyntare.

Köhne beskriver från ryska fynd (Mem. de St. Petersb., IV, s. 227) tvänne danska mynt, hvilka han, ehuru de äga olika myntmästarnamn och olika myntorter, dock anser »von demselben Stempelschneider herzuführen». Åtsidan är nästan fullkomligt lika: Knuts bild, med ett kors framför ansiktet<sup>2</sup> och öferskrift CNVT XX ANG, fränsidan med de danska halfmånarna, å ena myntet: BRAE MON VIBER å det andra: LEFDEN O NORBEC. Bägge synas äfven vara likartadt ändrade efterpräglingar af engelska originalmynt. Det förra skulle då angifva, att Brae präglat mynt i staden Viber äfven under Knuts tid (jämte den förutnämnde myntmästaren Swartzgol), likasom under hans företrädare och efterträdare, ehuru själva originalmyntet ej ännu anträffats. Och huru kunde vi annars förklara det förhållande, att mynt finnas med ordagrant samma legend: BRAE MON VIBER från Ethelred, Knut och Hardaknut, men under det att det först- och sistnämnda äro välpräglade, fullt korrekta engelska mynt, Knuts mynt däremot har dålig prägel, inkorrekt legend å åtsidan och dansk typ. — Till det andra myntet måste originalet sökas i engelska staden Northwic (NORPIC å Knuts mynt n:o 2947 hos Hdb.), hvarest myntmästare med namnet LEOPINE, LEOPIN och LEPPINE präglade såväl under Knut, som under hans före- och efterträdare. Originallegenden till den danska efterpräglingen kan sålunda här ha lydt: LEPPIN O NORPIC, hvaraf man undvikit att använda det anglosachsiska

<sup>1</sup> Detta mynt är från Trzebnufyndet och äfven afbildadt af Lelewel (se ofvan).

<sup>2</sup> Detta lösa lilla kors måste anses motsvara spetsen af den spira, som de engelska (och nordiska) konungabilderna så ofta föra framför ansiktet. Detta kors tränger å senare danska mynt (se fig. 19) in på själva ansiktet, vanställande detta till ytterlighet.

P och ersatt det med andra närmast liknande bokstäfver. Denna öfverensstämmelse synes oss vara så obestridlig, att den ej kan betviflas.

Emellertid har Köhne, utgående från den premissen, att Viber är Viborg, kommit till en helt annan konklusion och ser sig nödsakad att antaga en ny dansk stad Norbec, hvilken »warscheinlich auch auf Jütland lag». I Thomsens katalog redigerad af Kr. Erslev (III, n:o 9891), bibehåller man den fingerade staden, men ger den namnet Orbec<sup>1</sup>, och säger: »la localité — est encore incertaine; mais il faut la chercher aux environs de Viborg». — Det ofvannämnda Knutsmyntet finnes dock ej här, utan ett från Hardaknut med legend: ARGRIN ONORBES. Men äfven detta vittnar för ett engelskt ursprung, ty, ehuru myntmästarennamnet ej förekommer (hos Hildebrand) i Northwic, finnas det i flere variationer (Arngrim, Arngrin, Argrim, Aerngrim) i andra nordengelska städer (York, Leicester) just under och efter Hardaknuts tid, hvaremot i Danmark, såvidt vi kunnat finna, namnet först uppträder å mynt från Knut den helige, d. v. s. ett halft sekel senare.

Efter dessa jämförelser vilja vi bemöta den invändning, som väl skall göras mot vårt Ethelredsmynt från VIBER: att stadsnamnet här är skrifvet med V och ej med det anglosachsiska vanliga P, churu vi dock se att bägge dessa bokstäfver senare växla med hvarandra. Det finnes nämligen äfven å rent engelska mynt undantag i detta afseende. Så är t. ex. konungarne Edvard II:s och Edvard III:s namn (d. v. s. såväl före, som efter Ethelred) skrifvet än med P, än med V eller W.

Slutligen bör den anmärkning göras, att mellan de nu berörda af Brae (och Svartgol) präglade mynten å ena sidan samt å andra sidan de mynt, hvilka obestridligt äro präglade i Viborg under Sven Estridsson (och kanske äfven Magnus den gode) stor skiljaktighet råder. Dessa ha en egendomlig typ med en konungabild, hvarå hufvudbonaden och håret äro utdragna i tvänne parallelt löpande och i ändarna snäckformigt vridna förlängningar, samt hufvudet fästadt vid bröstet med en smal

<sup>1</sup> Till denna stad hänföras vidare åtskilliga mynt med barbariska inskrifter, samt äfven på grund af sin laga vikt ett mynt (n:o 9975), som dock själf tydligt anger sig vara prägladt i Lund.

linje, hvilket allt ger dessa mynt ett särdeles barbariskt utseende, och de ansågos tidigare för de äldsta af alla danska mynt. Å åtsidan står ett ensamt myntmästarennam (Thomsen uppräknar 9 dylika ovanligare namn ock afbildar 4 mynt), å frånsidan: WIBERGA eller WIBERGVM; de flesta ha dock barbarisk inskrift. — En fjerdedel af ett dylikt mynt fanns i Lundofyndet.

Härmed öfvergå vi till **Danmark**. Det äldsta kända danska mynt är från *Sven Tveskäg* (985—1014). Ett dylikt mynt (se H. Hildebrand, fig. 349) är funnet i finsk jord, troligen i Pemarfyndet<sup>1</sup>. Med *Knut den store* (1014—1035) började flere egenomliga mynttyper visa sig i Danmark. Sådana äro: 1) ormtypen med en i snäckform vriden orm, hvilken präglades under Knut och Hardaknut (se H. Hildebrand, figg. 365, 366, 383, 384), dels med läslig legend, som utvisar Lund som präglingsort, dels med otydlig skrift. Vi ha af det senare slaget 2 mynt från Nousis och 1 från Lundo, samt dessutom ett halft (brutet) mynt, som å åtsidan synes framställa en orm (eller spiral) i många vridningar, men äger en frånsida af Knuts engelska typ C. — 2) Roskilds eller gafveltypen (se fig. 11), hvilken blifvit behandlad af Kr. Erslev (i Aarbøger för nord. oldkyndighed, 1875). Här beskrivas ett halft hundralet dylika mynt, hvars ålder bestämmes till åren 1026—1060. Oaktadt det vida största antalet har endast barbariska legender, finnas dock några mynt, hvarå kan läsas: CNVT REX ANL, HARDECNVT REX och MANVS samt staden Roskilds namn (t. ex. BRVN ON ROSELDE). Erslev framvisar de två triangelformiga gaflarnas uppkomst från en kyrkobyggnad med en gafvel, hvilken förändring redan försiggått å tyska mynt (se t. ex. Antwerpens mynt, Dannenberg, n:o 140); men andra sidans prägel anser han vara af säkert nordiskt ursprung och utgöras af tre tvärlagda sköldar. Likväl torde det kunna visas, att detta tecken såväl å tyska, som danska

<sup>1</sup> Köhne (Mem. de St. Petersb. III, s. 370) omnämner 1849, att ett fynd gjordt »för omkr. 9 år sedan» i närheten af Åbo innehöllit, jämte anglosachsiska och tyska mynt, ett af Sven Tveskäg, andra från Olof Skötkonung och Anund. Det förstnämnda fanns i Reichels stora myntsamlng. Härned kan ej annat än Pemarfyndet (1841) åsytas. Största delen häraf kom till öfverstelöjtnant Tamelander i Åbo och genom honom en del till Petersburg.

mynt utgör en gammal symbol för treenigheten, och just danska mynt lämna här de säkraste bevisen (se längre fram). Af dylika mynt äga vi i Nousisfyndet 3 ex., ett helt och väl bibehållet (Erslev, n:o 11, dock skiljande sig på en eller två bokstäfver), samt 2 halfva mynt (Erslev, n:is 12 och 15). Det förstnämnda hänföres till Knut, men de två senare (såsom det dock vill synas utan tillräcklig grund) till Hardaknut. — 3) Handtypen, som fram-



Fig. 11.



Fig. 12.

ställer en öppen hand, är i allmänhet en mycket sällsynt typ i Danmark. I den gamla »Beskrivelse» öfver danska mynt (1791) ingå dock 3 dylika mynt. I kongl. danska myntkabinettet finnas 7 st. från de för danska numismatiken så värdefulla fynden från Enner (Jutland) och Egersund (Norge), som anses nedlagda omkr. 1030, men i Selsöfyndet (Seland), från omkr. 1075, som innehöll 850 danska mynt, synas de redan ha försvunnit ur rörelsen, då ej Ramus (i Skand. Litteratursällskaps skrifter, XX) omnämner något dylikt. H. Hildebrand har ett från Hardaknut (fig. 381), med läslig skrift och prägladt i Lund.

Af denna typ ha vi i Nousisfyndet ett vackert mynt, churu dock endast ett fragment, något större än halfva myntet (se fig. 12), hvilket mycket nära öfverensstämmer med ett af S. Bergsøe (Aarbøger 1882, s. 268) afbildadt unikt mynt i Upsala. Vårt ex. skiljer sig dock genom 2 olika bokstäfver i den barbariska legenden, genom dubbelt flere pärlor på armen under handen och genom tydliga punkter i spetsarna af treenighetsymbolen, som å dessa mynt är enklare och mer närmande sig den ursprungliga typen än å fig. 11. Bergsøe anser myntet vara äldre än 1020; han framkastar ingen förmodan om präglingsorten för det så utmärkt väl graverade myntet, men för ett annat af samma typ, dock mycket olika, som han anser samtida och nära beslägtadt, nämner han Lund eller Ribe. — Tydiligen

yngre, med vårdslös prägel och förvridna bokstäfver är ett mynt (fig. 13) från Lundofyndet; men däremot böra vi föra mycket nära till fig. 12 ett annat mynt från Nousis (se fig. 14), ehuru handen här helt och hållet saknas och är ersatt af ett enkelt kors. Här hafva vi likaledes den enklare formen af treenighetssymbolen, ehuru något utsirad genom skiftevis använda pärl-linjer; dessutom visa sig vid närmare jämförelse de barbariska



Fig. 13.



Fig. 14.



inskrifterna å hvardera sidan äga en viss öfverensstämmelse hos bägge mynten. Det är mig obekant, huruvida de under figg. 13 o. 14 afbildade mynten förut äro kända.

Handen finnes använd både å engelska och tyska mynt. Det är särskildt en denar från Deventer och kejs. Henrik II (Dannenbergs, n:o 563), hvilken varit ovanligt länge i omlopp (från Nousis finnas däraf 4 ex., från Lundo 17, från Kuusamo 7), och som ansetts ha lämnat modellen för den danska handtypen<sup>1</sup>, men det bör påpekas, att korsets plasering på handen, såsom å fig. 12, är en idé, som redan är utförd å Ethelreds mynt (typ B 3). Den tanke, härmed är symboliserad, är utan tvifvel: sonen sittande på fadrens högra hand. Och på fränsidan af ett sådant mynt kan man ej tänka sig en bild af tre sköldar från danska hednatiden, utan endast treenighetssymbolen. Och då denna symbol åtföljes af inskrifter, utgörande de två ställen i evangelierna, som fastställt treenighetsdogmen (Joh. 1: 1 och Matth. 28: 19), bör fullt bevis härpå anses förefinnas. Å ett danskt mynt, afbildadt af Bergsøe (Aarbøger 1882, s. 267), läses å åtsidan:

<sup>1</sup> Såsom det första danska mynt af denna typ kunde man kanske anse ett i danska myntkabinettet med handen omgifven af bokst. RE-X, alldeles som å Deventerdenaren, men fränsidan efterpräglad efter ett engelskt mynt och bärande inskr. LEPPINE ON LNCOL (= Lincoln). Köhne anser myntet vara engelskt. För dess danska ursprung talar, att ett Magnus den godes mynt äfven har å fränsidan: LEPPINE ON LINCO.

In principio erat verbum och å fränsidan kring symbolen: Et verbum erat apud Deum; och å ett hos Köhne (Mem. de St. Petersb. III, tab. XVII: 10) å åtsidan: In nomine Dei patris<sup>1</sup> och å fränsidan kring symbolen: Et verbum erat apud Deum. Det bör tilläggas, att dessa legender äro något korrumperade, dock ej så, att tolkningen kan betviflas. Köhne har dock missförstått den sistnämnda legenden.

Treenighetssymbolen har kommit från tyska mynt och skall i sammanhang med dem ytterligare beröras.

Under konung *Hardaknut* (1035—1042) upptogs från engelska mynt Ethelreds typ med Guds lam (Agnus Dei) och den heliga dufvan. Vi ställa därför här två mynt af denna typ, churu de enligt vår tanke äro äldre, ja möjligen äfven gjorda i England, hvilket, då ingen läslig legend finnes och ej material för jämförelse, är svårt att afgöra.



Fig. 15.



Fig. 16.

Det ena (fig. 15) tillhörande en privat person, härstammar från Pemar- (eller Reso-)fyndet och är ett falskmynt, gjordt, såsom lammets kors och gloria, samt dufvans vingar utvisa, direkte efter Ethelreds mynt, icke efter Hardaknuts (se H. Hildebrand, fig. 378). Det andra (fig. 16) med ensam dufva och fränsida som Knuts typ E är från Nouisfyndet.

Det enda danska mynt med Hardaknuts namn, af engelsk typ och prägladt af TOOCI: ON LVDI (= Lund), är från Lundo-fyndet. Det finnes i Thomsens katalog (n:o 9858).

Här finnes äfven (n:o 9873), betecknad såsom »extremement rare» och afbildadt pl. IX, ett vackert mynt af aldeles egen typ

<sup>1</sup> Denna legend förekommer äfven omkring handen, Bergsoe l. c. — »In nomine Domini» är en inskrift, som användes å flere tyska mynt och äfven å Olof Skötkonungs, men häri inneligger ej den klerikalt dogmatiska anda, som synes framgå af de danska mynten.

(se fig. 17), som ingick i Kuusamofyndet. Det anses prägladt i Odense eller Hedeby (Schlesvig). Jag känner ej på hvilka grunder myntet hänföres till Hardaknut, men vore böjd att tillskrifva det hans efterträdare Magnus.



Fig. 17.



Fig. 18.

Under *Magnus den godes* korta regeringstid (1042—1047) skedde en oerhörd revolution i myntens prägel, i det att samtidigt såväl den fula byzantinska typen infördes som ock runskrift började användas å mynten. Ett sådant mynt påfanns i Kuusamofyndet, prägladt af Asurbai i Lunti, men ej fullt öfverensstämmande med de två mynt af denna myntmästare, som finnes i Thomsens katalog (n:o 9069 och 9072), bägge (ss. »extr. rares») afbildade pl. IX, ej heller med det som ingår i »Beskrivelse». Det vackra korset, som på något ställe kallas »byzantiskt kors», är endast den förändring af korset å Ethelreds typ E, att det större, egentliga korsets armar icke äro utdragna utöfver den under korset lagda fyrkantiga med tre punkter i hvarv hörn slutande prydnaden. Det är således denna middelprydnad, som här bildar det nya korset. — Fig. 19 visar oss ett mynt med alldeles vanständt ansigte. Hos Schive (pl. II, 10) finnes ett snarlikt med läslig skrift (MAHNVS, LVND).



Fig. 19.



Fig. 20.

Från *Sven Estridsson* (1047—1076) har redan (sid. 9, fig. 4) ett mynt af byzantinsk typ blifvit nämndt, liksom äfven ett från Viborg (sid. 28). Här afbildas ännu ett (fig. 20; jfr H. Hildebrand fig. 415, där dock med runskrift); finnes i Thomsens katalog (n:o 10,182). — Åtskilliga andra mynt från Magnus och Sven måste här förbigås.

Från **Norge** finnas endast två mynt, bägge i Lundofyndet, hvilka anses tillhöra *Olof den helige* (1015—1028). Det ena (Schive, tab. 1: 15) har omkring en åt vänster vänd konungabild (af Ethelreds typ B eller Knuts typ D) omskriften VNLAFI + EXANOR, som Schive tolkar Olof Rex a Normannia, samt en frånsida, hvilken är fullkomligt lik ett Ethelreds mynt (Hdb., 3104) prägladt af Asthriith i Norwich och hvaraf ett ex. äfven fanns i Lundofyndet eller ett Knuts mynt (Hdb., 2912), hvilket Schive äfven afbildar (tab. 1: 21). (I Thomsens katalog är det sistnämnda myntet intaget bland Norges mynt; Knut var ju äfven konung öfver Norge och i legenden ingår ju NOR!) Schive känner häraf endast 2 exx. Det ena funnet 1838 i ett fynd från Rohne socken på Gottland, det andra 1855 i Grönby i Skåne. Myntet har en matt och dålig prägel.

Det andra (fig. 21), är ett stort och särdeles väl bibehållet mynt, af större vikt än något annat i alla myntfynden, uppgående till 2,436 gram, eller nära 50% högre än den vikt Schive uppger (1,635 gr). Å Schives afbildning (tab. 1: 18) är bok-



Fig. 21.

stafven D nedtill något utdragen och anses för P (anglos. W), och den därefter följande bokst. tolkas som F, hvarför namnet läses OLIPF (= Oliwf). Schive yttrar sig dock om myntet endast vilkorligt: »tör mulig henhöre blandt Olaf der Helliges». Frånsidans skriftecken »aldeles meningslöse».

Af **Svenska** mynt finnes intet från *Olof Skötkonung* (993—1022), ehuru så uppgifvits (från Nouisfyndet); däremot kan här lämnas en afbildning (fig. 22) af ett falskt eller missprägladt mynt, troligen härstammande från Resofyndet och i privatpersons ägo (se ofvan s. 31), hvilket genom sin inskrift: DZ:MAN MOO SIHT synes böra föras till Olof Skötkonungs tid. Myntmästarenamnet kan antagas vara en orätt återgifning af LEMAN, som var en af Olofs fem myntmästare i Sigtuna. Åtsidan af myntet lämnar däremot ej någon redig legend och här är nedre delen af konungens bröstbild dragen från hufvudet åt sidan; själfva ansiktet är likväl vida bättre utfördt än å Olofs



andra mynt. Det är mig okänt om något dylikt mynt förut anträffats. I Universitetets kabinett finnas, såvidt nu är känt, två Olof Skötkonungs mynt, med största sannolikhet äfven härstammande från samma Resofynd.

Af konung *Anund* (1022—1050) finnes 4 olika mynt i 7 exx. (alla i Nouisfyndet), präglade af myntmästaren Thormoth i Sigtuna. Tre af dem äro afbildade i H. Hildebrand Sveriges medeltid figg. 355, 356 och 358, det första med »barbariserad» inskrift, det andra med ANVND REX ZI, det tredje med CNVT REX SP. Detta SP måste här tolkas, såsom man å Olof Skötkonungs mynt tolkar REX SPEVO-, d. v. s. Swevorum. Om sistnämnda mynt säger H. Hildebrand: »att Knut den store någonsin haft herravälde öfver Sverige, särskildt så långt i norr som Sigtuna ligger, är i historien fullkomligt okänt. På basen af våra nu-



Fig. 22.



Fig. 23.

varande kunskaper måste vi betrakta detta mynt som en ännu olöst gåta». Köhne anser Knuts välde öfver Sverige vara »ein durch unsere Münzen über allen Zweifel erhobenes Factum» och söker göra sannolikt att en Knuts härförare efter 1033 fått fast fot i Sigtuna och därstädes låtit prägla mynt. Här har man dock af myntmästarens värdslöshet dragit altför viktiga slutsatser. Om konungens namn skrefs Anunt eller med det ofta förekommande utelemmandet af n: Anut, är det i sjelfva verket förändringen af en enda bokstaf, som gör namnet till Cnut. Då Anunds mynt oaktadt hans långa regeringstid likväl äro sällsynta och Knuts verkliga mynt, såsom fyndena utvisa, måste ha varit vida mer allmänna och använda i Sverige samt Anunds mynt äro präglade efter Knuts engelska typer och ytterligare Anunds namn, såsom ofvan nämndes, finnes helt och hållet förvidet å ett mynt, hvars frånsida är fullt korrekt, med samma myntmästarnamn och nästan fullständig likhet med det ifråga-

varande myntet med Knuts namn, så synes en namnförväxling här väl antaglig. Egendomligt är, att många varianter finnas af just detta mynt. Utom det af H. Hildebrand aftecknade (f. 358), hvilket hos oss har en egendomlig form med två oafklippta, rätvinkliga hörn och två rundade, ha vi nämligen i 2 exx. en var. (fig. 23) däraf: det ena ex. är ett fragment, mindre än halfva myntet; det andra, här afbildade, lyckades det oss att hopsätta af 4 skilda fragmenter. Olikheten med det förutnämnda är ringa. Å framsidan läses här: DOR·MOD ON·SIH:, d. v. s. några punkter ha tillkommit och en bokstaf försvunnit ur Sigtunanamnet. Större skiljaktigheter finnas å det af Köhne afbildade (Mem. St. Petersbourg III, tab. XVII: 9)<sup>1</sup> från Orarienbaumfyndet och det utan tvifvel i Danmark funna (Beskrivelse, Tillæg, tab. I, enl. Köhne), hvarest i korsets 4 hörn finnas kulor.

Till **Tyskland** hänföras här, liksom af Dannenberg, äfven alla inom de nuvarande Nederländerna och Belgien präglade mynten från 10:de och 11:te seklen. Bland de tyska mynten saknar en mindre del hvarje uppgift om sin präglingsort, men å det vida större flertalet ingår namnet å den stad, där präglingen skett, mycket sällan däremot ett landskapsnamn (Saxonia, Fresonia). Något myntmästarenamn, såsom å de gamla franska mynten från Merovingernas tid eller därefter å de anglosachsiska och skandinaviska mynten, finnes i regel icke och där man vanligen antager en sådan förekomst, såsom å mynten från Augsburg, Regensburg m. fl. städer i Baiern, synes detta antagande icke äga säkra skäl för sig. Den regelbundenhet och enformighet,

<sup>1</sup> Här afbildas äfven (tab. XVII: 8) en Anund från »ein kleiner Münzfund bei Åbo» (se ofvan sid. 28), befintlig i Reichelska samlingen och tillhörande en typ (Knut A, men konungens bild med hjälm), hvilken H. Hildebrand *icke* omnämner bland sina Anundsmynt. Myntmästaren är äfven här Thormoth (on Siht.). Saknas möjligen i Kongl. Sv. Myntkabinettet. I Antellska samlingen ingå 5 olika Anund, men de med Knuts namn äro icke intagna som svenska mynt. — I sammanhang härmed kunna vi ej underlåta att framhålla såsom berättigad en önskan, att katalog främst öfver de svenska medeltidsmynten, hvilka äro historiskt viktigast och ej utgöra så stor del af hela samlingen, snart måtte se dagen. Medel finnas ju och allt flere myntfynd från vår historiska tid äro i behof af jämförelser med den dyrbara samlingen, hvilken dock själfallet ej kan på långt när fullgöra sin bestämelse utan tryckt katalog.

som oaktadt alla variationer vidlåda de anglosachsiska mynten, saknas här. Då de olika engelska städernas mynt endast genom några bokstäfver antydande stadsnamnet skilja sig från hvarandra, har däremot vanligen hvarje stad i Tyskland sina mer eller mindre egna präglingsstyper; de många olika världsliga och andliga myntherrar som präglade sina egna mynt, de olika helgonnämnen och bilderna, de olika tempelformerna m. m., som återgifvas å de tyska denarerna, förlåna dessa ett större historiskt värde och ett större intresse. Då en stor mängd af de kända tyska mynten härstamma från fynd, gjorda utom Tysklands gränser och då vidare en stor del finnas endast i så illabehållna exemplar, att de icke ännu kunnat säkert tolkas eller bestämmas, så kan lätt inses, att äfven från vårt land mycket för den tyska numismatiken värdefullt kan bringas i dagen. I våra fyra nu behandlade myntfynd finnas öfver 60 skilda tyska myntstäder representerade. Bland de jämförelsevis få mynten i Tavastehusfyndet har redan värdefulla mynt visat sig. Nu skola vi omnämna några dylika från de tre öfriga fynden — en fullständigare uppräknig af dessa kan dock ej här företagas.

År 1846 gjordes vid Oranienbaum, ej långt från Petersburg, ett fynd af omkr. 4,000 silfvermynt, tyska och anglosachsiska till ungefär lika antal samt nära 200 kufiska och något tiotal byzantinska. Några af de kufiska blefvo till först beskrifna, men uppgåfvos genom något misstag vara funna i närheten af Viborg. Bland de tyska mynten påfunnos många förut okända och bland dem beskrifvas och afbildas af Köhne redan 1847 (Mem. de St. Petersb. I) jämte andra en kejsar Ottos denar med lagerkransad bröstbild, hvilken han anser vara en efterbildning af ett Augustushufvud från ett antikt mynt. Men detta hufvud är omgifvet af en barbarisk inskrift, som af Dannenberg (n:o 1154) återges med: NIOO VNCNCNC. — Fig. 24 återger ett mynt från Nouisfyndet, hvars nära sammanhang med ifrågavarande denar icke kan betviflas; åtsidan har här blifvit skadad genom en stark hopböjning af myntet och frånsidan är ganska illa medfaren, dock ännu otvifvelaktigt återgifvande det i Ottonernas mynt ofta begagnade bara korset med omskrift OTTO REX, hvaraf endast O och O här delvis äro tydliga. Den enda skillnaden är att lagerkransen här ej sitter på ett bart hufvud, utan

på en hjälm, samt att omskriften här innehåller de fullt tydliga bokstäfverna AT och med all sannolikhet synes kunna tolkas: IMP[ER]AT[OR]. Man kan då anse, att här påträffats originala myntet (»das Urstück») till en senare gjord efterprägling med fördärfvad inskrift och att denna denar först präglades kort efter det Otto I blifvit krönt till romersk kejsare. Det bör tilläggas att Köhne anser myntet tillhöra denne regent, och, då Cappe vill hafva Otto III, bestrider detta och härvid understödes af Dannenberg.<sup>1</sup>



Fig. 24.



Fig. 25.

Härjämte ställa vi en denar (se fig. 25) äfven från Nouisfyndet, hvilken synes oss böra hänföras till någon af kejsarne Otto. Den finnes ej hos Dannenberg och till fränsidan af densamma, hvarest korsets vinklar äro prydda af sirligt och fint graverade ornament, känner jag ingen motsvarighet. Något annat kejsarnamn än Otto har ej utrymme jämte det tydliga IMPER. Ledsamt nog är inskriften å fränsidan så otydlig och ofullständig, att af densamma ingen vidare ledning synes kunna väntas.

Ett lifligt intresse bör äfven följande denar (fig. 26) förtjena, ehuru densamma väl förut är känd och afbildad af Dannenberg (n:o 1202) efter Devegge's Mynt- och Medaljsamling. Myntet är här ganska väl bibehållet, men såsom ofta är fallet med de tyska denarerna, vid präglingen så ojämnt slaget, att endast ena hälften af inskriften å hvardera sidan framstår. Å det hittills kända exemplaret synes å åtsidan en krönt bröstbild

<sup>1</sup> Jag kan ej underlåta, att anföra min tanke, att äfven det hos Dannenberg härefter följande Otto den stores mynt (n:o 1155) likaledes torde böra anses såsom en efterprägling. Här är en denar af en ny, vacker, ensamstående typ, men med obegriplig legend: |—RARISINTIAIA MONETA. Jag tror, att å originalmyntet stått att läsa: + CHRIS TIANA MONETA. Alldeles obefogadt synes det vara, att här söka något myntmästarnamn.

omskrift: HEIN[RICVS], å frånsidan en kvinlig bröstbild med slöja och helgongloria samt omskrift: — — — A IMPERATRIX. Dannenberg säger härtill: »mit Recht wohl vernuthet der Verfasser des Devegge'schen Kataloges in dem Brustbilde die heilige Helena». Vårt ex. (från Lundofyndet) är likaledes snedt prägladt, men här framgår just den saknade delen af legenden,

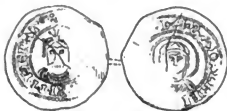


Fig. 26.

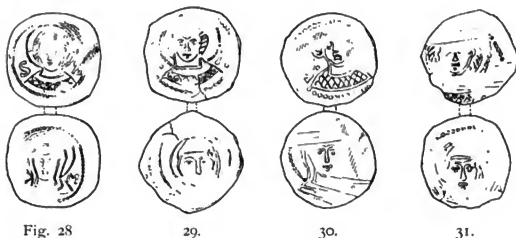


Fig. 27.

hvilken nu blir fullständig: S ADALHEIDA IMPERATRIX. Bilden är således den heliga Adelheid, Otto den stores gemål, sonsonen Otto III:s förmyndarinna, som dog år 999 och blef kanoniserad. Denna lösning är så mycket mer oväntad, då hennes bild icke varit känd å tyska mynt, ehuru väl hennes namn förekommer å de mycket vanliga s. k. Adelheidsmynten från Otto III. — Dannenberg tillägger angående denaren: »zufolge der Fabrik ist diese Münze wohl aller Wahrscheinlichkeit nach Speierisch».

Staden *Speier* utmärker sig nämligen bland alla tyska myntstäder för sina fint och konstfullt utförda bilder af den heliga modren. Fig. 27 framställer madonnan med uppsträckta händer och kristusbarnet framför bröstet, hvilket å alla afbildningar hos Dannenberg (n:is 829, 837, 838, 840) aldeles icke eller ofullständigt framträder. Här är tillika vald en variation (n:o 829a), som ej af honom skildt afbildas. Omskriften å åtsidan är å vårt här återgifna ex. ej fullt tydlig; men å andra exx. framgår med all säkerhet: CHONRAD IP HEINRIC IP (= IMP), hvilket kan omnämnas, då Dannenberg ej är fullt säker på legenden, utan framhåller, ett densamma »vielleicht noch näherer Feststellung bedarf». Af dylika madonnamynt från Speier finnas i Lundofyndet 18 och i Kuusamofyndet 11 exx., men de saknas såsom varande från Henrik III:s tid i Nouisfyndet.

I de två yngre fynden finnas äfven ett mynt i ej mindre än fyra variationer (figg. 28—31), som vi ej lyckats påträffa hvarken hos Dannenberg eller i andra tillgängliga verk. Det framställer å hvardera sidan en kvinnlig helgonbild och å det främst ställda, som med all säkerhet bör betraktas såsom det



äldsta, hvaraf de följande äro allt gröfre och gröfre efterbildningar, visar sig samma ytterst fint utförda gravering, som å Speiermynten. Hela inskriften synes blott bestå af fyra bokstäfver, en på hvar sida om bilderna och ledsamt nog äro endast två af dessa fullt tydliga. Å ena sidan ha vi ett S och ett tecken som liknar il och väl snarast bör tydas som ett A; då är ej osannolikt, att vi äfven här återfinna Sancta Adelheida. Å fränsidan åter synes endast den senare bokstafven M tydligt, hvarföre här visserligen bör läsas: S M (Sancta Maria). Och det synes härvid osannolikt, att madonnans bild skulle blifvit så enkelt och konstlöst afbildad samt ett så påtagligt företräde, såsom af mynten synes, gifvet åt ett annat kvinnligt helgon, ifall ej detta varit den i tyska folkets tacksamma minne kvarlevande och kanoniserade kejsarinnan. — Hos Dannenberg finnes ett mynt (n:o 1206), som han äfven förmodar böra förläggas till Speier och hvilket icke synes stå långt från fig. 26. Här är Henriks bild å ena sidan, å den andra Sancta Maria, hvars bild mycket påminner om Adelheids. Våra ofvanstående mynt ha utslutit kejsaren och förena däremot i sig de bägge helgonens bilder.

Från *Basel* finnes i Nouisfyndet ett något illafaret mynt (fig. 32), anmärkningsvärdt därigenom, att dess ena sida fullständigt återger ett Augsburgs mynt (Dnb., n:o 1018), slaget under dess biskop Ulrik el. Udalricus (923—933), men å andra sidan framgår: BAS[ILEAC]IVIT såsom omskrift kring en egenomlig kyrkobyggnad och här finnas tillika de för Baselmynten så utmärkande öfver prägeln inslagna mer eller mindre i kvadrat-form ställda linjerna (»quadratum supercussuum»). Myntet måste då tillhöra biskop Ulrik eller Adalrik i Basel (1025—1040), från hvars tid Dannenberg väl känner ett, men oliket mynt (n:o 973).



Fig. 32.

Det ligger nära till hands att antaga, att biskopen i Basel gaf sina äldsta mynt form efter dem, som präglats i Augsburg af hans berömda och äfven kanoniserade namne. Bokstafven U betecknas å bägge mynten med ett eget tecken, sammansatt af ett underliggande O och ett däröfver stäldt V (= grekiska  $\psi$ ), ett tecken som äfven begagnas af biskop Ulrik i Chur.

I Nouisfyndet förekomma 3 st. mynt från *Konstans*, förut aftecknade af Dannenberg (n:is 1013 i 2 exx. och 1015), men här i bättre och fullständigare exemplar, så att en fråga, som



Fig. 33.



Fig. 34.

den berömda numismatikern utkastar: »Was aber bedeutet das DOI hinter dem Stadtnamen?» nu kan besvaras. Vårt mynt (fig. 33) förklarar nämligen det afbrutna ordet genom sin nästan

fullständiga legend: CONS[TAN]SIA : DONI, hvars senare ord väl bör tolkas med Domini. Handen är en ofta använd symbol för Herrens allmakt, oföränderlighet och trofasthet: här skulle då på ett sinnrikt sätt stadens namn ha blifvit använt i sin latinska betydelse till en lämplig legend kring symbolen. Dannenberg läser den å vårt mynt otydliga inskriften å åtsidan HEIMO och tillskrifver myntet biskop Haymo eller Hanno i Konstans (1022—1026).<sup>1</sup>

Rörande det andra Konstansermyntet från Henrik II (kejs. 1014—1024), bekräftar våra exx. Dannenbergs bestämning. Å hans mynt finnes endast slutet och början af stadens namn, skrifna i omedelbart sammanhang — — TIACO — — en legend som ingalunda är lätt att tolka. Å våra mynt läses med full tydlighet: CONS[T]ANTIA. Det synes dock, såsom om man ej skulle ha godkänt Dannenbergs tolkning, emedan i Blanchet's »Manuel du Numismatique» (1890) denarer från Konstans omnämnas endast från Otto III, men icke denna från Henrik II. Vårt här afritade ex. (fig. 34), är en varietet af Dannenberg n:o 1013.

Från staden *Lüttich* finnes i våra fynd 5 olika mynt, hvilka ingå hos Dannenberg. Af dessa afbildas här (fig. 35) en sällsynt halfdenaar eller s. k. obol från Otto III, emedan vårt ex. i all sin ofullkomlighet likväl är något bättre än Dannenb., n:o 193. Åtsidans inskrift bör vara: OTTO GRADI (gratia Dei) REX.

<sup>1</sup> Om tolkningen: Constantia Domini är riktig, kan denna legend möjligen blott och bart hänföra sig till handsymbolen och likheten med stadsnamnet endast vara tillfällig. Från Konstans är intet annat mynt känt med handprägel, intet med dylik legend eller dylik helgonbild (St. Stephanus?, enl. Dannenberg) och intet från bisk. Haymos korta regeringstid, med ett ord ingen anknytning finnes till stadens öfriga kända mynt. Där emot är i *Verdun* handsymbolen ofta begagnad, äfven af biskop Heimo, som här i 34 år (990—1024) förde styrelsen. Hans namn skrives med samma gamla tecken för M, som å nu ifrågakvarande denar. (Å vårt ex. är endast sista bokst. O fullt tydlig, men det föregående tecknet en kvarstod af ett gammalt M.) Och å ett af hans mynt (Dannenb., n:o 99, som äfven finnes i vårt Kuusamofynd) är hans bild skenbart omgifven af en gloria. Det synes oss därför icke osannolikt, att nu berörda mynt i själfva verket tillhör Heimo i Verdun. Det finnes för sin sällsynthet afbildadt äfven i Thomsens katalog (II: tab. V, n:o 4568).



Frånsidan upptages af stadens namn: S(ancta) LEDGIA. Men därjämte finnes (i Kuusamofyndet) ett såsom synes hittills obeskriveret mynt (fig. 36), visserligen genom sned prägling och ojämnt stampslag illa utfallet, men af skildt intresse, emedan



Fig. 35.



Fig. 36.

korset i midtfältet framställer en egendomlig typ. Från korsets fyra korta armar utgå här två af punkter bildade gaffellikå grenar. Omskriften:  $\infty$  [LE]DZIA lämnar intet tvifvel om präglingsorten, isynnerhet som bokst. G har den form, som ofta här användes. Å åtsidan har möjligen ingått en madonnabild, hvartill inskriften, — — RIAMDO — —, som synes kunna uttolkas: (Sancta Ma)RIA M(ater) DO(mini) — hänför sig.

Några mil sydost om Lüttich ligger staden *Stabloo* (Stavelot). Här grundade till först biskop Remaclus af Lüttich († 675), sedan kanoniserad, ett kloster, dit han trött på världen drog sig undan, och hvars första abbot han själf blef. Dannenberg känner härifrån 3 olika mynt (n:is 270—272), om hvilka han säger, att de äro mycket sällsynta och först sedan få år tillbaka kända. I våra myntfynd anträffades ej mindre än 4 olika Stabloomynt,



Fig. 37.



Fig. 38.

nämligen ett, såvidt vi veta, hittills okänt (se fig. 37) och 3 olika varieteter af Dannenb., n:o 271, hvaraf en erhåller skild numismatisk betydelse. Det förstnämnda, mycket väl bibehållet, om än kejsarens bild blifvit något vanställd genom dubbelprägling, är från Konrad II:s kejsaretid (1027—1039) med fullt läsbar

skrift: IMP CONRAD — — och därigenom äldre än de förut kända mynten från orten. Frånsidan för i midten en biskopsstaf och på ömse sidor därom: SA—BV (= det latinska namnet: Stabulum) samt i omskrift: SCS REMACLVS. Detta mynt har isynnerhet genom den i fältets midt ställda biskopsstafven tydliga förebilder i äldre och samtida mynt från Lüttich och Maastricht; dylik öfverensstämmelse saknas däremot hos de öfriga (yngre) Stabloomynten.

Dannenberg ställer till först bland sina mynt från Stabloo en ganska egendomlig denar med bilden af en å sin tron sittande kejsare (Henrik III) och å frånsidan en biskop med staf och öfverskrift S. R. Då dessa två bokstäfver voro den enda ledning, som förefanns för myntets bestämmande, samt ju äfven kunde hafva en annan betydelse än Sanctus Remaclus, så har hänförandet af myntet till Stabloo ej kunnat anses fullt säkert. Men bland de tre ofvannämnda varianterna, som finnas här, och hvilka skilja sig genom ganska olika utseende hos helgonbilderna, visar en genom de tjocka läpparna, den kala hjässan och här endast i nacken (fig. 38) en slående likhet med biskopsbilden å Dannenbergs mynt n:o 270 och lämnar sålunda en medelform, hvilken utvisar att detta af honom blifvit rätt bestämdt.

Staden *Würzburg*, hvarifrån Dannenberg känner 13 olika myntslag, är särdeles väl representerad i våra fynd. Ej mindre än 9 af de 13 finnas, representerade i mer än 50 ex., och dessutom en ny, ganska väl bibehållen denar (fig. 39), anmärknings-

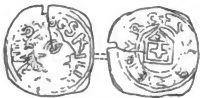


Fig. 39.



Fig. 40.

värd såväl därigenom, att här visar sig en väl utförd bild af den helige Kilian, stadens skyddshelgon, hvilken däremot å de öfriga mynten är på ett ytterst rätt och konstlöst sätt framställd, som ock genom frånsidans prägel, framställande en enkel kyrka med där inneslutet rakt stående kors, en prägel, som vi ej förut

funnit från Würzburg, men vanligen karakteriserar mynten från Mainz och Erfurt.

Närmaste myntort norr om Würzburg är abbotstaden *Fulda*. Härifrån äro 4 olika mynt bekanta, förande den helige Bonifacius' namn och bild. Å det äldsta af dessa är likväl namnet såväl hos Dannenberg (n:o 871), som i Herquet's afbildning (Mem. de St. Petersb. I, tab. VIII, f. 2) ofullständigt, med lucka i midten. Å vårt ex. (från Lundofyndet) är namnet fullständigt, men till vår öfverraskning läses här: SCS BO IANVS. En så oförvarlig vårdslöshet med helgonets namn synes tarfva förklaring och en sådan synes oss äfven lätt till hands. Myntet är nämligen både till bild och kyrka en ganska trogen kopia af ett Würzburgsmynt (Dnb. n:o 859), skiljande sig endast genom inskrifterna. Och myntgravören synes, sedan han väl å myntets högra sida påbegynt det rätta helgonnamnet, likväl å den vänstra sidan öfvergått till sin modell och dess helgonnamn [S. KIL]IANVS.



Fig. 41.

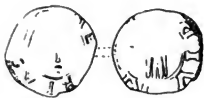


Fig. 42.

Af många andra hos Dannenberg icke förekommande denarer ha vi tillsviðare låtit afrita följande. Ett vackert mynt från *Audernach*, kejs. Konrad II och erkebiskop Pilgrim (fig. 41) till åtsidan lik Dnb., n:is 446 o. 447, men med frånsida, återgifvande ett tempel med 5 pelare såsom Kölnermynten (Lundo).

Ett illa medfaret mynt, som torde böra föras till *Duisburg*, ehuru något med handprägel icke synes vara känt härifrån. Å åtsidan ätvänd bild med felaktig inskrift, som synes böra läsas: HE[IN]RIAS — —, å frånsidan en hand och med bakvända bokstäfver: DIV[S]BV — — (se fig. 42). Bör betraktas såsom ett »Nachmünze» eller falskmynt (Kuusamo).

En denar från *Dortmund*, närmast Dannenberg, n:o 752 (hvaraf 5 exx. finnas i Nousisfyndet), men med åt höger, icke

(såsom å dessa mynt) åt vänster gående skrift, hvilken synes böra läsas: HENIRIC ~ R[E]X (se fig. 43). Är från Lundo-fyndet.

Från samma stad och samma fynd en annan denar, olik alla andra därifrån kända (fig. 44).<sup>1</sup>



Fig. 43.



Fig. 44.

Fig. 45 afbildar ett mynt från kejsar Henrik (IV) med frånsida föreställande en biskop i helfigur med staf i venstra handen, i bågge afseenden närmande sig Dannenberg, n:o 1226, hvilket mynt blifvit jämfördt med en denar från *Halberstadt* (Dnb., n:o 636), hvarå biskopen äfven är afbildad i helfigur. Om det därpå följande (fig. 46), som synes äga barbarisk legend, kan jag ingenting anföra. (Nousis).



Fig. 45.

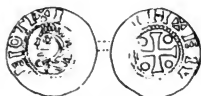


Fig. 46.

Ett jämförelsevis väl bibehållet, vackert mynt från Tavastehusfyndet bör här intagas, då det där blef förbigånget. Åtsidan framställer en harnesklädd krigare med stort svärd i helfigur och frånsidan en med synnerlig omsorg utförd slottsbyggnad. Då å mynten från *Bouillon*, hvaraf vi äfven äga ett (Dnb., n:o 188) i Kuusamofyndet, såväl slottet som svärdet återfinnes, samt mynt från senare konungar i Jerusalem föra en mycket liknande

<sup>1</sup> En denar från Dortmund, hvilken förekom i Tavastehusfyndet är ofvan s. 9. fig. 3, afbildad. Tillsamman finnas från denna stad i fynden 12 olika i 30 exx.

harnesklädd krigare i sin prägel, så vågar jag framställa en förmodan, att vårt mynt tillhör korsfararen Gotfried (IV) af Bouillon, hertig af Nederlothringen (1088—1100). Det är endast Tavastehusfyndet, som genom sin sena tid kan tillåta ett sådant antagande.



Fig. 47.

Från Karolingiska tiden finnas några få mynt i Nousisfyndet. Karl den stores monogram, ursprungligen bestående af bokstäfverna C(K), R, L, S i ändarna af fyra korsarmar, begagnades länge af hans efterträdare, ja ännu af Otto I (se Dannenb., n:o 1153, hvilket mynt vi äga i Lundofyndet). Redan Karl den store<sup>1</sup> präglade mynt i *Mainz* (Mogoncía). Här ha vi (se fig. 48) en yngre denar med mycket förvridna legender. Staden kallas: [M]ONIOCNCIA. — Äfven finnes en (fig. 49) med Ludvigs namn: HIVDOVICVS (dock utan IMP eller REX), anmärk-



Fig. 48.

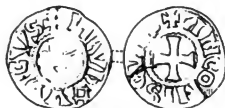


Fig. 49.

ningsvärd genom den gamla formen på bokstafven O. Stadsnamnet å frånsidan, som synes böra läsas: ANCONIS CV(IT), är förvridet och återfinnes ej hos Blanchet (Manuel de Numismatique, 1890). Närmast ligger här: ANBIANIS CIVITAS = Amiens. Om denna jämförelse är riktig, vore myntet franskt.

Man har ansett, att de s. k. Adelheidsmynten från Otto III, skulle vara präglade i *Magdeburg*. Härtill finnas äfven goda,

<sup>1</sup> I Universitetets samlingar finnes upplagdt ett utmärkt väl bibehållet mynt med namnet CAROLVS utskrifvet i fältet, hvilket troligen härstammar från Resofyndet.

dock ej fullt bevisande skäl, ty mycket liknande mynt, dock utan namnet Adelheid, äro kända med Magdeburgs utsatta namn, ja å ett sådant (Dannenb., n:o 642) ingår detta i olika förvridding på hvardera sidan af myntet, å åtsidan: DADDABVDG, å frånsidan: M+GVTABVBG (= Magataburg). Detta anföres här, för att visa till hvilken oerhörd grad ett välkändt namn kan å mynten förvridas. — Jag tror mig kunna tillskrifva staden Magdeburg tre andra mynt från Otto III, hvilkas präglingsort hittills, såvidt jag vet, ej är utredd. Det gäller främst den ej sällsynta denar (Dannenb., n:o 1159), där stadsnamnet angifves på 3 rader i fältet med: M—VMA<sup>S</sup>—C eller (sällan) N—VMA—C och hvilken, såsom förekommande i Nouisfyndet, har blifvit föremål för en närmare undersökning. Man har (enl. Dannenb.) föreslagit tre myntorter: Metz (Köhne), Nimwegen (van der Chijs) och Namur. Den sistnämnda lösningen är af Dannenberg själf gjord, dock med tvekan, ty han upprepar, att myntet är »och immer räthselhaft». Man kan lätt iakttaga, att de 3, 4 bokstäfverna i mellersta raden icke äro af samma storlek och ej håller ställda i fullt rak rad: vi få häraf intrycket, att det gammalmodigt skrifna M (**M**) utgör midtelpartiet och att de öfriga bokstäfverna äro ställda i ring häromkring. Så har äfven Köhne fattat förhållandet, men han ersätter det öfversta M el. N med TT och hänför det ena T till midtelbokstafven, samt erhåller därigenom MT CVTA<sup>S</sup>. Mer berättigadt är dock, att läsa det öfre, varierande M som IT och däraf få: M C(I)VITA<sup>S</sup>. Vi få så blott ett stadsnamn, begynnande på M och komma ej längre med ledning af detta mynt. Men det finnes tvänne andra (Dannenb., n:is 1160 och 1160 a) hvilka gifva slutlösningen. Jag känner ej, om dessa mynt varit föremål för någon uttydning; åtminstone hvarken omnämner Dannenberg, ejhåller gör han själf någon dylik. Å mynten förekommer i midten samma gamla M och de öfriga bokstäfverna af stadsnamnet i omkretsen af myntet, hvaraf det ena (1160 a), det äldre, har rätt eller åt höger gående skrift, men det andra (1160) en mer förvriden, baklänges gående. Genom jämförelse och ringa korrigerering erhålles nu: M—AIAPVRHT, som synes vara ett gammalt dialektnamn på staden. — Vi ha häraf skäl att antaga, att Magdeburg fört i sitt signet detta gammalmodiga M.

Från **Burgund** och staden Lyon finnes i Nouisfyndet ett vackert och särdeles väl bibehållet mynt (se fig. 50) af Rudolf III (993—1032) med inskrifter: RODVLIVS (= Rodulfus) och LVCVDVNVS. Lelevel (Pl. VII : 1) afbildar ett mycket liknande mynt, där dock templet med sina fyra pelare är ersatt af bokstafven S.



Fig. 50.

Från **Böhmen** finnes likaledes ett ensamt mynt (se fig. 51) i samma fynd, tillhörande hertig Boleslaw (I) den grymme (936—967). Vårt mynt är dock en efterprägling eller förfälskning af det korrekta mynt, som afbildas af Voigt (Besch. Böhmischen Münzen, 1771, I: sid. 87) och Lelevel. Detta äger i normal skrift: BOLESLAV; vårt har i vänstervänd skrift: BOLELAS och med än mer förvridna bokstäver: PRAGA. Redan Lelevel påvisar den fullständiga öfverenstämmelsen mellan böhmiska mynt med handprägel och engelska Ethelredsmynt (typ B 1, var. b), hvarför vi äfven äro berättigade att söka ursprunget till det här använda, horizontalt liggande svärdet i äldre engelska mynt från Northumberland (se B. E. Hildebrand, *Anglos. Mynt* sid. 4 och Lelevel pl. XII, 9).



Fig. 51.

Fig. 52.

Från **Ungern** ha vi i 2 exx. ett mynt af Andreas I (1046—1061) i Lundofyndet, troligen äfven efterprägling eller falskmynt. Det enda Andreasmynt, som afbildas af Rethy Laszlo (*Corpus Nummorum Hungariae*, 1899, N:o 11) har till öfverst å åtsidan ett snedt (grekiskt) kors. Här är detta kors rakt.

Ett aldeles ensamt stående mynt (Lundo) hvartill vi ej funnit någon jämförlig motbild, afritas här under fig. 52. De egendomliga bokstäfverna synas hänvisa till Ungern eller Böhmen. Dels kunde man af de två i fältet, som snarast synas vara S. R., gissa på Ungerns första konung Stephan (1000—1038), dels af det läsliga: ODA — — på Odalric Dux i Böhmen (1012—1037). Myntet har god vikt (1,6 gr.), god metall och icke dålig prägel.

\* \* \*

Det återstår för oss, att fortsätta undersökningen af den ofvan vid behandlingen af de danska mynten upptagna frågan om treenighetssymbolen och söka visa, att vi äfven af de tyska mynten måste komma till samma uppfattning, som där, af det tecken, som kallas än »valknut», än »triquetra», af de äldre numismatikerne vanligen »den gordiska knuten», af Grote »Schleife», af S. Bergose »Baandslyngning», af E. Hawkins å Northumberlandsmynt »trefoil formed ornament» och för hvilket Dannenberg föreslår namnet »Dreisnitz» samt isynnerhet danska numismatiker anse för tre på hvarandra lagda sköldar. Tolkningen af tecknet såsom en symbol af treenigheten har äfven Dannenberg framkastat, men synes önska återtaga sitt yttrande härom. Han säger nämligen: »in Mitteilung (d. numismat. Gesellsch. zu Berlin) habe ich den Nachweis versucht, dass man dabei etwa an eine Versinnbildlichung der heil. Dreieinigkeit zu denken habe, lege aber auf diese Deutung, welche nur polemisch gegen den gordischen Knoten gerichtet war, kein Gewicht.»

Själftva tecknet är ursprungligen (se fig. 53) ett sammanhängande i tre slingor utböjdt band. Bandets fortlöpande sammanhang, betecknande såväl enheten, som evigheten, förbissågs sedermera och man sökte göra den enkla symbolen sirligare genom en hjul- eller skruffformig anordning af de tre bandslingorna (se figg. 12 och 14), eller ock införa ett nytt tretal genom tre från medelpunkten utgående spiraler eller ringar (se fig. 11).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Barbier de Montault afbildar i *Traité d'iconographie chretienne*, Paris 1890, (II, sid. 30) en symbol af treenigheten från slutet af 13:de seklet, bildad af tre lika stora, hvarandra symmetriskt skärande cirklar; utan tvifvel en ny utbildning af den gamla typen, ty borttager man här de tre yttersta cirkelbågarna, kvarstår den enkla urtypen.



Det äldsta kända medeltidsmynt, hvarå symbolen uppträder, torde vara det af Cappe (Kaisermünze, I, no 85, tab. 1, 15) och förut i Köhnes Zeitschrift afbildade Ludvigsmyntet, hvarest å ena sidan symbolen ensam intager fältet med omskrift XPISTIANA RELIGIO (de två första bokstäfverna här liksom i de flesta fall, der denna legend förekommer, skrifna med grekiska karaktärer), samt å fränsidan ett kors ingår, hvaraf två motsatta vinklar äro upptagna af bokst. S och symbolen ånyo, men i mindre format. Vanligen är å Ludvig den frommes och hans efterträdares mynt den nämnda, ofta begagnade legenden bunden vid en bild af den kristna kyrkan, ett pelartempel med kors i midten; hvarför själfallet åt den symbol, som nu intagit templets plats, måste tilldelas en mer än vanligt hög betydelse och denna ingalunda kan anses äga någon annan gemenskap, än en tillfällig likhet, med den gamla s. k. triquetra, hvilken finnes å antika grekiska mynt och hvars form anses häntyda på det trekantiga Sicilien. — Å fränsidan synes åter med all sannolikhet S jämte symbolen böra tolkas med: Sancta Trinitas; hvilket bekräftas, såsom vi få se, af mynt från Köln.

Präglingsorten för det nämnda Ludvigsmyntet är icke angifven. Enligt Blanchet präglade Ludvig den fromme mynt i följande tyska städer: Strasburg, Köln, Maintz, Metz och Verdun. Det kan knappast betraktas som en tillfällighet, att just från de tre förstnämnda biskopsstiften (och endast från dem<sup>1</sup>) återfinnes den enkla, oförändrade symbolen å tyska mynt. — I Strasburg präglades af biskop Erkambold (965—991) fem olika denarer: fyra af dessa föra å ena sidan kejsar Ottos bild, å den andra ett tempel med biskopens namn som omskrift. Den femte och yngsta däremot har ej kejsarens bild eller namn, utan å ena sidan biskopsnamnet omkring den här i fältet sig uppenbarande symbolen, å andra sidan ett tempel och stadens namn. Att kejsarens namn här för första gången i Strasburg uteslutits, kan ej tillskrifvas en myntmästares tillfälliga nyck och därför bör hela myntets prägel anses bestämd af biskopen själf. Och kyrkofursten synes härvid hafva valt en symbol, som kunde

<sup>1</sup> Vi förbigå då myntet från Huy (Dannenb., no 222), ty tecknet här är otydligt och oregelbundet, samt synes ej med säkerhet kunna igenkännas såsom en form af treenighetssymbolen.

utvisa, att han stod under en högre herre än kejsaren. Men med detta sällsynta Erkamboldsmynt försvinner symbolen från Strasburgs myntprägel, och efterträdaren Widerold införde åter kejsarens »beläte och öfverskrift» å stadens mynt.<sup>1</sup>

Samtidigt eller snarare strax härefter uppträder dock symbolen i det högkatolska, heliga Köln (Sancta Colonia Agrippina) samt i Andernach, där Kölns erkebiskopar hade mynträtt; och detta så ofta, att bland de af Dannenberg aftecknade mynten symbolen visar sig å 11 mynt från Köln och 9 från Andernach, dock aldrig upptagande midtfältet, utan endast såsom bifigur. Att anse symbolen särskildt representerande Andernach (ehuru den visserligen här relativt oftast uppträder), ja att anse alla Kölnermynt förande densamma såsom här präglade — en förmodan som Dannenberg uttalar — synes icke hafva något skäl för sig, lika litet som Cappe's förmodan, att äfven det ofvannämnda Ludvigsmynet vore prägladt i Andernach. Däremot synes det ganska säkert, att man vid upptagandet af symbolen i Köln, gått tillbaka till en äldre mynttyp, ty på det äldsta af dylika mynt återfinner man äfven den gamla legenden från Ludvigs tid, ehuru i fördärfvad form: XRSTIAONOARLIGIO. Å denna denar (Dannenb. n:o 337) ingår symbolen i alla fyra vinklarna af ett större kors. För öfrigt åtföljer den ett tempel, sålunda att den är ställd på ömse sidor om, inuti eller under detsamma, där annars vanligen ett kors haft sin plats (jfr Dannenberg, n:ris 386 a och 448 med 386 b och 449). Eller har man vid det allmänt införda bruket, att begynna en legend med korsets tecken, stundom äfven begagna detsamma framför hvarje skildt ord, äfven här ersatt korset med den andra symbolen (Dnb., n:ris 342 c, 434).

Intressant är en jämförelse af de många, föga olika kölnermynt från Otto III, som Dannenberg sammanställer såsom variationer under n:o 342. Senare delen (Agrippina) af Kölns fullständiga namn betecknas med blott A<sup>2</sup> eller vanligare A<sup>G</sup>

<sup>1</sup> I våra fynd saknas mynt från Erkambold eller äldre tid i Strasburg. Redan från Widerold finnas däremot dylika både i Nouis- och Lundo-fyndet (Dannenb., n:ris 934 o. 939).

<sup>2</sup> H. Halke (Einleitung in das Studium d. Numismatik, Berlin 1889) tolkar orätt detta A såsom sista bokstafven i Colonia, på grund däraf, att å senare mynt detta namn ej utskrefs fullständigt och ordentligt.

eller (för utmärkande af ett nytt ord) +AG. Därefter har en ny myntgravör, som kanske ej uppfattat betydelsen häraf, ändrat detta till <sup>5</sup>A+ (Dnb., n:o 342 h), hvarvid betydelsen af bitecknen själfallet är: Sancta Crux. Men korset får slutligen äfven här (Dnb., n:o 342 i) vika för den andra symbolen, och då måste man härmed hafva förstätt: Sancta Trinitas, likasom å Ludvigsdanaren. Med hvilket annat tecken skulle man väl i alla dessa fall hafva vågat undantränga det häfdvunna korset, än med symbolen af den treeniga Guden?



Fig. 53.



Fig. 54.

På senare efterpräglingar uppträder slutligen symbolen alldeles missuppfattad eller förändrad. Så å fig. 54 (Dannenb., n:o 1283) från Lundo- och Kuusamofynden, med fyra slingor. Äfven kan man genom jämförelse med Dannenb., n:ris 337 o. 366 sluta till, att de franska »liljorna» å n:ris 360, 362—364, hvilka komma närmast det här ofvan afbildade myntet, äro missuppfattade treenighetstecken.

Ytterligare hafva vi den oförändrade symbolen äfven å ett af erkebiskopen i Mainz Aribio (1021—1031) i Erfurt prägladt mynt. Bland de 20 st. dylka, som funnos i Nouisfyndet och som i gafveln af templet föra en trubbig, nedåt öppen vinkel (Dannenb., n:o 877), befann sig äfven ett ensamt ex. med treenighetssymbolen i stället för nämnda vinkel (se fig. 53). Dannenberg omnämner ej någon sådan variation. Inskriften, hvaraf endast två bokstäfver äro tydliga, bör vara: [ARIB]O A[RC].

Så komma vi till ett tyskt mynt (Dannenb., n:o 1291), som varit mycket omtaladt, nämligen det med det okända namnet HIADMERSV och en sammansatt treenighetssymbol, lik den å de danska Roskildsmynten (se fig. 11), dock med den skillnad, att de tre punkterna i tecknets spetsar icke här förefinnas. I det stora fyndet från Farve i Holstein, hvilket särskildt ut-

märker sig genom den talrika förekomsten af underhaltiga mynt med fördärfvade legender och osäkert ursprung, representerade i ett stort antal exemplar, funnos ej mindre än 225 dylika mynt i många variationer. I vårt Nouisfynd, som är nästan samtidigt med Farvefyndet (bestämdt till år 1040) ingingo 7 exx. och i Lundofyndet 2, äfven i flere variationer. En tolkning af namnet Hiadmerus genom det slaviska Chotomirus mot-säges af Dannenberg, »emedan myntets tyska ursprung är altför tydligt», och han anser, att här snarast vore att återfinna ett myntmästarenamn! — Man bör dock tänka sig möjligheten, att med ledning af den gamla symbolen erhålla en lösning af namnet. Ludvig den frommes namn förekommer långt efter hans tid å tyska mynt. Så införde erkebiskop Siegwin i Köln (1079—1089) på ett af sina mynt legenden: HIVDOVICVS IMP. Å ett mynt från Dortmund ha vi ofvan (fig. 3) funnit VVIDOVICVS IMP. Å mynt från Esslingen (från Ottonernas tid eller yngre) läses å en denar Ludvigs namn korrekt skrifvet, men å par andra med bättre prägel så förvridet, att såsom Dannenberg säger: »ohne die erste Münze würde die Aufschrift der beiden letzten uns viel Kopfzerbrechen machen». Därför kan det ej anses onöjligt, att samma namn, skrifvet HIVDWICVS genom nog vanlig omvändning af V och W, blifvit: HIADMERVS. (Bokstafven A saknar äfven tvärsträcket). Den enda egentliga svårigheten är då förväxlingen af C och R. Men äfven denna löses genom en variant, som finnes i Thomsens katalog (n:o 12,054) och hvarest namnet skrifves: HVV : OVIRV, hvilket vi knappast kunna undgå att tolka med: HLV(D)OVICV(S), oakadt alldeles samma återgifning som ofvan af C med R.

Å andra sidan af myntet, omkring treenighetssymbolen varierar legenden så mycket, att lösningen af densamma blott kan blifva en gissning. Få vi fästa oss vid en variation: (NVO)TEANI, kunde man kanske äfven här finna spår af det gamla: *Christiana* religio, hvilken legend å flere yngre mynt framträder i ytterst förvriden form.

Betydelsen af Hiadmerusmyntet ligger nu deri, att man ej kan förneka identiteten mellan symbolen härå och å de danska Roskildsmynten. Erslev, hvilken, såsom ofvan (sid. 28) redan är framhållet, anser tecknets nordiska ursprung vara säkert,

säger att Hiadmerusmyntet visar, »at man i udlandet kendte og brugte de danske skjoldemønter». Härmed kan väl ej annat vara meningen, än att Hiadmerus vore präglad efter dansk typ. Detta kan på intet vis antagas. Erslev fastställer för det äldsta Roskildsmyntet år 1026, men den första Hiadmerus är sannolikt äldre. Och skulle man i Nedersachsen, der dessa mynt otvifvelaktigt äro präglade, velat efterbilda danska mynt för spridning i grannlandet, så skulle säkerligen ej det för de tyska mynten så karaktäristiska, men för engelska och danska mynt främmande korset med sina 4 kulor hafva blifvit användt, såsom å Hiadmersmyntets andra sida.

Ej håller kan denna symbols användande å mynt från Northumberland, det gamla s. k. Danelagen, under förra hälften af 10:de seklet anses såsom bevis för dess nordiska ursprung. Ty likasom här präglades mynt med kejsar Karls monogram! (se Hawkins Silfver Coins of England, London 1887, tab. X: 135, 136), således efter fransk modell, kunna kejsar Ludvigs treenighetssymbol och pelartempel med mycket större skäl blifvit efterbildade. Då templet för öfrigt aldrig uppträder å engelska mynt, utom å dessa (från konungarna Sihtric, Regnald och Anlaf) med treenighetssymboler å andra sidan, bestyrkes härigenom det gemensamma franska ursprunget af hvardera sidans prägel. Och att ett tempel afses med fransidans bild såsom Lelevel utan vidare utläggning förklarar densamma, kan knappast betviflas, om än genom en ofullständig efterbildning och sned vridning en viss likhet med en fana uppstår och gifvit prägelns namn af det danska standaret (»the danish standard»).

Slutligen kan tilläggas, att identiteten af de tre något olika formerna af symbolen synes bekräftas af mynten från Norge, där de alla uppträda. Å Harald Härdrådes mynt begagnas vanligen den Northumberland'ska formen med i skarpa vinklar brutna slingor, hvilken väl gifvit upphofvet till tolkningen »tre sköldar», men äfven finnes ett ex. (Schive tab. II, 25) som tydligen visar en rå efterbildning af symbolen å Hiadmerus- eller Roskildsmynten. Å norska brakteater (Schive tab. VIII, 3) åter förekommer den enkla urtypen för symbolen.

(Referat.)

## Vier Funde von anglosächsischen und deutschen Münzen in Finnland (1894—1897).

VON

OTTO ALCENIUS.

In jedem der obenerwähnten vier Jahre hat man in Finnland eine bedeutende Menge Silbermünzen, deren Zahl beinahe 3,000 ausmacht, gefunden. Sie befinden sich jetzt im Historischen Museum in Helsingfors. Schon früher hat man manche Funde von anglosächsischen und deutschen Münzen hier gemacht, deren Gesamtzahl wenigstens 4,100 Stück beträgt; die meisten derselben sind jedoch leider entweder verloren gegangen, oder ins Ausland oder auch in den Tiegel des Goldschmieds geraten. Das Münzenkabinett der Universität, dem man früher dergleichen Funde gewöhnlich zum Einlösen anbot, besitzt ein viertel dieser Münzen oder 1,100 Stück, und 7 dieser Funde, die Seite 4 erwähnt sind, enthalten eine solche Menge, dass eine Zeitbestimmung des Fundes möglich ist. Der Sitte jener Zeit gemäss hat man leider die beiden grössten und ältesten Funde, nämlich die von Reso (1834) und Kuolajärwi (1839), mit einander vermenget und die am besten erhaltenen Münzen ohne Angabe ihres Ursprungs in den Vitrinen ausgestellt. Jedoch ist die Hoffnung nicht ausgeschlossen, dass der interessante Fund von letzt erwähntem Orte, der nördlich des Polarkreises ( $67^{\circ}$  n. Br.) liegt und unsere nördlichste Fundstelle ist, auf Grund eines Verzeichnisses, welches über ihn aufgestellt worden ist, wenigstens

teilweise wieder zusammengestellt werden kann. Das Verzeichniss ist jedoch unvollständig, und mehrere Forscher, wie z. B. B. E. Hildebrand haben den Verdacht ausgesprochen, dass es unrichtig sei, eine Ansicht deren Richtigkeit jetzt konstatiert worden ist; denn nun tritt der eigentümliche Fall ein, dass wir gerade durch die falschen Bestimmungen auf die rechte Spur gebracht werden, da im Münzenkabinett solche Münzen überhaupt nicht vorkommen. Dabei stellt es sich heraus, dass der Fund von Kuolajärwi der jüngste aller unserer Funde ist und wahrscheinlich auch der jüngste in ganz Skandinavien, da er nämlich Münzen aus dem Ende der Regierungszeit Kaiser Heinrich V (z. B. Dannenberg n:o 682) enthält.

Die hier näher behandelten 4 Funde sind an folgenden Orten gemacht worden.

1) Im Jahre 1894 wurde in der Nähe der Stadt Tawastehus, auf einer Landzunge Linnaniemi, eine silberne Halskette mit 9 daranhängenden (5 kufische 3 anglosächsische und 1 dänische) und 56 losen Münzen angetroffen. Obschon der Fund ziemlich spät niedergelegt worden ist, sind doch die kufischen Münzen auffallend zahlreich (32) im Vergleich zu den abendländischen (31 Stück: 15 anglosächsische, 15 deutsche und 1 dänische). Nachdem eine der Münzen, die man früher dem dänischen König Waldemar I und dem Erzbischofe Absalon (also von c. 1180) zugeschrieben hat, sich jetzt als ein Denar Heinrichs III entpuppt hat (Dannenberg n:o 709, vom ihm als aus Hildesheim stammend angesehen aber nach einer älteren Bestimmung von Köhne in Speier geprägt), und da die jüngste Münze im Funde wahrscheinlich von dem Erzbischofe Ruthard von Mainz (Fig. 1) stammt, so kann der Fund als mit den Jahren 1090—1100 abgeschlossen angesehen werden. Unter den verhältnismässig wenigen westeuropäischen Münzen giebt es mehrere von grossem Interesse: 4 St. Mimegardefords Denare, einer mit der Inschrift HERVORDEFO[RD] (Fig. 2), der also der Nachbarstadt Herford angehört, von wo Dannenberg nur eine, dieser ganz unähnliche Münze kennt; ein an der Halskette hängender Sven Estridsson (Fig. 4), ein Denar mit einem in Harnisch gekleideten Krieger in ganzer Figur (Fig. 47), der nach meiner Meinung möglicherweise dem Kreuzritter Gottfried

von Bouillon angehört. Von besonderem Interesse ist die mit Münzen behängte, aus Silberdraht geflochtene Halskette, die der früher (1855) bei Hauho gefundenen Kette und den Fragmenten solcher Schmuckstücke aus den beiden Funden von Nousis und Lundo ähnlich ist. Es stellt sich nun heraus, dass die westeuropäischen Münzen an der Halskette von Hauho und die der Tawastehuser Kette gleichzeitig sind, (ungefähr aus dem Jahre 1070). Die Anheftung dieser westeuropäischen Münzen — gewöhnlich scheint man zu solchem Zwecke kufische und byzantinische Münzen verwendet zu haben — ist höchst wahrscheinlich in Skandinavien (Gotland) vorgenommen worden, von wo dann die beiden Halsketten gleichzeitig nach Tawastland eingeführt worden sind.

2) Im Jahre 1895 wurde bei Nousis, einige Meilen nördlich von Åbo auf dem Gehöfte Nikkilä ein Münzfund gemacht, welcher 1476 unversehrte und 215 fragmentarische Münzen enthielt, nämlich 320 anglosächsische, 4 irländische, 1 burgundische aus Lyon (Fig. 50), 1 böhmische (Fig. 51), 2 byzantinische, 3 kufische, 10 dänische, 4 schwedische; die übrigen waren, soweit ihre Bestimmung möglich war, deutsche — einige aus der Zeit der Karolinger (Fig. 48, 49). Das Jahr der Niederlegung des Fundes ist mit ziemlicher Gewissheit das Jahr 1038. -- In Nousis hat man schon früher (1762, 1770, 1779) sehr wertvolle Funde gemacht; unter anderem ist ein Armring aus Gold, der 57 1/2 Dukaten wog, hier gefunden worden.

3) Der dritte Fund wurde 1896 bei Kuusamo, einem Ort der unweit südlich vom Polarkreise liegt, angetroffen. Er enthielt 330 ganze und eine Menge fragmentarische Münzen (nur 5 anglosächsische, 5 dänische, 2 kufische, die übrigen deutsche). Der Fund kann, da die jüngste Münze vom Bischof Hartwig von Magdeburg her stammt, als mit dem Jahre 1080 abgeschlossen angesehen werden.

4) Im Jahr 1897 wurde wieder ein Münzfund bei Lundo (finnisch Lieto), 1 Meile nordöstlich von Åbo auf dem Gehöfte Anttila, in der Nähe eines alten Burgberges namens Wanhalinna gemacht. Hier wurden 870 ganze Münzen gefunden (67 anglosächsische, 2 irländische, 2 ungarische, 16 dänische, 2 norwegische (Fig. 21), 2 byzantinische, 4 kufische, die übrigen



deutsche). Die jüngsten derselben sind für die Bischöfe Anno von Köln und Siegfried von Mainz geprägt. Die zuletzt erwähnte (Fig. 7) ist jedoch nicht ganz sicher, da sie schlecht erhalten und bisher unbekannt ist. Der Fund muss als mit dem Jahre 1065 abgeschlossen angesehen werden. Da die drei zuletzt erwähnten Funde eine Menge gemeinsamer Münzen enthalten und gute Vergleichspunkte bieten, sind die bemerkenswerteren Münzen hier zusammengestellt, und nach den verschiedenen Ländern, denen sie angehören, beschrieben worden. Von *englischen* Münzstätten sind mehr als 50 mit 90 solcher Münzen, die nicht in den von Hildebrand beschriebenen auf schwedischen Boden gemachten Funden anglosächsischer Münzen (Stockholm 1881) vorkommen, in den Funden repräsentiert. Die älteste Münze ist eine von Edward II (Fig. 8), die interessanteste jedoch eine Münze Ethelreds mit BRAE MON VIBER (Fig. 10), die für die Entscheidung der unter Debatte stehenden Frage, ob Viber eine englische Stadt (Weybridge?) oder Viborg in Dänemark ist, von grösster Bedeutung ist. Im Zusammenhange hiermit mag erwähnt werden, wie man aus der Inschrift LEFDENONORBEC auf einer dänischen Münze, die ohne Zweifel eine Nachprägung einer englischen Münze aus Northwic ist, auf welcher unter anderem LEFPINONORPIC steht, eine neue unbekannte Münzstätte in Dänemark Namens Norbec oder Orbec, welche in der Nähe Viborgs gelegen haben soll, erfunden hat. Im Betreff der *irländischen* Münzen darf man wohl kaum annehmen, dass der König Sihtric sich in mehr als zehn weit von einander belegenen englischen Städten habe Münzen prägen lassen. Wahrscheinlicher ist es vielmehr, dass man in Irland die englischen Münzen mit der Änderung des Namens des Königs nachmachte, oder auch führte ein irländischer Münzmeister nur seinen Namen und den seiner Stadt ein und gab die Averse der englischen Münze unverändert wieder. So kann man am leichtesten Ethelreds und Knuts Münzen, die in Dublin geprägt sind, erklären.

Unter den *dänischen* Münzen (Figg. 11—20) sind mehrere von grossem Interesse und einige werden sich wahrscheinlich als Unika herausstellen. Das hier angewandte Zeichen (Figg. 11, 12, 14), welches Erslev als rein nordischen Ursprungs ansieht

und das nach ihm drei Schilde darstellt, ist ein altes erst auf französischen, später auf deutschen Münzen gebrauchtes Symbol für die heilige Dreieinigkeit. Dieses geht aus den Inschriften, die sich auf den dänischen Münzen befinden und auf die Dreieinigkeit hinweisen z. B. »In nomine Dei patris» und »In principio erat verbum et verbum erat apud Deum» hervor. Bestätigt wird diese Ansicht durch einige aus England eingeführte Münzen mit Symbolen, ähnlich den für die Dreieinigkeit gebräuchlichen, nämlich: der Sohn an des Vaters rechten Hand sitzend (Fig. 12), agnus Dei und die heilige Taube.

Von *norwegischen* Münzen befinden sich in den Funden (Lundo) nur 2 Stück, von denen das eine (Fig. 21) sich durch sein ungewöhnlich hohes Gewicht, dasselbe ist ungefähr 50% höher als Schive für solche Münzen angiebt, auszeichnet. *Schwedische* Münzen sind auch nur sehr wenige anzutreffen, alle in dem Funde von Nousis. Dass auf den Sigtuna-Münzen sich der Name Knut befindet, ein Umstand, der Veranlassung zu neuen geschichtlichen Hypothesen gegeben hat, beruht sicher auf einer Nachlässigkeit des Münzers, der diesen Namen anstatt dem des Königs Anund auf die Münzen geprägt hat. Eine Münze, die wahrscheinlich dem Funde von Reso entstammt und eine missglückte Kopie oder ein Falsifikat eines Denars Olof Skötkonungs zu sein scheint, ist hier beigefügt (Fig. 22).

Die Untersuchung der zahlreichen *deutschen* Münzen in den vier Funden, die von mehr als 60 verschiedenen Münzstätten herkommen, hat ein interessantes Resultat ergeben. Hier treffen wir eine Originalmünze (Fig. 24), »das Urstück» zu einem Denare Otto I, Dannenberg N:o 1154, an. Die letztere stammt aus dem Funde von Orienbaum, besitzt aber eine »barbarische» Inschrift, dagegen kann man auf dem finl. Ex. deutlich den Namen IMPERATOR lesen; daneben tritt ein anderer Otto (Fig. 25), unbekannt für Dannenberg, auf. Die heilige Helena, die man bisher auf der Münze Dannenberg N:o 1202 abgebildet geglaubt hat, muss nun einer S ADALHEIDA IMPERATRIX Platz räumen (Fig. 26), und ein Bild derselben kanonisierten Kaiserin befindet sich wahrscheinlich auch auf vier anderen Münzen (Figg. 28—31). Zu vermerken ist ferner ein neuer Denar von

Basel (Fig. 32) dessen Averse einer Augsburger Münze ähnlich ist. Zwei Münzen von Konstanz (Figg. 33, 34) sind vollständiger als bei Dannenberg, die eine dürfte indessen vielleicht dem Bischof Heimo in Verdun zuzuschreiben sein. Von Lüttich haben wir einen neuen Denar (Fig. 36) und ebenso einen von Stabloo (Fig. 37), welcher älter als die früher gefundenen ist, und eine Variante (Fig. 38), die Dannenbergs N:o 270 und 271 verbindet, ist. Von Würzburg (Fig. 39), Fulda (Fig. 40), Andernach (Fig. 41), Duisburg? (Fig. 42), Dortmund (Figg. 43, 44) zeigen sich neue Münzen. Ein Denar mit einem Bischof in ganzer Figur (Fig. 45) scheint uns mit Dannenberg n:o 1226 (Halberstadt?) vergleichbar. Einige (Figg. 46, 52) sind für uns, die wir keine Gelegenheit gehabt haben grössere Sammlungen und reichere Litteratur zu benutzen, völlig unbekannt.

Der Stadt Magdeburg haben wir versucht Dannenberg N:ris 1159, 1160, 1160a, deren Prägungsort früher unbestimmt war, zuzuschreiben.

Ebenso wie die dänischen Münzen für die Ansicht reden, dass der sogenannte gordische Knoten als ein Symbol der Dreieinigkeit zu betrachten sei, thuen dieses unserer Meinung nach auch die deutschen. Das Zeichen kommt in seiner einfachen Form zuerst auf einem Ludwigsdenare vor, dann auf denen, die aus den Bischofstädten stammen, in welchen Ludwig der Fromme Münzen prägen liess, wie z. B. Strassburg, Köln (mit Andernach) und auch Mainz oder richtiger Erfurt, (Fig. 53), welches dem Bischof von Mainz unterthänig war. Sowohl aus Erkambolds Münze in Strassburg wie auch aus den Münzen von Köln und Andernach scheint hervorzugehen, dass der gordische Knoten kein ornamentales heidnisches Zeichen, sondern ein christliches Symbol von höchster Bedeutung ist, besonders da wir finden, dass dieses Symbol das heilige Kreuz zu verdrängen und zu ersetzen sucht. Auf dem oft erwähnten Hiadnerus-Denare tritt das Symbol in einer neuen Ausbildung auf. Da der Name Ludwigs des Frommen vielmal und oft sehr entstellt auf deutschen Münzen aus viel späterer Zeit angewandt worden ist, kann der Name HIADMERSV aus HIVDWICVS durch Umkehrung der Buchstaben V und W entstanden sein, und zwar

ist dies um so wahrscheinlicher, da eine Variante in Thomsens Katalog diese Annahme bestätigt.

Auch auf den Münzen von Northumberland müssen wir eine Nachbildung von Ludwigs Symbolen — das Zeichen der Dreieinigkeits und das der Kirche — sehen.



## Den svenska befolkningens ålder i Finland, belyst af ortnamnen.

Af

RALF SAXÉN.

(Föredraget den 5 December 1900.)

I ett land så fattigt på historiska dokumenter som vårt måste frågan om landets uppodling naturligtvis erbjuda forskaren stora svårigheter. Intet under därför, att denna fråga hos oss ännu företer så många mörka punkter, om ock fornforskningen till viss grad lyckats skingra detta dunkel. I flera frågor stå olika åsikter mot hvarandra, tydande på att det till buds stående bevismaterialet ej måtte vara tillräckligt eller tillräckligt bearbetadt. Hvarje nytt material till frågans belysande skall därför utan tvifvel mottagas med tillfredsställelse. Det är därför jag vill fästa fornforskarens uppmärksamhet vid ett forskningsgebit, som hos oss blifvit mycket litet bearbetadt, men som säkerligen ännu kommer att lämna rika bidrag till belysandet af vårt lands uppodlingshistoria. Jag afser ortnamnsforskningen, den geografiska onomatologin. Denna forskning har också redan i de skandinaviska länderna kommit till vissa resultat, som tillämpade på en undersökning af de svenska ortnamnen i Finland synas kunna leda till intressanta resultat och bland annat äfven lämna viktiga bidrag till besvarandet af frågan om den svenska befolkningens ålder i Finland.

Vissa språkvetenskapens resultat hafva ju nog förut användts såsom hjälpmedel vid besvarandet af denna fråga. Men många af dem kunna ej numera tillerkännas någon betydelse.

Innan vi gå till en undersökning af de svenska ortnamnen, torde det dock vara skäl att kasta en blick på några äldre forskning-ningar, som ända till senaste tider ansetts tillförlitliga, nämligen prof. Freudenthals åren 1867 och 1868 publicerade undersökningar af ortnamnen i Nyland, Egentliga Finland och Åland, emedan de ännu helt nyligen — i prof. Montelius' bekanta uppsats »När kommo svenskarna till Finland?» (Finsk tidskrift XXXIV, s. 81—105) — återopats. I dessa sina uppsatser söker förf. påvisa, att vi i vissa svenska ortnamn skulle finna några hedniska gudanamn bevarade och att dessa skulle bevisa tillvaron af en skandinavisk befolkning i Finland under heden tid. Låt oss nu se, huru det verkligen förhåller sig med hållbarheten af detta påstående.

De ortnamn, i hvilka vi enligt Freudenthal hafva ett guda-namn bevaradt, äro följande: Med *Tor* sammansatta vore i Nyland: *Torsböle*, *Torsberg*, *Torskulla*, *Torsö* (alla i Karis), *Torsbacka* (Ingå), *Torby* (Pojo), *Tors* (Helsinge), *Torsvik* (Kyrkslätt), *Torsby* (Pärnå); uti Egentliga Finland: *Torsböle* (Kimito); på Åland: *Tosarby*. *Odin* åter skall ingå uti namnen *Onsby* (Esbo), *Odensö* (Pojo); således blott i Nyland. *Frigga* skall återfinnas i *Friggesby* (Kyrkslätt), *Friggeberg* (Karis) samt *Frö* möjligen i *Frebbenby* (Hammarland). Mindre säkert anser han däremot vara, om vi hafva gudanamnet *Tyr* uti *Tyris* (Ingå o. Kyrkslätt), *Tyrösund* (Ingå), *Tirmo*, äldre *Tyrmo* (Borgå), *Balder* uti *Balsböle* (Pärnå, 1540), *Balderö* (Sund) och *ás* (isl. *áss*) i *Åsgårda* (Saltvik). — Till ofvanstående förteckning kunna ännu läggas några namn, t. ex. *Torsnäs* (Helsinge; Härtonäs); *Tors* (Kustö, Oravais, Vörå, Petalax, Solf); *Torsö* (nära Nykarleby); *Frönäs* (Öfvermark); *Fröysö* (nära Nykarleby).

Af denna förteckning framgår, att de flesta af dessa namn härstamma från Nyland. Från Åland och Egentliga Finland hafva vi blott några, och äfven de enligt Freudenthal osäkra. Från Österbotten har ej Freudenthal funnit ett enda, men i själfva verket äro de därstädes allmännare än i de båda sist-nämnda landskapen. Är nu den gifna etymologin af dessa namn verkligen så höjd öfver allt tvifvel, att vi på grund af dem kunna draga några slutsatser angående den svenska befolkningens ålder? Innan vi gå att söka svaret på denna fråga, skola vi se

till hvilka resultat ortsnamnforskningen i detta afseende kommit i Skandinavien.

Det må då genast påpekas, att man i fråga om förefintligheten af gudanamn uti namn på orter nu är vida försiktigare än för några decennier tillbaka. Det har nämligen visat sig, att vi i de flesta fall ej ha att göra med ett gudanamn, utan något gammalt personnamn. Annmärkningsvärd är i synnerhet en undersökning af Stenstrups, Guders navne i de nordiske Stedsnavne uti Dansk historisk tidskrift VI: 6, s. 353 ff. Genom en undersökning af hithörande ortnamn, grundande sig på arbeten i ämnet af i synnerhet Rygh, Lundgren och Nielsen, kommer han till det resultat, att det ej finnes något nordiskt ortsnamn, sammansatt med ett gudanamn, som skulle tyda på en bosättning eller Orts uppodling: intet dylikt sammansättes med appellativer sådana som *-lev*, *-stad*, *-torp*, *-ryd*, *-bo*, *-by*, *-bo*. Däremot anknytas de ofta till ord, som beteckna naturföremål (*backe*, *dal*, *holm*, *holt*, *lund*, *näs*, *ö* m. fl.) och hedniska tempel eller heliga ställen (*-harg*, *-hof*, *-vi*). Möjligen fordra de nu uppräknade orden ännu någon reducering, åtminstone är det troligt, att uti Sverige de ord, med hvilka gudanamnen sammansattes äro ännu färre. Enligt Noreen (Nordisk tidskrift 1900, s. 145) förekommo de blott i sammansättningar på *-harg* och *-vi*, som angifva tempel, samt uti namn på *-hult*, *-lunda* som syfta på offerlund; *-åker*, som afser den till templets underhåll anslagna jorden, samt *-källa* och *-sjö*, som antyda det bekanta offerandet i heliga vatten. Vi ha sålunda gudanamnet *Odin* uti t. ex. *Odensharg*, *Odenslunda*, *Odensvi*, *Frø* uti *Frøslund*, *Frøvi*, *Tor* uti *Torsvi*, *Torsharg*, *Torshof*. Annorlunda förhåller det sig däremot med t. ex. *Odensby*, *Onsby*; förra sammansättningsleden är i dessa ord antagligen ett personnamn, t. ex. *Othin*, *Othin I. Unir*, hvilket sistnämnda ingår uti bl. a. *Onsum*, Norge (äldre *Unisheimr*). • På samma sätt bör man akta sig för att antaga gudanamnet *Frø* uti t. ex. *Frørup*, *Frøsløv*, då vi hafva en mängd personnamn begynnande med *Frø* — såsom *Froger*, *Frosten*, *Frovin*, (jfr. också mansnamnet *Fræthi*). Äldre urkunder visa äfven ofta, att något sådant personnamn värligen föreligger. Något fullt säkert exempel på ortnamn sammansatta med *Balder* kan i de skandinaviska länderna ej uppvisas och

lika litet finna vi något ortnamn påminnande om gud *Tyr*<sup>1</sup>. Äfven de namn, som fordom förklarats sammansatta med gudinne-namnet *Frigg* innehåller troligen ett gammalt personnamn. Jfr å ena sidan *Baldric*, *Balte*, *Thyrir*, *Thyri*, å andra sidan *Freki*, *Friggr*, *Frigge*, *Froger*. Af de så ytterst vanliga namnen på *Tor*- äro de ojämförligt flesta sammansatta med ett ord utmärkande bostad, boningsplats; de äro därför — såsom äfven äldre former ofta utvisa — sammansatta med något af de många om gudens namn påminnande och därifrån härledda personnamnen: *Tord*, *Torer*, *Ture*, *Torsten* m. fl.

Vi finna sålunda af det ofvan anförda, att antalet af ortnamn tydande på en hednisk världsåskådning genom senare tiders forskningar betydligt reducerats. Om vi nu återvända till de nyss uppräknade ortnamnen från Finland, som gifvit anledning till så djärfva historiska slutsatser, så tror jag att vi ej mera mycket våga lita på detta vittnesbörd. Det är väl nämligen alldeles själfallet, att svenskarna vid sin ankomst hit och vid landets småningom skeende uppodling följde samma principer vid namngifningen, som varit rådande i Sverige.

Hvad då först och främst de vanligaste, *Tor*-namnen vidkommer, så finna vi att i flere *by*, *böle*, *berg* (*Torby*, *Torsby*, *Torsböke*, *Torsborg*) ingår såsom senare kompositionsled, och vi kunna redan på grund däraf antaga det är någon person som gifvit upphof åt namnen. Detta bevisas äfven stundom af urkundsformer från så sen tid som 1500-talet. Så t. ex. skrives *Torsby* i Karis 1541 *Tordshy*, *Torby* i Pojo 1460 *Tordaby* (Arw. handl. IV), 1535 *Tordby* (Arw. handl. V) 1541 *Tordeby*, *Torsbacka* i Degerby 1541 *Tordebacka*, *Torsö* i Karis 1541 *Tordzöy*; *Torsholma* på Åland åter skrives i äldre handlingar *Tolffzholma*, *Tolsholma* och innehåller således namnet *Tholf*. Att äfven de ortnamn, för hvilka ej direkta bevis från äldre handlingar kunna framvisas, såsom första led innehålla ett personnamn, är på grund af hvad ofvan anförts ytterst sannolikt, ja säkert. Och vi kunna därför ganska lugnt säga, att gudanamnet *Tor* ej med säkerhet kan uppvisas i ett enda ortnamn i Finland.

Detsamma gäller med om möjligt än större säkerhet om *Frigg*. De ofvan nämnda *Friggesby* och *Friggeberg* äro dess-

<sup>1</sup> Se Noreen, Nordisk tidskrift 1900, s. 145.



utom troligen af helt ungt datum, då de ej finnas i äldre jordeböcker.

Återstå då de med *Balder*, *Tyr* och *Oden* sammansatta namnen. Af dessa kunna de förstnämnda på grund af hvad ofvan anförts genast lämnas ur beräkningen. Uti *Tyris* och *Tyrösund* hafva vi antagligen det gamla personnamnet *Thyri*, *Thyri*. Steenstrup och Norreen känna ej något ortnamn, som skulle vara sammansatt med guden *Tyrs* namn. Hvad sedan sist och slutligen *Ousby* och *Odensö* vidkommer, så måste vi af dem åter genast eliminera *Ousby* (se s. 3). *Odensö* åter kunde visserligen tänkas bevara ett minne från hedendomens dagar, speciellt som orten är belägen i en säkerligen gammal kulturhård, Pojo socken, men med det resultat för ögonen, hvartill vi ofvan kommit, kunna vi ej på grund af detta ena ortnamn göra några slutsatser. Äfven detta namn är utan tvifvel sammansatt med ett personnamn.

För fullständighetens skull kunde här ännu påpekas *Åsgårda* i Saltvik och *Asenby* i Snappertuna. Det förra omnämnes äfven af Freudenthal, som anser det antingen innehålla ordet *áss* gud eller *áss ás*, bjälke. Ingendera förklaringen torde dock vara riktig<sup>1</sup>. Sannolikast är, att vi här åter ha ett personnamn. Jfr frv. *Asa*, *Ase*, fda *Asa*, isl. *Ása*.

Af allt hvad ofvan anförts torde därför med tämligen stor säkerhet framgå, att Finlands svenska ortnamn ej uppvisa något säkert exempel på sammansättning med ett hedniskt gudanamn<sup>2</sup>.

Sannolikheten häraf bestyrkes äfven af andra omständigheter. Om de hitflyttande skandinaverna verkligt hade varit anhängare af asaläran, om de verkligt hade trott på Odin, Tor och Frey, så skulle man vänta sig att bland ortnamnen finna något bevis på att de åt dessa gudar uppfört tempel eller dyrkat dem på några heliga ställen, d. v. s. vi skulle vänta oss namn på *-harg*, *-vi* och *hof* sammansatta med ett gudanamn.

<sup>1</sup> Se äfven Lundgren, Språkliga intyg om hedn. gudatro i Sverige, s. 18.

<sup>2</sup> Sedan detta nedskrefs har denna fråga i korthet berörts äfven af Setälä i en uppsats i *Valvoja* 1900 »Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen?», som sedermera äfven i svensk öfversättning: »När kommo svenskarna till Finland?» ingått i *Ateneum* 1900.

Men något sådant kan ej uppvisas. Namn på *-harg* och *-vi*, som vore de mest bevisande, förekomma ej alls; de på *-hof*, som till ett mindre antal förekomma i Nyland och Egentliga Finland t. o. m. Österbotten, men märkligt nog ej på Åland, äro ej lika upplysande. Ordet har nämligen äfven den vidsträcktare betydelsen »gård, hus»<sup>1</sup>, hvarför det är ytterst sannolikt, att just denna betydelse förelegat i våra ortnamn. Detta antages äfven af Freudenthal. De af mig anträffade hithörande ortnamnen äro följande: *Alhof* (Snappertuna), *Finhofva* (Dragsfjärd), *Hofva* (Kimito), *Hofvas* (Pargas) *Häf* (Vörå). Således ytterst få och intet bevisande, om ej det, att de troligen intet haft att göra med en hednisk gudstjänst. De två första äro sammansatta med personnamnen fsv. *Ale* och *Fin*. De af Freudenthal hit räknade *Hofvarböle* (Borgå) och *Hofgård* (Ingå, Degerby, Sjundeå) innehålla ett personnamn: det förra fsv. *Hofward*, det senare fsv. *Hovi*. Det gamla namnet *Hofman* finna vi åter uti *Hommansby* (äldre *Hoffmansby*) i Pärnå och *Hofman* i Vörå.

Att bruket att sammansätta ortnamn med gudanamn redan ganska tidigt måtte ha upphört, finna vi äfven af ortnamnen i andra af skandinaver under vikingatiden befolkade land. I Normandie, där sedan 800-talet nordiska vikingar — danskar — började bosätta sig, torde ej något med gudanamn sammansatt ortnamn kunna uppvisas. Ätminstone har jag ej i Tegnér's uppsats »Norrmän eller Danskar i Normandie» (Nordisk tidskrift 1884) funnit något sådant namn omnämndt. Ej håller i Danelagen i England finnes något säkert exempel därpå<sup>2</sup> och på Island äro sådana namn ytterst sällsynta<sup>3</sup>. Att dock några sådana verkliga påträffas där, men ej i Normandie, beror naturligtvis på att hednaläran längre bibehöll sig i Norge än i Danmark.

Ovanstående utredning måste sålunda ovilkorligen föra oss till den slutsats, att Finlands svenska bygder befolkades under en tid, då bruket att uppkalla orter med gudars namn

<sup>1</sup> Se Rygh, Norske gaardnavne, Indledning, s. 55 f. — Noreen, Nordisk tidskrift 1900, s. 141.

<sup>2</sup> Jfr Worsaae, Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland, s. 99.

<sup>3</sup> Se Steenstrup, anf. arb., s. 382 not.

ej mera existerade, d. v. s. då den gamla hedniska gudaläran redan var en öfvervunnen ståndpunkt — åtminstone i hufvudsak, ty det är naturligtvis omöjligt att tänka sig en alldeles skarp gräns emellan heden och kristen tid.

Men det gifves äfven andra vägar, på hvilka vi genom en undersökning af ortnamnen skola komma till samma resultat. Den nutida namnforskningen nöjer sig ej mera med att genom en etymologisk förklaring af enstaka ortnamn komma till en högre eller mindre grad af sannolikhet. Först då undersökningen af ortnamnen sker systematiskt d. v. s. då de undersökas med hänsyn till de grupper de bilda, kunna vissa fullt tillförlitliga slutsatser dragas. Det har nämligen visat sig, att vid namngifningen i forna tider alldeles bestämda principer följdes, från hvilka undantag i allmänhet ej kunna uppvisas. En särdeles lämplig indelningspunkt för en sådan gruppvis skeende undersökning af namnen, erbjuda de uti desamma ingående senare sammansättningslederna. Tack vare flera enligt denna princip gjorda undersökningar — jag nämner här främst sådana af Steenstrup, Rygh, Nygård och Karlsson — stå oss redan nu flera särdeles anmärkningsvärda resultat till buds, som tillämpade på en undersökning af de svenska ortnamnen i Finland synas kunna sprida nytt ljus öfver äldre tiders befolkningsförhållanden.

Låt oss då kasta en blick på dessa resultat. Vi finna då först och främst, att namngifningen i de nordiska länderna fordomtima varit vida regelbundnare än i våra dagar. Steenstrup har i sin ofvannämnda undersökning af danska ortnamn kommit till det resultat, att namn med *-lev*, *-torp*, *-stath* och *-ryth* som senare kompositionsled i allmänhet äro sammansatta med personnamn, medan de på *-by* blott undantagsvis innehålla ett sådant namn. Följande Steenstrups exempel har Sigurd Nygård (Dansk historisk tidskrift VII: 1, s. 82) fortsatt dessa undersökningar och därvid kommit till det resultat att, i det han konstaterar riktigheten af Steenstrups åsikt, äfven namnen på *-bolle* regelbundet äro sammansatta med genitivformen af ett personnamn. Därjämte uppvisar han, att dessa med personnamn sammansatta ortnamn sönderfalla i tvänne skilda grupper. Den första, äldre gruppen utgöras af namn på *-lev* och *-sted*, hvilka innehålla

gamla urnordiska namn och hvilka tillkommit före år 1000. Den andra och yngre gruppen bildas af namnen på *-torp*, *-bolle* och *-rod*, hvilka äro sammansatta med personnamn, som allmänt användes c. 1100—1300. Därjämte kunna uti denna sistnämnda grupp träffas helgon- och bibliska namn. Detta Nygårds resultat är intressant äfven därutinnan, att det — ehuru Nygård själf ej tyckes hafva fäst sig därvid — anger för oss, till hvilken tid förkortningen af de ursprungligen tvåstammiga germanska personnamnen (»Vollnamen») till vanligen tvåstaviga smekformer (»Kosenamen») bör förläggas (jfr Lundgren, Arkiv III, s. 225 f.)

För Norges vidkommande ha vi främst att hålla oss till Ryghs utmärkta, men genom författarens död tyvärr ej avslutade arbete öfver Norges gårdnamn (Norske Gaardnavne I—III, IV: 1, samt Indledning). Han fastställer här (Indledning, s. 9 f.) den satsen, att orden *vin* och *heimr* upphörde att användas såsom senare led i gårdsnamn redan före vikingatidens början, att *sta-ðir*, *land*, *setr* kommo till användning först under vikingatiden och i detta afseende varit produktiva ända in i kristen tid, samt att *ruð* helt och hållet tillhör denna tid, men knapt sträcker sig ända till dess begynnelse.

För Sverige ha vi ej någon lika utförlig undersökning att hålla oss till, men helt och hållet oundersökt är dock ej frågan håller här. K. H. Karlsson har nämligen uti Svenska Fornminnesföreningens tidskrift (tionde bandet) publicerat en uppsats: »Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område», som är särdeles upplysande. Han upptager först till undersökning ortnamn på *-sta*, *-stad*, hvilket ord enligt honom ursprungligen betydte »gård», »bebodt ställe». Denna betydelse förlorade ordet dock redan mycket tidigt och kom att beteckna »ställe i allmänhet», »plats» och »rum», hvarför det ej håller mera lämpade sig för ortnamngifningen. Det ersattes därför af andra såsom *gård*, *torp* och *by*. I sin undersökning af dessa namn kommer Karlsson nu först till det resultat, att bestämningsordet i de gamla *sta*-namnen i de flesta fall (männe ej i alla verkliga gamla namn?) utgöres af ett personnamn. Han konstaterar vidare, att *sta*-namnen i allmänhet påträffas på de större slätterna, främst på Östgötaslätten, och endast i floddalarna gå längre in i landet, hvilket allt tyder på

att *-sta* kommit ur bruk vid namngifningen, då de med större svårighet odlingsbara skogsbygderna inkräktades. Dessa namn ange sålunda ett bestämt skede i Sveriges uppodlingshistoria, ett skede som är att förlägga till tiden före kristendomens införande, alldenstund *sta*-namnen aldrig äro sammansatta med ord hemtade från den kristna kulten eller med efter kristendomens införande i bruk komna namn.

En annan grupp gamla ortnamn hafva vi uti dem på *-tuna*. De tillhöra egentligen Svealand och representera en äldre period än de yngre *sta*-namnen. Ännu äldre tyckas namnen på *-hem* vara, som i största antal förekomma på Vestgötaslätterna, dit äfven arkeologerna förlägga det egentliga Sveriges älsta bygd. Vid dessa namn mötas vi dock ofta af den svårighet, att de numera ofta förekomma under formen *-um* och därför lätt kunna sammanblandas med ortnamn ändande på den gamla dativändelsen *-om*. En annan märklig omständighet vid dessa namn må här påpekas. För det område, där *hem*-namn förekomma, kunna vi ej uppdraga några bestämda gränser, ty »det samma afbrytes af tvänne bälten, det ena omfattande norra Östergötland, Södermanland, Nerike, Vestmanland, Dalarna och Fjärdhundra i Upland, där *hem*-namnen blott sporadiskt förekomma, och det andra bestående af Gestrikland, Helsingland och södra Medelpad utan ett enda dylikt namn». Då *hem*-namnen däremot i norra Medelpad och Ångermanland förekomma i mängd, så förklarar Karlsson detta sålunda, att Jämtland, dit vägen från Trondhjemsfjorden är vida kortare och bekvämare att färdas än den af elfvar, sjöar och stora, ogenomträngliga skogar afbrutna vägen från Upland, erhållit sina *hem*-namn och sin älsta befolkning från Norge och att dessa namn sedan härifrån spridt sig till Medelpad och Ångermanland. Jag måste medgifva, att detta resonemang förefaller mig något djärf, emedan *hem*-ortnamn i Norge, såsom ofvan påpekades, upphörde att användas redan före vikingatiden. Härtill kommer ännu en annan omständighet, som tyder på att Norrland ganska sent befolkats. Ortnamnen tyda nämligen på att detta skett först i kristen tid. Nordlander har visserligen i sitt arbete »Minnen af heden tro och kult i norrländska ortnamn» sökt bevisa, att ortnamn bildade af namn på hedniska gudar träffas icke blott

norrom Dalälften — hvilket bestridts af tidigare forskare — utan äfven norrom Ångermanälften. Men genomgår man hans bevismaterial, så finner man, att de ortnamn han anför i allmänhet äro sammansatta med sådana ord, som angifva bosättning eller uppodling, d. v. s. just sådana ord, som ej sammansättas med gudanamn, medan man ej finner ett enda exempel på ortnamn, hvilkas senare led utgjordes af orden *harg*, *hof* l. *vi*. Det enda namn som kan förklaras innehålla ett gudanamn är *Torsåker*, som redan 1314, 1316, 1319 skrefs *Thorsakir*. I hvarje fall måste vi dock anse för sannolikt, att hedniska gudanamn ej förekomma i de norrländska ortnamnen. Det finnes således skäl, som tala mot Karlssons förklaring, men å andra sidan talar en omständighet starkt för densamma. Lundell har nämligen i sin undersökning »Om de svenska folkmålen» (Antropologiska sektionens tidskrift 1: 5, s. 50) ådagalagt, »att Norges mål öster om Langfjeld, både norr och söder om Dovre, höra till samma stora grupp som de norrländska på båda sidor om Östersjön och bland dem komma närmast de inre, att särskildt målen i Trondhjems stift nästan fullständigt komma öfverens med Jämtlands och Härjedalens». Detta faktum synes mig så starkt bekräfta Karlssons hypotes, att man vore frestad att betvifla riktigheten af Ryghs datering angående *hem*-namnen. Härtill kommer än ytterligare, att de arkeologiska fynden — enligt meddelande af magister Hackman — äfvenledes peka åt samma håll. Om Ryghs datering är riktig, måste man därför antaga, att *hem*-namnen af någon okänd orsak ånyo kommit till heders i Norrland och här fortlefvat ännu länge efter det denna namntyp kommit ur bruk i öfriga delar af Skandinavien.

Efter denna korta öfversikt af de speciellt för föreliggande fråga intressantaste resultaten af senaste tiders ortnamnsforskning, skola vi nu vända oss till våra svenska ortnamn i Finland och se, om ej de undersökta på ofvan citerade sätt kunna lämna några bidrag till belysandet af landets uppodling.

Vi skola då till en början upptaga *stad*-namnen, ty sådana kunna till ett ringare antal påträffas i Nyland och på Åland. I Nyland har jag funnit följande: *Björnbollstad*, *Trädbollstad* och *Mjölbollstad* i Karis, *Bollstad* i Ingå och Sjundea, *Bergstad* i Borgå och Kyrkslätt, *Fagerstad* och *Löfstad* i Borgå,

*Kyrkstad* i Lojo samt *Kellebolstad* i Esbo (enligt 1540 års jordabok); bland Ålands ortnamn ha vi följande *stad*-namn: *Brändbolstad*, *Högbolstad* och *Strömbolstad* i Sund, *Enbolstad*, *Torrbolstad* och *Tärnebolstad* i Finström, *Bolstaholm* i Geta, *Bredbolstad*, *Lillbolstad* och *Postad* i Hammarland, *Krokstad* i Lumparland, *Bokstafsöo* i Saltvik (1531 *Bockstadzöo*). I Egentliga Finland har jag ej påträffat något annat än *Bollstad* i Pargas. Det må tillika anmärkas, att alla dessa namn beteckna byar. Härtill komma ännu ur äldre handlingar *quadabolstat* på Åland (1406, s. Arw. handl. II) och *Ljufstad* på 1700-talet i Luvia.

Enhvar skall utan tvifvel genast äfven vid ett flyktigt genomgående af denna förteckning fästa sig vid att de nästan alla innehålla det sammansatta *bolstad*, som äfven användes såsom själfständigt namn. Det är klart att dessa namn bilda en skild kategori för sig och ej kunna sammanställas med öfriga *stad*-namn. *Bollstad* förekommer äfven i Sverige såsom själfständigt ortnamn (se t. ex. Rosenberg, Geogr.-stat. handlexikon öfver Sverige; Falkman, Ortnamnen i Skåne, s. 112), men om och huru allmänt det där användes såsom senare sammansättningsled framgår ej ur mig nu till buds stående källor. I Norge är det däremot äfven i denna ställning allmänt (se Rygh, Norske Gaardnavne, Inledning, s. 44). Man kunde möjligen antaga, att det enkla *Bolstad* vore ett med det fsv. personnamnet *Bole* sammansatt namn, såsom Lundgren (Sv. landsm. X: 6, s. 30) tyckes antaga, men den omständighet, att namnet är så vanligt som senare kompositionsled omöjliggör detta antagande. Att dessa namn ej kunna ställas i samma kategori som de egentliga *stad*-namnen, framgår äfven däraf, att de förra ofta äro sammansatta med andra ord än personnamn, hvilket åter ej är fallet med de senare. Vi hafva ju i vår förteckning t. ex. *Lillbollstad*, hvars sammansättning genast framträder klart; en pendant därtill är *Mjölbolstad*, som 1427 skrives *mycklebolstad*, (Arw. handl. IV), 1541 *Mögelboolstadh* d. v. s. Storgården; jfr. det norska *Myklabolstadir* (Rygh anf. arb. IV: 1, s. 85). *Trädbollstad* i Pojo skrefs 1553 *Trettebolstad* och är väl att förklara på samma sätt som de i Norge vanliga namnen på *Tracte* - (=träta), emedan besittningsrätten till ifrågavarande jordstycke varit omtvistad; se Rygh, anf. arb., I s. 2, III s. 8). Äfven i Norrland förekomma

sådana namn (se Nordlander, Sv. fornminnesföreningens tidskrift 9, s. 314). Huruvida Freudenthals härledning af *Högbolstad* (1431 *höghabulstad*: Arw. handl. II) och *Bredbolstad* från adj. *hög* och *bred* är riktig, synes tvifvelaktigt. Jag ville hällre sammanställa dem med de fornsvenska personnamnen *\*Bredh(e)* och *Hogh*. Likaså kan *Strömbolstad* tänkas sammansatt med subst. *ström*, men äfven här böra vi kanske hällre antaga personnamnet *Strömi* (Nielsen, Olddanske personnavne s. 87). Af osäkert etymon äro jämväl *Enbolstad* och *Tärne* - l. *Törnebolstad*; det förra skrefs 1429 *Endebolstad*, det senare 1429 *ternabulstad* (Arw. handl. II), 1431 *taernabulstad* (Arw. handl. IV). Sammanställningen med *tärna* (Freudenthal) är väl knappt hållbar. Måhända föreligger här ett gammalt personnamn; jfr *Törnby* i Norge (< *pornbiornaby*: Rygh I s. 174). Samma är kanske förhållandet med *En(de)bolstad*; jfr norskt *Enderød* < *Einðridaruð* (af mansnamnet *Einðriði*, se Rygh I, s. 356). Äfven *endi* (ände) förekommer ofta såsom led i norska gårdnamn. Personnamn finna vi äfven i *Björnbolstad* (1553 *Biörnabolstad*): fsv. *Biorn*, i *Brändbolstad* (1531 *Brendebolsta*): fda. *\*Brendacr* och i *Torrbolsta*: något gammalt personnamn på *Thor* -. *Postad* slutligen är väl samma ord som *bolstad* l. *bostad* (skrifves redan 1545 *Posta*), där *p* beror på finskt inflytande.

Återstå då blott följande sex *stad*-namn (*Kyrkstad* i Lojo frånse vi alldeles): *Bergstad*, *Löfstad*, *Fagerstad*, *Krokstad*, *Bokstafsö* (d. v. s. *Bokstad* och *Ljufstad*<sup>1</sup>). Och af dem äro *Bergstad* och *Löfstad* troligen af ungt datum, ty ur de äldre urkunder jag genomgått har jag ej funnit det förra lvarken i Borgå eller Kyrkslätt; ej håller påträffas någotdera hos Allardt, Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden åren 1539—1571. *Ljufstad* träffas ej håller i äldre urkunder och är för öfrigt enastående i hela norra Satakunta. Icke dess mindre kan det ju nog vara möjligt, att vi här hafva att göra med ett värligen gammalt namn, sammansatt med personnamnet *Liuv* (Nielson). *Fagerstad* omnämnes nog redan i 1500-talets jordeböcker, men förefaller icke dess mindre att vara jämförelsevis ungt. Ofvan nämdes redan, att *stad*-namnen regelbundet äro sammansatta med

<sup>1</sup> *Ersta* och *Sesta* i Nastola äro väl unga herregårdsnamn.



ortnamn. Ett mansnamn *Fager* omnämner visserligen äfven Lundgren (Sv. Landsmälen X:6, s. 51), men detta namn är känt endast en gång och det från Finland: *Harald Fagersson* (1419). Rosenberg upptager från Sverige fem orter med detta namn, men af huru gammalt datum namnet är där kan jag ej afgöra. Från Norge och Danmark känner jag ej namnet. I alla fall kan naturligtvis möjligheten till gammalt ursprung hos namnet ej förnekas. Återstå då endast *Krokstad* i Lumparland och *Bokstafsö* i Saltvik. Det förra skrefs 1545 *Krockstadh* och är tydligen sammansatt med det gamla personnamnet *Krok*, *Krog* som ofta träffas i ortnamn (jfr. t. ex. *Krogsta* i Uppland). *Bokstafsö* åter skrefs såsom nämndt 1531 *Bockstadzö* och förutsätter således ett *Bokstad*. Jag känner ej något annat personnamn, hvarifrån namnet kunde härledas än fsv. *\*Boghi*; således *\*Bogastad* > *\*Bogstad* > *Bokstad*. Skriftsätten *Bockstad*, *Krockstad* tyda på hufvudtonigultima.

Sammanfatta vi nu allt hvad ofvan sagts, så finna vi, att från hela det svenska talande Finland kunna uppvisas två eller högst tre *stad*-namn, som tyda på äldre ursprung. Vi måste därför nödvändigtvis antaga, att *stad*-perioden i Sverige redan nästan helt och hållet hade upphört, då nu ifrågavarande svenska trakter fingo sin svenska befolkning. Äfven om alla de ofvan nämnda sex *stad*-namnen vore af gammalt ursprung, blir ju vårt resultat detsamma.

Men ännu kunna vi ej lämna *stad*-namnen. Vi skola nämligen finna, att vi ur några nu fullkomligt finska socknar finna ett mindre antal sådana namn, tydande på en äldre svensk befolkning i dessa trakter, kanske den älsta i landet. Sannolikheten häraf ökas därigenom, att de alla tillhöra ett begränsadt område i Finlands älsta kulturhärd, Åbo-trakten. *Stad* tror jag nämligen ingå såsom senare kompositionsmedlem uti följande namn: *Airisto*: *Erstan* invid Åbo, *Raunistula* i St. Marie, *Ma(a)-kasto* i St. Karins, *Ka(a)rslox* i Rimito, *Halslox* i Karuna och *Lepistö* i Virmo.

Ett hvart af dessa namn tål en närmare undersökning. *Airisto* förutsätter ett skandinaviskt *\*Airiks-stad*. Med tämlig stor säkerhet kan äfven sägas, att *Raunistula* utgår från ett äldre *\*Ragni-stad* (< *\*Ragna-stad* enligt Kock, Sv. Landsm. XV:5, s. 11 f).

Personnamnet *Ragne* ha vi bevaradt i andra ortnamn från syd-vestra Finland: *Ragneböle* och *Raune* i Uskela, *Raunela* i Eura-joki. Riktigheten af denna etymologi bestyrkes på det kraftigaste af äldre urkundsformer. I Svartboken finna vi t. ex. följande: 1359 *Ragnastaby*, 1405 *Ragnastila*, 1414 *Ragnastala*, 1424 *Ragnastaby*, 1430 *Ragnestela*, 1540 *Ragnistila*, m. fl.<sup>1</sup>

*Ma(a)kasto* skrives på 1300-talet *Makastadh*, *Makastada*, *Makastadom*<sup>2</sup>, hvilka former tydligen angifva att vi här hafva ett *stad*-namn sammansatt med genitiv af det gamla personnamnet *Maki*.

Att äfven *Karslaks* och *Halslaks* ursprungligen varit sammansatta med *-stad*, måste vi på grund af äldre former antaga. *Halslaks* anträffas under formerna: *Halstelax* 1373, *Halistalax* 1447 (Svartboken). *Ka(a)rslox* åter skrives 1405 *Karistolax* (Svartboken), *karistalax* (Arw. handl. VII). I det förra torde vi därför finna ett skandinaviskt *\*Hals-stad* af fsv. *Hal* (uti *Halistalax* ha vi svarabhakti-vokal), i det senare *Kara-stad* af fsv. *Kare*. Jfr. samma namn hos Kock, Sv. Landsm. XV:5, s. 11. *Lepistö* i Virmo åter tecknas 1346 *Laepistadhuu*. Förra delen i detta namn kan jag ej fullt säkert angifva. Jfr. dock fsv. *Lef*, *\*Leve*, isl. *Leifi*, fda. *Lewi*. Alldeles oantagligt förefaller mig ej, att den anförda urkundsformen kunde bero på folketymologi eller missuppfattning af namnet. Orten ligger dessutom ej i närmaste närheten till de öfriga *stad*-orterna. Anmärkningsvärdt är äfven, att vi i andra stafvelsen redan 1346 hafva *i (<a)*; i öfriga hithörande namn har jag funnit *i* först under senare hälften af 1400-talet (se exx. ofvan). Af namnet må ännu följande äldre former anföras: *Leppeste* 1477 (Arw. handl. I), *Lepistaby* 1495 (Arw. handl. VI)<sup>3</sup>.

Ännu några etymologiskt osäkra namn, som möjligen innehållit *-stad*, må här nämnas. I St. Karis finnes *Laustu*, i Letala

<sup>1</sup> I rättelserna till Svartboken »rättas» visserligen *Ragnast* - till *Ragnast* -. Utgifvarena synes sålunda hafva varit af olika åsikt om vi här hafva ett *n* eller *u*. Men den finska formen *Raunistula* anger otvetydigt, att denna »rättelse» själf behöfver blifva rättad.

<sup>2</sup> Skriftsättet *Maegistae* 1471 tyckes angifva, att den ofvan omtalade ljudlagen *a>i* tillhör 1400-talet.

<sup>3</sup> eth godz — — — — liggiandes i Virmo socken I Lepistaby som kallas Kymaekij. Äfven detta synes angifva att *Lepista* varit ett svenskt namn, som ej användts af finnarna.

*Laustinen*, i Lundå *Laustis* (1534 *Laustis*: Arw. handl. V), hvilka kunna jämföras med *Löfstad* (äldre (i) *Laustom*) i Norrland och *Løstad*, Norge. Jfr. Nordlander, Sv. Landsm. XV:2, s. 11; Rygh, Norske gaardnavne II, s. 291. Etymologin är oklar. Jag tror ej, att någondera af de nämnda författarna träffat det rätta, utan att vi här ha ett gammalt personnamn \**Laut*, som jag ville sammanställa med fht. *Laudus*, *Laudo*, nht. *Lauth*. Således: \**Lautsstad*. *Koristo* (1467 *Koristu*: Arw. handl. V) i St. Karins kunde vara uppkommet ur *Kori-stad* (fsv. *Kori*)<sup>1</sup>. *Puosta* i Vemo (1477 *postby*: Arw. handl. V), är samma namn som det ofvan omtalade *Posta*.

Vissa äldre urkundsformer kunna stundom gifva anledning att förmoda, att äfven några andra ortnamn ursprungligen varit *stad*-namn. Vid närmare undersökning skall man dock finna, att det vilseledande *-sta* blott är en finsk elativ ändelse. Då t. ex. *Kulois* i Reso c. 1415 skrives *Kulustae*, så torde denna form blott vara en af en svensk skrivvare missuppfattad elativ-form, beroende på det längre fram i samma bref förekommande uttrycket *de Kulusth*. På samma sätt skrives *Hunnis* i Reso (<fsv. *Hagne*) 1416 (*Olauo*) *Haunistu*, hvilket blott betyder *Olavus Haunnisista* (d. v. s. Olof från Haunis), likasom i samma bref *Paulo Birgilastha*, *Andrea Watzalastha*. Flere andra exempel kunde anföras, men af det sagda framgår redan, att vi i sådana fall böra akta oss för att göra några hastiga slutsatser.

I alla fall kvarstår dock som ett faktum, att vi i Åbo-trakten finna några med personnamn otvetydigt sammansatta *stad*-namn, tydande icke allenast på en äldre svensk befolkning, utan äfven på att den svenska immigrationen troligen här skett tidigare än i våra nuförtiden svenska bygder. Troligen hafva under denna äldre period äfven på Åland några kolonier bosatt sig, ty anorlunda kunna väl de två *stad*-namnen ej förklaras. Däremot vågar jag ej på grund af de enastående *Ljufstad* i Luvia och *Fagerstad* i Borgå draga någon slutsats om en äldre svensk befolkning därstädes.

Det skulle nu gälla att försöka bestämman den ungefärliga tiden, från hvilken dessa *stad*-namn härstamma. Såsom redan

<sup>1</sup> Samma namn möjligen i *Korois* (St. Marie, Pikis).



nämndes anser Karlsson, att *stad*-namnen i Sverige böra förläggas till tiden före kristendomens införande. Jag tror dock, att detta påstående tål någon justering. Det nämndes redan, att Nygård beträffande de danska namnen kommit till det resultat, att de uppstått något före 1000 — huru mycket kan han ej närmare bestämma. Rygh åter anser, att *stad*-namnen i Norge kommit till användning under vikingatiden samt ännu delvis bibehållit sig under kristen tid. Då jag utan tvekan anser dessa resultat för säkrare än Karlssons<sup>1</sup> såsom grundade på grundligare undersökningar, anser jag, att *stad*-perioden i Sverige på goda skäl bör kunna anses hafva räckt åtminstone 100 år efter Ansgarii ankomst till Norden. Detta bekräftas äfven däraf, att *sta*-gränsen i Sverige sträcker sig ända upp till Grundsunda socken i Ångermanland, ehuru Norrland — såsom ofvan påvisades — ej torde kunna uppvisa många ortnamn, påminnande om hednisk gudadrykan. Emellertid torde ej denna period hafva fortfarit så länge i Danmark. Det må nämligen här påpekas, att medan på Island under 900-talet *stad* ofta användes vid namngifning, sådana namn ej förekomma i Normandie, hvilket tyder på att *stad*-perioden räckt längre i Norge än i Danmark. Detta faktum bekräftar äfven riktigheten af Tegnér's åsikt, att det var danskar ej norrmän, som bosatte sig på Frankrikes nordkust. Ej håller i Danelagen i England, där mycket danska ortnamn finnas, har något *stad*-namn uppvisats, medan däremot i de norska kolonierna på Shetland och i norra Skotland namn på *-ster*, *-sta* och *-buser*, *-busta* äro ganska vanliga. Se Worsaae, Minder om de Danske og Nordmaendene i England, Skotland og Irland, sid. 95 f; 291 f. I Danmark var därför *stad* troligen redan på 800-talet ett utdödt namngifningselement. Äfven i detta fall torde Sverige vara senare i historien. *Stad*-periodens upphörande i de tre nordiska länderna torde därför ungefärligen kunna angifvas genom årtalen 800 (Danmark), 900 (Sverige) och 1000 (Norge). Det namnskick, som dessa forna nordiska kolonier förete, eger för öfrigt många jämförelsepunkter med de svenska ortnamnen i Finland och angifver äfven det, att kolonisationen af dessa vidt skilda

<sup>1</sup> Karlssons uppsats lider af det stora felet, att han ej publicerat sitt material. Han nämner blott att i en viss trakt finnas namn af en viss typ (ofta antalet utsatt), men uppräknar dem ej.

orter bör förläggas till ungefär samma tid. Den svenska inflyttningen till Finland kan därför ej gärna hafva börjat förrän tidigast under 900-talet. Den första kristna konungen var Olof Skötkonung, som döptes 1008. Undantag göra dock Åbo-trakten och Åland, som att döma af vissa språkliga fornminnen redan tidigare befolkats af skandinaver. Att kolonisationen dock ej håller här kan vara synnerligt mycket äldre, framgår däraf, att — såsom vi strax skola finna — af de än äldre namngrupperna här ej kan finnas något spår, likasom de i *stad*-namnen ingående personnamnen ej håller tyda på någon högre ålder.

Det resultat, hvartill vi genom *stad*-namnen kommit angående den svenska befolkningens ålder, bekräftas af öfriga ortnamn. Den totala frånvaron af namn på *-hem* och *-lef* (*-löf*) är helt naturlig, då vi besinna, att *löf*-namnen förekomma blott i det sydligaste Sverige, och då vi dessutom af Nygård få veta, att dessa namn äro minst lika gamla som *stad*-namnen, af Rygh och Karlsson åter, att *hem*-namnen äro äldre än *stad*-namnen samt (åtminstone i Norge) upphörde att bildas redan vid vikingatidens början.

Det finnes visserligen i Finland ett ganska stort antal ortnamn på *-om*, men det torde dock vara ganska säkert, att vi i alla dessa namn finna den gamla plurala dativändelsen. Då emellertid i Sverige *hem*-namnen nu för tiden ofta ändas på *-um* (*-om*) och därför ej alltid kunna skiljas från dativ-namnen, så nödgas vi kasta en blick på de finska *om*-namnen.

Till en början bör då påpekas, att *hem*-namnen blott dialektiskt ändas på *-um*. Ljudutvecklingen har enligt Noreen (Aschw. gr., § 150 anm.) i dessa dialekter varit följande: *e* > *i* > *u*, t. ex. *Visnem* > *Visnim* > *Visnum*. Med *-um* växlar sedan ofta ändelsen *-om*, beroende på den fornsvenska vokalbalansen, ehuru den vid denna ändelse ytterst sällan är konsekvent genomförd. I Finland hafva vi alltid *-om* med ett enda undantag: *Rinum* (Borgå). Öfriga af mig påträffade *om*-namn äro: i Nyland: *Perskomböle* (Tenala), *Täcktom* (Bromarf), *Brunkom* (Pojo), *Sundom* (Pojo, Sibbo), *Starkom* (Karis), *Bodom* (Esbo) samt i Pärnä: *Gislom*, *Haddom*, *Hardom*, *Kuggom*, *Tetom*, *Backom*, *Hopom*, *Garpom*, *Embom*, *Drombom*, *Labbom*, *Rudom*, *Eskilom*, *Mickels-*

*piltom*, *Porlom*, *Mörskom*; flere af de sistnämnda byarna höra nu till grannsocknarna; i Egentliga Finland: *Kärnom* (Pargas), *Markom* (Korpo), *Murom* (Finby), *Vikom* (Nagu). Från Åland har jag ej funnit något namn på *-om*, men från Österbotten *Sundom* och *Pörtom*. Redan denna sistnämnda omständighet bevisar namnens jämförelsevis unga ålder. Att vi verkligt hafva att göra med en dativändelse framgår däraf, att namnen på 1500-talet i många fall ej slutade på *-om*. Så t. ex. skrifves *Täcktom* år 1553 *Tecta*, medan å andra *Mångstäkta* på Åland år 1431 skrifves »j *Magnustektum*» (Arw. Handl.). *Vikom* hette 1553 *Vikeby*, *Mörskom* går 1540 under namnet *Morskeby*, *Embom* växlar med *Embebölle*, *Rudom* med *Rödabölle*. *Porlom*, af det finska *Porolammi*, skrifves ännu år 1540 *Porlam*. Af finskt ursprung är troligen äfven *Perskombölle*, *Mörskom* och *Pörtom*. Äfven *Haddom* och *Markom* torde bero på analogisk invärkan från *om*-namnen. De påträffas nämligen år 1540 under formen *Haddorn*<sup>1</sup> *Markong*.

Ganska vi de socknar, där dessa namn finnas, märka vi, att de i Pärnä, där eljes inga om en urgammal svensk befolkning påminnande språkliga fornminnen uppvisats, äro synnerligen talrika, men att de eljes äro mycket sällsynta och äfven i dessa fall först i sen tid försedda med ändelsen *-om*. Det kan därför anses för ganska säkert, att *-om* i dessa namn är den gamla dativändelsen, ej en kvarlefva af ett äldre *hem*, hvilket äfven framgår däraf, att vi ej ens i 1500-talets jordeböcker finna former på *-em*, hvilket i Sverige är ganska vanligt.

Det är blott två namn, som möjligen kunna förklaras annorlunda, nämligen *Rinum* och *Murom*. Det senare (redan 1540 *Murom*) kunde vara detsamma som *Murum* i Sverige, hvilket hos Styffe skrifves *Mureem* (se Kock, Fornsvensk ljudlära, s. 209). *Rinum* åter uppvisar verkligt 1540 formen *Rinemby*. Men här mötes vi åter af svårigheten att etymologiskt förklara namnet. Jag känner nämligen ej till något nordiskt personnamn, som kunde tänkas utgöra förra sammansättningsleden. Det är därför möjligt, att namnet är finskt: \**Rihiniemi* (jfr. *Vinimä* <*Vihiniemi* i Bjärnä) >*Rinem*>*Rinom* (t. ex. 1601) ~ *Rinum*<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Om det ej beror på felskrifning. Namnet kunde nämligen härledas från det fsv. personnamnet *Hadde*.

<sup>2</sup> Manne beroende på fsv. vokalbalans?

I ingen händelse kunna vi på grund af två så osäkra exempel draga någon slutsats, utan måste tvärtom anse för högst sannolikt, att *hem-namn ej finnas i Finland*. Det är ju för öfrigt ej otänkbart, att något eller några namn af äldre namngrupper under en senare tid upptagits. Det är ju möjligt, att någon person börjat uppkalla sin gård t. ex. *Murum*, emedan han var hemma från en lika benämd trakt i Sverige o. s. v. På detta sätt kan äfven det enda *tuna*-namnet vi hafva (*Snappertuna*) förklaras. Namnet förefaller misstänkligt och yngre redan därför, att det är sammansatt med appellativ (*snappare* = viking). Äfven det ofvannämnda *Fagerstad* i Borgå har troligen tillkommit på detta tillfälliga sätt.

Hvad *hem*-namnen vidkommer, bör här ännu påpekas en omständighet. Ofvan (s. 9) anmärktes redan, att *hem*-namn ej påträffas i alla delar af Sverige, utan att *hem*-området afbröts af ett bälte — mellersta Sverige — där desamma blott sporadiskt eller alls ej förekommo. Såsom man af många skäl kan antaga, var det troligen just från denna trakt, som utflyttningen till Finland företogs, och vi kunna därför ej gärna vänta oss att här finna *hem*-namn, äfven om Finland hade koloniserats redan mycket tidigt. Dessa *hem*-namn hafva därför ej — i likhet med *löf*-namnen — samma beviskraft som *stad*-namnen, ifall vi nämligen — såsom jag tror — få anse det afgjordt eller sannolikt, att den svenska befolkningens urhem är att söka i mellersta Sverige, Svealand.

Att dativen kom att stelna som nominativform är lätt att förstå, då den så ofta kom till användning styrd af propositioner (*i*, af m. fl.). Äfven af rent finska namn på *-a*, *-ä* användes ofta i äldre handlingar plurala dativformer på *-um*, *-om*. Former sådana som af *Silelom* (*Silelä*), af *Raepaelom* (*Räpälä*), *j junalum* (*Jomala*) m. fl. äro ytterst vanliga.

Hvad specielt de ifrågavarande svenska ortnamnen vidkommer, ser det ut som om de ursprungligen varit sammansatta namn, ehuru sedan senare leden slitits bort. Ofvan påpekades redan växlingen *Morskeby* ~ *Mörskom*, *Embebölle* ~ *Embom*, *Vikeby* ~ *Vikom*. På detta sätt böra väl äfven namnparen *Gislarböle*: *Gislom*, *Garpgården*: *Garpom*, *Labby*: *Labpom* förklaras, ehuru de nu kommit att utgöra namn på skilda byar. D. v. s.

i dagligt tal förkortades namnen så, att man i st. f. att säga t. ex. i *Embebölle* sade „i *Embom*“ o. s. v.

Hvad namnen för öfrigt vidkommer, innehålla de flesta ett gammalt personnamn: *Sundom* <*Sund*, *Bodom* <*Bodhi*, *Gislom* <*Gisl* (l. *Gisle*), *Haddom* <*Hadde*, *Hardom* <*Hardh* (l. *Hardhe*), *Backom* <*Bakki*, *Tetom* <\**Tet* (l. *Teti*, isl. *Teitr*; namnet skrefs 1540 *Teytomby*), *Embom* <\**Embi* (som jag antager vara en förkortad smekform af t. ex. *Enbiorn*; jfr. *Ambi* <*Arnbjorn*), *Labbom* <*Labbe*, *Eskilom* <*Eskil*. Från ursprungliga tillnamn, som dock vid tiden för namngifningen kanske redan betraktades såsom vanliga namn, härledas *Starkom* <*Stark*, *Kuggom* <*kuggi* (norskt tillnamn: Rygh, III, s. 202), *Garpom* <*garp* (tillnamn i Norge: Rygh I, s. 1 f.), *Drombom* (*Drumbom*) <*drunbr*, äfven det känt som tillnamn i Norge (Rygh, II, s. 314; samma namn hafva vi i *Drumsö*; se en annan förklaring hos Freudenthal, Svenska ortn. i Nyland s. 18). De innehålla sålunda personnamn, som allmänt användes i Norden från c. 1000 några hundra år framåt. Ofvan påpekades redan, att i de danska ortnamnen två grupper personnamn kunna urskiljas, en äldre uti namnen på *-lev* och *-sted* och en yngre uti namnen på *-torp*, *-bölle* och *-rod*, hvilka senare användes c. 1100—1300. Denna senare grupp är det som är representerad i dessa och i allmänhet i svenska ortnamnen i Finland. Jfr nedan.

Vi hafva sålunda funnit, att namn, som i Skandinavien föra oss ned till vikingatiden eller än längre tillbaka, nästan helt och hållet saknas i Finland. Vi kunna ej underskatta betydelsen af detta deras samstämmiga vittnesbörd, utan måste anse, att den svenska befolkningens jämförelsevis sena inflyttning genom ortnamnens beskaffenhet bevisats. Resultatet af denna undersökning blir därför i hufvudsak detsamma, till hvilket jag tidigare genom undersökning af finska ortnamn i svenska trakter kommit (Finska länord, s. 110 f.): att enstaka svenska kolonier troligen anländt hit redan under vikingatiden (troligen dess senare hälft), men att en allmännare inflyttning vidtagit först efter denna tid eller tidigast under slutet af densamma.

Men det kunde hända, att någon häremot skulle invända, att ofvan anförda fakta ej hafva någon beviskraft, om man i



likhet med Montelius antager, att den nuvarande svenska befolkningen i rätt nedstigande led vore ättlingar af den germanska befolkning, som möjligen under stenåldern bebott vårt land, ty i så fall är det ju antagligt, att här användts andra namnsystem än i Sverige. Detta påstående faller dock genast på sin egen orimlighet, ty — såsom vi strax skola finna — skilja sig de svenska ortnamnen i Finland ej från dem i Sverige, utan äro i hufvudsak desamma som de, hvilka kommo till användning i Skandinavien efter vikingatiden eller mot slutet af densamma. De lämna sålunda i själfva verket ett det kraftigaste positiva bevis för en jämförelsevis sen inflyttning. Jag bemöter också här denna möjliga invändning blott af den orsak, att man hört t. ex. frånvaron af runstenar i Finland på fullt allvar förklaras beroende därpå, att den svenska befolkningen anländt hit förrän runskriften blef bekant i Sverige<sup>1</sup>.

Denna möjlighet kan alls ej tagas i betraktande, då man ur språklig synpunkt bedömer saken. Jag har redan förut<sup>2</sup> påpekat, hvilka öfverstigliga hinder språkvetenskapen ställer för ett sådant antagande. De östsvenska dialekterna, som i grunden äro en och samma dialekt, kunna nämligen omöjligen antagas vara en direkt fortsättning af ett germanskt språk, som i tidernas morgon här måhända talats af ett germanskt stenålderfolk.

Anmärkningsvärdt är, att språkforskarna äfven i fråga om Skandinavien bebyggande af de germanska folk, som nu bo där, begynna ställa sig på en ståndpunkt, som afgjort står i strid med de resultat, hvartill arkeologin kommit. Bremer (Pauls Grundriss III<sup>2</sup>, s. 790) och Hellqvist (Arkiv XVII, s. 74 not) anse nämligen, att tidpunkten för denna inflyttning bör förläggas till senare hälften af årtusendet närmast före Kristus. Om det skulle visa sig omöjligt, att inom en så pass kort tidrymd sammantränga den arkeologiska utvecklingen, så anser Hellqvist att teorin om raskontinuiteten mellan stenålders folk och Sveriges nuvarande invånare måste uppgifvas, ty, säger han, »den uppfattning att i tretusen år f. Kr. det språk talats i Norden, hvaraf

<sup>1</sup> Muntligt uttalande af prof. Freudenthal vid en akademisk disputation.

<sup>2</sup> Lisiä Suom.-germ. kosketusten valaisemiseksi (Tammertors really-ceiprogram 1896), s. 8 f. — Finska lånord, s. 273 f.

de nuvarande dialekterna äro afkomlingar, torde numera icke räkna någon öfvertygad anhängare bland språkmännen».

Det kan naturligtvis ej komma i fråga att här inlåta sig på detta vidtfamnande och ytterst svårlösta spörsmål. Jag har endast velat påpeka, huru litet arkeologi och språkvetenskap ännu draga ett, och det är därför förklarligt, att språkvetenskapen i frågan om den svenska befolkningens ålder i Finland ej på något villkor kan godkänna den af en så fräjdad forskare som Montelius företrädda åsikten.

Resultatet af vår undersökning har hittills hufvudsakligen gått i negativ riktning, d. v. s. vi hafva för det mesta blott påpekat frånvaron af vissa namngrupper i Finland. Låt oss nu kasta en blick på det namnförråd, som verkligt står att uppvisas.

Redan vid ett flyktigt ögonkast på de förteckningar öfver bya- och hemmansnamn, som stå att finna i kyrkoböcker, mantalslängder o. s. v., finna vi, att de vida vägnar talrikaste namngifningselementena äro *by* och *böle*. Båda dessa namnleder synes hafva varit synnerligen lifskraftiga vid svenskarnas inflyttningar till Finland. Det ser dock ut som om *böle* efter någon tid kommit ur bruk, medan *by* kan sägas hafva bibehållit sin produktivitet ända till våra dagar. *Böle* tyckes nämligen varit ett bortglömdt namngifningselement, då Österbotten koloniserades af svenskarna. Denna namnled saknas nämligen här nästan helt och hållet, med undantag af Närpes, där jag funnit det osammansatta *Böle* (som äfven finnes i Mustasaari) samt *Gottböle* och *Träskböle*<sup>1</sup>. Detta kan väl ej förklaras bero på något annat än det allmänt erkända faktum, att den svenska befolkningen i Österbotten är yngre än i öfriga delar af landet, äfven den i Satakunta, där *böle*-namn finnas. Man vore därför frestad, att räkna Närpes och socknarna i Satakunta som ett kolonisationsområde, men häremot talar, att vi däremellan finna ett bälte omfattande *Sideby* och *Lappfjärd* socknar utan ett enda *böle*. I hvarje fall gifva dock måhända dessa namn en antydning om att Närpes är den första socken i Österbotten, som befolka-

<sup>1</sup> Hårtill kan ännu läggas *Nyppeli* i Lillkyro, som väl ej är annat än det svenska *Nybble* (<*Ny.-byli*) samt det 1414 omnämnda »*Kokoböle* i Mustesara socken» (Sv. Dipl. II).

des af svenskar, ett antagande, som styrkes af det i denna österbottniska socken jämförelsevis ringa antalet finska ortnamn. Om vi nu kunde säga, när *böle* upphörde att vara produktivt uti ortnamn, hade vi med samma ett afgörande kriterium för bestämmandet af tiden, efter hvilken Österbotten koloniserats. Vi måste därför vänta, att ortnamnsforskningen i Sverige gifver svar på denna fråga. A priori sedt förefaller det antagligt, att denna tid ej gärna kan infalla efter 1300. »Lappafaerd» omtalas i urkunderna redan 1302.

Jag var redan ofvan i tillfälle att påpeka, att Steenstrup angående de danska ortnamnen kommit till den slutsats, att *by* blott undantagsvis sammansättes med personnamn, medan Nygård åter uppvisat, att de danska *bølle*-namnen i de flesta fall innehålla såsom första led ett namn. Huru männe det nu förhålla sig med de finländska namnen? För att finna svar på denna fråga, skola vi i det följande fästa en stunds uppmärksamhet vid dessa namn. Vi vilja då till en början granska *by*-namnen och börja med dem på Åland. Vi finna där följande med personnamn säkert sammansatta *by*-namn:

Sund: *Björby* (*Björn*)<sup>1</sup>, *Finby* (*Finn*), *Gesterby* (*Gest*)<sup>2</sup>, *Persby* (*Per*), *Sibby* (*Sibbe*), *Tosarby*, äldre *Torsalby* (*Tord*)<sup>3</sup>, *Vivasteby* (*Vifast*), *Sundby* (*Sund*), *Saltvik*, *Bärthby* (*Baerte*), *Persby* (*Per*), *Vivasteby* (*Vifast*), *Haraldsby* (*Harald*), *Laby* (kanske *Lave*), *Lagmansby* (*Lagman*); *Rangsby* (*Ragvald*)<sup>4</sup>, *Godby* (*Godh*), *Grelsby* (*Grels*), *Stålsby* (*Stali*, *Ståle*).

Hammarland: *Hellesby* (*Hælle* l. *Hællef*), *Kattby* (*Kate*).  
Eckerö: *Marby* (*Mar*).

Jomala: *Björshby*; (*Björn*), *Gotthby* (*Goti*), *Ingby* (*Inge*), *Sviby* (jag förutsätter här ett \**Svi*, som väl återfinnes i *Suila* ~ *Sui* i *Laihela*; jfr *Svie* i Sverige och *Sve* i Norge: Rygh IV s. 71), *Ulfshby* (*Ulf*).

Lumparland: *Klemetsby* (*Klemets*).

Kökar: *Karlby* (*Karl*).

<sup>1</sup> Personnamnen enligt Lundgren och Nielsen, då ej annat arbete anföres.

<sup>2</sup> Se Rygh II, s. 235. Jfr. dock äfven Freudenthal, Ålands ortn., s. 49.

<sup>3</sup> Jfr. däremot Freudenthal, Ålands ortn., s. 55.

<sup>4</sup> Freudenthal. anf. st., s. 53.

Något annat ord än personnamn finna vi såsom led i följande: *Utby* Vårdö, *Hagaby* (jfr Rygh, Indledning, s. 52), *Liby* i Saltvik (troligen \**Lidby*; jfr det i Norge vanliga *Li* < *Lid*); *Norrby* och *Söderby* i Finström; *Storby* och *Öfverby* i Eckerö; *Möckelby* (mykill), *Ytterby*, *Öfverby*, *Öningeby* (öningar = öboar) i Jomala; *Österby* i Saltvik och *Norrby* i Lemland; *Degerby* i Föglö; *Mörby* (äldre *Moreby*: *mor*, *möre* »sank skogsmark»: Noreen, Nördisk tidskrift 1900, s. 139) och *Näfsby* (jfr. *Naef* i norska ortnamn, se Rygh, Norske Videnskabs selskabs skrifter 1891, s. 217 f.) i Hammarland.

Osäkra till sitt etymon äro följande namn, af hvilka måhända något innehåller personnamn: *Listersby* (Vårdö); *Fremmanby* (jfr. det dunkla *Fremmin* i Norge: Rygh II, s. 385), *Hullby* (Saltvik), *Frebbenby* (Hammarland), *Gölby* (Jomala). Särskilda anmärkningsvärda äro *Ödkarby* (Saltvik), *Emkarby* (Finström) och *Dalkarby* (Jomala), hvilka att döma af äldre skrifsätt (t. ex. *Ödhekarlaby*, *Emptakarlby*) äro sammansatta med *-karla* gen. pl. af *karl*. På Åland tyckas sådana namn fordom hafva varit allmänna. Ur äldre jordeböcker finnas utom de nämnda ännu några andra såsom namn på »marklag»; t. ex. 1545 i *Ffinneström*: »Tiudekarla marcklak»; »Vettekarla marcklag»; i *Jumala*: »Swndde karla marcklag». Många af dessa namn finnas äfven såsom enkla eller i andra sammansättningar. Jfr. *Swnddekarla* och *Sund*, *Tiudekarla* och *Tjudö*, *Ödkarby* och *Öddeö* (by i Föglö enligt äldre jordeböcker); *Emkarby* och *Emtö(?)*. Man kan därför knappast antaga, att dessa namn skulle angifva den ort i Sverige därifrån byn i fråga erhållit sina första kolonister. Sannolikare är, att »marklaget» uppkallats efter en viss by troligen hufvudbyn i »marklaget» eller den där »räkningemannen» var bosatt. Enligt Rosenberg, »Bidrag till jordbeskattningens historia i Finland, s. 43 voro nämligen socknarna i Åland indelade i »marklag» i och för uppörden och i hvarje sådant »marklag» fanns troligen en uppördsman (»räkningeman»). Denna indelning i »marklag» är för öfrigt särdeles anmärkningsvärd, ty mig veterligen förekommer den ej annorstädes, hvarken i Finland eller Sverige. Gotlandslagens *marklaigi* (under senare tider *markleje*) var i likhet med Upplands *markland* »ursprungligen en jordegendom, hvaraf en landbo erlagt en mark i afrad» (Schlüter,

Glossarium) och torde därför ej kunna sammanställas med Ålands »marklag», ehuru detta språkligt sedt nog vore tänkbart (*ai < a* i starkt bitonig stafvelse enligt Noreen, *Aschw. gr.*, § 80, I, 4 b). »Marklag» motsvaras i öfriga trakter af Finland af »bol» och »fjärdingar» och var antagligen en binämning, som blott existerade på pappret, men ej i det lefvande språklifvet spelade någon stor roll. Man kan därför tänka sig att vi bland namnen på »marklagen» finna något, som angifver en äldre form af något bynamn, hvilket i motsats till det förra dagligen användts och därigenom varit utsatt för språkliga förändringar. Jag anser det därför vara möjligt, att *Tiudekarla* är en äldre form af *Kökar* (äldre *Tiokar*, *Tiökar*) samt att de äldsta från 1270 kända formerna *Thiuckaekarl*, *Thiuckekarl* (Langebek, *Scriptores rerum Danicarum medii aevi V*) bero på felläsning eller felskrifning i st. f. *\*Thiudaekarl*<sup>1</sup>. I så fall har det sedan under senare tid genom förväxling kommit att utgöra namn på ett annat marklag än det ursprungligen afsett. Såsom en parallel till detta »marklagets» uppkallande efter en by kan anföras, att i Mälarskapskapen hundaret ofta uppkallade efter ett namn på *-tuna*. Karlsson anf. arb. anför t. ex. *Håtuna* och *Håbo-hundare*, *Thorstuna* och *Thorsåkers-hundare*, *Ultuna* och *Ulleråkers-hundare* m. fl.

Af Ålands 50 *by*-namn äro sålunda 28 sammansatta med personnamn, 16 med något annat ord och 6 äro till sin etymologi otydliga. Äfven om dessa siffror komma att underkastas en modifiering, torde dock ganska säkert vara, att mer än hälften af namnen innehålla ett personnamn. Af de med icke-personnamn sammansatta namnen äro dessutom t. ex. *Norrby*, *Söderby*, *Österby*, *Ytterby*, *Öfverby* tydligen af jämförelsevis ungt datum.

Anmärkningsvärdt för Åland och enastående inom Finland är, att några hemmansnamn ändas på *by*. Af de ofvan uppräknade äro *Utby*, *Persby*<sup>2</sup>, *Vivasteby*<sup>2</sup>, *Norrby*, *Söderby* och *Österby* (2 hemman) namn på hemman. Detta tyckes antyda

<sup>1</sup> Jag vill dock här påpeka, att det i skärgården utanför Stockholm finnes en ö vid namn *Tjockö*. Männe *Thiuckaekarl* egentligen betecknade invånare från *Tjockö*?

<sup>2</sup> Äfven bynamn.

att *by* här ganska länge användts i sin ursprungliga betydelse och betecknat en enstaka gård, ej en samling af gårdar.

Vända vi nu vår uppmärksamhet till *by*-namnen i det öfriga svenska Finland, så skola vi allmänhet finna samma sammanställningsnorm gällande. Jag anser det vara onödigt, att genomgå alla hithörande namn och upptager till granskning blott några af de största socknarna.

Vi börja med Kimito socken i Egentliga Finland. Här finnas följande namn på *by*: *Dalby*, *Dalkarby*, *Engelsby*, *Gammelby*, *Gundby*, *Gästerby*, *Påvalsby*, *Trotby*, hvilka troligen alla innehålla ett personnamn, om vi undantaga det redan ofvan omtalade *Dalkarby*. Möjligt är dock, att ej ens detta namn gör undantag: *Dalkar* kan vara ett mansnamn lika väl som det forndanska *Dalman*. Hvad *Dalby* och *Gammelby* vidkommer, kunna de möjligen vara sammansatta med appellativerna *dal* och *gammal*, men jag anser dock vara sannolikare, att vi i dem finna personnamnen *Dal* och *Gammal*. *Engelsby* är till sin sammanställning något dunkelt; ett personnamn torde det i hvarje fall innehålla, troligen *Ingjald*, hvilket äfven i norska ortnamn allmänt blir *Engel(s)*. Se Rygh I, s. 321<sup>1</sup>. *Gundby*, *Gästerby*, *Påvalsby* visa till mansnamnen *Gunde* (*Gunedh*), *Gest*, *Påval*, *Trotby* (1540 *Trodby*, 1542 *Tordby*, senare *Trotteby*, *Trotby*) innehåller *Tord* (såsom Freudenthal, anf. arb., s. 17 antager) eller kanske hällre *Thruth*. Metatesen i formen *Tordby* måhända ljudlagsenlig vid akcentueringen *Tordbj*.

Då vi nu vända vår uppmärksamhet till Nyland, vilja vi undersöka förhållandet i både vestra och östra delen. Vi taga Tenala och Borgå. I den förra socknen finna vi följande med personnamn sammansatta *by*-namn: *Eriksby* (*Erik*), *Fastarby* (*Faste*), *Finnby* (*Fin*, *Finne*; jfr dock nedan *Svenskby*), *Germundby* (*Germund*), *Gännarby* (*Gene*?; jfr *Genarstorp* i Skåne: Falkman s. 127), *Hällsby* (*Hælle*), *Ingvalsby* (*Ingvald*), *Jordansby* (*Jordan*), *Kallby* (*Kal*, *Kalle*), *Karsby* (*Kar*, *Karse*), *Krokby* (*Krok*), *Lindsby* (*Lindi*?), *Romby* (*\*Rum*, *Romunder*; jfr. dock äfven *Rummerud* hos Rygh, I, s. 78); *Siggby* (*Sigge*).

<sup>1</sup> Jfr. äfven Freudenthal Sv. ortnamn i Eg. Finl., s. 16.

Andra sammansättningsleder förete följande namn: *Skin-narby* (*skinnare*), *Skogby*, *Stockby*, *Svenskby* (möjligen äfven det ofvannämnda *Fimby*), *Vikby* samt troligen äfven följande: *Gretarby* (1351 *Greetarvaby*: Svartboken), där första leden troligen är den obrutna formen till isl. *grjót* »sten» jfr dock äfven fda. *Grettaer*, isl. *Grettir*), *Malarby*, isl. *mal*, *malar*, »strand, be-täckt med grus och stenar» (jfr *Malaretorp* i Skåne; Falkman s. 73), *Rörsby* (l. *Rödesby* enl. Freudenthal, Sv. ortn. i Nyl., s. 12), innehåller väl vb. *rödja*, hvilken stam möjligen äfven ingår i *Rödsby* (jfr *Rådkila* <*Ruddekijla* i Ingå: Freudenthal, anf. st.), om ej här hållre bör antagas ett gammalt namn (Rygh IV, s. 72 antager ett *Rådi*). Ännu en möjlighet vore, att vi här hade det i ortnamn i Sverige så vanliga *rå*, äldre *radh*, som enligt Nordlander Sv. fornm.-föreningens tidskr. 7 skall betyda »gränsen mellan fastlandet och själfva myren». *Målsarby* är troligen af finsk upprinnelse, jfr i Keuru *Melosaaari*.

I Borgå socken har jag funnit följande med personnamn sammansatta namn på *by*: *Bengtsby* (*Bengt*), *Karlsby* (*Karl*), *Dregsby* (\**Draeghi*?), *Kårsby* (*Kar* l. *Karse*), *Saxby* (*Saxe*), *Orrby* (*Orr*), *Klemetsby* (*Klemets*), *Fimby* (*Fin* l. *Finne*), *Illby* (*Ille*); troligen äfven *Tjusterby*, *Kreppelby*, *Jackarby* och *Molnby*. — Den icke personnamn innehållande gruppen representeras af: *Åminsby*, *Munkby*, *Sandby*, *Vesterby*, *Aby*.

Slutresultatet från dessa två Nyländska socknar blir sålunda: 26 (eller möjligen 22) personnamn innehållande *by*-namn mot 14 (eller möjligen 20) på annat sätt sammansatta namn. Således representerar äfven här den förra gruppen i hvarje fall mer än 50% af hela antalet.

På grund af det stora antalet ursprungligen finska ortnamn i Österbotten, är antalet *by*-namn här jämförelsevis litet, men äfven de synas vara sammansatta enligt samma principer. Mustasaari har att uppvisa följande: *Gerby*, *Singsby* (äldre *Signisby*), *Smedsby*, *Toby* (fi. *Tuovila*), *Tölby*, *Vikby*, *Voithy* samt *Helsing norrby* och *Helsing söderby*, där norrby, söderby naturligtvis tillkommit i sen tid. Jag antager i dem följande personnamn: *Ger* (l. *Gere*), *Signy*, *Smed*, *Töfi*, *Toli* (*o* > *ø* enligt Noreen, Aschw. gr., § 104). *Voithy* är af finskt ursprung: *Voitila*; *Staf-versby* och *Vikby* innehålla möjligen äfven personnamn: *Staf*

(isl. *stafr*, fsv. *staver*) och *Vik* äro nu allmänna släktnamn. Kanhända har dock *staver* här liksom ofta i Norge (Rygh, Indledning, s. 78) betecknat någon lokalitet: »framskjutande halfö och näs». Jfr äfven Falkman, s. 226, som anser *staf* uti *Stafversvad*, *Stafvershult* m. fl. angifva »gränsbeteckning».

Vi hafva sålunda funnit, att *by* i Finland gärna sammansättes med personnamn, och vi kunna väl antaga, att dessa sammansättningar här varit de ursprungliga, och att *by* först, sedan det förlorat sin ursprungliga betydelse och börjat beteckna en samling af gårdar, begynt sammansättas äfven med andra ord, som angåvo ortens läge, naturbeskaffenhet l. d. Våra *by*-namn skilja sig sålunda i detta afseende från dem i Danmark, men öfverensstämma fullkomligt med dem i Norge (se Rygh, Indledning, s. 47). Hvad Sverige vidkommer har ej någon sådan undersökning mig vederligen verkställt, men det förefaller högst antagligt, att förhållandet här varit detsamma som i Finland och Norge.

Vi komma till *böle*-namnen. Dessa äro till så öfvervägande stor del sammansatta med personnamn, att jag anser det onödigt att här göra lika utförligt reda för dem som för *by*-namnen. Såsom ex. må här blott nämnas några: *Andersböle*, *Mickelsböle*, *Bjurböle* (*Biur*), *Järnböle* (*lærne*), *Siggböle*, *Skafvarböle* (*Skagvarth*, > Skavard: enligt Noreen Aschw. gr. § 311, 2, b), *Stensböle* (*Sten*), alla i Borgå; *Barkarböle* (*Barkar*), *Bondböle* (*Bonde*), *Dotterböle* (*Doter*), *Oteböle*, *Svalböle* (*Swali*), *Vimomböle* (äldre *Wimundböle* < *Wigmund*: jfr *Laman* < *Lagman*; se Noreen, Aschw. gr., § 311, 2, b) m. fl. i Tenala; *Bjensböle* (*Biærn*, *Biærne*), *Labböle* (*Labbe*), *Mattböle*, *Skäggböle* (*Skeggi*), *Torsböle* (*Tord*) m. fl. i Kimito; *Domarböle* (*Domar*), *Jussböle*, *Svensböle* i Sund; *Antböle*, *Lafsböle* (*Lafsi*), *Toböle* (*pöfi*) i Saltvik, jfr *touaböle* 1438 i Finström enligt Arw. handl. II); *Markusböle*, *Pälsböle*, *Brandsböle*, *Rågetsböle* (*Rådger*; se Freudenthal, Ålands ortn., s. 48) i Finström. Denna förteckning torde redan räcka till för att visa beskaffenheten af *böle*-namnen. Blott sällan träffar man på namn, hvilka tydligen som första led innehålla ett appellativ. Sådana äro t. ex. *Skogsböle*, *Kvarnböle*, *Träskböle*.



Såsom en anmärkningsvärd omständighet må påpekas, att jag i Finlands svenska bygder ej funnit de i Sverige så vanliga namnen *Nybble* och *Tibble*, hvilka ju såsom bekant innehölla *bjli* såsom senare kompositionsled: *Nybble* < *Nybbele* < *Nybili* < *Nybyli* < *Nybbyli*, (Noreen, Aschw. gr. §§ 91, 0; 101 anm. 2; 297, 2); *Tibble* < *Tibbele* < *Thigbele* ~ *Thigbile* < *Thigbyli* (Noreen, anf. st. o. § 286 anm. 1). Alldeles obekanta hafva de dock ej varit i Finland. Det förra återfinna vi i en nu alldeles finsk socken, i Lillkyro, under formen *Nyppeli* (återgår närmast på *Nybble*), det senare åter träffas såsom byanamn i Patis och St. Märrens: *Tiipilä* och såsom hemmansnamn i Kiiikala: *Tiipeli*; således också de i nu redan länge sedan finska socknar.

*Tibble* äro enligt Karlsson anf. arb. s. 48 »ett särskildt mellansvenskt namn», som blott förekommer å mellersta Sveriges slättbygder. Då den svenska kolonisationen till Finland just torde hafva utgått från dessa trakter, så kan det ej annat än väcka vår förvåning, att detsamma — enligt hvad jag kunnat finna — ej en enda gång kan påfinnas i Nyland och Egentliga Finland, ej ens på Åland. Jag kan ej förklara det annorlunda än att *Tibble*-namnet likasom, *hem-*, *löf-* och *stad*-namnen representerar ett bestämdt tidsskifte i Sveriges uppodningshistoria och att denna period redan var öfverstånden, när Finlands nu svenska trakter började befolkas af kolonister från Sverige. Åbo-trakten skulle i så fall börjat koloniseras något tidigare, före *Tibble*-periodens slut. Äfven dessa namn leda oss sålunda till samma resultat, hvartill vi ofvan kommo genom en undersökning af *stad*-namnen.

Beträffande *böle*-namnen bör ännu anmärkas — utom att de nästan helt och hållet saknas i Österbotten (se ofvan) — att de i Nyland och Egentliga Finland ständigt äro byanamn, medan på Åland hemmansnamn på *-böle* ej äro ovanliga, t. ex. *Redböle*, *Brandsböle* och *Gibböle* i Saltvik, *Toböle* i Geta, *Rasmansböle* i Jomala. *Böle*-namnen öfverensstämma sålunda äfven i detta afseende med *by*-namnen. Då på grund häraf några kulturhistoriska slutsatser angående dessa traktens uppodling kunna dragas, är en fråga, som jag nu ej vill inlåta mig på.

I alla fall bevisa *by*- och *böle*-namnen, att Finlands svenska trakter befolkades under en tid, då bruket att uppkalla en ort efter en person, i de flesta fall väl den första kolonisten, ännu var det vanligaste namngifningsättet, och att detta tillika skedde under en tid, då de äldre namngifningselementen — *hem* och *stad* — nästan helt och hållet voro bortglömda och ersatta af de i yngre tid vanliga *by* och *böle*.

Riktigheten af detta resonemang bekräftas äfven af de personnamn, som ingå uti dessa *by*- och *böle*-namn. De representera nämligen i allmänhet det namnskick, som var rådande i nordnorden under det 11:te, 12:te och 13:de århundradet. I hufvudsak samma namnskick träffas för öfrigt i alla svenska ortnamn i Finland. Detta framgår nämligen genast vid en blick på de i denna uppsats anförda personnamnen, hvilka ytterligare kunna kompletteras af de namnlängder, som finnas i Freudenthals ortnamnsforskningar. Man finner då, att sådana namn, som enligt Nygård ingingo i de äldre grupperna på *-hem*, *-stad* och *-lev*, nästan helt och hållet saknas i våra ortnamn, medan de med *-torp*, *-bölle* och *-röd* sammansatta personnamnen just representera det namnskick, som användes af de hitflyttade svenska kolonisterna. Å ena sidan hafva ej uppvisats namn sådana som *Agnar*, *\*Bathar*, *\*Benar*, *Brandar*, *Enar*, *Folkvar*, *Fialar*, *Garthar* o. s. v., men å andra sidan äro t. ex. *Attæ*, *Asmund*, *Bessæ*, *Bo*, *Biörn*, *Ebbe*, *Eskil*, *Fathær*, *Getæ*, *Gunne*, *Hakun*, *Kare*, *Karl*, *Kettil*, *Krok*, *Olaf*, *Pathær*, *Sibbæ*, *Sten*, *Sune*, *Stubbe*, *Tholf*, *Thorth*, *Thorir*, *Ulf* m. fl. särdeles vanliga i våra ortnamn. — Här förtjänar ännu påpekas, att de nordiska namnen äfven i Danelagen och Normandien äro sammansatta med personnamn hörande till denna grupp och att såsom senare leder i dem *by*, *böle* och *torp* äro vanliga, medan de äldre namngrupperna — de på *-hem*, *-lev* och *-stad* — helt och hållet saknas. Se Worsaaes och Tegnér's ofvan anförda arbeten. Den svenska kolonisationen i Finland kan därför ej hafva inträffat tidigare än den i England och Frankrike, troligen något senare.

Öfriga såsom senare kompositionsled använda ord kunna till antalet ej ens närmelsevis jämföras med *by* och *böle*; de flesta förekomma endast sporadiskt. Dock kunna möjligen äfven dessa lämna några smärre bidrag till frågan om landets uppodling.

Jämför man skilda trakters namnförråd med hvarandra, så finner man, att vissa namngifningselement äro inskränkta till vissa områden och att blott få äro gemensamma för hela det svenska Finland. Ofvan påpekades redan, att *böle*-namnen äro så godt som okända i Österbotten. Det är sålunda egentligen blott *by*-namnen, som träffas öfverallt. En omständighet, som genast faller namnforskaren i ögonen, är den ytterst stora fattigdom på namngifningselement — jag afser här åter den senare leden — som de österbottniska namnen förete i bredd med dem i södra och sydvestra Finland. Äfven den i dessa trakter så vanliga kompositionsleden *-gård* saknas alldeles i Österbotten.<sup>1</sup> Redan Freudenthal, Sv. ortn. i Eg. Finland, s. 19 påpekar, att *by* och *böle* äro de enda i denna landsdels ortnamn förekommande senare kompositionsleder, som angifva uppodling och bebyggande. Sammanställer man detta med det allmänt kända faktum, att det svenske Österbottens ortnamn till mycket stor del äro af finsk upprinnelse, så måste vi anse som en bevisad sak, att traktens uppodling redan måste hafva varit ganska långt framskriden, då de svenska kolonisterna började bosätta sig här. Att Österbotten sålunda bildar ett skildt kolonisationsområde, kan därför ej betvivlas. Jfr här hvad ofvan s. 22 sades om bosättningen i Närpes.

Hurudant förhållandet i detta afseende är med Finlands öfriga svenska områden, kan däremot ej säkert afgöras. Man kan nämligen tänka sig, att kolonisationen skett på två sätt: antingen så, att de hitkomna svenska kolonisterna bosatt sig hufvudsakligen på ett visst område och därifrån sedan småningom utbredt sig, eller också så att de genast vid sin ankomst hit slagit sig ned på skilda trakter. Det senare sättet förefaller redan à priori antagligt äfven för andra trakter än Österbotten. Detta synes äfven bekräftas af ortnamnen. Såsom redan ofvan påpekades kunna vi nämligen uppvisa vissa namngrupper, som

<sup>1</sup> Exx. från Nyland: *Skällargård* (Pojo), *Kraggård Manngård* (Karis), *Degergård* (Tenala), *Baggård*, *Barsgård* (Snappertuna), *Hofgård* (Ingå, Sjundeå), *Bosgård* (Borgå), *Garpgård*, *Sjögård*, *Villmansgård* (Pärnä); från Egentliga Finland: *Gamblegård* (Pargas), *Runegård* (Sagu); från Åland: *Åsgårda* (Saltvik), *Bartsgårda* (Finnström). Också dessa namn innehålla således i allmänhet personnamn.

förekomma blott inom vissa begränsade områden, utom hvilkas gränser de i allmänhet ej förekomma. Denna omständighet behöfver väl ej nödvändigtvis förutsätta, att de ifrågavarande områdena verkliggen skulle bilda skilda kolonisationgebit, ty man kan kanske tänka sig, att en viss namngrupp i en trakt blifvit allmän d. v. s. att en viss namntyp blifvit produktiv rent af genom en tillfällighet. Jag kan dock ej för min del tro, att tillfälligheten i detta fall kunnat spela en så stor roll, och anser att den i fråga varande företeelsen måste förklaras på ofvan antydtt sätt.

Vända vi nu vår uppmärksamhet först till Åland, så finna vi här ett par namngrupper, som helt och hållet saknas i det öfriga svenska Finland. Specifikt åländska äro nämligen namnen på *-torp* och *-öda*. Den förra gruppen representeras för närvarande af *Bisatorp* (*Bisatorp* 1433: Arw. handl. II, *Biistorp* 1545), *Hellestorp* (1545 *Hellestorp*), *Rörstorp* (äldre *Rolztorp* *Rolfztorp* 1545), alla i Lemland; *Stentorp(a)* (1545 *Stentorp*) i Föglö; *Staffanstorp* (1545 *Staffastorp*) i Hammarland samt det osammansatta *Torp* i Eckerö, Hammarland och Jomala. I äldre tider synes *torp* hafva varit ett ytterst vanligt namngifningselement. I 1545 års jordebok träffas ännu följande nu försvunna *torp*-namn: *Junalatorpp* (i Jomala), *Höxtorpp*, *Westatorpp*, *Östantorp* (i Hammarland), *Åkertorpp* (i Eckerö). Det är dock sannolikt, att vi i *Junalatorpp*, *Westatorpp*, *Östantorp*, *Åkertorpp* finna det nu osammansatta *Torp* uti Jomala, Hammarland och Eckerö. Med undantag af *Westatorpp* och *Östantorp* äro de alla sammansatta med personnamn: *Bisi*, *Hälle* (*Helli*), *Rolf*, *Sten*, *Staffan* och *Hogh* l. *Hok*, hvilket ju står i full öfverensstämmelse med förhållandena i Danmark (enl. Steenstrup) och Norge (Rygh, Indledning, s. 82 f.). Troligen hade *torp* i dessa namn sin enligt Rygh i ortnamn ursprungliga betydelse: tæt beboet, folksomt Sted. Utom Åland har jag funnit namnet blott två gånger: *Torpe* i Pukkila (nära Borgå) och *Torp* i Ingå och Pedersöre, äfven de bynamn såsom alla de ofvan uppräknade<sup>1</sup>. Då *torp* i alla trakter af Sverige (och hela Skandinavien) synes vara mycket allmänt både såsom enkelt ortnamn

<sup>1</sup> Härtill kommer *Brödorp* i Pojo, hvilket ej finnes i 1500-talets jordeböcker. (Not i korr.).

(Rosenberg upptager i sitt Geografiskt-statistiska lexikon 177 ortnamn *Torp*, 39 *Torpa* och 21 *Torpet*) och i sammansättningar, så förvånar det oss, att det i Finland, med undantag af Åland är så godt som okänt. Detta kan möjligen bero därpå, att äfven torpnamnen uppstått blott under ett bestämt tidskede och att detta skede var öfverståndet, då Finland befolkades af svenskar. Blott Åland skulle redan under denna period hafva erhållit sina bebyggare. Detta står visserligen i harmoni med det resultat, hvartill vi ofvan (s. 17) på grund af *stad*-namnen kommo beträffande Ålands kolonisation, men vi kunna äfven tänka oss, att detta faktum beror på andra omständigheter. Då ju *torp*-namnen enligt Nygård höra till de yngre namngrupperna, så är det möjligt, att Åland koloniserats från en trakt med *torp*-namn, medan Nyland och Egentliga Finland måhända befolkats från en ort, där *torp*-namn ej förekommit. Hvarifrån Ålands befolkning i så fall skulle härstamma, är svårt att säga, ty enligt Tegnér, anf. arb., s. 199 f., utstrålar *torp*-namnens spridning i Sverige från söder och sydvest, d. v. s. från den danska sidan. Till bevis härför anför Tegnér några sifferuppgifter tagna ur Styffes arbete: Skandinavien under unionstiden. Styffe upptager för Skåne 79 *torp*-namn, för Vestergötland 53, för Halland 11, för Småland 23, för Östergötland 2 och för Sveriges alla öfriga landskap blott 4. Tegnér's påstående, att Norge skulle hafva endast få *torp*-namn, håller däremot ej streck. Enligt Rygh, Norske gaardnavne, uppvisar Smaalenes amt 64 hithörande namn, Akershus amt 8, Hedemarkens amt 17; Kristians amt, som blott till hälften hunnit behandlas af Rygh, har 2 *torp*-namn. För öfriga amt saknar jag uppgifter. I hvarje fall bevisa dock de ur Styffe tagna uppgifterna, att *torp*-området i Sverige åtminstone i äldre tider ej sträckt sig upp till mellersta delen af landet. Det ser därför nästan ut som om Åland erhållit inbyggare äfven från södra Sverige. Då Finlands svenska ortnamn förfrikt så enstämmigt peka mot mellersta Sverige, måste man tillsvidare betvifla sannolikheten af ett dylikt antagande. Jag vill dock påpeka, att Åbo-skärgård äfven har några andra enstaka namn, som synas tyda på en kolonisation söderfrån: namnen på *-mälo* (se s. 35). Att *torp*-namn ej håller kunna uppvisas från Åbo-trakten, där ju äfven enligt resultatet af vår undersök-

ning en äldre bosättning bör hafva ägt rum, kan bero därpå, att i dessa nu finska trakter den senare sammansättningsleden fallit bort. Det kan ju hända, att något af de i dessa traktors finska ortnamn bevarade skandinaviska person-namnen — hvarom mera en annan gång — varit förra leden just i en sådan sammansättning.

Den andra för Åland utmärkande namngruppen voro de på *-öda* (egendom). De äro dock ej många och inskränkta blott till Saltvik: *Långsbärgsöda*, *Syllöda* (1425 *Sildödhe*: Svartboken) *Tängsöda* (1531 *Tengxö*) och *Sonnröda* (1431 *Sonnarffödda*: Arw. handl. II). Äfven några andra enstaka, endast på Åland förekommande namn kunna anföras, t. ex. *Daglösa* och *Vargata* (i Vårdö). Naturligtvis kan man ej på grund af dem göra några slutsatser.

Slutligen må här äfven omnämnas *Frebbenby* från Hammarland. Det skrives nämligen i äldre tider ofta *Fröbeneby* och är möjligen att sammanställa med de i Sverige vanliga namnen på *-enc*, hvilka väl innehålla det gamla *vin* (ängsmark, betesmark). Dessa namn höra utan tvifvel till de allra älsta i Norden; i Norge upphörde man (Rygh, Indledning s. 9, 87) redan före vikingatidens början att bilda ortnamn med denna sammansättningsled, som för öfrigt aldrig sammansattes med ett personnamn. Det åländska *Frebbenby* är dock till sitt etymon tillsvidare alltför oklart för att kunna tjäna oss till bevismaterial. Vi kunna blott konstatera, att äfven denna gamla namngrupp saknas i Finland.

En annan grupp, som nästan uteslutande inskränker sig till Åland och egentliga Finland, bilda namnen på *-boda*. Jag har antecknat följande: *Boda* (Hammarland), *Granboda*, *Knutsboda* och *Vessingsboda* (Lemland), *Norrboda* (Lumparland), *Björsboda*, *Granboda*, *Hastersboda*, *Skogboda* och *Sonnboda* (Föglö), *Björkboda* och *Helgeboda* (Kimito), *Hammarboda* (Dragsfjärd), *Brännboda* (Vestanfjärd), *Boda* (Pargas), *Emboda* (Kustö). I Nyland har jag ej funnit andra än *Nyboda* och *Gammelboda* i Snappertuna, *Bockboda* i Pojo, *Köttboda*, ett litet fisketorp i Borgå. Alla de öfriga äro bya-namn. Troligen har *boda* i dessa namn betecknat fåbod, antydande att uppodlingen i dessa trakter ofta skett genom fåbodas, som sedermera utbygts till

gårdar och slutligen blifvit byar. Vi finna i detta afseende en märklig likhet med förhållandet i Svealand. Enligt Karlsson (anf. arb., s. 53) användes nämligen å ena sidan i Svealand och norre Östergötland, å andra sidan i Götalanden olika beteckningar för nybyggen i skogarna: i de förra *boda*, i de senare *ryd*, »hvilket tyder på att uppodlingen i Götalanden i allmänhet skett genom rödjning, men i Svealand genom fåbodas, som sedermera utbygts till verkliga gårdar». Här hafva vi således åter en antydning om att det var Svealand, därifrån kolonisationen till Finland utgick. I full öfverensstämmelse härmed är det faktum, att vi i Finland ej hafva namn på *ryd* (*red, rud, rød*), hvilka i Sverige (utom Svealand), Norge och Danmark äro så ytterst vanliga. Utom det enkla *Ruda* i Kimito (*Rudom* i Lappråk hette förut *Rødabølle*; se ofvan) har jag nämligen ej funnit andra hithörande namn än *Baggerud* i Karis och det i Svartboken 1430 omnämnda ängsnamnet *Birkeruda* i Kimito. Då äfven denna detalj så väl passar till den totalbild om landets uppodling, som ortnamnen gifva, kunna vi ej gärna antaga den bero på en tillfällighet.

För vestra Nyland utmärkande äro namnen på *-arf* (ärfd egendom) och *kila* (lång, smal vik), det förra representerande ett något vestligare område än det senare. Följande *arf*-namn har jag funnit: *Bromarf* (kapell), *Håkansarf* (Bromarf), *Gåsarf* (1545 *Godasarff*; i Sjundeå), *Gretarby* (1351 *Gretarvaby*; Svartboken) och *Pålarf* (i Tenala), *Finarf* (i Finby; således i Egentliga Finland, ehuru alldeles på gränsen till Nyland). På Åland har jag funnit ordet *arf* blott i ett ortnamn: *Sonnröda* (i Saltvik), som i äldre tider skrefs *Sonarffödha* (1431 Arw. handl. II).

Äfven i Sverige finnas namn på *-arfve* på Gotland och i Dalarne, på hvilken sistnämnda ort dessa namn enligt Karlsson (anf. arb., s. 40) härstamma från senare hälften af 1300-talet. Måne dessa namn skulle tyda på en invandring till vestra Nyland från någon af dessa trakter? Är Karlssons uppgift om namnens ålder riktig, skulle *arf*-namnen tillika gifva en antydning om en ganska sen inflyttning; åter ett faktum, som talar för att svenska befolkningen i Nyland vore af yngre datum än den i Egentliga Finland (Åbotrakten) och Åland.

Den andra gruppen omfattar följande namn: *Kila* i Karis, Pojo, Helsinge; *Kilo* i Esbo; *Ingerskila* (äldre *Ingevaldskila*), *Rankila* (äldre *Randekila*; sammansatt med det gamla personnamnet *Rand* l. *Randi*), *Alkila* (äldre *Olekila*), alla i Ingå; *Råd-kila* (äldre *Ruddekila*) i Degerby; *Hammerkila* och *Kela* (?) i Sjundeå. Sporadiskt förekommer namnet äfven i Egentliga Finland: *Kila* och *Maakila*<sup>1</sup> (1540 *Makyla*) i Kimito, samt på Åland: *Kila* i Jomala.

Denna namngrupp är talrikt representerad äfven i Sverige och Norge. Ur mig till buds stående källor framgår ej, om några gränser kunna uppdragas för gruppens förekomst i Sverige. Enligt Rosenbergs Geografiskt-statistiska lexikon synas de enkla *Kil*, *Kila* nästan inskränka sig till mellersta Sverige, ett faktum som äfven det förtjänar att antecknas. — Namnen på *-kila*, äro för öfrigt, likasom de på *-arf*, nästan uteslutande — såsom af ofvanstående förteckning synes — sammansatta med personnamn.

Att här uppräknat alla de enstaka namn, hvilka sporadiskt förekomma här och där, kan ej komma i fråga. Jag vill blott påpeka de i Pargas förekommande namnen *Lillmålo*, *Stormålo* och *Skörmålo*, hvilka äro anmärkningsvärda, emedan namnen på *måla* i Sverige förekomma blott i Skåne, Blekinge och södra Kalmarlän, (se Falkman, Ortnamnen i Skåne, s. 73). Då de ej påträffas i äldre jordeböcker, ser det visserligen ut som om de vore jämförelsevis nya namn (jfr Freudenthal, Sv. ortn. i Eg. Finland, s. 14 f.), men då vi i den närgränsande finska kapellförsamlingen Karuna finna samma namn under formen *Maalo*, så framgår däraf, att namnet i dessa trakter funnits redan före ljudöfvergången  $a > \acute{a}$ . Jfr ofvan sid. 33.

Det har redan framhållits, att de österbottniska ortnamnen, speciellt beträffande senare leden, förete en ganska torftig anblick. Vi kunna dock ej helt och hållet förbigå dem utom att fästa oss vid några namngrupper. Först och främst böra de ganska talrika namnen på *-iug* (*-ung*) påpekas: *Henning* (Laihela, Solf, Nykarleby), *Öling* (Maxmo), *Strömming* (Munsala), *Sperriug* (Malaks, Petalaks), *Sköriug* (Solf), *Fleuing*, *Syriug*,

<sup>1</sup> Manne sammansatt med *Mäg* l. *Maki*?



*Hälsing, Tättning* (Mustasaari), *Böling* (Närpes), *Skaf tung* (Sideby), *Köping* (Malaks, Laihela), *Tummunki* d. v. s. *Tummung* och *Söyrinki* d. v. s. *Söfring* (Storkyro), *Flaminki* (ännu 1810 *Stor-, Lill-Flaming*; Lillkyro), *Söörinki* (1732 *Sköring*; Laihela). Sådana namn förekomma visserligen äfven i södra och sydvästra Finland, men de äro där jämförelsevis sällsynta och ändas vanligen på *-inge* (i äldre jordeböcker växlande med *-ingh*). Alands mantalslängder uppvisa följande: *Kumlinge* (socken), *Enklinge* och *Seglinge* (männe samma namn som det isl. *Siklinge*, hvarom se Noreen, Uppsalastudier, s. 196 f.) i Kumlinge, *Ömningeby* i Jomala, *Vessingsboda* i Lemböte, *Käfflinghol* (d. v. s. -holm) i Eckerö (enligt 1545 års jordebok), *Sottunga* (kapell). I Egentliga Finland har jag ej påträffat andra hithörande namn än *Steninge* i Karuna och *Upalinko*, äldre *Uplinge* i Reso samt i Nyland endast *Helsinge* (socken), *Villinge* (nära Helsingfors) och *Sellinge* (uti finsk trakt: Mäntsälä, hvarför det väl är lånadt från fi. *Sälinkää*); *Pellinge* är väl finskt länord liksom *Hyvinge* m. fl. Se Saxén, Finska länord, s. 89.

Måhända skola grundligare namnforskningar ännu kunna uppvisa några nya exempel från dessa trakter, men i alla fall synas dock dessa namn vara vanligast i Österbotten. Möjligt är äfven, att denna omständighet kan komma att lämna något bidrag till frågan om den österbottniska befolkningens ursprungliga hemvist, sedan ortnamnen i Sverige blifvit grundligare undersökta och fullständiga namnlängder stå forskaren till buds.

De nu uppräknade ortnamnen äro troligen ursprungligen gamla (patronymiska) personnamn. Jfr Lundgren, Om fornsv. personnamn på *-ing* och *ung*. Intressant är att i detta sammanhang finna, att ändelsen *-ung* användes i södra Österbotten för att beteckna invånarna i en viss ort. Så kallas invånarna i *Harvström*, *Moikipää*, *Töjby* och *Nämpnäs* byar samt i *Bergö* kapell och *Korsnäs* socken ofta *harvungar*, *mölpungar*, *töjbungar*, *nämpungar*, *koåungar*, (<\**korsungar*) och *vargungar* (*Bergö* hette förut *Vargö*). — Osäkert synes, om dessa namn, bildade som de äro på ortnamn, kunna direkt återföras till de i äldre tider i Skandinavien så vanliga släktnamnen på *-ung* (*-ing*): *Folkungar*, *Sköldungar*, *Niflungar* *Völsungar* m. fl.

Specifikt österbottniska äro de så talrika hemmansnamnen på *-folk*, hvilka äro ytterst vanliga i de sydösterbottniska socknarna i Sideby, Lappfjärd, Korsnäs och Närpes samt i ringare antal förekomma i Jeppo, Purmo och Esse i norra delen af svenska Österbotten. I Sideby: *Lassfolk*, *Pellfolk*, *Jossfolk*, *Teirfolk*; i Lappfjärd: *Mattfolk*, *Mannfolk*, *Uddfolk*, *Utfolk*; i Korsnäs: *Markusfolk*, *Mannfolk*, *Mattfolk*, *Pellfolk*, *Antfolk*, *Tomasfolk*, *Sbbfolk*; i Öfvermark: *Essfolk*; i Närpes: *Heikfolk*, *Mannfolk*, *Tomasfolk*, *Mattfolk*, *Bondfolk*, *Markusfolk*, *Lassfolk*, *Jossfolk*, *Ellfolk*, *Antfolk*, *Backfolk*, *Mannfolk*, *Pellfolk*; i Esse: *Lassfolk*, *Mattfolk*, *Teirfolk*; i Purmo: *Lassfolk*; i Jeppo: *Heikfolk*. Som synes äro de nästan alla sammansatta med ett personnamn. Anmärkningsvärdt är, att de alla utan undantag äro hemmansnamn, hvarför de ej häller påträffas i våra äldre jordeböcker. Att de äro af ganska ungt datum, framgår äfven af de i dem ingående personnamnen: *Aute*, *Lasse*, *Pelle*, *Joss(e)*, *Heik(e)*, *Matt(e)*, *Markus*, *Tomas* m. fl. Ganska tydligt är äfven, att det egentliga *folk*-namnområdet är södra Österbotten och att de i norra delen af landskapet förekommande enstaka fallen bero på härstamning söderifrån. Då vi uti de till Österbotten gränsande socknarna i Satakunta ej finna ett enda *folk*-namn, så talar äfven detta — likasom frånvaron af *böle*-namn i Lappfjärd och Sideby (hvarom se ofvan s. 22) — emot antagandet, att södra Österbotten och Satakunta skulle utgöra ett kolonisationsområde. Detsamma gäller äfven om namnen på *-ing*, *-ung*, hvaraf ej hålles exempel kan uppvisas från Satakunta.

Det finnes blott en namngrupp, som talar för ett motsatt antagande. Egendomliga för Satakunta äro namnen på *-mark*: *Norrmark* (socken), *Påmark* (kapell), *Kläsmark*, *Södermark* (i Norrmark), *Karlsmark*, *Svartsmark* (i Ulfsby). Men äfven i södra Österbotten hafva vi *Öfvermark* (socken), *Högmark* (hemman i Öfvermark), *Östermark* (socken), *Yttermark* och *Påskmark* (i Närpes), *Dagsmark* och *Mörtmark* (i Lappfjärd). I alla fall förete dock namnen i dessa båda orter så stora skiljaktigheter sinsemellan, att denna ena namngrupp ej kan bevisa något. Dessutom finnes äfven i Kimito *Vestermark*, *Östermark*.

Beträffande befolkningens i södra Österbotten ålder och härstamning finnes för öfrigt en tradition, enligt hvilken *Skaftung*

by i Sideby vore den äldsta bygden härstädes. Samma sägen förtäljer, att Skaftungborna vore ättlingar af en kraftfull, högväxt stam, som härstammade från *Skattunga* by och *Teirfolk* egendom i Roslagen. Denna tradition bekräftas af det faktum, att de nuvarande hemmansnamnen i Skaftung, *Teirfolk*, *Grannas*, *Ingves* och *Demesör*, äfven återfinnas i sagda bygd i Sverige<sup>1</sup>. Af mig nu till buds stående källor framgår ej, huru allmänna *folk*-namnen äro i Sverige, men det nämnda *Teirfolk* i Roslagen pekar, i likhet med anförda tradition, äfven det till mellersta Sverige. Intressant vore det dock att veta, om ej *folk*-namnen sträcka sig upp till Norrland, ty det förefaller antagligast att just här söka den österbottniska befolkningens ursprungliga hemvist. Troligen hafva dessa *folk*-namn i de nordiska språken ganska gamla anor, ehuru mitt material ej gifver mig upplysning därom. Jag antager nämligen, att de engelska ortnamnen *Suffolk* (d. v. s. *Suth-folk*), *Norfolk* (i Essex) själfva höra till de nordiska namnen i dessa trakter. I dessa grefskap finnas enligt Worsaae, anf. arb., s. 162 f. tillsammans icke mindre än 54 skandinaviska ortnamn. Enligt Ritters Geogr.-stat. lexikon finnes det visserligen 12 orter *Norfolk* och 4 *Suffolk* i olika delar af jorden: Virginia, Ontario, Tasmania m. fl., men de hafva väl alla de beryktade engelska namnen att tacka för sin tillvaro. Egli, *Nomina geografica härleder namnen från anglosaxiska folknamn*.

Då den svenska befolkningen i Finland troligen härstammar från mellersta Sverige, är det kanske möjligt att Finlands *folk*-namn stå i något sammanhang med de s. k. folklanden (Tiundaland, Attundaland, Fiaerdhundraland; se om namnet Schlüter, Glossarium), som sedermera sammanfattades under det kollektiva namnet Upland (Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 26). Jfr. äfven Attundalands gamla tingsplats *Folklandhsting* (1385, 1401: Styffe, s. 297).

Det framhölls visserligen redan, att *folk*-namnen i Österbotten alla äro hemmansnamn, och troligen af ganska ungt datum, och man kunde därför antaga, att de alldeles själfständigt uppstått i Österbotten. Man då vi finna, att åtminstone ett af

<sup>1</sup> Österbottens svenska kommuner, s. 122.

dessa namn — *Teirfolk* — förekommer i Sverige, så är det ganska påtagligt, att namntypen härstammar därifrån, ehuru den troligen först på senare tid blifvit allmän i Österbotten. Hemmansnamnen äro nämligen i allmänhet, jämförda med socken- och bya-namnen, ganska unga. Detta framgår såväl af själfva namnen som äfven däraf, att de blott sällan kunna uppvisas ur äldre urkunder. I de flesta fall utgöras hemmansnamnen af genitiven af ett personnamn eller ock angifva de egarens yrke (*Snickars, Skräddars, Sågars, Möllnars* o. s. v.). Särdeles vanliga äro i synnerhet i hela svenska Finland namnen på *-as*: *Isakas, Jönsas, Erikas, Inglas, Gamlas, Skäggas, Nilsas, Benglas* m. fl. Denna ändelse består ursprungligen af den svaga deklinationens gamla maskulina oblikändelse + genitivmärket *s* och tillkom ursprungligen blott svaga maskuliner, ehuru *-as* sedan genom utjämning blifvit enhärskande. Jfr Hultman, *Finländska bidrag*, s. 213 f. Blott i mellersta Österbotten (åtminstone i Vörå, Oravais, Malaks, Solf och Lappfjärd), har utjämningen skett till förmån för *-us*: den svaga deklinationens oblika femininändelse + *s*. Sådana namn äro t. ex. *Mattus, Pärus, Antus, Nissus* (Oravais); *Härtus, Talus, Ollus, Håkus, Hannus* (jfr det finska *Hannuksela*) *Månsus, Sippus, Nikus* (Vörå); *Erkkus* (Malaks); *Marius* (Solf); *Hannus, Klåvus, Pärus* (Lappfjärd).

Det är naturligt, att dessa sistanförda namnformer blott äro en dialektal egendomlighet och ingalunda kunna beteckna något särskildt kolonisationsområde. Det är säkerligen ofta nog vanskligt att på grund af vissa namngrupper draga några säkra kulturhistoriska slutsatser, ty såsom redan ofvan påpekades kan förekomsten af en namntyp i en trakt rent af bero på en tillfällighet. I hvarje fall tror jag dock att vi på grund af ortnamnen kunna indela det svenskatalande Finland i åtminstone tre kolonisationsområden: 1) Åland och Egentliga Finland, 2) Nyland, 3) Österbotten. Satakunta bör hällre sammanföras med sydvestra Finland än med Österbotten, men är snarast att betrakta såsom ett skildt område. Inom dessa större områden kunna säkerligen ännu smärre dylika uppvisas, men med de källor, som nu stå till forskarens förfogande, kunna ej några tillförlitliga slutsatser i detta afseende göras.

Härmed hafva vi ock afslutat vår granskning af de i våra svenska trakter vanligaste namntyperna och namnformerna. Vi hafva härvid isynnerhet fäst oss vid sådana, som kunnat hafva något intresse för belysandet af frågan om ifrågavarande traktens uppodling. Naturligtvis har denna undersökning ej kunnat blifva uttömmande; därtill hafva ännu alltför litet förarbeten blifvit gjorda såväl i eget land som i Sverige. Utan tvifvel hade vi i många frågor kommit till säkrare resultat, om ett rikare och mer bearbetadt material stått oss till buds. Jag vågar dock hoppas, att redan ofvanstående undersökning skall visa, hvilka viktiga bidrag till belysandet af vårt lands forntid kunna vinnas af ortnamnsforskningen, blott den bedrifves systematiskt.

Det är högst sannolikt, att de resultat, till hvilka vår undersökning ledt oss, genom framtida forskningar komma att modifieras, men jag vill dock tro, att de ej helt och hållet skola kullkastas, därtill äro de alltför enstämmiga. Dessa resultat äro i korthet följande.

1. Finlands svenska ortnamn uppvisa ej något säkert exempel på sammansättning med ett hedniskt gudanamn.

2. De i Skandinavien äldsta namngrupperna på *-hem*, *-löv*, *-stad* och *-ene* saknas nästan helt och hållet i Finland; *stad*-namn finnas blott på Åland och i Åbo-trakten af Egentliga Finland.

3. Dessa fakta angifva, att den svenska inflyttningen till Finland ej gärna kan hafva börjat förrän tidigast under 900-talet. Undantag göra Åbo-trakten och Åland, hvilka trakter troligen först (dock ej mycket tidigare) koloniserats.

4. De i Finland förekommande svenska ortnamnen bevisa detsamma; de innehålla i allmänhet personnamn, som i Skandinavien allmänt användes under det 11:te, 12:te och 13:de århundradet.

5. Af dessa äro de på *-by* och *-böle* vanligast; *böle*-namn saknas dock nästan helt och hållet i Österbotten, tydande på att detta landskap senare än det öfriga Finland erhållit sin svenska befolkning. *Böle*-namnen sammansättas i likhet med t. ex. namnen på *-stad*, *-torp*, *-gård*, *-boda*, *-arf*, *-folk* m. fl. i de flesta fall med personnamn; i *by*-namnen är det ej fullt lika vanligt.

6. Finlands ortnamn synas tyda på att den svenska befolkningens hemort var mellersta Sverige.

7. Kolonisationen har, att döma af ortnamnen, antagligen skett så, att de hitkomna svenska kolonisterna slog sig ned på skilda orter, ej så att de från en kulturhärd småningom skulle hafva utbredt sig. Det svenska Finland torde därför kunna indelas i åtminstone tre kolonisationsområden: 1) Åland och Egentliga Finland, 2) Nyland, 3) Österbotten, hvarjämte äfven 4) Satakunta troligen utgör ett särskildt område.

*Slutanmärkning.* Fil. mag. Rolf Nordenstreng, som godhetsfullt åtagit sig att å Carolina-biblioteket i Uppsala genomgå vissa förteckningar öfver uppländska ortnamn, meddelar mig att han ej fått reda på någon by *Skattunga* eller gård *Teirfolk*. Den sid. 39 meddelade, från studentpublikationen »Österbottens svenska kommuner» tagna uppgiften om dessa ortnamn synes sålunda ej vara tillförlitlig. Enligt de meddelanden Nordenstreng fått i Uppsala skola *folk*-namn ej alls förekomma i Sverige. — För öfrigt vill jag påpeka, att mina uppgifter om förekomsten af ortnamn för de flesta socknar grunda sig blott på mantalslängder eller kyrkoböcker och sålunda inskränka sig till socken-, bya- och hemmansnamn. Men då de äldre namngrupperna just äro att söka bland dessa ortnamn, så är det ej antaga, att en undersökning, som hade till sitt förfogande hela namnförrådet i det svenskatalande Finland, skulle komma till ett annat resultat. Möjligt är däremot att ett eller annat bya- l. hemmansnamn undgått min uppmärksamhet.

(Referat.)

## Das Alter der schwedischen Bevölkerung in Finland beleuchtet durch die Ortsnamen.

VON

RALF SAXÉN.

Eine Untersuchung der schwedischen Ortsnamen Finlands scheint wichtige Beiträge zur Beleuchtung der Frage nach dem Alter der schwedischen Bevölkerung dieses Landes liefern zu können. Alle deuten sie auf eine verhältnismässig späte Einwanderung hin.

Erstens kommt nämlich unter ihnen nicht ein einziges Beispiel für die Zusammensetzung mit einem heidnischen Götternamen vor. In dem schwedischsprachlichen Finland begegnen allerdings Namen wie *Torsböle*, *Torby*, *Torsbacka*, *Onsby*, *Friggesby* u. m., aber diese sind alle mit Personennamen zusammengesetzt und haben nichts mit den Götternamen *Tor*, *Odin*, *Frigga* zu thun. Es erhellt dies nämlich theils aus älteren urkundlichen Formen (*Tordzby*, *Tordaby*, *Tordbacka* u. a.), theils daraus, dass Götternamen — wie in Skandinavien veranstaltete Untersuchungen erwiesen haben — nicht mit Wörtern zusammengesetzt wurden, welche eine Niederlassung oder Ansiedlung bezeichnen (*-stad*, *-torp*, *-by* u. m.). Götternamen finden sich nämlich nur in Zusammensetzungen mit *-berg*, *-vi*, *-hult*, *-lunda*, *-åker* u. a., solche aber existieren in Finland nicht.

Die Wahrscheinlichkeit dieses Resultats wird durch andere Ortsnamen Finlands bekräftigt. Es fehlen nämlich hier fast vollständig die Namengruppen, die, wie die Ortsnamenforschung in Skandinavien dargethan hat, aus heidnischer Zeit stammen. Die ältesten Namengruppen sind ohne Zweifel die auf *-lev*, (*-löf*),

*-hem*, *-vin* und *-stad*, von welchen die auf *-stad* wahrscheinlich die jüngsten sind. In Schweden wurden Namen nach diesem Typus vermutlich nicht mehr nach 900 gebildet. In Finland lässt sich kein sicheres Beispiel für mit *-hem*, *-lev* und *-vin* zusammengesetzte Ortsnamen angeben, wogegen Åland zwei Namen auf *-stad* aufweist (*Krokstad* und *Bokstafsö*, alter *Bockstadzöö*). Daneben ist dieser Namentypus in einigen Ortsnamen jetzt vollständig finnischer Kirchspiele in der Gegend von Åbo bewahrt (*Airsto* ~ *Erstan*, *Raunistula*, *Maakasto*, *Kaarslax*, *Halslax* und eventuell einige andere), wo er auf eine ältere schwedische Bevölkerung in diesen Gegenden hindeutet. Diese Namen auf *-stad* scheinen zu bekunden, dass die Einwanderung in diese Gegenden begonnen hat, ehe die *stad*-Periode in Schweden abgeschlossen war, während die übrigen schwedischen Gegenden Finlands erst nach dieser Zeit d. h. frühestens während des zehnten Jahrhunderts kolonisiert wurden.

In älteren Zeiten war es besonders gewöhnlich einen Ort nach einer Person zu benennen. In älteren Ortsnamen stellt daher das erste Glied der Zusammensetzung am oftesten einen Personennamen dar. Die Ortsnamenforschung in Skandinavien hat dargethan, dass sich in Ortsnamen zwei Gruppen von Personennamen unterscheiden lassen: eine ältere in den Namen auf *-lev*, *-hem*, *-stad*, und eine jüngere in denen auf *-bölle*, *-röd* und *-torp*. In den schwedischen Ortsnamen Finlands findet sich nur die jüngere Gruppe von Personennamen repräsentiert; diese Personennamen wurden im Norden während des 11:ten, 12:ten und 13:ten Jahrhunderts angewandt. Auch dieser Umstand spricht somit für eine verhältnismässig späte Einwanderung.

Die in Finland gewöhnlichsten Elemente der Namengebung sind *-by* und *böle*. Von diesen ist *böle* fast immer mit Personennamen zusammengesetzt. Bei *by* ist dies nicht so gewöhnlich, doch enthalten auch von ihnen etwas über 50% Personennamen. Finlands Namen auf *-by* unterscheiden sich in dieser Beziehung von denen Dänemarks, die nur selten mit Personennamen zusammengesetzt sind, stimmen aber mit den norwegischen überein.



Von sonstigen Namengruppen sind auch die auf *-torp*, *-gård*, *-boda*, *-arf* u. a. mit Personennamen zusammengesetzt.

Namen auf *-böle* fehlen fast gänzlich in Österbotten, was vermutlich damit zu erklären ist, dass *-böle* nicht mehr als Kompositionsglied verwandt wurde, als die Schweden Österbotten kolonisierten.

Die Ortsnamen scheinen zu bekunden, dass Finlands schwedische Bevölkerung aus dem mittleren Schweden stammt. So fehlen z. B. in Finland fast gänzlich Namen auf *ryd*, welche schwedischerseits in Götaland allgemein sind, während die in Svealand gewöhnlichen Ortsnamen auf *-boda*, wenigstens im südwestlichen Finland nicht selten sind. Auch einige andre Namengruppen scheinen für diese Annahme zu sprechen. Es finden sich deren bloss zwei: die auf *-torp* und die auf *-malo*, welche vielleicht auf eine Einwanderung nach Åland und der Åboer Gegend aus südlicheren Teilen Schwedens deuten.

Wenn es demnach für sehr wahrscheinlich anzusehen ist, dass die Heimat der schwedischen Bevölkerung hauptsächlich im mittleren Schweden zu suchen ist so setzt es in Verwunderung, dass nicht ein einziges Beispiel für die spezifisch mittelschwedischen *Tibble*-Namen in den schwedischen Gegenden Finlands anzutreffen ist. Da aber eines in einigen jetzt finnischen Kirchspielen in der Umgegend von Åbo unter der form *Tiipilä*, *Tiipeli* bewahrt erscheint, darf man wohl annehmen, dass die *Tibble*-Periode abgeschlossen war, als die jetzt schwedischen Gegenden Finlands ihre schwedischen Kolonisten aufnahmen, dass aber die Åboer Gegend vor dieser Zeit kolonisiert wurde. Also wieder ein Faktum, welches dafür spricht, dass die Wiege der schwedischen Kultur in Finland an der Mündung des Auraflusses (und in Åland) gestanden hat.

Die Ortsnamen geben auch eine Andeutung darüber, dass die schwedische Kolonisation allmählich und in der weise vor sich gegangen ist, dass sich die angelangten Kolonisten an verschiedenen Orten niederliessen, nicht aber so, wie sie sich von einem Kulturherd aus ausgebreitet hätten. Dies scheint nämlich daraus hervorzugehen, dass bestimmte Namengruppen auf bestimmte Gebiete beschränkt sind. So haben wir z. B. die für

Åland bezeichnenden Namen auf *-torp* und *-öda*; für Åland und das Eigentliche Finland die auf *-boda*. Auf das westliche Nyland beschränken sich die Namen auf *-arf* und *-kila*, und spezifisch österbottisch sind die Namen auf *-ing* sowie besonders die auf *-folk*, die bisher anderenorts nicht nachgewiesen worden sind, weder in Skandinavien noch in Finland. Das schwedischsprachliche Finland dürfte sich somit in wenigstens vier Kolonisationsgebiete einteilen lassen: 1) Åland und Eigentliches Finland, 2) Nyland, 3) Österbotten und 4) Satakunta.



Bild 1. Die Burg Tavastehus und Umgebung von N.W. zur Zeit des Frühlingshochwassers 1897.  
Nach einer Photographie des Herrn V. Siadlus.

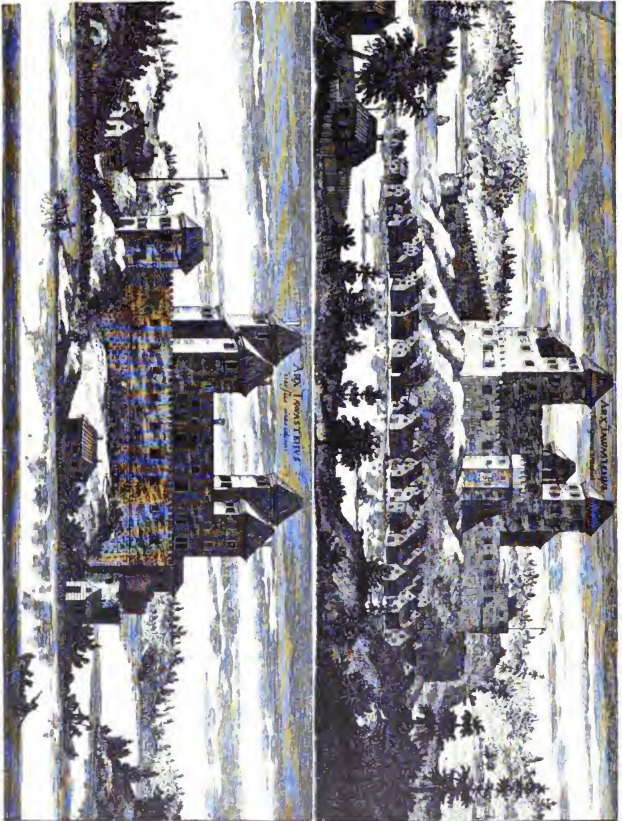


Bild 2. Die Burg Tavastehus i. J. 1699 nach Erik Dahlbergs *Sveeria antygra et holarum*.  
Oben von N.W. oder aus der nördlichen Ecke der alten Stadt, unten von S. gesehen.

## Die Burg Tavastehus, ihre Entwicklung und ihr Alter.

VON

JULIUS AILIO.

Mit 22 Bildern und 5 Kartenbeilagen.

(Vorgelegt am 11 April 1901).

### Einleitendes.

Ungefähr 100 km nordnordwestlich von Helsingfors liegt nahe bei der Stadt des gleichen Namens an dem durch den Kokemäenjoki in den Bottnischen Meerbusen fließenden Vanajavesi die Burg Tavastehus<sup>1</sup>. Auf dem 12 m hohen, steilen Ufferrand erheben sich die dunklen Backsteinmauern mit ihren zwei erhaltenen viereckigen Türmen, die augenblicklich an die vergangenen Tage des frühen Mittelalters gemahnen (s. Bild 3). Bloss der Kernbau der Burg ist aus jenen Zeiten überkommen, wohingegen alle übrigen ursprünglichen Gebäude verschwunden, und neue, modernere an ihrer Stelle emporgewachsen sind. Ein Rondell aus dem Beginn der Neuzeit und die teilweise erhaltenen Tenaillewälle aus dem 18. Jahrhundert erinnern an die spätere strategische Bedeutung der Burg.

<sup>1</sup> Lateinisch *Tavasteburgum*, *Arx Tavastus* (Martin Zeiller, *Descriptio Sveciae etc.*, Amstelodami A:o 1656), *Tavastiae domus* (Jacob Ziegler, *Scondia*) und *Cronoburgum*. Schwedisch *Tavastaborg* (Ericus Olai), seit dem Ende des Mittelalters *Tavastehus* (*Tagestedehuss* 1499, *Thaffestehuss* 1522, *Tanesthus* 1607, *Tavastehusz* und *Taffwastehus* zu Beginn des 17. Jhds., *Tavast/ejhu/us* 1728, *Tavastehuus* 1759, *Tavastahus* 1762 u. m.), am Ende des Mittelalters und im Anfang der Neuzeit wie auch oft später *Kronoborg* (*Kronaborg* 1462, *Cronoborg*, *Kroneborg* u. m.) sowie in der neusten Zeit *Tavastehus slott*.

Wie sie ja in einer der bebauteiten Gegenden Finlands, im Herzen der Provinz Tavastland gelegen ist, die nach den zahlreichen eisenzeitlichen Grabfeldern zu schliessen bereits am Schlusse der heidnischen Zeit stark bewohnt gewesen ist, und wie sich in ihrer Nähe eine befahrbare Wasserstrasse und Knotenpunkte alter Landstrassen befunden haben<sup>1</sup>, hat die Burg seinerzeit sowohl in politischer wie in strategischer Hinsicht eine grosse Bedeutung gehabt.

An die Burg knüpfen sich jedoch, soweit wir wissen, keine für die Geschichte Finlands wichtige Begebenheiten von nachdrücklicher Bedeutung, die ihr einen Schimmer von historischem Glanz verleihen könnten. Um sie scheinen nennenswerte Kämpfe nicht stattgefunden zu haben, keine Belagerungen haben ihre Festigkeit auf die Probe gestellt, noch giebt es irgendwelche romantischen Heldentaten, die ihren Ruhm auf die Nachwelt gebracht und der Phantasie zu ihrer Verherrlichung Flügel geliehen hätten. Für das Tavastland aber dürfte die Bedeutung der Burg Tavastehus von recht bedeutender Art gewesen sein. Anfangs ist sie nämlich ein Stützpunkt der schwedischen Übermacht und ein Rückhalt des christlichen Glaubens inmitten des augenscheinlich nur widerwillig dem neuen Glauben sich zuneigenden und dem fremden Joch sich fügenden tavastischen Stammes gewesen.

Die Tradition, die die Geschichte jedoch keineswegs direkt bezeugt, erzählt uns, der Schwede Birger Jarl habe die Burg auf einem Kreuzzug nach Tavastland erbaut. Betreffs dieses Zuges sind die finnischen Forscher darin einig, dass er 1240 stattgefunden habe<sup>2</sup>, während ihn die russischen und skandinavischen Forscher ins Jahr 1240 verlegen<sup>3</sup>, wo von Schweden her ein missglückter Feldzug gegen die östlichen Nachbarn der

<sup>1</sup> Fennia, Bulletin de la Société de Géographie de Finlande, 8:2, vgl. die Karte.

<sup>2</sup> Erwähnt sei besonders der diese Ansicht stützende Aufsatz von K. E. F. Ignatius, Ett ytterligare inlägg i frågan om Birger Jarls tåg emot Tavasterne (Historiallinen arkisto, IX, S. 89—112).

<sup>3</sup> P. A. Munch, Det norske Folks Historie, IV Deel, I Bind, Christiania 1858, S. 88, 80 Fussnote. — Oscar Montelius, Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, I, Stockholm 1877, S. 400.

Finnen, die Nowgoroder, unternommen wurde<sup>1</sup>. In der Burg wird noch das Zimmer des Jarls und eine jetzt zugemauerte Thüröffnung gezeigt, durch die ein Bischof seines Gefolges den im Burghof befindlichen Heiden gepredigt haben soll. Weiter bezeichnet die Sage einige geheimnisvolle Zellen, in deren einer die Schwester des Jarls wegen ihrer Hinneigung zum Heidenglauben der Tavastländer, zu dem sie durch ihre Liebe zu einem tavastischen Häuptling vermocht worden war, gefangen gesessen haben soll. Auf dem Ziegelboden der Zelle soll sich unter den Schritten der Prinzessin ein Pfad gebildet haben, und der Kummer hat sie, wird erzählt, schliesslich in das Grab gesenkt.

Noch mehrere andre Sagen wissen von der Erbauung der Burg durch Birger Jarl zu erzählen. So heisst es, er habe eine Kalkgrube im Berge Haikonvuori im Kirchspiel Hauho entdeckt, aus der der Kalk für den Bau der Burg herbeigeschafft worden wäre<sup>2</sup>.

Einen anderen Kalkfundplatz erwähnt Tuneld in seiner Geographie, 3. Teil, S. 423, der sich nach der Sage auf dem Boden des Gehöfts Perhenniemi im Dorfe Sääksjärvi Kirchspiel Mäntyjärvi befinden haben soll. Von einem dritten im Dorfe Ridajärvi Kirchspiel Hausjärvi hat Professor J. R. Aspelin erzählen hören, und andere werden wenigstens noch am See Nuutajärvi im Kirchspiel Urjala sowie im Kirchspiele Kuhmalahti — sämtlich in der näheren Umgebung von Tavastehus — genannt<sup>3</sup>.

Die ältestern Geschichtsschreiber erwähnen ebenfalls die Gründung der Burg durch Birger Jarl. Ericus Olai († 1486)

<sup>1</sup> Über die Stelle, an der Birger Jarl von seiner Flotte ans Land gestiegen sein soll, sind die Ansichten geteilt. Ohne näher darauf einzugehen verweisen wir nur auf die folgenden, diese Frage behandelnden Untersuchungen: Messenius, *Scandia illustrata*, X: 9; Gabriel Rein, *De loco, quo arma Tavastis illatus appulerit Birgerus dux*; J. R. Aspelin, *Korsholman linna ja lääni*, S. 25. ff.; *Kirjallinen kuukauslehti* 1869, S. 274 und 1870, S. 43—44; K. E. F. Ignatius, l. c.

<sup>2</sup> Pehr Kalm, *Beskrifning öfver Hauho socken, Åbo 1756*, S. 55.

<sup>3</sup> *Uusi Suometar* 1879, N:o 116. Vgl. noch A. O. Heikel, *Kertomus muinaisjännöksistä Hauhon kihlakunnassa* (Bidrag till kändedom af Finlands natur och folk, 29 häftet), S. 103.

erzählt<sup>1</sup>, nachdem eine Anzahl zum Christentum bekehrt worden, sei eine Burg mit starken Mauern erbaut worden, die den Namen Tavastaborg erhalten habe. Messenius berichtet<sup>2</sup>, dass Birger Jarl i. J. 1249 die Burg Tavastehus erbaut habe, um die Tavastländer in Gehorsam zu halten und sie vor den Angriffen der Russen zu schützen. In seiner kleinen Reimchronik finden sich darüber die folgenden Verse:

„Birger Jarl lät ther flott bygga  
Cherþå bo the Sweenfa tryggia.“

Daneben ist noch Hoffmanns Nachricht von der »inmitten von Stümpfen« angelegten Burg Tavastehus Erwähnung zu thun<sup>3</sup>.

Direkte historische Nachrichten über die Burg Tavastehus liegen aus dem 13. Jahrhundert überhaupt nicht vor, obwohl unter den Hauptleuten des Burgläns bereits i. J. 1297 ein gewisser Bartholdus erwähnt wird<sup>4</sup>. In den Urkunden treffen wir den Namen der Burg zum ersten Mal 1308 an, wo Finland durch den Vergleich von Örebro an die jüngeren Brüder des Königs von Schweden Birger Magnusson, an die Herzöge Erik und Valdemar, fiel, darnach i. J. 1315, wo die Burgen von Åbo und Tavastehus an den letzterwähnten Herzog Valdemar kamen. Im 14. und 15. Jahrhundert wandert die Burg als Lehen von einem Herrn zum andern, worunter der mächtige Truchsess Bo Johansson Grip, der Reichsverweser Karl Knutsson Bonde (später als König Karl VIII), die Brüder Erik, Ivar und Lars Axelsson Tott, der Reichsverweser Sten Sture der Ältere, und dessen Wittve Ingeborg Tott, die bis zu ihrem Tode in der Burg wohnte, erwähnt sein mögen. — 1520 gelangte die Burg Tavastehus mit dem übrigen Finland und Schweden in die Hände des dänischen Königs Christian I, der die Burg der Wittve des Reichsverwesers Sten Sture des Jüngeren, Christine Gyllenstjerna, und darnach dem dänischen Krieger Sören Norby

<sup>1</sup> Historia Svec. Gothor., Holmiae MDCLIV, Liber III, S. 59.

<sup>2</sup> Scandia illustrata, T. 12, S. 117; T. 2, S. 36; T. 13, S. 68.

<sup>3</sup> Henric Hassel, De Tavastia, caput posterius, Aboae MDCCXLVIII, S. 5.

<sup>4</sup> Quondam Advocatus Tavastiae (Porthan, Chronicon Ep., Aboae 1799, S. 785).



zu Lehen gab, bis sie 1523 in die Gewalt des neuen schwedischen Königs Gustaf I Vasa geriet. Hierauf verwalteten die Burg vom König eingesetzte, oft eigennützige Befehlshaber oder Statthalter (ståthållare), wie sie seit den Zeiten Johans III genannt wurden. Nachdem die Institution des Landeshauptmannschaften in Kraft getreten war, wurde der Oberbefehl über die Burg Hauptmännern (Hopmann) oder Kommandanten anvertraut. Bis spät in das 18. Jahrhundert war die Burg dann besonders als Zeughaus und Magazin des Landheeres wichtig. — Zur Zeit des grossen nordischen Kriegs nahmen die Russen die Burg 1714 in ihre Obhut und gaben sie erst nach dem Friedensschluss 1721 wieder heraus. Ebenso gelangte sie 1742 in dem sog. »kleinen Kriege« auf ein Jahr in die Gewalt der Russen, was schon vor der Kapitulation des schwedischfinnischen Heeres in Helsingfors geschah, da es der Burgkommandant für vergebliche Mühe ansah der Übermacht Widerstand zu leisten. Seit 1836 hat die Burg seine heutige traurige Bestimmung erhalten — sie ist Strafgefängnis und Arbeitshaus geworden.

Neben der Burg entstand auf der N.N.W.-Seite nach und nach ein kleiner Marktflecken, der 1638 die Rechte einer Stadt erhielt (s. Bild 2 u. Beilage I). Aus strategischen Gründen wurde die Stadt später, 1779 an ihre jetzige Stelle, S.S.O. von der Burg, verlegt.

Wie erwähnt tritt der Name der Burg Tavastehus in den Urkunden zum ersten Mal im Jahre 1308 auf. Auf Grund dieser Angabe hat man vom Standpunkt der spätesten Geschichtsforschung angenommen, ja sogar als sicher hingestellt, die heutige Burg Tavastehus sei erst in der Zeit des Marschalls Torkel Knutsson, der im Jahre 1293 einen Feldzug gegen die Karelrier unternahm und die Burg Wiborg gründete, entstanden. Die ursprüngliche Burg, die nach den Sagen und ältesten Urkunden aus Anlass von Birger Jarls Zug nach Tavastland gegründet wurde, hat man dagegen an eine jener zahlreichen Stellen verlegen wollen, an welchen der Volksage nach Birger die Burg zuerst hätte bauen wollen. Solche Stellen sind der Berg Hyypiönvuori bei Hauho<sup>1</sup>, wo das, was am Tage gebaut

<sup>1</sup> Kalm, I. c., S. 53, Tuneld, I. c., S. 390 und A. O. Heikel, I. c., S. 47.

worden, in der Nacht immer in Trümmer zerfiel, der Linnavuori im Kirchspiel Tyrvântö<sup>1</sup>, der Linnanpää im Ksp. Vanaja<sup>2</sup>, der Berg Hakoistenlinna im Ksp. Janakkala<sup>3</sup> und der Linnamäki beim Dorfe Ridasjärvi Kirchspiel Hausjärvi<sup>4</sup>.

Es ist die Burg Hakoistenlinna, welche von den Historikern für das von Birger Jarl gegründete Tavastaborg gehalten wird<sup>5</sup>. So führt u. A. der bekannte schwedische Forscher Hans Hildebrand nach finländischen Quellen an<sup>6</sup>: »Die auf einer hohen schroffen Felsenkuppe in Janakkala gelegene Burg Hakoistenlinna muss die ursprüngliche Burg Tavastehus sein.« Von den Altertumsforschern hat wieder Dr. Hjalmar Appelgren die Burg Hakoistenlinna untersucht, und auch er hält gerade sie für das vermutlich von Birger Jarl erbaute Tavastaborg<sup>7</sup>. — Die Annahme, dass die heutige Burg Tavastehus aus der Zeit Torkel Knutssons und die Burg Hakoistenlinna aus der Zeit Birger Jarls stamme, hat in der Litteratur und auch in den Kreisen der Gebildeten so tiefe Wurzeln gefasst, dass es für viele vielleicht gar keine Veranlassung geben wird, die Frage, wann die heutige Burg Tavastehus wirklich erbaut worden ist, einer erneuten Betrachtung zu unterziehen. Da sich aber der Schluss,

<sup>1</sup> A. O. Heikel, I. c., S. 48.

<sup>2</sup> Eod. loc., S. 52.

<sup>3</sup> Eod. loc., S. 91 und 97, wo nach einem mitgeteilten (vgl. auch Historiallinen Arkisto, IX, S. 344) Urteilsspruch vom 14. November 1625 der Berg Hakoistenlinna als schon damals für die Stelle »der alten Burg Tavastehus« gehalten auftritt. Die erwähnte Urkunde hat man jedoch für eine »deutliche Bekräftigung der Behauptung der Volksage betreffs des Ursprungs der Burg Tavastehus an diesem Ort« halten wollen, s. Kirjallinen Kuukauslehti, 1879, S. 175, 176.

<sup>4</sup> Dieser hat der Verfasser nur im Scherze als den eventuellen Platz der Burg Tavastehus nennen hören. — Vgl. jedoch A. O. Heikel, I. c., S. 104, wo von einer ursprünglichen »Burg aus Holz« gesprochen wird.

<sup>5</sup> A. G. Fontell, Tavastehus slott (Nordisk Familjebok). — J. R. Aspelin, Tavastehus eller Kronoborgs slott (Turistföreningens Vägvisare i Finland, 1895, S. 157). — O. A. Forsström, Suomen keskiajan historia, S. 120—122.

<sup>6</sup> Sveriges Medeltid, II delen, s. 802.

<sup>7</sup> Suomen Muinaislinnat (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja XII), S. XXX.

die heutige Burg Tavastehus stamme aus der Zeit Torkel Knutssons, auf das gänzliche Fehlen historischer Nachrichten über sie aus einer so kärglich von der Geschichte beleuchteten Epoche wie das 13. Jahrhundert gründet, so ist es unserer Ansicht nach unumgänglich nötig die Lösung der Frage nach dem Alter der Burg auf anderem Weg zu suchen, als bisher geschehen ist. Wenn nämlich auch die Burg Hakoistenlinna in die Zeit Birger Jarls gehören mag, was wir für unsre Person nicht für endgültig bewiesen ansehen können, so dürfen wir trotzdem diese Burg wenigstens solange nicht für jenes in den Urkunden erwähnte Tavastaborg halten, als nicht durch positive Gründe dargethan ist, dass die jetzige Burg Tavastehus nicht aus der Zeit vor Torkel Knutssons Zug entstanden sein könne.

### Einiges aus der Baugeschichte der Burg.

Vom Standpunkt der Burgenkunde aus betrachtet gehört die Burg Tavastehus zu einer Gattung von Burgenbauten, die im übrigen Europa nach den Kreuzzügen zur Herrschaft gelangte<sup>1</sup>. Aus der ersten Entwicklungsperiode der Burg ist der Kernbau herzuleiten, deren Vorhof von Anfang an sicher eine Ringmauer umgeben hat, obgleich wir für ihre Existenz keine früheren historischen Belege als das gothische Christusbild aus dem Ende des Mittelalters besitzen (s. Bild 22), welches sich in dem Mauerturm auf der Nordseite der Burg befunden hat. Die zweite Entwicklungsperiode der Burg fällt in die Zeit der Könige aus dem Hause Wasa, während welcher die Burg mit Rondellen, Wällen und Wallgräber versehen wurde. Als Festungswerk hat die Burg dann noch eine dritte Entwicklungsperiode, die in das 18. Jahrhundert, hinter den grossen nordischen Krieg, fällt, und deren Schöpfungen die äusseren Tenaillewälle sind. Die beiden letzteren Perioden können wir Schritt für Schritt seit dem Jahre 1539 verfolgen,

<sup>1</sup> Vgl. Otto Piper, Burgenkunde, München 1895.

von wo ab *Rechnungsbücher*<sup>1</sup> der Burg erhalten sind, und alte Erzählungen, Bilder, Grundrisse u. m. uns zur Verfügung stehen.

Der Ausbau der Burg wurde i. J. 1539 den verschiedenen Bezirken und Kirchspielen des Burgläns auferlegt. Zu den ersten gehörten die Bezirke Hattula, Sääksmäki und der Oberoder Hollolabezirk, deren Grenzen sich bis ans Meer erstreckten. Wichtigere Bauarbeiten scheinen während der nächstfolgenden Jahrzehnte nicht vorgenommen worden zu sein. Im Gegenteil wurde unter der Herrschaft des Burgvogts Isak Nilsson Baner Klage darüber geführt, dass er nichts in der Burg habe mauern oder bauen lassen. Dafür begann 1559 eine rege Bauthätigkeit, als der Herzog Johan die Burg durch den Baumeister Heinrich von Köln ausbessern liess. Dieser hatte ein par Jahrzehnte früher zu demselben Zweck in Kalmar verweilt, scheint aber dann hinter seiner Zeit zurückgeblieben und mit den Fortschritten der Befestigungskunst nur mangelhaft vertraut gewesen zu sein. Der Burgvogt Johan Brun beklagte sich darüber auch beim König Gustaf Wasa, der ihm darauf schrieb, er könne sich allerdings denken, dass Heinrich von Köln nicht über genügend Verstand verfüge um die Mauer neu aufzuführen, die er im Sommer niedergerissen hatte, und forderte dafür auf einen anderen zu suchen, der besser als Heinrich mauern könnte und die Befestigungskunst verstünde.

Dem folgenden Burgvogt Erik Spåre wurde wiederum zum Vorwurf gemacht, dass er die Verschanzung der Burg vernachlässigt habe, was in Zukunft nicht geschehen dürfe. Doch wurde zu seiner Zeit (1563) von dem Baumeister der Burgen von Åbo und Tavastehus, Stephan Matsson, der Grund für ein Rondell gegraben, und während verschiedener Jahre bis 1569 wurden Maurarbeiten an den Türmen ausgeführt. Zu derselben Zeit wurde u. a. der vierte Teil der Ringmauer der Burg neu gemauert. Von anderen Arbeiten sind noch die ausserhalb des Burgthors und anderwärts um die Burg 1571 gegen den Feind geschaffenen Umwallungen, die 1572 unterhalb der Burg zum Schutz des Ufers in das Wasser gerammten Pfähle sowie einige in dieser Zeit fertiggestellte Säle und Zimmer zu erwähnen.

<sup>1</sup> Dieselben werden im Finnischen Staatsarchiv aufbewahrt.

Gegen Ende der Regierung Johans und während der ganzen Regierungszeit Sigismunds durfte die Burg in aller Stille verfallen. Geringfügige Reparaturen werden allerdings erwähnt, so z. B. 1587, wo neue Glasfenster eingesetzt und alte zerbrochene ausgebessert wurden, nachdem die Burg drei Jahre lang vollständig öde und unbewohnt gestanden hatte. Von den Jahren 1594—1605 fehlen alle Rechnungsbücher. Ausbesserungen werden aber in diesen unruhigen Zeiten vielleicht keine vollzogen worden sein. Im Gegenteil traf die Burg damals ein schweres Unglück, nämlich eine heftige Pulverexplosion, wobei sie durch eine Feuersbrunst so arg beschädigt wurde, dass kein bergendes Dach mehr in ihr zu finden war<sup>1</sup>.

Unter dem Burgvogt Erik Hare und seinem Nachfolger Martin Paulsson beschäftigte man sich wirklich ernstlich mit der Instandsetzung der Burg. Sie wurde gereinigt, die verfallenen Ringmauern wurden ausgebessert, die Zimmer wohnlich gemacht etc. Um die Burg wurde ein Pfahlzaun aufgeführt, ausserhalb desselben Gräben gegraben und Wälle angelegt. — Besonders das Jahr 1611 ist wegen bedeutender Bauunternehmungen bemerkenswert, zu denen laut einem königlichen Brief die Bauern von Hattula, Sääksmäki und Hollola ansehnliche Unterstützungen z. B. an Kalk, Balken, Bohlen, Dielenplanken und Tagearbeit leisteten.

Von den Jahren 1618—34 fehlen die Rechnungsbücher vollständig, und darnach sind ihre Angaben überaus dürftig. Zur Zeit des Krieges von 1656 war die Burg infolge der Furcht vor Angriffen der Russen gehörig ausgebessert worden, am 5. Juni 1659 aber entstand ein rasender Brand, der die Holzteile der Burg bis auf die Kellergewölbe in Asche legte<sup>2</sup>. Nach demselben wurden auf die Ausbesserungen im Ganzen 800,000 Silberthaler verwandt, die grösstenteils durch Besteuerung der Bevölkerung des Burgläns zusammengebracht wurden.

Das Äussere der Burg gegen Ende des 17. Jahrhunderts veranschaulichen die von Dahlberg in seinem Bilderwerk *Sveicia antiqua et hodierna* veröffentlichten (vor diesem Aufsatz

<sup>1</sup> De la Gardiska Archivet, V, S. 211.

<sup>2</sup> Suomi, toinen jakso, 4 osa, S. 229.

wieder gegebenen) Bilder. Von den darnach getroffenen Änderungen und Anbauten geben uns einige Grundrisse und Seitenansichten sowie der Bericht Linnells von der Burg eine Andeutung<sup>1</sup>. Zur Zeit des grossen nordischen Krieges hat die Burg sichtlich viel erlitten, und die Änderungen, die in der nächstfolgenden Zeit eingetreten sind, sind sehr gründlich gewesen. — Später, während der Jahre 1740—42, wurden Tenaillewälle (s. Bilage III a.) mit aussenseitigen Gräben angelegt. Die Wälle und Wallthore wurden stark befestigt, auch wurden die Ringmauern, deren Türme damals verschwinden, vermutlich einigermassen instand gesetzt. Diese Ausbesserungen, seiner Zeit gewiss grossartig, hatte man schon 1733 vornehmen wollen<sup>2</sup>, schwerlich aber wurden sie vor dem russischen Kriege beendet, der 1741 erklärt wurde und mit dem Frieden d. J. 1743 aufhörte. Nach diesem unglücklichen Kriege durften die Gebäude der Burg wiederum geraume Zeit verfallen. Die Ringmauer war z. B. zu Linnells Zeit (1748), nahezu eine Ruine, der Pulverkeller zerstört, und in der Burg selber war u. a. ein bedenklicher Riss sichtbar geworden<sup>3</sup>. Über die gegen Ende des 18. Jahrhunderts in der Burg vorgenommenen Reparaturen und Ausbesserungen geben jedoch weder die Rechnungsbücher noch die übrigen Nachrichten nennenswerte Aufklärungen. Wir wissen bloss, dass nach 1742 die Erweiterung und Verbesserung der Aussenwerke vorgeschlagen wurde<sup>4</sup>. Diese und andere Neuerungen forderte unter anderen nachdrücklich Augustin Ehrensvärd, der nachmalige Erbauer der Festung Sveaborg, der Finland im Jahre 1747<sup>5</sup> auf einer Inspizionsreise besuchte. Die Erweiterung sollte sich bis auf einige Bauplätze der damaligen Stadt ausdehnen, weshalb die Bewohner nach dem Brand der Stadt von 1739 ihre Gebäude nicht wieder aufbauen durften, und die Transplantation der Stadt war Jahrzente-

<sup>1</sup> Henr. Hassel, l. c. S. 7—9.

<sup>2</sup> Tyko Hagman, Kunnallishistoriallinen kertomus Hämeenlinnan kaupungista, S. 5.

<sup>3</sup> Eod. l., S. 26.

<sup>4</sup> Abr. Hülppers resa 1760 (K. G. Leinberg, Bidrag till kändedom af vårt land, II, S. 128—30).

<sup>5</sup> Anteckningar under en resa i Finland år 1747.

lang Gegenstand der Diskussionen. Auf der Platzkarte der Burg vom Jahre 1759 ist alles noch wie vorher, aus dem neuen Plan der Stadt, der 1778 rechtskräftig gemacht wurde, ersehen wir jedoch, dass die beabsichtigte Erweiterung der Tenaillewälle damals schon vollzogen war.

Im März 1808 zerstörte abermals eine, diesmal vermutlich unbedeutende, Feuersbrunst die Burg<sup>1</sup>. Von eventuellen Ausbesserungen wissen die Briefe der Gouverneure darnach nichts zu vermelden. Dagegen sind die Pläne des Architekten Engel von den einzelnen Stockwerken des Kernbaus überaus instruirend für die Kenntniss der Burg vor 1836, wo die Einrichtung der Burg als Gefängniss nach den Reparationsrissen Engels vor sich ging.

### Untersuchung auf dem Boden der Burgen- und Baukunde.

*Die Lage der Burg.* Bis zum Ende des Mittelalters, wo die verbesserten Schiesswaffen in Gebrauch kamen, war bekanntlich für die Burg die ihr durch ihre Lage gewährte Sicherheit wesentlich; sie lag alsdann auf einer hohen Hügelkuppe oder an einer durch Wasser und Sümpfe geschützten Stelle. Die Burgen der ersteren Art waren die sog. *Höhenburgen*, die der letzteren die *Wasserburgen*, für die beide aber hinsichtlich des Alters kein durchgreifender Unterschied zu machen ist<sup>2</sup>.

Besteht auch hinsichtlich der Natur in Finland kein solch klaffender Unterschied zwischen den Höhen- und Wasserburgen wie z. B. in den Alpengegenden der Schweiz, Deutschlands und Österreichs, so ist diese Einteilung doch auch gegenüber den mittelalterlichen Burgen Finlands am Platze. Höhenburgen wären etwa Vanhalinna im Kirchspiel Lieto in der Nähe von Åbo (auf einem Felsen von ca. 45 m Höhe), Hakoistenlinna im Kirchspiel Janakkala (63,1 m über dem Spiegel des nahen Kernaala-Sees), und zu ihnen dürfte auch Borgbacken bei Borgå

<sup>1</sup> Åbo Tidning, 1809, N:o 19.

<sup>2</sup> Nach dem citierten Werke Pipers.

zu zählen sein (ca. 32 m überm Meeresspiegel), alle anderen wären als Wasserburgen zu bezeichnen.

Unsere Burg, die Burg von Tavastehus, liegt auf der Südspitze eines von der Altstadt bogenförmig nach S.S.O. verlaufenden Landrückens (Bild 1 und Beilage I), der an dieser Stelle 12,11 m über das Vanajavesi emporragt (Nivellierung mit dem sog. Elving-Spiegel am 30 Juli 1900) und sich nach der Mitte hin merklich neigt. Den Rücken begrenzt auf der N. und O.-Seite das Vanajavesi, im S. und W. niedriger Wiesengrund. Auf einer Karte aus dem anfang des 18 Jahrhunderts ist das Gebiet im O. mit »Sumpf und Schwankmoor«, im W. mit »sumpfiger Morast« bezeichnet, über welchen eine »Steinbrücke« gezeichnet ist. Die Stärke der Torferde beläuft sich heute auf ein paar Meter, da wir aber von ihrer Beschaffenheit nichts weiter wissen, als dass sie hauptsächlich Überreste von verfaulten Phanerogamen, Binsen und Schachtelhalmen<sup>1</sup>, enthält, können wir nicht einmal der Vermutung Ausdruck geben, ob der Morast vor spätestens sieben Jahrhunderten offenes Wasser gewesen ist oder ob sich damals dort schon bedeutendere oder unbedeutendere Sumpfquelladern befunden haben. Auf alle Fälle kann man die Burg jedoch wegen ihrer von Wasser und sumpfigem Gelände umschlossenen Lage mit gutem Grund zu den sog. Wasserburgen rechnen.

Es ist behauptet worden<sup>2</sup>, man hätte bei uns bei der Anlage der Burgen »sichtlich erst am Ende des 13. und während des ganzen 14. Jahrhunderts niedrigere Plätze zumeist auf Inseln gewählt«. Zuzugeben ist, dass Höhenburgen wie Vanhalinna und Hakoistenlinna auf das früheste Mittelalter deuten, dieser Umstand aber berechtigt noch nicht die Zeit der Erbauung der Wasserburgen bis an den Schluss des 13. Jahrhunderts zu rücken. Es ist auch ausgemacht, dass sehr viele von unseren, niedrig liegenden Wasserburgen (die Burgen von Viborg, Linnaluoto, Kastelholm, Korsholm, Raseborg, Junkarsborg die alte Burg von Keksholm, u. a.) nach den historischen Mitteilungen

<sup>1</sup> A. F. Tigerstedt, Kertomus Karttalehteen n:o 13, Hämeenlinna (Suomen Geolooginen Tutkimus), S. 80.

<sup>2</sup> Hj. Appelgren, l. c., S. XXX.



am Ende des 13. oder im 14. Jahrhundert, entstanden sind, aber wir dürfen keineswegs *ex analogia* annehmen, dass auch die übrigen, hinsichtlich ihres Alters unbestimmten Wasserburgen aus derselben Zeit stammten. — Wir wagen daher auch nicht über die Erbauungszeit der Burg Tavastehus auf Grund ihrer topographischen Lage irgend welche Schlüsse zu ziehen um so weniger, als nicht einmal die Verhältnisse anderer Länder hierzu Stütze geben.

Wie wir im Vorhergehenden bereits bemerkt haben, bietet die Burg Tavastehus ein Beispiel der Burgenentwicklung vom



Bild 3. Die Burg Tavastehus von Osten.

frühen Mittelalter bis gegen das Ende des 18. Jahrhunderts. Ein klares Gesamtbild erhalten wir davon jedoch nicht, vielmehr eine nur mit groben Zügen gezeichnete Skizze. Um dieselbe um so deutlicher zu geben, berichten wir über jeden einzelnen Teil der Burg besonders, wobei wir der chronologischen Ordnung folgen. Darnach haben wir zu behandeln: 1) den Kernbau um den engen inneren Burghof; 2) die Ringmauer mit den

Thorbauten und Mauertürmen um den Vorhof; 3) die Ecktürme (Rondelle); 4) die ältesten Aussenwerke; 5) die jüngsten Aussenwerke; 6) die Nebenbauten.

*Der Kernbau.* Einen Hauptturm (Berchfrit) oder ein anderes wehrhaftes Gebäude von turmartiger Höhe giebt es in der Burg Tavastehus nicht, sondern nur einen wohnbaren Palas, der zum Rückzugsbau für den Verteidiger bestimmt und deswegen wehrhaft eingerichtet war.



Bild 4. Die Burg Tavastehus von Südosten.

Der Kernbau oder Palas, wie wir ihn hier nennen werden, bildet räumlich ein regelmässiges Quadrat (s. Beilagen und Bilder 3—5), dessen Seiten 55 Ellen lang sind, und dessen Ecken annähernd genau nach den vier Himmelsrichtungen weisen. Im S.W. tritt, wie aus den Grundrissen und Bildern ersichtlich ist, ein kleinerer, im Jahre 1607 errichteter Flankenbau von der Höhe des übrigen Gebäudes hervor, welcher Kukkotorni (Hahnenturm) heisst. Mit den geschlossenen Flügelgebäuden erheben sich die mächtigen Mauern um den engen, rechteckigen Burghof bis zu einer Höhe von 60 Fuss bis ans Traufdach gerechnet, bis über 100

Fuss aber bis zu den Spitzen der Türme in der W.- und N.-Ecke gemessen. Die steilen, mit Eisen geplatteten Firstdächer, aus denen die Bodenfenster hervorsehen, decken die Flügelgebäude, und die in Turrelle auslaufenden Pyramidendächer schützen die Türme gegen die Wetter. Ein Eingang zum Palas befindet sich an der S.O.-Wand in gleicher Höhe mit dem Erdboden, und zu einem anderen in gleicher Höhe mit dem ersten Stockwerk führen der die S.W.-Seite des Palas umkreisende Fussweg und hohe Treppen. Im unteren Teil des Gebäudes besteht die dicke Mauer bis in die Mitte des zweiten Stockwerkes, wo



Bild 5. Die Burg Tavastehus von Norden.

erst die Backsteinmauerung beginnt, aus natürlichem Gestein. Reihenweise angebrachte, mit Eisengitter versehene spärliche Fenster durchbrechen die geräumige, ebene Wandfläche. Diese ist an vielen Stellen ausgeflicht: zugemauerte, vergrösserte und neue Fenster- u. a. Öffnungen giebt es zahlreich, ausgebesserte Stellen hie und da. Bauliche Ausschmückungen finden sich nur einige wenige. Auf der N.W.- und S.W.-Seite des nördlichen Turmes ist nämlich ein Zahnfries (s. Bild 8) zu bemerken, und ein ebensolcher hat sich früher auch auf der N.O.-Seite befunden, obgleich er später deutlich überzogen worden ist, und der auf S.O.-Seite befindliche ist vom Dach des Flügelgebäudes verborgen. Um den westlichen Turm mag ein ähnlicher Zahn-

fries gegangen sein, aber die N.W.-Wand ist an der entsprechenden Stelle mit Kalk überworfen, die S.W.-Seite so gründlich ausgebessert, dass man hier nur das Ende des Frieses unterscheiden kann; die übrigen Wände sind fast gänzlich von den Dächern der Flügel verborgen. Eine weitere Ausschmückung ist ein vertieftes, langes Parallelogramm, das von der O.-Ecke der Burg unterhalb der obersten Fensterreihe eine Strecke nach der



Bild 6. Grundmauer der Ostecke der Burg.

S.-Ecke hin läuft. Es scheint sich auch nach der N.-Ecke hin erstreckt zu haben, ist aber jetzt ausgefüllt (s. Bild 3) und gemalt.

So stellt sich das Äußere der Burg heutzutage dar. Und ihre Bauart? Bild 6 zeigt uns ein Stück des ursprünglichen, konstruktivisch festen Fundaments, das sich stufenweise nach oben verengert. Wie tief es gegraben ist, wissen wir nicht, auch ist unbekannt, in was für Boden. Nach einer Mitteilung des Architekten H. Helin, der an den Reparationsarbeiten teilgenommen hat, bestände er aus fest zusammengepackten Bau-schutt. So ist auch nach einer Angabe Prof. J. R. Aspelins<sup>1</sup> beim Grundgraben für das neue Zellengefängnis eine geneigte Steinschicht zum Vorschein gekommen, ein Umstand, der nach seiner Ansicht beweist, dass der Platz für die Burg durch Stein- und Erdauffüllungen bedeutend erweitert worden ist. Wie aus Bild 6 noch hervorgeht, kann in der Grundmauer von etwaigen gleichmässigen Schichten keine Rede sein. Die unbe-

<sup>1</sup> Anteckningar rörande Tavastehus slott, im Archiv des Historischen Museums.

arbeiteten Feldsteine sind vielmehr, wie aus Bild 7 ersichtlich ist, das die Grundmauer von Innen darstellt, ganz unregelmässig aufeinander gefügt, und die Lücken zwischen denselben mit Mörtel und kleinen Steinkeilen ausgefüllt. Auf welche Weise der Mauerkern hergestellt worden ist, können wir nicht sagen. Die Stärke der Mauer beträgt ca. 5, auf der N.W.-Seite jedoch nur gute 3 Ellen (nach dem Grundriss IV).

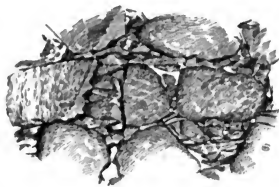


Bild 7. Ein Stück Grundmauer von Innen.

In der Backsteinmauerung erscheinen an einigen Stellen, wie an der S.-Ecke und im Kukkotorni, auch natürliches Gestein, sonst aber besteht die Wandfläche ausschliesslich aus Backsteinen. Dieselben sind tief dunkelrot und 28—29 cm lang, 14 cm breit und 10—11 cm stark, sodass sie also in Allgemeinen den Backsteinen des 13. Jahrhunderts entsprechen<sup>1</sup>. Der Mauerverband stellt sich wenigstens in der Aussenflucht so dar, dass in ein und derselben Schicht zwei Läufer oder Strecker (mit der langer Seite nach aussen liegend) mit einem Binder (mit der kurzen Seite in der Aussenflucht liegend) abwechseln, und ihre Fugen sich jedesmal in der zweiten Lage senkrecht übereinander befinden (s. Bild 8). Nur am Kukkotorni und an einzelnen Stellen innerhalb des Palas wechseln in derselben Backsteinschicht ein Läufer und ein Binder. — Die erwähnten, »wendisch« oder »gotisch« genannten Verbandarten waren ja im Mittelalter herrschend und wurden durch die von der Renais-



Bild 8. Mittelalterlicher Backsteinverband mit Zahnfries.

<sup>1</sup> Nach Otte (Piper, Burgenkunde, S. 88) 28,8—30,1 cm lang, 13,1—13,7 cm breit und 8,1—10,1 cm stark.

sance geschaffene Verbandart, wo in jeder zweiten Lage nur Läufer, in jeder anderen zweiten hinwiederum nur Binder vorhanden sind, verdrängt. Der wendische Verband ist in der Burg Tavastehus ebenso wie anderwärts in der Aussen- und

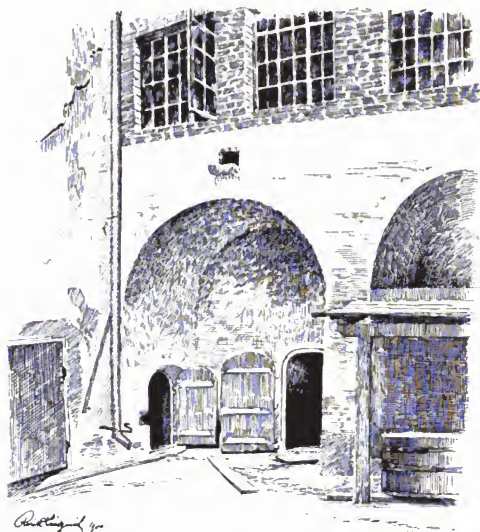


Bild 9. Östliche Ecke des inneren Burghofs.

Innenwand gebraucht, und der innere hohle Raum mit Mörtel und kleinen Steinen ausgefüllt, in welchen Mauerkern die Binder wie Klammern eingreifen.

Im Innern des Palas ist beim Umbau so viel geändert worden (die Wände eben getüncht, Durchgänge zugemauert u. s. w.), dass eigentlich nur das Keller- und das erste Wohngeschoss noch ursprüngliche Züge aufweisen. Vom Vorhof

gelangen wir auf dem den S.O.-Flügel durchquerenden Thorweg zum inneren Hof, dessen südöstlichen Teil nach dem Hofe zu mit seinen offenen, aus neuer Zeit stammenden Tonnengewölben Bild 9 veranschaulicht. Die meisten Räumlichkeiten des Erdgeschosses (Grundriss IV A: f, e, d, c, b und a) sind zu verschiedenen Wirtschaftszwecken verwandte Keller gewesen, in die vom Burghof Thüröffnungen führen. Die Thüröffnungen sind fast sämtlich mit Rundbögen versehen: wir verweisen

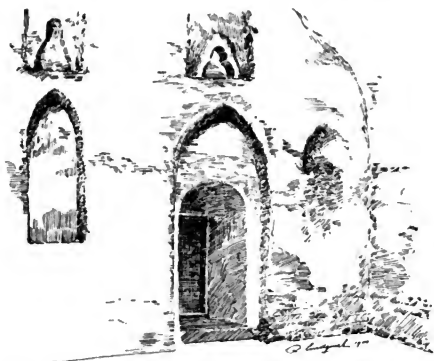


Bild 10. Thürpartie im Kellergeschoss, in der Südecke des inneren Burghofs.

auf Bild 10 (vom Keller f) und erwähnen ferner die Thüröffnungen der Keller b und a, die alle unbedingt einen romanischen Eindruck machen. Die in Bild 10 wiedergegebene Stelle gehört zu den interessantesten ursprünglichen Partien, die in der Burg erhalten sind. Die Thüröffnung mit Rundbogen ist in eine nur ein wenig breitere spitzbogige Nische gelegt, auf deren beiden Seiten, links eine vollständige, rechts eine am unteren Teil zugemauerte kleine, niedrige spitzbogige Mauernische zu sehen ist. Ihnen entspricht im Innern des Kellers auf beiden Seiten der Thür je eine rundbogige, 0,51 m tiefe Nische. Etwas höher

befinden sich zwei an den Enden durch die Gewölbebogen verdeckte, vermutlich ebenfalls spitzbogige Nischen, inmitten deren in der einen eine hohlgehende Nische, in der anderen der Rahmen einer Nische, beide von Kleeblattform zu sehen sind. Von den erwähnten Kellern sind alle ausser f, der ein ebenes Holzdach hat, mit Tonnengewölben aus Backsteinen überdeckt.

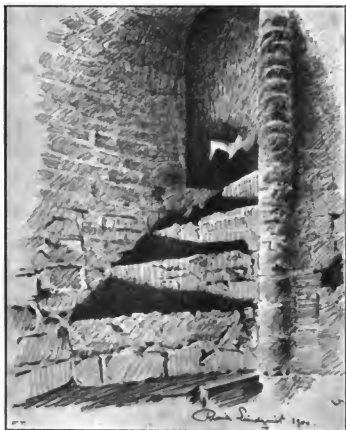


Bild 11. Die Wendeltreppe im Kellergeschoss.

Ebenso sind überwölbt die beiden, als Arbeitszimmer eingerichteten zweiseitigen Räume in dem N.O.-Flügel A: 1, 2, 3 und 4. Die Gewölbe hatten, nach der Erfindung des Schiesspulvers, den Zweck als bombenfreie Räume zu dienen, und in ihnen wurden u. a. hinter doppelten, mit grobem Stoff bedeckten Thüren die Schiessvorräte aufbewahrt<sup>1</sup>. Die Wände der Keller f und d bestehen aus Backsteinen und Gestein, die des Kellers a aus modernen Backsteinen, die der übrigen aber aus blossem Gestein

<sup>1</sup> Augustin Ehrensward, l. c., S. 8.



(s. Bild 7 aus dem Keller b). Die Fenster sind, wo sie auftreten, ausser einem kleinen Rundbogenfenster, neu. Von den übrigen Öffnungen ist eine im Gewölbedach des Kellers e, die zugemauert und ca. eine Quadratelle gross ist, zu erwähnen; durch sie wurden mancherlei Gegenstände mit Hülfe eines Hissblocks emporgewunden oder hinabgelassen. Schliesslich ist die an der nordwestlichen Wand des letzterwähnten Kellers beginnende Wendel-



Bild 12. Portal im ersten Stockwerk an der N.W.-Seite des inneren Burghofs.

treppe anzuführen, die in gemauerten Backsteinstufen in den zweiten Stock hinaufführt. Die Thüröffnung des Treppeneingangs (A: 6) ist oberhalb vollständig halbkreisförmig, unterhalb mit einer Schwelle versehen. Der Spiralförmige Treppengang selbst ist in Bild 11 zu sehen. Ihn hinauf soll Birger Jarl seine Schwester als Gefangene in eine der erwähnten Zellen geführt haben <sup>1</sup>.

Von der nördlichen Ecke des Thorwegs führt ein erst um die Mitte des 18. Jahrhundertearts angelegter Treppengang

<sup>1</sup> Uusi Suometar 1886, N:o 241.

in das Zwischengeschoss, zu dem nur ein Flur und eine Kammer in dem S.W.-Flügel gehören. Vom Zwischengeschoss steigt man auf einer kurzen Treppe zu der über den erwähnten Tonnengewölben erbauten Gallerie auf der S.W.- und S.O.-Seite des ersten Stockwerkes. In gleicher Höhe mit den übrigen Stockwerken befinden sich ähnliche Gallerien, von denen wenigstens eine bereits zur Zeit Erik Hares, rings um den Hof mit gedrechselter Brustwehr versehen, erbaut war. Die anderen Gallerien sind später hinzugekommen und mehrfach

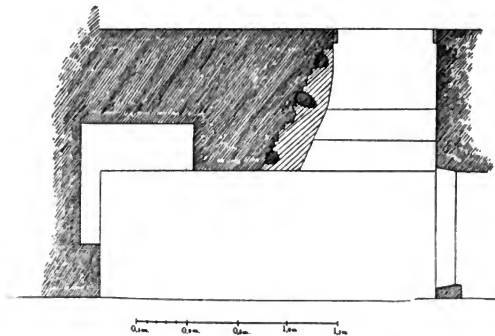


Bild 13. Durchschnitt durch das Portal im vorhergehenden Bild.

erneuert worden, zuletzt im Jahre 1899, wo sie mit Backsteinwänden und Fenstern versehen wurden (s. Bild 9).

Das erste Stockwerk ist ursprünglich das prächtigste in dem ganzen Palas gewesen. Noch sind daselbst auf der Hofseite in der südwestlichen Mauerwand die Konturen eines rundbogigen, grossen und hohen Portals zu bemerken (C: 12). — In der nordwestlichen Wand, nahe der westlichen Ecke liegt ein rundbogiges Portal (C: 11, Bilder 12 und 13), in dessen reicher Profilierung meistens gerade Winkel und runde Auskehlungen gebraucht sind. In den äussersten Kannelierungen sind Rundstäbe angebracht, und in der mittelsten steht ein

in Durchschnitt eiförmiger Pfosten. An Stelle der ehemaligen Thür ist in späterer Zeit etwas tiefer eine neue Thür eingesetzt worden, die in den Flurgang in dem nordwestlichen Flügel des Palas führt. — Fast gerade gegenüber der ersterwähnten grossen Thüre befindet sich in der nordöstlichen Mauer des Burghofes ein zugemauertes, spitzbogiges Portal (C: 10, Bild 14), dasselbe, von dem aus nach der Tradition der Bischof aus dem Gefolge Birger Jarls den heidnischen Tavastländern gepredigt

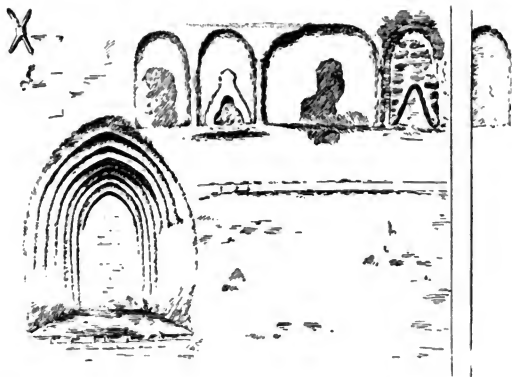


Bild 14. Portal und Blendarkaden an der nordöstlichen Wand des inneren Burghofes, im ersten Stockwerk.

haben soll. Der Spitzbogen unterscheidet sich nicht bedeutend vom Rundbogen, und die Profilierung ist rechtwinklig, auf den innersten Kanten rund kanneliert. Oben rechts befindet sich eine Reihe ziemlich kleiner, untiefer Nischen, die ursprünglich augenscheinlich zusammenhängende Blendarkaden gebildet haben. Von den innerhalb der Bogen gelegenen Kleeblattnischen ist nur eine unversehrt erhalten. In dem Zimmer, das neben der Thüröffnung und den Wandarkaden liegt, sieht die Sage den Kirchensaal oder auch Birger Jarls Gemach.

Von den Räumlichkeiten des ersten Stocks ist ferner das westliche Eckzimmer (C: 6) wegen einer in der N.W.-Wand angebrachten schönen Wandnische (s. Bild 15) zu erwähnen. Innerhalb eines grossen Rundbogens befindet sich ein Doppelbogen, über dem eine runde Vertiefung liegt. Die Gruppierung, die Massverhältnisse und die rechtwinklige Profilierung sind darin zu einem harmonischen Gesamtbild verschmolzen. —

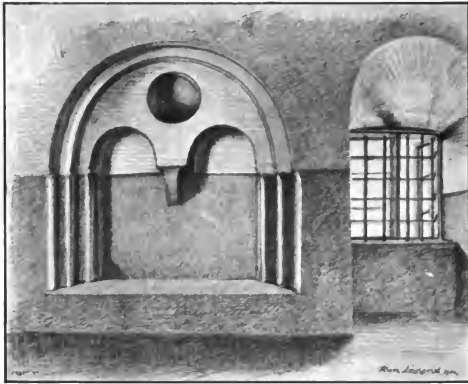


Bild 15. Wandnische im westlichen Eckzimmer des ersten Stockwerks.

Das mittelste Zimmer des S.O.-Flügels, der ehemalige Reichssaal, *Regni atrium*, (Grundriss IV, C: 4) wurde 1837 als Kirche eingerichtet, wobei es mit dem darüber liegenden Saal erhöht wurde. Ganz neulich ist die Kirche dann noch mit dem östlichen Eckzimmer des ersten Stockwerks und mit dem entsprechenden Zimmer des zweiten vergrössert worden (C: 3 und D: 3). Die Fenster der Kirche sind jetzt gross und rundbogig.

Von den zahlreichen Zellen im Innern der Mauern erwähnen wir die in der Mitte der S.W.-Wand des Burghofes liegende (C: 13), weil hier Birger Jarls Schwester gefangen

gegessen haben soll. Wie Prof. J. R. Aspelin gehört hat, wird als Stelle der erwähnten Gefängniszelle die Mauernische C: 14 genannt, in die früher vom nordwestlichen Fensterpfosten

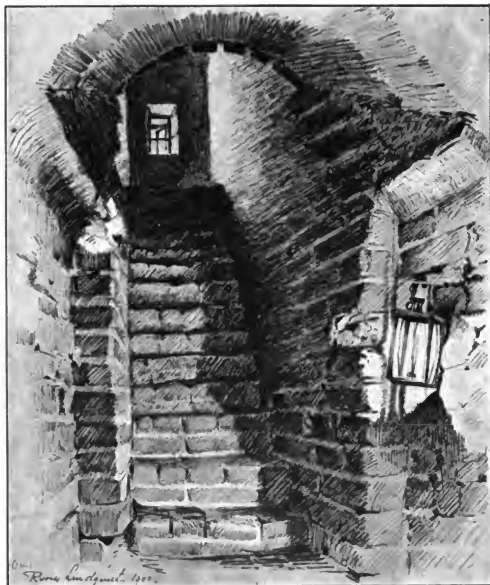


Bild 16. Treppengang in der Mauer, im ersten Stockwerk gelegen.

aus eine Thüröffnung geführt haben soll. Der Sage nach soll sich hier eine Steinbank befunden haben. Die Zelle stammt aber natürlich aus ebenso später Zeit wie der Kukkotorni; betreffs der ersteren s. Beilage III b.

Den Verkehr mit den oberen Stockwerken vermitteln heute die Treppen in den Flurgängen in den N.W.- und N.O.-Flügeln. In den frühesten Zeiten ist die Verbindung hauptsächlich durch die im Innern der Mauern versteckten Treppengänge, von denen einige noch offen sind, hergestellt gewesen. Eine von ihnen, die Bild 16 wiedergibt, beginnt im ersten Stockwerk und geht in der S.W.-Wand des östlichen Eckzimmers (C: 9) nach der N.O.-Wandmauer des Palas, wo sie heute endigt, während sie früher weiter nach rechts zum zweiten Stockwerk abzog.

Im zweiten und dritten Stockwerk wie in den Turmräumen sind keine prägnanten alten Züge zu bemerken.

Die Veränderungen im Aussehen des Palas während der letzten Jahrhunderte können wir am besten sehen bei einem Vergleich der heutigen Bilder von der Burg (Bilder 3—5) mit den Seitenansichten aus den Jahren 1740—42 (Beilage III b)<sup>1</sup>, den Querschnitten aus den Jahren 1720—28 (Beilage II)<sup>2</sup> und den in Erik Dahlbergs Bilderwerk gegebenen Gesamtansichten aus dem Jahre 1699<sup>3</sup> (Bild 2 vor dem Aufsatz). Gleich der erste Blick verrät uns die wesentlichen Veränderungen, die besonders während der Jahre 1720—28 eingetreten sind. Ausser der Umwandlung von Fenster u. a. Öffnungen sind zwei Türme, nämlich der auf der O.- und der auf der S.-Ecke, verschwunden, die Mauerwände erhöht worden, und an die Stelle des ehemaligen von aussen unsichtbaren Pultdaches der Flügelgebäude ist ein Firstdach getreten. Die Beseitigung der beiden Türme, die während der Zeit von 1720 bis 1728 vor sich gegangen ist, wie man aus den Querschnitten der Beilage II und

<sup>1</sup> Der Zeichner der Ansichten, Nordencreutz, war 1740 Generalquartiermeister-Lieutenant in Finland und starb am 18. Juli 1742 (Anrep, Svenska Adelsns Ättartaflo).

<sup>2</sup> Sie sind von J. G. Ammondt hergestellt, welcher 1720 nach Finland berufen wurde um Festungswerke längs der Ostgrenze des Landes zu bauen.

<sup>3</sup> Die Dahlbergschen Bilder sind vom Landeshauptman des Nyland-Tavastehusläns Abraham Cronhjort gezeichnet, wie Prof. Eliel Aspelin nachgewiesen hat (Finskt Museum, II, 1895, S. 73—74).

einigen Seitenansichten aus dem letzteren Jahre<sup>1</sup> ersehen kann, hat darin ihre Ursache, dass das N.O.-, S.O.- und S.W.-Flügelgebäude bis zur gleichen Höhe mit dem östlichen und südlichen Turm aufgebaut wurden, worüber dann ein zusammenhängendes Dach gedeckt wurde. In gleicher Höhe mit diesen drei Flügelgebäude ist auch das vierte im N.W. aufgebaut, dem man ein Firstdach von derselben Art gegeben hat. Es dürfte aber auch der westliche und nördliche Turm ein wenig (bis auf 4—8 Fuss) erhöht worden sein, wie wir bei einer Vergleichung der Massverhältnisse in den Seitenansichten der Beilagen II und III b erraten können. Was die Erhöhung der Flügelgebäude angeht, so ist die bedeutendste, um c. 11 Fuss, im S.O. vorgenommen worden, nur um 3 Fuss dagegen im S.W. und N.W., und auf der N.O.- oder Seeseite hat eine solche überhaupt nicht stattgefunden (s. besonders die Querschnitte in der Beilage II).

Die erwähnte Umwandlung des nach dem Burghof hin abschüssigen Pultdachs in ein steiles Firstdach, das das Gesamtaussehen des Gebäudes so beträchtlich verändert hat, ist anderwärts, wie z. B. in Åbo, bereits im 16 Jahrhundert<sup>2</sup> vorgenommen worden und war vom Standpunkt der damaligen Verteidigungskunst eine überaus wichtige Neuerung, da dadurch die Däche vor der Entzündungsgefahr durch die Feuergeschosse geschützt wurden. Als Material für die Bedachung wurden anfangs Bretter, dann Kupferplatten verwandt, die 1726, vermutlich nur zu einem Teil, durch Bretter<sup>3</sup> ersetzt wurden; erst 1739 wurden Eisenplatten eingeführt. — Welche fortifikatorische Zwecke man bei der Erhöhung der Flügelbauten im Auge hatte, ist nicht zu sagen. Es wurden wohl in dem hinzugekommenen Teile Schiesscharten angebracht, wie Beilage III b, Grundriss des vierten Stockwerks, zeigt, augenscheinlich waren diese aber nur für kleinere Schiesswaffen gedacht, denn die von oben vorgenommene Verteidigung hatte im Allgemeinen schon

<sup>1</sup> Im Archiv des Historischen Museums, Grundrisse N:o 2 und 3 der Burg Tavastehus.

<sup>2</sup> Jac. Ahrenberg, Ur Åbo slotts byggnadshistoria, s. 83—86.

<sup>3</sup> Hülpers resa, I. c., S. 129.

seit langer Zeit ihren Wert verloren. Dazu wurden die Wohnräumlichkeiten durch dieses Stockwerk um ein Beträchtliches vermehrt.

Von den mittelalterlichen Wohnräumen existieren keine Nachrichten, in der Hauptsache waren sie wohl aber dieselben, die in den Rechnungen aus dem Jahre 1539 erwähnt werden, nämlich »zwischen zwei hohen Türmen gelegen«, also der im nordwestlichen Flügelgebäude gelegene grosse Saal (der Raum für den Verkehr der Burgbewohner unter einander), die Burgstube und die Vorstube (eigentliche Wohnräume), die Kapelle (dürfte im nordöstlichen Flügelgebäude gelegen haben, s. S. 23) und die Räume für das Burg- und Dienstvolk (etwas später erwähnt). Was die Burgkirche anbetrifft, so besuchten dieselbe auch die Bewohner des Marktfleckens und der Stadt Tavastehus, bis i. J. 1652<sup>1</sup> die erste, aus Holz erbaute Kirche in der Stadt fertig wurde. — Die zur Zeit Erik Hares, zu Beginn des 17. Jahrhunderts ausgebesserten Räume haben in den Rechnungsbüchern nur erklärende Namen wie: der kleine Saal, der grosse obere und untere Saal, die Kammer des Burgherren, das Frauenzimmer, an deren jedes sich eine oder zwei Schlaf- u. a. Gemächer anschliessen, der Kirchensaal etc. — Von den nach dem Brand von 1659 hergerichteten Zimmern werden ohne Angabe der Lage genannt: der Königssaal, die Kammer der Königin und der Leibwache — vermutlich zur Erinnerung an den Besuch Gustaf Adolfs 1614 — die Kammer des Burgvogts, die Cewölbekammer, die Kanzlei, die Kirche, die Sakristei, das Arrestzimmer, das Gefangenzimmer, die Küche, Keller u. s. w. — Schliesslich erzählt Linnell, es hätten sich 1748<sup>2</sup> in den verschiedenen Stockwerken des Palas, die 7 Gewölbe des untersten Teiles nicht eingerechnet, 35 Wohnräume befunden, darunter der Reichssaal und die Kirche, die jedoch nicht mehr zu unterscheiden waren, da die Burg als Zeughaus und Getreidemagazin verwandt wurde.

Über Einzelheiten in der Zimmereinrichtung existieren nur unvollständige Nachrichten. Die Wände sind früh weiss ge-

<sup>1</sup> Hagman, l. c., S. 9.

<sup>2</sup> Henr. Hassel, l. s., S. 7.



tüncht gewesen. Die Decken sind zum Teil gewölbt, gewöhnlich jedoch eben und aus Brettern gezimmert. Die Wände sowohl als die Decken sind in den besseren Räumen und zum wenigsten bei festlichen Gelegenheiten mit Tapeten und Tüchern verhüllt. Die Lage der Fenster wechselt und die Form, die, wie aus einer jetzt zugemauerten Öffnung in der Nordostwand zu schliessen ist, ursprünglich rundbogig gewesen sein dürfte, ist seit dem 16. Jahrhundert viereckig. Auf die Verwendung des Glases, der in Europa im 15. Jahrhundert allgemein wurde, deutet der zum ersten Mal 1558 erwähnte Glasermeister. Bis dahin scheint als Fensterschutz Pergament aus Rinder-, Schaf- oder Ziegenleder in Gebrauch gewesen zu sein, das fernerhin auch noch in den Gebäuden für das Dienstvolk u. a. langezeit bewahrt bleibt. Ganz früh bestand die Fensteröffnung wohl bloss aus einer Holzluke, in der eine kleine, vielleicht mit Pergament oder einem Stück Blase bedeckte Scharte war. Die Scheiben wurden aus kleinen, mit Blei oder Zinn zusammengefügt Glasstücken hergestellt, von deren Verteilung wir jedoch nichts wissen. Die meisten Zimmer waren noch im Anfang des 18. Jahrhunderts unheizbar, wie aus den Querschnitten in Beilage II zu schliessen ist. In den eigentlichen Wohnräumen befand sich jedoch eine Feuerstätte, die im Anfang der Neuzeit bloss aus einem offenen Herd und darüber angebrachtem Rauchfang und dem Schorstein bestand. Erst 1561 hat man im »Saale« Ofenschieber angeschafft, deren sich aber 1687 noch nicht in allen Zimmern vorfinden. Im Revisionsprotokoll vom letzteren Jahre wird zum ersten Male ein backsteinerne Kachelofen erwähnt, der in der Kammer des Burgvogts stand. Öfen haben jedoch schon vorher existiert, 1574 z. B. wird eine Reparatur des Ofens im grossen Saal erwähnt.

Wie bereits erwähnt, wurde zur Zeit Erik Hares rings um den Hof eine Galerie gebaut, zu der vom Burghof Treppen führten (s. Beilage II, Querschnitt e—f). Da sie nur aus Holz bestanden, waren sie immer der Gefahr ausgesetzt, durch die Bomben zerstört zu werden. Von der Galerie gelangte man direkt in die verschiedenen Flügelgebäude des ersten Stockwerks, wie der Grundriss des zweiten Stockwerks in Beilage III b zeigt, und zwar durch die auf S. 22—23 beschriebenen

Thüröffnungen. In die übrigen Stockwerke kam man auf den in den Mauern versteckten Treppen (Bilder 11 und 16).

Die beiden, Seite 15 erwähnten Eingänge treten schon zu Anfang des 17. Jahrhunderts auf, wie wir aus der Platzkarte der Burg und der Stadt von Lars Schroderus schliessen dürfen (Beilage I)<sup>1</sup>. Die auf der N.W.-Seite verhältnismässig hochgelegene Thür, die zu einem besonderen Flur führte, ist augenscheinlich ursprünglich, während die auf der Südostseite erst später durch den Keller in die Mauer gebrochen wurde (vgl. Grundriss des ersten Stockwerks in der Beilage III b). Ob man zu der Thür auf der N.W.-Seite auf Treppen gelangte, die bei heraufziehender Gefahr entfernt werden konnten, oder vielleicht — wie es in mittelalterlichen Burgen öfters geschah<sup>2</sup> — auf einer von der Ringmauer herübergeschlagenen Brücke, vermögen wir nicht zu sagen. Ebensowenig wissen wir, ob die in Rede stehende Thür oben durch irgend welchem Verteidigungsbau geschützt war — Spuren davon finden wir nämlich keine mehr.

Andere auf den frühesten Verteidigungszustand des Palas deutende Momente können wir mit Sicherheit nicht angeben. Die überaus starken Mauern machten sie zu einem zuverlässigen Rückzugsbau für die Verteidiger, und die Öffnungen, Scharten m. m. in den Mauern boten ohne Zweifel die Gelegenheit den angreifenden Feind mit Wurfgeschossen, Pfeilen u. a. zu bedrängen. Höchst wahrscheinlich gab es hier auch aus der Mauer hervorspringende, wenn auch nur aus Holz verfertigte Schützengänge, von denen aus man den Fuss der Mauern bestreichen konnte. Und der eine oder andere von den Türmen mag so angelegt gewesen sein, dass der Wächter von dort die Umgegend im Auge haben konnte.

*Die Ringmauer.* Von der alten Ringmauer (vgl. S. 7) sind keine weiteren Reste vorhanden als vielleicht ein kleiner,

<sup>1</sup> Schroderus, dessen Heimath unbekannt ist, war einer der ersten Vertreter der Feldmesserei in Finland. Er war von 1635 ab im Län Åbo beschäftigt, wurde spätestens 1640 nach dem Län Tavastehus versetzt und schied 1661 aus seinem Amt (Biografinen Nimikirja).

<sup>2</sup> O. Piper, Burgenkunde, S. 225—34.

dem Äusseren nach sehr alter Teil der Feldsteinmauer (im Bild 17 rechts), auf welchen die heutige Bäckerei gebaut ist. Auf dem nordwestlichen und südwestlichen Flügel der Ringmauer haben sich andere Gefängnissgebäude<sup>1</sup> erhoben, und die N.O.-Seite ist jetzt ganz offen, doch war noch 1876, wo Prof. J. R. Aspelin die Burg untersuchte, am Rande einer hohen, heute fast gänzlich neugemauerten Terrasse (s. Bild 3 rechts) ein Teil von ca. 65 Ellen übrig. Er bestand aus zwei Schichten, indem



Bild 17. Die Gebäude auf dem Südostflügel der Ringmauer i. J. 1900.

die äussere Mauer von  $1\frac{1}{2}$  Klafter Stärke der inneren zur Stütze diente, und 1845 befand sich darüber sogar ein Dach aus Rinde und Brettern.

Ein Gesamtbild von der Ringmauer geben die Zeichnungen Dahlbergs (Bild 2) und der Grundriss sowie die Querschnitte in Beilage II. Der untere Teil der Mauer war aus Feldstein, die dünne Brüstungsmauer aus Backstein. Die Höhe betrug von aussen gesehen im S.O. 20, im übrigen 14—16

<sup>1</sup> Alle erwähnten Gebäude heissen noch heute auf finnisch »rinkmuuri«.



Ellen, die Höhe der Brüstungsmauer eingerechnet, was an allen Stellen ungefähr 7 Ellen ergibt. Die Stärke belief sich auf der S.-Seite auf 7, auf den übrigen Seiten auf 4—5 Ellen. Dieses ansehnliche Mass machte es möglich, dass man die Schützengänge ohne Erweiterungen unmittelbar auf der Mauer anbringen konnte. Am Innenrand des Ganges sind laut Nachrichten zur Zeit Hares Geländer mit gedrechselten Pfeilern angebracht worden. In der Brüstungsmauer liefen nach unseren Bildern neben einander viereckige Schiesslöcher hin, an deren Stelle während der Verwendung der frühesten Pulverwaffen und Bögen vermutlich nur schmale Schlitze gewesen sind.

Die rechtwinkligen Zinnen, die wir an den Mauern in Dahlbergs Bildern sehen, sind (wenn auf ihre Genauigkeit auch nur etwas Verlass ist, was keineswegs in allen Punkten der Fall ist) von so geringer Grösse, dass sie den Schiessenden kaum als Schutz des Kopfes oder Oberkörpers sondern nur als Verzierungen gedient haben können.

Die Ringmauer hat unausgesetzt Reparaturen erfahren müssen. So wissen die Rechnungsbücher von 1565, dass ein Viertel, und die aus 1570—80, also aus der Regierungszeit Johans III, dass der ganze östliche und nördliche Teil neugemauert wurde. Bis auf mehrere Hunderttausend belaufen sich die zu den Umbauten erforderlich gewesenen Backsteine, wozu noch beträchtliche Mengen Feldstein, Kalk, Balken und Bretter daraufgingen. Und nach vielen Tausenden zählen die Frohntage, die der Bevölkerung des Läns bei diesen Bugarbeiten auferlegt wurden. Zur Zeit Hares wurde die Mauer am Burgthor 11 Klafter lang und 3 Klafter hoch neugemauert, wozu noch viele kleinere Ausbesserungen aus der späteren Zeit zu erwähnen wären.

Das Burgthor lag in der südlichen Ecke der Ringmauer (s. Beilagen I—III). Nach den Rechnungsbüchern wurde es 1606 neu gebaut, wobei es vermutlich schon die Form erhielt, die es in dem Bilde Dahlbergs hatte und in der Hauptsache noch heute hat (Bild 17 links). Das Thor selber bildete, wie es zu Anfang der Neuzeit gewöhnlich war, einen langen gewölbten Gang, an dessen innerem Ende sich ein mit Eisen beschlagenes und an dessen äusserem Ende sich ein mit Eisenketten und

einem Schloss sperrbares Thor befand. Vom Thorgang gelangte man auf einer Treppe in die oben gelegene Thorstube<sup>1</sup>, die heutzutage die Wohnung des Gefängnisdieners ist, und hinaus führte eine Brücke mit Geländer. — Das Burgthor hiess auch das grosse Thor, vielleicht zum Unterschied von dem schon sehr früh erwähnten Geheimthor.

Nach den Kreuzzügen kamen für die Seitenbestreichung der Mauern mit der Armbrust nach aussen vorspringende Flankierungstürme in Gebrauch, für die jener Mauerturm ein Beispiel darbietet, der in Dahlbergs Bild von der Burg auf der N.-Seite der Ringmauer und zum letzten Mal in Ammonds Grundriss zu sehen ist. Er war sechskantig, während die übrigen Mauertürme (s. den erwähnten Grundriss, Beilage II, Buchstaben g) vierkantig, und wie es schon nach den Befestigungsregeln der Römer sein musste, innenwärts gewendet waren. In ihren unteren Teil waren Räume für verschiedene Zwecke verlegt.

*Die Rondelle.* Da Defensivwerke der beschriebenen Art weder den feindlichen Kanonen zu widerstehen noch den neuen Schiesswaffen genügend Raum zu verstatten vermochten, begann man bekanntlich in Europa gegen das Ende des 15. Jahrhunderts runde und starke Batterietürme; Rondelle, zu bauen. In Schweden wurden dieselben zur Zeit der ersten Könige aus dem Hause Wasa, d. h. im 16. Jahrhundert, konsequent verwandt, und gerade dieses Detail charakterisiert mehr wie andere die schwedische Befestigungskunst dieser Zeit.

An der Burg Tavastehus wird schon 1539 ein neues Rondell erwähnt, das auf der O.-Ecke der Ringmauer gestanden zu haben scheint. Falls es wirklich rund war, so ist es das älteste Befestigungswerk dieser Art im damaligen schwedischen Reich gewesen<sup>2</sup>. Zwanzig Jahre später berichten die Rechnungen wiederum von der Mauerung des neuen Rondells und 1563 von der Grundgrabung für ein neues Rondell, für

<sup>1</sup> Dieselbe wird in den Rechnungsbüchern schon 1548 erwähnt, wornach anzunehmen ist, dass der ältere Thorbau in der Hauptsache derselben Art wie der neue gewesen ist.

<sup>2</sup> Vgl. Jac. Ahrenberg, *Det »runda tornet« i Viborg* (Isblommor, 1901).

welches Baumaterialien auch 1565 verwandt sind. Ein neues und — soviel man aus der Quantität der benutzten Bauvorräte schliessen kann — mächtiges Rondell wird 1566 gemauert, und 1569 entsteht schliesslich abermals ein neues.

Wieviele verschiedene Rondelle diese Angaben betreffen, ist schwer auszumachen, besonders da von ein paar Jahren die Rechnungen vollständig fehlen. Aus den folgenden Reparaturarbeiten erhellt jedoch, dass wenigstens die O.- und W.-Ecke der Ringmauer ihr Rondell besaßen und dass ganz nahe beim Burgthor das »grosse Rondell«, das im Jahre 1606 ein Geschoss für die Kanonen und zwei kalte Stockwerke umfasste, und ferner eins auf der nördlichen Seite, das 1609 als neu erwähnt wird, sich befanden. Das nördliche Rondell tritt in keinem Grundriss auf, auch ist keine weitere Befestigung für das Thor angemerkt als die bastionartige Erdwallung in Ammonds Grundriss mit besonders bezeichneten Kanonenluken. Über die Form dieser beiden Rondelle ist daher keine Klarheit mehr zu erzielen.

Das westliche und das östliche Rondell erscheinen dagegen in allen Grundrissen und dazu auch in Dahlbergs Bildern. Das erstere, das abgesondert ausserhalb der Mauerecke gelegen hat und wenigstens schon nach dem grossen nordischen Krieg nach römischer Weise mit Erde ausgefüllt worden ist, hat später den Gefängnisgebäuden weichen müssen. Das andere ist bewahrt geblieben und zeigt sich uns in seiner heutigen Form in Bild 18.

Ursprünglich hat das letztere Rondell mit der Ringmauer in Verbindung gestanden (vgl. Grundrisse), heute aber liegt es getrennt von dem Gebäude auf der W.-Seite dess Rondells. Es ist ein in der Höhe 16 und im Durchschnitt 38 Ellen messender Turm, die Stärke der Mauern beträgt 8 Ellen. Ein Zugang hat nach dem Burghof existiert. Es ist in zwei Kasematengeschosse geteilt und oben durch ein Dach versehen gewesen. Kanonenluken waren im oberen Geschoss fünf, im unteren nur zwei. Wie sie in allen Einzelheiten ursprünglich beschaffen gewesen sind, giebt keine Nachricht an. Wie aus dem Grundriss in Beilage II hervorgeht, sind die Kanonenluken im Anfang des 18. Jahrhunderts allesamt radial angebracht und in der Innenseite so schmal gewesen, dass das Drehen der Kanonen nicht möglich gewesen zu sein scheint. Ein vollständ-

diges Kreuzfeuer auszuführen ist daher nicht in Frage gekommen und das Defensivvermögen des Rondells ist wegen der beim Schiessen entstehenden »toten Winkeln« nicht besonders hoch anzusetzen. — Von den Befestigungen des Rondells ist noch der zur Zeit Hares zum Schutze der Mannschaft im Innern angebrachte Holzverslag zu erwähnen, den ringsum mit Erde angefüllte Schanzkörbe deckten.



Bild 18. Das östliche Rondell im Jahre 1900.

*Die ältesten Aussenwerke.* Wurden die mittelalterlichen Burgen noch nach der Einführung der verbesserten Schiesswaffen um die Mitte des 16. Jahrhunderts zu Kriegszwecken benutzt oder als Zeughäuser — wie z. B. die Burg Tavastehus — oder zu anderem Zweck gebraucht, entwickelten sie sich Hand in Hand mit den Fortschritten der neuzeitlichen Befestigungskunst. Ausser dem Bastionssystem sind die Erdwälle, zunächst hinter den Mauern, späterhin vor ihnen und zuletzt an Stelle der Mauern aufgeschoben und nach dem sog. Tenaille- oder Kaponiersystem angelegt, charakteristisch für die moderne Befestigungskunst. I. J. 1571 werden an

der Burg Tavastehus zum ersten Mal Befestigungen gegen den Feind ausserhalb des Burgthors wie anderenorts um die Burg erwähnt. Dafür wurden ausser Erde auch Balken verwandt. Zu Hares Zeit werden während einpaar Jahre Befestigungsarbeiten ausgeführt, und auf der ältesten Karte aus dem Anfang des 17. Jahrhunderts sind wirklich auf allen Seiten der Ringmauer Wälle zu erblicken. Auf der Karte von Schroderus aus der Mitte desselben Jahrhunderts (Beilage I) sind solche auf der N.O.- und S.O.-Seite nicht angemerkt, und am Ende des Jahrhunderts waren die Wälle zum Teil verfallen, wie auch aus Dahlbergs Bildern hervorgeht.

Von der Konstruktion dieser ältesten Wälle erwähnen unsere Quellen nichts. Dafür enthalten sie Nachrichten über mehrere gegen den Angriff der Feinde getroffene Vorrichtungen. 1572 wurden unterhalb der Burg Pfähle in den See eingerammt<sup>1</sup>, und zur Zeit Hares wurde dieser Pfahlzaun »mit alten und neuen Tannen« ausgebessert. Zu dieser Zeit wurde um die ganze Burg ein 2 $\frac{1}{2}$  Klafter hoher Pallisadenzaun angebracht, in dem sich Thore befanden, und zwar eins nach der Brücke zu im S.W. (das Wallthor), eins nach dem Gutshof Ojoinen zu im N.W. (das kleine Thor) und eins nach dem See im O. (das Wasserthor). Die Thore dürften alle durch Thorbalken sperrbar gewesen sein. Ausserhalb des Zaunes liess der Nachfolger Hares Martin Paulsson einen Graben von der Brücke beim Gutshof Ojoinen längs der S.W.-Seite der Burg bis zum See und ausserdem beiderseits der Burgbrücke anlegen (s. Beilage I). Der Graben war mit seiner Abzweigung über einen Kilometer lang, ist aber schon zu Beginn des nächsten Jahrhunderts verschüttet gewesen. Unter den Brücken, die über die Gräben im S.W. führten, war wenigstens eine vermittelst Ketten hebbare Zugbrücke.

Während der Jahre 1720—28 wurden die Wälle auf der N.W.- und S.W.-Seite der Ringmauer neu aufgeführt, wie wir aus den Grundrissen und Querschnitten Ammondts schliessen können. Es waren dies nach den Regeln der Befestigungskunst hergestellte Erdwerke, deren Schusslinie auf beiden Seiten

<sup>1</sup> Eine Reparatur des Pfahlwerkes wird drei Jahre früher erwähnt.



jedoch nur eine gerade Linie bildete. Das Beschiessen des Terrains vor den Wällen konnte somit nur durch gleichmässig bestreichendes Frontfeuer bewerkstelligt werden. Bei dem Burgthor lag eine bastionartige Befestigung, mit deren Hülfe man ein Kreuzfeuer erzielen konnte, wobei auch die Rondelle gute Dienste leisteten.

Die Querschnitte e—f und c—d in Beilage II geben das Profil der Aussenwerke von N.O.—S.W. und S.O.—N.W. Vor der Ringmauer befinden sich hinter einer steilen, nahezu mannshohen Brustwehr zwei Stufen, auf deren oberer der Schütze Stellung nahm. Die Brustwehr ist nach aussen ein wenig geneigt, der aussere Abschuss sehr leise, und auf der Grenzlinie desselben ist ein 5 Ellen hoher Pallisadenzaun errichtet. Ausserhalb dieses liegt auf der N.-Seite eine flache, schwer nehmbarc Niederung, der auf der N.W.-Seite der Burg ein verhältnissmässig niedriger und sehr sanft abfallender Graben entspricht. Ausserhalb des Grabens beginnt eine ganz ungedeckte Feldabdachung. Den Strand entlang ist aus sog. spanischen oder friesischen Reitern ein Hindernis gebaut.

Was das Defensivvermögen der beschriebenen Aussenwerke anlangt, so sind gegen dasselbe schon vom Standpunkt der Verteidigungskunst ihrer Zeit viele Bedenken geltend zu machen. Ehrensvärd hebt etwas später besonders den Umstand hervor<sup>1</sup>, dass die Ringmauer dem Feind ein deutliches Ziel liefert, und dass die vom Feind heruntergeschossenen Steine die Verteidiger aus ihren Stellungen vertreiben. — Sieht man von dem dürftigen Defensivvermögen dieser geradlinigen Wälle ab, so waren sie dazu auch noch gegen Sturm unzureichend geschützt. Es war daher unumgänglich nötig ganz neue Aussenwerke anzulegen.

*Die spätesten Aussenwerke: die Tenaillewälle.* Die neuzeitliche auf mathematische Regeln sich stützende Befestigungskunst, die an Stelle der geraden Linie nach innen und aussen sich wendende Winkel, Tenailen und Flächen, in Anwendung brachte, entwickelte sich zuerst in Italien, fasste aber bald auch anderwärts Fuss. So kam der sog. Tenaillegrundriss im 15.

<sup>1</sup> L. c., S. 8.

Jahrhundert in Deutschland und etwas später in Schweden in Gebrauch.

Die Tenaillewälle der Burg Tavastehus, von denen in den Beilagen III a und b ein Grundriss und Querschnitte zu sehen sind, entstanden innerhalb der Jahre 1740 und 1742 (S. 26, Fussnote <sup>1</sup>). Sie umgaben die Burg auf allen, ausser der See-seite. Hinsichtlich des Profiles unterscheiden sie sich nicht erwähnenswert von den ältesten Wällen (s. S. 37). Die Höhe der Wälle wechselt zwischen 7 und 12 Fuss, später ist sie aber merklich vermehrt worden, sodass sie z. B. 1759 <sup>1</sup> 10—24 Fuss ausmachte. Der Wallgraben misst in die Breite 17—30 Fuss (auf dem Boden 14—23 Fuss) und in die Tiefe 4—7 (später 10) Fuss. In die Wälle sind Thore gebrochen, und zwar eins fast nach W., nach der damaligen Stadt, das andre nach S. mündend.

Weitere Nachrichten von diesen Aussenwerken liefern einige alte Erzählungen. So berichtet Linnell <sup>2</sup>, es habe sich 1748 vor dem Graben ein aus dicken Balken hergestellter Pallissadenzaun befunden, und dazu sei der ganze Graben mit »friesischen Reitern« umgeben gewesen. Zum Schutz der nach beiden Wallthoren führenden Grabenbrücken waren ebensolche »friesische Reiter« angebracht, und die Brücken selbst waren Zugbrücken. Ehrensvärd wieder hebt in seinen Aufzeichnungen einige Mängel dieser Befestigungen hervor. Die Tenaillen waren wegen der Enge des Raumes ganz offen. Von den umliegenden Höhen konnte man in sie hineinblicken, und ebenso war die am unteren Teil der Burg gelegene Bäckerei für den Feind sichtbar (Bild 17, rechts). Die Gräben waren sehr schmal, und die »spanischen Reiter«, die auf einem aus dem nordwestlichen Graben aufgeworfenen Hügel standen, waren für den Feind vorteilhaft angebracht.

Wegen der erwähnten und anderer Umstände war die Burg nach der Ansicht Ehrensvärds wohl gegen eilige Angreifer, aber nicht gegen Artilleriefuer zu verteidigen.

<sup>1</sup> Grundriss N:o 35 der Burg Tavastehus im Archiv des Historischen Museums.

<sup>2</sup> Henr. Hassel, l. c., S. 8 und 9.

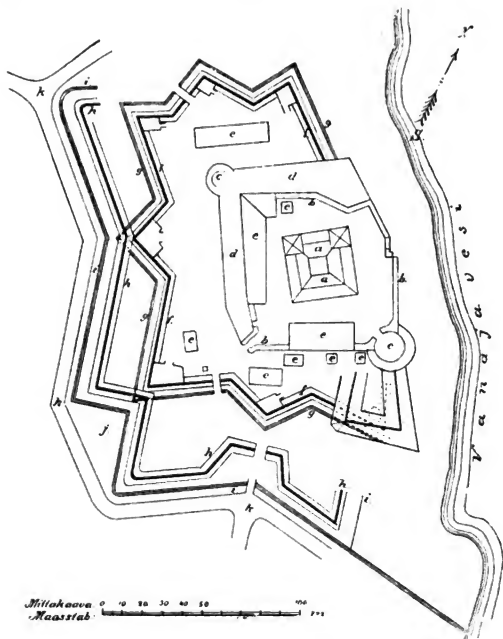


Bild 19. Plan der Burg und ihrer Aussenwerke 1759 (a-g) sowie der Wälle mit Gräben i. J. 1882 (h, i).

- |                                 |                                     |
|---------------------------------|-------------------------------------|
| a. Kernbau.                     | g. Wallgraben aus d. J. 1740-42.    |
| b. Ringmauer.                   | h. Tenaillewälle aus d. J. 1759-78; |
| c. Rondelle.                    | die Form der Wälle nach dem         |
| d. Erdwälle.                    | Plan von 1882.                      |
| e. Wirtschaftsgebäude.          | i. Wallgraben aus d. J. 1759-78.    |
| f. Tenaillewälle aus den Jahren | j. Wäldchen »Vanta litet».          |
| 1740-42.                        | k. Landstrasse.                     |

Seine Reiseerinnerungen überliess Ehrensvärd dem damaligen zweijährigen Prinzen Gustaf (Gustaf III) als Geschenk, und sichtlich haben die darin gemachten Vorschläge zu einem Teil zur Erhöhung des Defensivvermögens der Burg den Anstoss gegeben. Innerhalb der Zeit von 1759 bis 1778 sind die Aussenwälle der Burg nämlich verdoppelt worden (s. S. 10 u. 11), indem ausserhalb der älteren neue und viel weitere — dieselben und einzigen, welche zum Teil noch heute die Burg Tavaste-



Bild 20. Der Tenaillewall und Graben auf der Südwestseite der Burg i. J. 1900.

hus umgeben — angelegt worden sind. In der Hauptsache waren die Wälle wohl nach denselben Prinzipien konstruiert gewesen wie die vorhererwähnten Aussenwerke. Das Profil dürfte nur beträchtlich verbessert worden sein; die Änderungen der Grundanlage zeigt die Kartenskizze in Bild 19. Wie man daraus ersieht, ist die von dem Kernbau nach W. gerichtete Fläche in den äusseren Wällen (h) unausgeführt gelassen, während die S.W.-Ecke, die in den inneren Wällen (f) beim schiessen einen weiten »toten Winkel« bot, durch eine Tenaille (j) gesichert

wurde. Das Wallthor ist in einen einspringenden Winkel gelegt, und südlich vom Rondell ist eine besondere Umwallung errichtet, bis zu welcher der Aussenwall früher sich erstreckt hat. An dieser letzteren Stelle (in Bild 3 zur linken) ist der Wall heutzutage am höchsten, d. h. 8 m vom Fuss gemessen und aussen-seitlich unter einem Winkel von  $40^\circ$  geneigt. Auf der S.-Seite ist der Aussenwall nur ein paar Meter hoch ausser beiderseits des Thores, wo seine Höhe 5,7 m beträgt. Auf der S.W.-Seite schliesslich, deren jetzige Form Bild 20 veranschaulicht, erhebt sich der Wall bis zu durchschnittlich 6,5 m Höhe.

Der Wallgraben ist natürlich gleichen Alters mit dem Wall h. Seine Breite beträgt ca. 8 m an den Rändern und ca. 4 m auf dem Boden, seine Tiefe 3 m und die Neigung nach innen  $50^\circ$ . Vor 1880 soll der Kanal gereinigt und seine Pflasterung ausgebessert worden sein. Erst damals wurde der Teil an der Mündung im S.O. gegraben.

Während der Zeit, in der die Burg als Gefängnis gedient hat, sind die Wälle allgemach dem Verfall entgegen gegangen. Die Wälle auf der N.W.-Seite der Burg sollen 1873 oder 1874 beseitigt worden sein. Wann der Innenwall im S.W. verschwand, wissen wir nicht, doch ist bekannt, dass der Aussenwall auf derselben Seite um die Mitte des 19. Jahrhunderts auf die Hälfte seiner ursprünglichen Höhe abgetragen wurde<sup>1</sup>. Der Innenwall nach der heutigen Stadt zu mit seinen schönen Gartenanpflanzungen schliesslich wurde 1869 dem Erdboden gleich gemacht, wobei nur die Partie vom Rondell nach S. verschont blieb.

*Nebenbauten.* In der Burg, wo man vollständig mit eigenen Mitteln zuwege kommen musste, und wo so viele Menschen waren, dass z. B. im Jahre 1522 an Bedienten, Beamten, Schützen, Kriegsknechten, Bootsmännern u. m. am Burgtisch im Ganzen 137 Personen und dazu am Gesindetisch 37 speisten, genügten die Räume des Palas nicht für alle Bedürfnisse. Aus diesem Grunde wurden in der Ringmauer, auf dem Vorhof und auch ausserhalb desselben aus Holz oder Backsteinen Nebengebäude aufgeführt.

<sup>1</sup> J. R. Aspelin, erwähnte Aufzeichnungen.

Von bewohnbaren Gebäuden werden vom 16. Jahrhundert ab erwähnt: die Bürgerstube, die Gesindestube, das Nachtlager,



Bild 21. Angebliches Bildnis Birger Jarls nach Dahlbergs *Svecia*.

die Schusterstube, die Rauchstube (»pirtti») u. m. Besonders gab es eine ziemliche Menge Wirtschaftshäuser. Dahin gehören die Kochstube (Küche), das Backhaus, das Brauhaus, das

Schlachthaus, die Badestube (wird zum ersten Male 1545 erwähnt), Rinderställe, Pferdeställe, die Scheune (von einer neuen wird 1571 gesprochen), der Ziegelschuppen<sup>1</sup>, Getreidemagazine, Vorrathshäuser u. m. Von den letzteren wird besonders schon im Jahre 1539 der auf der N.-Seite des Palas gelegene, im Erdgeschoss mit einer Wohnstube versehene »fatebur« erwähnt, der unter der Obhut einer besonderen Person stand, und wo Decken, Tapeten, Wandschirme, Bankkissen, verschiedene Gewebstoffe, Pelze u. a. m. verwahrt wurden. In einem besonderen Gebäude befand sich auch die Rüstkammer, wo die Waffen, die sog. Kupferfalconette, Steinflinten, Musketen, Hornbögen, Lanzen spitzen, Streitäxte, Eisen schilde, Geschütze, das Pulver u. m. aufbewahrt wurden. Wir erwähnen noch die Burguhr oder das Seigerwerk und den unterirdischen Gang, der aus einem Keller unter dem Wasser her nach dem jenseitigen Ufer des Sees führen soll.



Bild 22. Das Christusbild aus der Burg Tavastehus nach Gottlunds Otava I.

Von den *Bildern*, die sich in den Gebäuden der Burg befinden haben, ist besonders erwähnenswert das Bildnis Birger Jarls, das Dahlberg nach der Zeichnung des Landeshauptmanns Abr. Cronhjort vom Jahre 1699 in seinem Bilderwerk veröffentlicht hat, und dessen Entstehung sehr merkwürdig

<sup>1</sup> Arvidsson, Handlingar, IX: 20 (Klagen der Bauern des Bezirkes Sääksmäki gegen den Burgherrn Erik Olafsson Stålarv aus den Jahren 1532—39).

ist<sup>1</sup>. Nach einer dem Bilde beigefügten Schrift stamme es aus der Burg Tavastehus, ja es hätte dort seit der Gründung der Burg existiert. Dahlbergs Kupferstich (Bild 21) zeigt uns einen in Harnisch, Helm mit Federbusch und »französische« Schuhe gekleideten, mit dem Schwerte umgürteten Mann. Die Hände hält er auf der Brust gefaltet, in der einen hat er eine Peitsche, in der anderen Ruten, nach der Tradition zum Zeichen dessen, wie der Jarl die Tavastländer unter seine Botmässigkeit gezwungen hat. Daneben ist rechts ein Kelch, links ein brennender Holzhaufen abgebildet, die allegorisch die Bekehrung der Eingeborenen zum Christentum durch den Jarl veranschaulichen sollen. Unter dem Bild ist ein Wappenschild zu sehen.

Das Interessanteste ist, dass ein solches Bild in Wirklichkeit gar nicht existiert hat, dass es sich vielmehr um eine offenkundige Fälschung handelt. Dies kam sofort nach der Veröffentlichung des Werkes *Svecia* ans Tageslicht, und als Vorwurf zu der Fälschung ergab sich ein Bild Christi, das wirklich in der Ringmauer befindlich gewesen ist, und das Elias Brenner 1671—72 abgezeichnet hatte. Die Zeichnung Brenners (Bild 22) stellt Christus fast nackt dar. Das Haupt umgibt der Glorienschein, die Hände sind über der Brust gekreuzt, sie halten Marterinstrumente, auf dem Boden steht rechts ein Kelch, in den das Blut spritzt, und links ein wachsender Schössling. Unterhalb der Füsse ist das Wappen der Tott abgebildet. Dieses Bild stammt nach Professor Eliel Aspelin aus dem Ende des 15. Jahrhunderts, und ein Vergleich der beiden Bilder zeigt deutlich genug, das Brenners Bild unbedingt das ursprüngliche ist. Brenner hatte dazu als antiquarischer Forscher den Vorzug, dass er in der rechten Weise das alte, gewiss stark mitgenommene Freskogemälde verstehen konnte, während der Landeshauptmann Abraham Cronhjort als Laie nicht dasselbe wissenschaftliche Urteil, dafür aber genügende Freiheit der Phantasie besass, auf Grund der verblichenen Züge des Gemäldes und der wahrscheinlich am Orte verbreiteten Ansicht das Bild von Birger Jarl in kriegerischem Aufzug zu komponieren.

<sup>1</sup> Unsere Darstellung gründet sich auf Professor Eliel Aspelins Aufsätze »Ett föregifvet porträtt af Birger Jarl från Tavastehus slotts«, I und II (Finskt Museum, II, 1895).



### Wann ist die Burg Tavastehus erbaut worden?

Nach den historischen Angaben wurde spätestens schon zur Zeit des Bischofs Thomas i. J. 1210—45 mit der Verbreitung des Christentums unter den Bewohnern des Tavastlandes begonnen. Zuerst fasste der neue Glaube so viel Fuss, dass die Tavastländer für Kinder der katholischen Kirche und gehorsame Christen angesehen wurden. Die Kirchensteuer wurde zu dieser Zeit im Tavastland eingeführt und christliche Gemeinden entstanden allmählich. Von Hollola z. B. wissen wir, dass es schon zu Anfang des 13. Jahrhunderts geordnet wurde, und mit Hattula geschah es um die Mitte desselben Jahrhunderts<sup>1</sup>. — Von den beiden päpstlichen Briefen vom 9. Januar 1230, in denen von der feindlichen Gesinnung der heidnischen Bewohner Kareliens, Ingermanlands, Lapplands und Wotlands gegen den christlichen Glauben gesprochen wird, erwähnt keiner die Tavastländer, so dass diese damals auch nach dieser Nachricht fügsame Christen gewesen zu sein scheinen<sup>2</sup>.

Die kulturellen Momente deuten ebenfalls darauf hin, dass sich das Christentum schon zu Anfang des 13. Jahrhunderts Gebiet im Herzen des Tavastlands errungen hatte. Kirchliche Gebäude sind damals schon emporgewachsen, wie z. B. die Kirche des heiligen Jakob in Renko, vielleicht die älteste Kirche des Tavastlands<sup>3</sup>. Jene, im Tavastland öfters vorkommenden kleinen Kirchen, die sog. alten Sakristeien, welche den Taufkirchen im übrigen Europa entsprechen, ebensowohl aber auch Gotteshäuser sein könnten, sind grösstenteils vermutlich gerade in dieser Zeit entstanden. Sie finden sich wenigstens in Akaa, Kalvola, Tyrvöntö, Urjala und Vesilahti. Inbezug auf die Wölbung und Profilierung der Thür- und Fensteröffnungen sind sie deutliche Produkte des romanischen Stils, und ein frühes Alter beweist mehrfach auch die Herstellung der Thür- und Fensterbogen aus Feldstein, während statt dessen nach der Einbürgerung des Backsteins fast regelmässig dieser als Material verwandt

<sup>1</sup> K. G. Leinberg, *Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne* (Veröffentlichungen der f. kirchengeschichtlichen Gesellschaft, I).

<sup>2</sup> M. G. Schybergson, *Finlands Historia*, I, S. 35.

<sup>3</sup> Eliel Aspelin, *Suomalaisen taiteen historia*, Seite 10 und Fussnote Seite 9.

wurde. In den Landschaften an Mälarsee und in Upland in Schweden begann die Zeit der Backsteinarchitektur früh im 13. Jahrhundert<sup>1</sup> und ist wahrscheinlich von dort bald nach Finland gekommen.

Vollständig durchgedrungen waren die neuen Verhältnisse jedoch nicht, sondern die heidnische Reaktion schlug alsbald in hellen Flammen empor. In düsteren Farben malt der Brief des Papstes Gregor IX die Lage der finnischen Kirche i. J. 1237 und besonders sind es darnach die Tavastländer, die sich in wütendem Hass gegen die Diener der Kirche und die Neuge-tauften erhoben. Sie fügten denselben Unthaten der entsetzlichen Art zu, aus welchem Grund der Pabst einen Kreuzzug gegen sie predigte.

Als Birger Jarl darauf seinen Zug ins Tavastland unternahm, war es seine Aufgabe, die erwähnte heidnische Reaktion zu ersticken, die Unabhängigkeit der Eingeborenen zu vernichten und die sozialen Verhältnisse zu ordnen. Der schon einmal ausgestreute Samen des Christentums musste tiefe Wurzeln fassen, der Übermacht Schwedens war Anerkennung zu verschaffen, und die Krone musste in den Besitz der Steuern kommen, die bisher dem Bischof zugeflossen waren.

Dies ist nach unserer Auffassung das Ziel Birger Jarls gewesen, dessen Ausführung ihm nach allem zu schliessen gelungen ist. Zur Sicherstellung seiner Resultate gründete er nach den Chroniken die Burg Tavastaborg, worüber kein Zweifel sein dürfte. In Hinsicht auf die politische Wichtigkeit einer solchen Burg erhebt sich die Frage von selbst, ob z. B. die Burg Hakoistenlinna, von der man mit grosser Bestimmtheit behauptet hat, sie sei jenes von Birger Jarl gegründete Tavastaborg, die Anforderungen zu erfüllen im Stande gewesen wäre, die man an die Regierungs- und Zufluchtsburg des eroberten Tavastlands stellen kann. Wegen ihres beschränkten Gebiets hat die genannte Burg nur ein verhältnismässig geringfügiges Verteidigungswerk sein können, die heutige Burg Tavastehus dagegen entspricht wegen ihrer weiteren Anlage und ihrer beherrschenden Stellung unserer Ansicht nach vortrefflich den

<sup>1</sup> E. Wrangel, l. c., S. 23 und 24.

Zwecken, die die schwedische Regierung zu Birger Jarls Zeit mit einer solchen Burg hat verbinden können. Dass für die Burg u. a. ein guter Verteidigungszustand Erfordernis war, können wir dem Umstand entnehmen, dass dasselbe auch für die Kirchen jener Zeit der Fall war, die in der Not als Zufluchtsorte verwandt wurden. An der Kirche von Vanaja z. B., die aus derselben Zeit stammt, ist in der westlichen Wand noch ein Schiesserker erhalten, die zur Deckung der darunter liegenden Mauer und des Eingangs angebracht worden ist<sup>1</sup>. Auch hindert die Thatsache, dass die Burg Tavastehus in den Urkunden nicht vor 1308 erwähnt wird, nicht die Annahme, dass die Burg ebenso gut an seiner jetzigen stelle wie auf dem Berg Hakoistenlinna bereits früher existiert haben kann:

Direkte Nachrichten über das Alter der Burg bieten jedoch nur ihre *bautechnischen* und *architectonischen* Eigenheiten.

In technischer Hinsicht trägt die Burg Tavastehus, wie bereits bemerkt, sehr frühe Züge zur Schau. Die feldsteinerne Grundmauer deutet sowohl hinsichtlich der Konstruktion wie der Anordnung der Steine auf den Eingang des Mittelalters. Ebenso verhält es sich mit den beschriebenen Backsteinmauern und den Dachgewölben des Kellergeschosses, über deren Alter uns ein nach einer Skizze des Architekten H. Helin dem Übergangsstil angehörender Backstein aus einer Gewölberippe eine Andeutung giebt, der jüngst in einem der Keller gefunden wurde. Die Grösse der Backsteine ist dieselbe, die im 13. Jahrhundert in Nordeuropa herrschend war.

Betrachten wie die ältesten architektonischen Eigenheiten, so sehen wir den Rundbogen vorherrschend und zwar entweder allein (z. B. Bilder 10 und 12) oder gekuppelt wie im Bild 15, oder als Blendarkaden (Bild 14). Alle diese Formen sind charakteristisch romanisch, und besonders jene doppelbogige Nische ist die reinste romanische Form, die es geben kann<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Vgl. Emil Ekhoft, Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk (Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1899).

<sup>2</sup> Vgl. z. B. Viollet le Duc, Dictionnaire de l'Architecture, IV, S. 329. H. Otte, Handbuch d. kirchl. Kunst-Archäologie, 4:e Aufl., s. 300, Fig. 155, u. a.

Neben dem Rundbogen erscheint der Kleeblattbogen (Bild 10 und 14), frühe Formen des Übergangsstils. So steht es auch mit den Spitzbögen (s. dieselben Bilder), denn sie unterscheiden sich nur ganz unbedeutend von dem gleichschenkeligen Rundbogen, und sind nur ein einziges Mal konstruktivisch (Thüröffnung in Bild 14), sonst als Ornamente verwandt, somit ihre ursprüngliche Erscheinungsform aufweisend. Die Profilierung entspricht entweder dem romanischen Stil (s. Bilder 14 und 15) oder dem Übergangsstil, wie in Bild 13, wo ausser Rundstäben ein im Durchschnitt eirunder Stab auftritt, nicht aber birnenförmige, wie sie erst in der gothischen Zeit in Gebrauch kamen. Kapitäle finden sich überhaupt nicht, falls wir nicht die an die romanischen Würfelkapitälé gemahnenden Pfeilerknäufé der Blendarkaden für ein solches halten wollen. Von den übrigen Verzierungen sind der Zahnfries (Bild 8) und das vertiefte Parallelogramm wesentlich romanische Ingredienzien. Allerdings sind mehrere der beschriebenen Züge auch in der gothischen Zeit bewahrt, aber sie sind da nicht mehr typisch, sondern den späteren Formen untergeordnete Zierformen. Da sich in der Burg unter der so grossen Menge von Formen nicht eine einige vollentwickelte gotische befindet, sondern die romanischen vorherrschen, können wir die Burg mit gutem Grund für ein Erzeugnis der Frühgothik, des Übergangsstils in seiner ersten Periode ansehen. Die Zeit des Übergangsstils ist in Schweden das 13. Jahrhundert, denn schon bei seinem Auftreten erscheinen Spitzbögen und andere Übergangsformen<sup>1</sup>, und um 1300 ist die gothische Kunst beispielsweise in Gotland<sup>2</sup> bereits zur vollen Blüte gelangt. In Dänemark wiederum ist die gothische Stilart schon gegen das Ende des 13. Jahrhunderts allmählich siegreich durchgedrungen, und ihre ersten Vorzeichen fallen bereits in die Jahre vor 1200<sup>3</sup>. In Finland ist der Übergangsstil ohne Zweifel in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts

<sup>1</sup> Wrangel, l. c. S. 41.

<sup>2</sup> Hildebrand, Sveriges Medeltid, III, S. 268—71. Wrangel, l. c., z. B. S. 146.

<sup>3</sup> J. B. Löffler, Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder.

aufgetreten, und in diese Zeit ist somit auch die Erbauung der Burg Tavastehus zu verlegen.

Zu demselben Schlusse gelangen wir auch auf einem anderen Wege, indem wir die Burg nämlich mit gewissen Kirchen des Tavastlands vergleichen. Die besten Vergleichspunkte liefert die alte Backsteinkirche von Hattula, die hinsichtlich der Mauertechnik und der Grösse der Backsteine<sup>1</sup> mit der Burg Tavastehus durchaus übereinstimmt. Die meisten architektonischen Momente: der Zahnfries, die Parallelogramverzierung, die Rundbögen, zum Teil auch die Profile der Fenster- und Thüröffnungen sind beiden Bauten gemeinsam. In struktivischer Hinsicht scheint ein Unterschied zu bestehen, denn der Spitzbogen tritt in der Kirche von Hattula als Träger öfter auf. Eine grössere Altersverschiedenheit zwischen den beiden Gebäuden kann jedoch in keiner Weise in Frage kommen. — Bei der Bestimmung des Alters der Kirche von Hattula kommt uns — wenn wir auch von dem architectonischen Charakter abschen — ein Gemälde über dem Chorfenster ausserhalb der Kirche zu Hülfe (Bild 12 in *Eliel Aspelins Suomalaisen taiteen historia*). Es stellt Christus am Kreuze, mit vier Nägeln angeschlagen, dar. Dieser ikonographischen Darstellungsweise folgte im Ausland während des 13. Jahrhunderts der Gebrauch Christus nur mit drei Nägeln befestigt sein zu lassen<sup>2</sup>. Man kann daher das Gemälde in der Kirche von Hattula keinesfalls später als in die letzte Hälfte des 13. Jahrhunderts<sup>3</sup> ansetzen, das Gebäude selbst etwas früher. — Die Burg Tavastehus wäre demnach noch etwas früher entstanden, d. h. spätestens um die Mitte des 13. Jahrhunderts.

Einen weiteren Vergleichspunkt bietet die Granitkirche von Vanaja, die sich durch die technischen und ornamentalen Momente der Backsteingiebel, die Grösse der Backsteine, die Form und die Profile der Thüröffnungen als gleichalterig mit der Burg Tavastehus darstellt. In der Kirche ist eine Holzschnitt-

<sup>1</sup> Nach der Sage ist die Kirche von Hattula aus dem beim Bau der Burg Tavastehus übriggebliebenen Backsteinmaterial erbaut worden.

<sup>2</sup> H. Detzel, *Christliche Ikonographie*, I, S. 409.

<sup>3</sup> Vgl. E. Nervander, *Lojo kyrka*, S. 15.

zerei erhalten, die den gekreuzigten Christus darstellt, und deren Entstehung spätestens in die letzte Hälfte des 13. Jahrhunderts, vielleicht näher der Mitte als dem Ende desselben zu verlegen ist. Hierzu berechtigen dergleichen Kennzeichen wie die Königskrone, statt deren im Ausland im 13. Jahrhundert die Dornenkrone erscheint, und die den Tod oder sein Herannahen veranschaulichende Ruhestellung des Kopfes, eine Darstellungsart, die anderwärts schon im 12. und 13. Jahrhundert immer gewöhnlicher wurde<sup>1</sup>. — Kann auch diese Schnitzerei nicht direkt die Zeit der Erbauung der Kirche beweisen, so ist es doch sehr wahrscheinlich, dass sie bald nach der Fertigstellung der Kirche angebracht worden ist. Die Kirche würde sich somit aus der Mitte des 13. Jahrhunderts herschreiben, und um diese Zeit dürfte danach auch die Burg Tavastehus erbaut worden sein.

\*

Das Schlussergebnis aus dem Obigen ist also das, dass *die Burg Tavastehus spätestens um die Mitte des 13. Jahrhunderts erbaut wurde, ja nichts verhindert die Annahme, dass sie schon etwas früher entstanden ist.* Da deshalb ihre Entstehung in dieselbe Zeit fällt wie der Zug Birger Jarls ins Tavastland, so kommt ganz natürlich dem Jarl die Ehre zu wenn auch nicht die Burg gegründet, so doch wenigstens ihre Erbauung zu Ende geführt zu haben.

<sup>1</sup> H. Detzel, l. c. S. 411 und 406.

## Väggmålningarna i Storkyro gamla kyrka.

AF

E. NERVANDER.

(Anmälldt den 7 mars 1901.)

I likhet med hvad fallet öfver hufvud är beträffande under katolska tiden uppförda kyrkor i Finland, saknas historiska upplysningar om *Storkyro*, åt *S:t Laurentius* helgade gråstenskyrkas uppkomsttid samt tidigare öden. I saknad af tillförlitligare uppgifter har man plägat anföra några lokala traditioner af tvifvelaktigt värde. Sålunda berättas det, att kyrkans lilla, af tegel uppförda sakristia ursprungligen varit en fristående byggnad, hvilken användts som kyrka för ett munkkloster, hvilket sägnen förlagt på den närbelägna mark, där prästgården nu är uppbyggd. En annan tradition påstår, att sagda, obetydliga sakristia fordom utgjort ett nunnekloster. Jag lämnar dessa traditioner i sitt värde, erinrande på samma gång om det ofta anförda antagandet, att ett — till venster från fönsterbågen på kyrkans östra, på 1560-talet uppförda gafvel — i gråsten inhugget, ännu synligt, med arabiska siffror betecknad årtal — 1304 — skulle angifva *Storkyro* kyrkas byggnadsår. Denna inskrift är påtagligen ganska gammal, måhända från den tiden gafvelväggen byggdes, och då man kanske ditsatt detta årtal för att åt eftervärlden bevara en då ännu ihågkommen uppgift om kyrkans uppkomsttid, i hvilket fall inskriften ju vore af intresse, så mycket mer som ingenting i byggnadens från äldsta tider kvarstående arkitektur motsätter sig tidsbestämningens sannolikhet. Den af, i medeltal, halfannan meter tjocka stenmurar bildade grundstommen kvarstår ännu uti i hufvudsak oförändradt skick och vittnar om byggnadens höga ålder.

I godt förvar finnes äfven en mängd i trä skurna helgonbilder, hvilka fordom prydt altaren, dock visar ingen af dem tillbaka till aflägsnare tid än 1400-talet, såsom fallet oftast är i våra kyrkor från katolsk tid, äfven i de flesta af dem, hvilka man har skäl antaga vara uppförda på 1300-talet.

Af allt framgår, att Storkyro kyrka fordom varit mycket rik på jämförelsevis prydliga, delvis vackra helgonbilder samt uppbyggd efter måttstock med socknens den tiden ofantligt vidsträckta, ehuru glest befolkade område. Det var först under den protestantiska tiden, på 1500- och 1600-talet, därifrån afskildes så betydande delar, att dessa räckte till att bilda grundstommar till så stora församlingar som Ilmola, Lillkyro, Laihela, Wöra, Lappo, Ylistaro o. s. v.

Ännu i medlet på 1500-talet var Storkyro pastorat så godt som odeladt, och innehades det under åren 1550-1589 af den rike och mäktige kyrkoherden *Jakob Sigfridsson Geet*, som tillika var prost öfver hela det dåvarande Österbotten.

Det var således 39 år herr Geet satt i sitt stora gäll, hvilka så godt som fyra decennier omfattade de tio sista åren af *Gustaf Wasas* lefnad, hela den tid *Erik XIV* bar kronan äfvensom större delen, icke mindre än 21 år, af *Johan III:s* 24-åriga regeringstid. Då Geets namn är mycket nära förknippadt med ämnet för denna uppsats, bör här upprepas det lilla, som man om honom har sig bekant.

»*Jacobus Sigfridi Geet Nondalensis*» var, såsom epitetet ger tillkänna, bördig från Nådendal. Man har sig ej bekant hans födelseår, ej heller något om hans släkt. Han blef, sannolikt i sin fulla mannaålder, »konfirmerad» i sitt embete af *Gustaf I* och biskop *Martin Skytte* år 1550, den senares dödsår. Geet afled år 1589.

I en, Storkyro kyrkoarkiv fordom tillhörig handskrifven förteckning öfver »Pastores i Österbotten», hvilken åtföljt den så kallade »Sursillska Genealogien»<sup>1</sup>, ingick enligt *Strandbergs* »Åbo Stifts Herdaminne» följande anteckning rörande Storkyro-prosten Geet: »*Var rik, präktig, kostfri och af konung Eric XIV:de mycket afhållen. Låth med egen bekåstnad giöra Choret*

<sup>1</sup> Grundkällan till den år 1850 tryckta, af E. R. Alcenius utarbetade »Genealogia Sursilliana».



*och måla hela kyrckjan. Blef kallad af sin æmulo<sup>1</sup> Hans Fordell: Storfursten i Kyro.»*

På tal om den, af de tre första Wasakonungarnes ynnest samt af allsköns timlig medgång omhuldade Hans Fordell — ett verkligt affärsgeni på den tiden — samt om hans samtida prosten Geet anmärker Jakob Tengström,<sup>2</sup> att dessa mäktiga herrar sannolikt tillhörde olika politiska partier, antydande, att Fordell, hvars syster var Johan III:s guddotter, skulle företrädesvis slutit sig till denne konungs anhängare. Att Geet varit mera tillgifven sin särskilde gynnare, Erik XIV, den äldre af dessa båda konstälskande kungabröder, kan väl tagas för afgjort. Det af Fordell honom gifna, åtminstone för eftervärldens öron smickrande binamnet: Storfursten i Kyro, sammanställt med nyss anförda epiteter, torde Geet hafva gjort sig förtjänt af genom den frikostighet han visade, i det han lät utvidga koret och pryda hela kyrkan med målningar, en furstlig gåfva, om man också kan vara öfvertygad om, att målarens talang och möda klenst ersattes på den tiden och i det fattiga Finland.

När dessa ansefulla kyrkoarbeten utfördes, kan icke med bestämdhet uppgifvas. Man har hittills antagit nästan som ett faktum, att Geet låtit måla Storkyro kyrka år 1560, detta på grund af ett, år 1885 ofvanom dörren till sakristian upptäckt fragment af en historisk inskription, så lydande: ANNO. D. 1560. DIE. BTORUM 3 ANGE., hvilken förkortade inskrift vill säga: *anno domini 1560 die beatorum 3 angelorum*, hvilken dag, såsom framl. professor S. G. Elmgren redan 1885 påpekade, var liktydig med Mikaelidagen, då ärkeänglarne Mikael, Gabriels och Rafaels minne högtidlighölls under den katolska tiden.<sup>3</sup> Då det emellertid är föga troligt, att man i Storkyro firade något slags aftäckningsfest i anledning af kyrkomålningarnas fullbordande, och då den tidens kyrkliga inskrifter ytterst sällan meddelade datum, men väl år för slutförda arbeten, ville jag anse det rättast att förklara skriften syfta på Gustaf Wasas döds-

<sup>1</sup> Medtäflare sannolikt i rikedom och kungagunst.

<sup>2</sup> Presterliga Tjenstgörningen i Åbo stift, III, s. 175.

<sup>3</sup> Såsom allmänt känt är, har Mikaelidagen äfven långt senare varit såväl en kyrklig högtid inom den protestantiska kyrkan som ock ett slags milstolpe på årets bana, och är det på sätt och vis ännu i dag hos oss.

dag, den 29 september 1560, hvilken månadsdag bär ärkeängeln Mikael's namn och fordom, i Sverige och hos oss ända till 1773, begicks såsom en kyrklig högtid, hvilken senare, ifall den 29 september inföll eller infaller på en söckendag, framflyttades till närmast påföljande söndag. Det torde därför vara riktigt antaga att det ifrågakvarande inskrifts-fragmentet hört till en erinran om konung Gustaf Wasas bortgång ur tiden och om hans förtjänster som rikets regent, ett erkännande, som den trogne undersåten gaf sin monark af fullaste hjärta. Vi skola längre fram finna af mer än ett på kyrkans väggar måladt bibelspråk, hvilken stark konungskhet bodde i Storkyro-prostens sinne.

Om också talande skäl förefinnas att icke datera kyrkomålningarna i Storkyro med årtalet 1560, synes det mig dock som om de vore utförda på 1560-talet och just under Erik XIV:s regering, denne konung af hvilken Geet var mycket afhållen. Kor-tillbyggnaden, hvars väggar äfven äro betäckta med enahanda målningar, som för öfrigt finnas i kyrkan, blef naturligtvis något tidigare fullbordad. Den kan ej ha varit synnerligen anseelig, — utan på sin höjd sträckt sig från nuvarande östra gafvelväggen västerut till närheten af sakristian.

Genom denna tillbyggnad erhöi kyrkan ungefär följande dimensioner,<sup>1</sup> nämligen i inre mått: längd 33 meter; bredd, som något varierar, omkring 11,28 m.; höjden från golf till takband 6,19 samt till hvalfhjässan 9,90 m. De yttre måtten utgöra omkring 36 å 37 m. i längd, 14,8 i bredd, samt 23,8 till gafvelspetsarne. Murtjockleheten varierar mellan 1,92 och 1,63 meter. De utvidgade fönstren mäta i höjd 3,28 samt i bredd 1,78. — Gafflarna, som fordom voro murade af gråsten och tegel, nedtogos 1820 och uppfördes i stället af bräder.

Man kan med stöd af några anteckningar<sup>2</sup> om företagna större reparationer af kyrkan göra sig en ungefärlig föreställning

<sup>1</sup> Enligt arkitekten W. Backmanssons uppgifter af den 11 juni 1891, med reducering från fot till meter.

<sup>2</sup> Dessa anteckningar äro gjorda, de tidigare, från 1752 af dåvarande kyrkoherden i Storkyro Johannes Æimelæus, de senare år 1836 af dennes son, läkaren, dr Kristian Aejmelé (Kristen Emélé). I fråga om den största kyrkoreparationen angifva de olika årtal, den förre säger, att den förslogåt 1707, den senare åter 1712.

om dess utseende intill början af 1700-talet. Kyrkan skall nämligen fordom hafva egt ett på pelare hvilande hvalftak samt »ett torn midtpå», det vill säga en så kallad takryttare. Dessutom erfar man, att kyrkans, sannolikt ganska små fönster varit »medels stenpelare afdelade». Att kyrkans dörrhvalf på norra och södra sidan ännu kvarstå i samma skick som på 1500-talet finner man af de alldeles invid dem anbringade målningar. Detsamma gäller ock hvalfningen till hufvudingången i väster, som dock i en ännu tidigare period synes hafva varit spetsbågig.

Storkyro kyrka torde, så vidt man har sig bekant, aldrig blifvit af en fackman grundligare undersökt i arkitektoniskt afseende, hvarför det är vanskligt att framkasta gissningar angående dess forna utseende. Man har i tryck upprepade gånger sett en förmodan uttalad, att kyrkan varit indelad i tre skepp, hvilkas hvalfbågar hvilat på två rader af 4 eller 5 pelare. Redan kyrkans måttliga dimensioner motsätta sig antagandet, att den inrymt 15 å 18 hvalfrum. Likaså inger rummets oansenliga brädd betänkligheter i fråga om dess indelning i tre skepp. Härtill kommer att kyrkans väggar sakna alla spår af forna pilastrar och konsoler, hvilka skulle uppburit hvalfven.

I betraktande bör äfven tagas, att väggmålningarna fortgå i oafbruten följd, sida vid sida, utan minsta afbrott samt dessutom att de icke äro placerade jämnt ofvanför hvarandra så att deras gränslinier vore vertikala. Äfven denna omständighet aflägsnar allt mera tanken på småhvalf, hvarför man tillsvidare kanske gör rättast i att lämna frågan om kyrkans forna indelning i skepp och hvalfrum oafgjord.<sup>1</sup> Tvungen att låta framtiden möjligen utreda någon eller några af dessa i dunkel höljda omständigheter, skall jag gå vidare i referatet af Storkyro kyrkas kända öden.

<sup>1</sup> För en icke-fackman synes det antagligast, att kyrkan helt enkelt varit delad i två skepp, hvarterda med något slags tunnhvalf, hvilande å ena sidan på en rad midt igenom kyrkan gående med hvalfbågar förenade pelare, å den andra stödande sig på själva murarne i byggnaden. I likhet med öfriga med väggmålningar prydda finska kyrkor, voro hvalfven sannolikt på något sätt dekorerade, men äfven härvidlag har gissningen fritt spel. — E. Aspelins antagande, att hvalfven varit målade (se »Elias Brenner» sid. 3) torde grunda sig blott på den redan anförda gamla, sväfvande uppgiften, att Geet lät måla hela kyrkan.

De målningar prosten Geet lät utföra, fingo, såsom det vill synas, kvarstå i orubbadt skick ända till år 1666, då kyrkan lär ha blifvit invändigt hvitlimmad, dock ännu ej med murbruk rappad.<sup>1</sup> Åtminstone har på norra väggen, emellan sakristian och östra gafveln anträffats ett inskriptionsfragment, måladt på det tidigaste, tunna hvitlimningslagret, som betäckt bilderna, af hvilken inkrift man kunnat läsa följande ord:

DENNA KYRKIA HAFVER — — 1662 — — HVITLIMMAT 1666.

Hvad det förra årtalet, 1662, syftar på, måste lämnas derhän — måhända hade då någon olyckshändelse inträffat, som vållat större reparation af kyrkan samt i följd däraf målningarnas öfverkalkande. Den då rådande stränga ortodoxin skydde allt, som påminde om den katolska tiden, och möjligen blefvo de rent protestantiska målningarna i Storkyro inbegripna i fördömmelsen. Egendomligt nog skedde detta under den tid den konstälskande och till och med konstidkande *Isak Brenner* var kyrkoherde i Storkyro (1644—1670).

Det lägervall, hvari allt råkade i Finland under »stora ofreden», drabbade äfven Storkyro kyrka, som år efter år allt mera förföll. Så betydliga rämnor uppstodo slutligen i byggnaden, att man, enligt de varierande uppgifterna år 1707 eller 1712, såg sig tvungen att bland annat borttaga det lilla tornet på taket, nedslå hvalfven inne i kyrkan samt de pelare, hvarpå dessa hvalf hade hvilat. I stället insattes ett tunnhalv af bräder, troligen af samma form som det nuvarande. Då utvidgades samtliga fönster och »stenpelarene midt i dem förstördes» för beredande af mera dager i kyrkan. Då korfönstret utvidgades, föll yttre rappningen på väggen af, och då uppdagades det tidigare omtalade årtalet 1304. Vid samma tid torde äfven väggarna blifvit beslagna med det tjocka lager af murbruk, som envist och länge dolt alla spår af de gamla kalkmålningarna. Anmärkningsvärdt tidigare kan detta murbruk icke hafva anbrin-

<sup>1</sup> I äldre anteckningar rörande den i början på 1700-talet försigångna stora reparationen af kyrkan nämnes, att väggarna invändigt voro »målade med hvarjehanda figurer och skrifteckens språk», hvilka alla öfverkalkades. En möjlighet vore, att de ånyo träd fram genom den tunna hvitlimningen 1666, om en sådan verkligen egt rum.

gats, alldenstund väggfältet bakom den stora votivtaflan öfver kyrkoherden »Isra Eri Alfta» (Israel Alftanus) aldrig varit betäckt med murbruk, utan blott med ett enda tunt hvitlimningslager.<sup>1</sup>

Efter den antagligen 1666 försiggångna första hvitlimningen af kyrkans väggar, hafva de blifvit rappade samt senare ytterligare ett par tre gånger öfverstrukna. Vid den näst sista uppsatsningen blefvo stora, med gula fransar besatta draperier i blått och rödt målade omkring korfönstret äfvensom på väggen bakom predikstolen. Omsider kom turen äfven till dessa dekoreringar att öfverkalkas, hvilket gjordes medels en tunn öfverstrykning af hvitlimning, som lämnades omålåd, och genom hvilken i början på 1880-talet färgspår efter hand allt mera tydligt började framträda, väckande en viss nyfikenhet, ehuru ingen tradition på orten fortlefde om kyrkans forna rika färgskrud.

Uppmärksamgjord på de framträdande färgfläckarna och ihågkommande den gamla anteckningen, att prosten Geet låtit måla »hela kyrkan», beslöt statsarkeologen *J. R. Aspelin* i juli 1885 att föranstalta en preliminär undersökning af kyrkans väggar, därvid han till biträde erhöll sin broder, docenten *E. Aspelin* samt två unga söner till dåvarande kyrkoherden i Storkyro, kontraktprosten, filosofie magister *O. W. Forsman*, den äldre af dem magistern, nu mera lektorn, dr *A. W. Forsman*, den yngre, dåvarande studenten, nu mera kyrkoherden i Seinäjoki *Evert G. Forsman* äfvensom församlingens orgelnist herr *Peltounen*.

Vid försiktigt aflägsnande af det öfversta hvitlimningslagret framträdde endast de ofvanför omnämnda i brokiga färger målade väggdraperierna. Det var dessa färgspår, som föranledt undersökningen och som blefvo den tillfälliga anledningen till upptäckten af de gamla väggmålningarna.

Ehuru förhoppningarna sålunda till en början blefvo besvikna, fortsattes arbetet ifrigt, men utan resultat. Endast hårdt

<sup>1</sup> Den Alftanska votivtaflan har sedan gammalt innehaft samma plats, ofvanom dörren till sakristian. Den är påtagligen målåd före 1698, då Alftan ingick sitt tredje äktenskap, och denna hustru icke, men väl hans andra år 1697 aflidna maka finnes afbildad på taflan. Sjålf afled Alftan 1712.

murbruk mötte hammaren och knifven. Slutligen beslöt man att afstå från vidare efterletningar och att aflägsna sig från kyrkan, tillropande härom en vid västra väggen ännu arbetande medhjälpare. I förtreten öfver det misslyckade upptäcktsförsöket slog denne då med sin hammare ett verkligt dunderslag mot väggens tjocka murbruksbeklädnad, hvaraf i detsamma ett stort, sammanhängande flak lossnade, blottande ett parti af väggytan, hvarpå man till sin glädje och öfverraskning fann en stycke af den eftersökta, gamla kyrkmålningen. En gordisk knut var löst, denna gång dock med ett hammerslag, som gjorde stygga märken i den målade ytan. Sådant kunde ej heller framdeles alltid undvikas, i synnerhet vid denna preliminära undersökning, då ifvern och nitet ville göra sitt bästa och då arbetstiden var kort, endast två dagar. Man lyckades äfven på kyrkans alla fyra väggar »aftäcka tillräckligt stora ytor för att i någon mån bedöma det hela».

Efter det Arkeologiska Kommissionen erhållit meddelande om upptäckten af de intresseväckande kyrkomålningarna i Storkyro, uppdrog hon åt mig att ännu på hösten samma år, 1885, så vidt möjligt blefve, blotta kyrkans samtliga målningar samt att låta en skicklig tecknare afbilda desamma äfvensom att inlämna beskrifning öfver allt, som vid arbetet komme i dagen. Till medhjälpare lyckades jag erhålla artisten *Agaton Reinholm*, en lika skicklig tecknare som intelligent, samvetsgrann och hängifven forskare, och vi afreste från Helsingfors den 5 oktober 1885 till Storkyro, där vi omedelbart begynte vårt arbete.

I kyrkan kvarstodo då som ännu den stora, i snirkelmönster åren 1774 och 1775 skurna, dekorativa ram, som omger korfönstret och som bakom sig döljer delar af sex målningar, äfvensom den från samma tid härstammande predikstolen vid norra väggen, äfven den delvis döljande ett par väggbilder. Dessutom funnos då ännu på sina platser samtliga bänkar och den stora läktaren från 1753, hvilka alla sedermera blifvit aflägsnade. Läktaren dels omöjliggjorde, dels försvårade undersökning af inemot 20 bilder, hvilka vid förnyad forskning år 1899 befunnos hafva tagit så stor skada vid uppbyggandet och kanske ock vid nedtagningen af denna stora ställning, att de måste anses såsom tillspillogifna.

Slutligen bör här erinras, om att vid fönstrens under tidernas lopp företagna ansevärliga utvidgande, delar af invid dem belägna målningar mer eller mindre blifvit förstörda, icke minst genom att murbruk ymnigt användts att jämna omgifvande väggytor. Härtill komma skador, vållade af de i murarne uppståndna råmnor, hvilka fyllts med småsten och murbruk.<sup>1</sup>

Sedan alla år 1885 tillgängliga bilder omsider i november blifvit blottade, funno vi, att kyrkans väggar voro upptagna af tre, ofvanom hvarandra fortlöpande rader af bildfält, åtskilda endast medels målade kolonner af något slags korintisk ordning.

Hvar och en af de tre bildraderna tager sin början längst borta i väster på norra väggen, hvarefter framställningarna fortgå i ordnad följd utmed norra, östra, södra och västra väggen intill utgångsfältet.

Öfversta bildraden eller bildserien illustrerar uteslutande de två första Moseböckerna. Dessa gammaltestamentliga målningar börja med världens skapelse och sluta med en hel följd af bilder ur Josefs och Moses' lefnadslopp. Den sista målningen framställer utlämnandet af lagens taflor åt Moses.

Mellersta bildserien egnad åt nya testamentet, börjar med »Bebådelsen» och fortgår till Kristi himmelsfärd efter att hafva utförligt illustrerat passionshistorien.

Den nedersta bildserien upptages dels af inskriptionsfält, dels af ett slags illustrationer till predikotexter för särskilda söndagar, börjande, såsom det vill tyckas, med nyårsdagens text, (»Om omskärelsen») samt slutande med framställningen af den barmhärtige samaritanen (13 söndagen efter trefaldighetssöndagen), likväl med afbrott i söndagsföljden, i synnerhet för de sön- och helgdagar, hvilkas bibeltexter redan utgjort ämne för målningar i mellersta serien (t. ex. Bebedelsen, Jesu födelse, Kristi lidandes historia, Kristi himmelsfärd o s. v.).

<sup>1</sup> Förtjänsten att de bättre tillgängliga och bättre bibehållna väggmålningarna, så vidt en möjlighet därtill förefanns, någorlunda helbrädda framträdde, kan med rätta tillskrivas ett par af våra handtlangare, de österbottniske arbetarne Matti Herala och Juho Laurila från Väteläby, båda händiga, förståndiga, varsamma och tillika snabba och raska samt i besittning af ett beundransvärdt tålmod, en ovärderlig egenskap vid ett så ytterst grannliga arbete som detta.

Ofvanom hvarje bildserie löper ett inskriftsband, hvarpå läses i antikva versaler en kort, på svenska, delvis på latin affattad rubrik för hvarje bild. Dessa rubriker äro dock, hvad de öfversta bilderna på norra och södra väggen beträffar, dolda under det nuvarande tunnhalvfvet's lägsta bräder, hvilka undanskymma äfven några centimeter af själfva målningarnas högst belägna partier. Åtskilliga inskrifter, icke minst till nedersta bildserien hörande, äro fragmentariska.

Slutligen är att omnämna en mycket skadad och inskrift saknande bildfris allra öfverst på korväggen. Den framställer *de dödas uppståndelse*.

Hela antalet af bild- och inskriptionsfält uppgår till 114, frisen däri inberäknad. Af dessa eger Statens historiska museum, utom afskrifter af alla de 6 inskriptionerna, 104 kopior af målningar, nämligen 85 i kalkering samt 19 i akvareller och blyerts-skisser. Fullkomligt förstörda äro 4 målningar.

Väggmålningarna äro omkring 150, några i koret omkring 160 centimeter höga. Brädden varierar från 140 till 214 centimeter. Inskriftsbandet är 10 å 12 centimeter högt. Målningarna vidtaga på något mer än en meters höjd från golvet.

Utförlig beskrifning af Storkyromålningarna meddelas längre fram.

Bekantskapen med kyrkomålningarna i Storkyro väckte hos mig önskan att söka utreda, huruvida dessa rent protestantiska och ett godt stycke in på reformationstidehvarvet tillkomna religiösa bilder stode i något närmare förhållande till samtida eller nästföregående enahanda konstföreteelser när eller fjärran. Inom Finland hade man ej anträffat förebilder till dem och, så vidt min kännedom sträckte sig, icke heller i Sverige, i hvilka båda länder kyrkor visserligen ännu i början af reformationstiden pryddes med alseccomålningar. Dessa voro dock endast svaga efterdyningar af det kyrkliga måleriet under katholicismens sista dagar i Norden.

Under en år 1886 i konsthistoriskt syfte företagen studieresa blef jag allt mera öfvertygad om, att Storkyromålningarna



icke stodo i något samband med det kyrkliga måleriet i Sverige, åtminstone innehöll Nationalmuseets samling af fotografier, teckningar och akvareller af äldre svenska kyrkliga målningar ingenting, som i teckning, färg, komposition och allmän karaktär erbjöd några beröringspunkter med Storkyromålningarna. Det samma var äfven fallet med de alseccomålningar från 1400- och 1500-talet, som jag i särskilda svenska kyrkor lärde känna. Det var också med svaga förhoppningar jag i Danmark fortsatte mina hithörande efterforskningar.

Det ganska tätt befolkade lilla landet eger ett stort antal landskyrkor, af hvilka öfver hufvud de ansenligaste och praktfullast utstyrda samt därjämte bäst bevarade förekomma på Jutska halfön, medan däremot öarna i detta hänseende stå efter. Mångenstädes hafva där såsom i Finland de ursprungligen spetsbågiga fönstren och hvalfven fått ge vika för rundbågiga sådana, och de gamla kalkmålningarna öfverstrukits med hvitlimning. En stor del dylika målningar uppstodo vid reformationstiden, ty ju starkare den nya läran började skaka kyrkans grundvalar, desto mer aflades katolicismens anhängare att pryda templen, hvilken smakrikning ej heller i Danmark upphörde med reformationens genomförande, utan fortsattes äfven under senare hälften af 1500-talet, tills omsider de lutherske biskoparne anställde en stormlöpning på allt, som rörde den katolska kyrkliga konsten, i synnerhet helgonmåleriet, samt utrotade dylika »Skarnsbilleder», såsom de med förkärlek benämnde dem.

Ett af dessa i medlet på 1500-talet med kalkmålningar prydda tempel är *Sulsteds* kyrka i Aalborgs amt i norra Jylland. Dessa naiva målningar af underlägset konstvärde äro i historiskt afseende märkliga, emedan de äro signerade med såväl årtal som målarens nann. Man finner här nämligen följande originalunderskrift: **Anno dm. MDXLVIII da lovd erlighe ock (!) velbiurdigh mäd iost hög tijl vangs gaard thene kircky for malles hans muller ij Randens.** (I Herrans år 1548 lät ärlige och välbördige man Jost Hög till Vanggård utmåla denna kyrka af Hans Müller i Randers).

Då dessa kalkmålningar i Sulsteds kyrka erbjuda, så vidt min bristfälliga kännedom i ämnet sträcker sig, en någorlunda god öfvergång från våra nordiska kyrkliga målerier mot slutet

af medeltiden till de sannolikt på 1560-talet i Storkyro utförda, böra de här något utförligare omtalas.

Bilderna, alla försedda med danska underskrifter, äro fördelade på fem hvalf. Det vill synas mig som om dessa hvalf icke fullkomligt samtidigt tillkommit. Målningarna i första och femte hvalfvet hafva en rent katolsk anstrykning och framställa bland annat helgonen Agnes och Katarina samt Maria med barnet i hel gloria och omgifna af englar, som svänga rökelsekar. Af motiverna är intet hämtadt från gamla testamentet. Framställningen af scener ur nya testamentet, hvilken tar sin början i andra hvalfvet, går den sedvanliga stråten, från »Bebådelsen» till »Korsfästelsen». Det är dessa bilder, som närmast ega intresse för oss genom de spridda erinringar, de, om ock oftast svagt, väcka om Storkyromålningarna.

Enskilda bilder i Sulsted, exempelvis de båda scenerna i örtagården, röja dock ganska starkt tycke med framställningarna i Storkyro af samma ämnen. Anordningarna med nattvardsbordet, det därpå framsatta lilla lammet och vinkannen, äfvensom med fottvagningsscenen äro på de danska och finska bilderna tämligen lika, hvilket äfven gäller början af pinohistorien — gisslandet, törnekröningen och den scen, då Pilatus för Kristus ut att visas för folket och då han tvär sina händer (se bilden 27). — Inskrifterna, som förklara bilderna, äro i den danska och i den österbottniska kyrkan fullkomligt enahanda. Så heter det i Sulsted till ex.: »her tagher the Ihesu legum neder af korssit;» »her læger thi Jehusu legame neder i grafven» o. s. v. således nästan ordagrant lika med motsvarande ofvanskrifter i Storkyro.

En annan likhet uppenbarar sig däri, att det arkitektoniska på bilderna representeras af tegelmurar samt att bakgrunderna synnerligen ofta fyllas af torn och hus, stundom af hela stads- vyer, kan man säga, med korsprydda kyrkor.

Allt detta bidrar till släktttycket mellan ifrågakvarande målningar, hvilket dock förnämligast framträder genom färgen, som väsentligen skiljer sig från den mera omvexlande, på medeltida kalkmålningar i Sverige och Finland vanligast anträffade. I Sulsted och i Storkyro äro, utom naturligtvis svart och vitt, de förhärskande färgerna rödt och gult; i Sulsted tillkommer något

litet grönt, i Storkyro grått. Mest sticker dock den röda färgen i ögonen.

Sulsteds kyrka är icke den enda i Danmark, hvars målerier visa tillbaka till Storkyromålningarna mera märkbart än några alseccobilder vare sig i Sverige eller Finland. Så finnas i Härve kyrka i Ods härad kalkmålningar från 1564, utvisande denna konstarts förfall i Danmark och utförda endast i två färger: rödt och grått. Bakgrunden på bilderna upptagas af ringmurar med stadsportar, torn och spiror. Några *serier* af bilder förekomma ej i Härve, utan äro motiverna hämtade från spridda håll.

Vidare finner man målningar utförda med ungefär enahanda kalla färger som de af Storkyro-målaren använda uti åtminstone följande danska landskyrkor, nämligen i Faxe i Præstö härad på Sjælland (i gult och rödt); i Vallensbæck på Lolland (i brunrödt och gult); i Gudme på Fyen (i rödt och gråaktigt); i Östbirk i Aarhus amt (i rödt och grått); i Vendssyssel på Jylland (hufvudsakligast i rödt och gult) o. s. v., och kan man öfver hufvud säga, att kyrkomålningar, utförda endast i två å tre färger ingalunda äro ovanliga i Danmark, men väl i Sverige och Finland, där de kuriösa Nousisbilderna från 1200-talet utgöra det enda exemplet härpå före de omkring 300 år senare Storkyromålningarna.

Här bör erinras om, att i renässansens tid åtskilliga kyrkodekorationer utfördes i Danmark med dålig, handverksmässig teknik, mycket olika den artistiska, som utmärker en mängd tidigare kyrkliga målningar i danska kyrkor.

Att de gamla målarene ej bekymrade sig stort om etnografin, är en bekant sak, och mästarene såväl i Sulsted som i Storkyro utgjorde härutinnan icke undantag. Den förre införde oförskräckt och när han så tyckte i sina bibliska scener figurer i kostymer sådana han sett på gatorna i Randers eller i Köpenhamn, och den senares pensel förlänade med trovärdigt allvar Pilatus samt dennes vänner och förnämligare samtida dräkter efter senaste mod i Stockholm. Målaren i Härve kyrka framställde samaritanskan vid brunnen i brett, hårklädsel och hvad öfrigt till kostymen hörde efter modet i medlet på 1500-talet och lät en af männen på Jesu-tid bära en dylik baretlik hufvudbonad som Luther, medan yrkesbrodern i Storkyro styrde ut

öfversteprestens piga i puffärmar. Sådant hörde till vedertagen sed. Såsom ett icke så alldeles vanligt, ehuru dock icke enastående tilltag kunde här beträffande Sulsteds målningar anföras följande.

Såsom redan nämndes utfördes de 1548 på bekostnad af Jost Høg till Vangsgaard. En annan ärlig och välbördig egare af samma gård vid namn Ed. Stivge Høg, sannolikt en afkomling till den förre, lät år 1599 »förbedre denne kirke med förmalning», en restaurering, som synes hafva gällt åtminstone framställningarne ur passionshistorien. Tyvärr var den ökände målare, som därvid användes, enligt dansken Erik Schiørles vitsord, »en komplett Dilettant med plumpe, karakterslöse Linier, som savne en hver Form og Sandhed». Hans förbättringar gingo hufvudsakligast ut på att utstyra de manliga figurerna med mustascher och att modernisera klädedräkternas snitt och färger, i synnerhet hvad fotbeklädnad och hufvudbonader beträffar. (Se bilden 25). Däremot fingo vapnen, som ej voro utsatta för alltför snabba och i ögonen fallande växlingar, förblifva oförändrade. Efter tidens smak i slutet på 1500-talet öfverstänkte han slutligen Kristi kropp med blodsdroppar för att bilden måtte i högre grad tala till medkänslan o. s. v.

Då det danske Oldnordiske Museums arkiv, hvarest jag gjorde bekantskap med i vattenfärg utförda kopior af kyrkomålningarna i Sulsted, eger afbildningar af dem såväl före som efter 1599, kunde man noga följa den banala restaureringen i spåren, hvilken, tyckes det, gjort olikheterna mellan allecomålningarna i Sulsted och i Storkyro mera i ögonen fallande, men då öfverensstämmelserna ej legat i kostymer och ansikstyper, invärkar förhållandet ej väsentligare på ofvanför påpekade jämförelsepunkter. Min öfvertygelse är, att Storkyromålningarna stå i något slags frändskap till hvalfbilderna i Sulsted eller åtminstone under något aflägsset, ännu ej utredt inflytande af det danska religiösa måleriet under reformationstiden. Släkttuycket är i många detaljer och i synnerhet i färgen så pass stort, att man är frestad att tänka, det någon af Hans Müllers i Randers biträden målat i Storkyro, eller att den ökände målaren på sistsagda ort varit i tillfälle att se sig omkring i Sulsteds kyrka och därifrån hämtat ledning åtminstone i sin färgkonst.

De kyrkliga alseccomålarene i Norden vunno, allt eftersom träsnidarekonsten utvecklade sig, en stor tillökning af hjälpkällor till de många, de tidigare egt i miniatyrer och stafflimålningar, behandlande bibliska ämnen och helgonlegender. Af synnerlig vikt för dessa målare var den första, med större illustrationer försedda tyska bibelns utkommande 1470 i *Augsburg*. Som en ej oväsentlig förelöpare till denna skatt af ordnade bibliska bilder, torde man böra anse *Albrecht Pfisters* omkring år 1462 utgifna arbete: *Leiden Christi*, hvilket på 19 bilder behandlar passionshistorien, från intåget i Jerusalem till frälsarens himmelsfärd, äfvensom den yttersta domen. Här framställda situationer gå märkbart igen på flera nordiska kyrkomålningar, äfven på några sådana i Finland.

Så enstaka stående än de egendomliga Storkyro-kompositionerna vid första anblicken föreföllo, fanns hos dem dock ett och annat, som manade till antagandet, att målaren haft några förebilder att hålla sig till. Det hade också gränsat till det otroliga, att hans fantasi skulle stått bi att med det allvar, han ådagalägger i sitt arbete, på en sannolikt jämförelsevis kort tid skapa alla dessa 108 stora bilder. För att komma dylika förebilder på spåren låg det närmast till hands att antaga, det de tyska illustrerade biblarna före den Lutherska — under åren 1522—1524 utkomna och med Storkyro-målningarne icke förvandta editionen — skulle erbjuda det lämpligaste forskningsfält. Nu några ord om dessa biblar.

Antalet af under åren 1470—1520 utkomna illustrerade tyska biblar uppgår till 15 och reduceras egentligen till fyra, alldestund man ofta använde de tidigare editionernas träsnitt för senare upplagor. De sålunda uppkomna fyra hufvudgrupperna hänföra sig till följande, dels efter utgifvarene, dels efter utgifningsorten benämnda biblar, nämligen: 1: den *Pflanzmannska* (i *Augsburg* 1470), försedd med 55 kolorerade träsnitt och aftryckt i *Augsburger-bibeln* af 1477. — 2: den *Senzenschmidtska*, år 1472 i *Nürnberg* utkomna bibeln, hvars illustrationer användes i tre senare upplagor 1473, 1477 samt 1480, alla i *Augsburg*. — 3: *Kölnerbibeln*, utgifven omkring år 1480 hos *Heinrich Quentel* och reproducerad, hvad illustrationer beträffar dels i originalens storlek, dels i förminskad skala, i sju upplagor; i

originalbildernas storlek 1483 i Nürnberg och 1520 i Halberstadt samt i reduceradt format 1485 i Strassburg, 1487, 1490, 1507 och 1518 i Augsburg. — 4: *Lybecker-bibeln* af år 1494, tryckt hos Stephan Arndes. Dess träsnitt hafva icke blifvit begagnade i någon annan bibelupplaga.

Bland dessa var *Kölner-bibeln* den första, som lämnade figurrika, större kompositioner. Boken åtnjuter anseendet att vara ett af 1400-talets mest betydande illustrerade praktverk, rik på motiver för bibliska framställningar.<sup>1</sup> Den ökande mästaren kallar sina bilder helt enkelt: »Copien der Tafelbilder soe sy van Oldes ouck ende Capitulen Kirken ende Cloestren gemaelt stehen», (efterbildningar af taflor sådana de af gammalt stå målade i domkyrkor och kloster). Ehuru icke fria från tekniska svagheter voro de emellertid för sin tid epokgörande och utfödade ett vidtgående inflytande, då dessa träsnitt spriddes i aftryck i flera senare bibelupplagor.

*Lybecker-bibeln* är den sista tyska bibel före Luthers,<sup>2</sup> hvilken innehåller själfständiga bilder af konstnärligt intresse. Såsom redan nämndes, trycktes den 1494 hos Arndes<sup>3</sup> och såsom den sista

<sup>1</sup> Kölner-bibelns träsnitt begagnades i Nürnberger-bibeln af 1483, hvaraf ett vackert exemplar finnes i universitetsbiblioteket i Helsingfors, tryckt hos Anton Coburger. Illustrationerna i denna bibel voro mig bekanta långt innan Storkyromålningarna, vid hvilkas blottande flyktiga minnen af dessa träsnitt mer än en gång uppvaknade hos mig. Äfven prof. *J. J. Tikkanen* erinrade i förbigående i sin uppsats »Väggmålningarna i Storkyro gamla kyrka» (i Helsingfors Dagblad 1885) om den förvärande öfverensstämmelsen mellan behandlingen till ex. af Moses historia på hvardera af dessa håll. Vid närmare jämförelser tränga dock de verkliga karaktäristiska olikheterna mera åt sidan det gemensamma släkttcket, som dock här något mer än på andra kompositioner på 1400-talet visar sig.

<sup>2</sup> Träsnitten i Luthers bibel stå utan närmare samband med föregångare. Gamla testamentet är knapphändigt illustrerat, hvarför senare editioner af den Lutherska öfversättningen upptogo ur Kölner-bibeln hithörande illustrationer eller åtminstone idéer till dylika.

<sup>3</sup> Exemplar af *Lybecker-bibeln* fann jag ej på närmare håll än i Lybeck äfvensom i Revels offentliga bibliotek, hvars föreståndare, herr direktor *Berting* med förekommande intresse satt mig i tillfälle att för denna publikation erhålla de trogna, af studeranden, nu mera pastor E. W. Pakkala tagna kalkeringar af fem af denna bibels träsnitt, hvilka återfinnas bland illustrationerna till denna uppsats.

illustrerade tyska bibel före reformationen, hade den godt tillfälle att, när det lyste, upptaga något enstaka motiv hos sina föregångare till ny behandling, utan att dock någonsin göra sig skyldig till direkt kopiering, en olät främmande för målarena på den tiden.

Lybecker-bibelns illustratör följer Kölner-bibeln ganska tätt i spåren i fråga om val af bibelställen, dem han i bild framställer, men sådant var en modsak, grundad på allmänhetens nedärfda fordringar och smak. Antalet bilder till de två första Moseböckerna, hvilka här närmast angå oss, ökade han till 42 mot 38 i Kölner-bibeln. Hänvisande till den på sidorna 20—21 meddelade tablå öfver bildernas ordning i Lybecker-bibeln, nämnes här, att nr:is 10, 17, 20, 34 och 41 hafva motbilder i Kölner-bibeln, som dessutom på två träsnitt sammanfört de olika ämnen, som efterföljaren framställde på fyra: nr:is 2—5. Där- emot nöjde sig Lybecker-bibeln med att illustrera endast tre af de egyptiska landsplågorna (bölder, flygfån, gräshoppor), medan föregångaren låter oss se ytterligare tre (grodor, hagel och eld samt det »egyptiska mörkret»). Säsom redan påpekades, är träsnittens ordningsföljd i hvardera bibeln densamma, om man fränser de undantag, som vållats af nyss uppräknade olikheter.

Då jag 1886, med ännu fullkomligt outplånadt minne af Storkyro-målningarna, i hvilkas kalkerande jag ett halft år tidigare deltagit, för första gången gjorde bekantskap med Lybecker-bibelns träsnitt, trängde genom deras rika, artistiska utstyning ögonblickligen fram den allmänna, karaktäristiska likhet, som råder emellan dem och de gammal-testamentliga målningarna i Storkyro.

För läsaren skall likheten och olikheten mellan dessa bilder tydligast framträda genom en jämförelse af några teckningar med samma motiv från hvardera hållet. Låtom oss betrakta den första bilden: *Världens skapelse* (se bilderna 1 och 2). I Lybecker-bibeln och delvis i Kölner-bibeln är denna bild synnerligen rikt och artistiskt utstyrd: världshafvet svallar kring jordklotet, hvarpå Gud och de första människorna äro framställda; moln och stjärnhimmel sluta en ring kring vattnet, och skaror af lofsjungande änglar och helige bilda den yttersta omkretsen, hvarifrån vindarne utgå, hvilka uppbära skapelsen. På den lilla,

ytterst enkla Storkyromålningen är tanken på elementerna förbisedd, och man ser blott det första människoparet på det af de fyra luftströmmarne uppburna jordklotet, hvaröfver Gud, stående vid sidan af sin skapelse, välsignande upplyfter sina händer.<sup>1</sup> Här möter oss sålunda endast kärnan af en redan i långa tider för den kristliga konsten gemensam andlig tillhörighet.

Detsamma gäller ock det fragment, som i Storkyro på bilden 3 framställer *Utdrifningen ur paradiset* och hvaräst målaren, själfständigt nog, tecknat figurer från någon badstuguinteriör af annan verkan än motivets återgifvande på bilden 4, hvilken är lånad från Lybecker-bibeln.

Redan vid framställningen af nästa ämne: *Brodermordet* (se hithörande bilder nr:is 5—7) ger Storkyromålaren oss ett det tydligaste intyg på, att Lybecker-träsnitten voro honom väl bekanta. Med ämnets fördelning på två bilder framställer han brödernas offer, Abels mord och Herren talande till Kain, allt i full öfverensstämmelse med teckningarne i Lybecker-bibeln, en öfverensstämmelse, som i fråga om Herren själf uppgår i nästan ett slags kopiering. En sådan förekommer ej vidare på Storkyromålningarna, men detta ena fall måste öfvertyga oss om, hvilka förebilder föresväfvat vår målare vid utförandet af illustrationerna till gamla testamentet.

I detaljer visar sig sådant ofta, på sätt och vis icke minst på bilden: *Josefs upphöjelse*, så ståtligt framställd i Lybecker-bibeln (se bilden 8) med präktiga hästar, prydda med granna täcken, hvilka prydnader till och med återkomma i enkelt skick på den i alla afseenden långt armare bilden i Storkyro. Erinras bör, att denna scen icke förekommer bland Kölner-bibelns illustrationer.

Egendomligt nog har Storkyro-målaren vid framställning af de egyptiska landsplågorna — jämte det han för en af sina tre bilder valt »böldstraffet», hvilket förekommer såväl i Kölner-som Lybecker-bibeln — för de två andra tagit gudsdomarne om hagel och eld samt om det stora mörkret, hvilka ej förekomma

<sup>1</sup> Enahanda enkla komposition utmärker bilden »Världens skapelse» afven i den Pflanzmannska bibeln af 1470.



som motiv i Lybecker-, men väl i Kölner-bibeln och där i kompositioner, som starkt påminna om motsvarande i Storkyro. Detta är icke den enda detalj, som intygar, att han nogsamhaft sig bekanta träsnitten i hvardera bibeln, ehuru han med förkärlek i fria efterbildningar följt den lybeckske illustratörens verk.

Hvad beträffar detaljer på de teckningar, vi här jämföra, så spelar arkitekturen på Lybecker-träsnitten i allmänhet ej så stor roll som på Storkyrobilderna, men hvad däraf förekommer är i allmänhet präktigare, stundom något erinrande om torn och andra byggnader i den fria Hansestaden. Interiörerna på hvardera hållet uppvisa ofta i rutor lagda golf samt fönster med spetsrutor jämte andra smärre enahanda detaljer. Stadsvyer som fond begagnas i bägge, ofta citerade bibelträsnitt som ock på Storkyrobilderna.

Då de gammaltestamentliga målningarna i Storkyro hänföra sig allenast till de två första Moseböckerna, hafva vi med öfriga träsnitt i Lybecker-bibeln här ej att skaffa, så mycket mer som där förekommande större nytestamentliga illustrationer äro få — smärre finnas flera — och ingen af dem kan sägas hafva tjänat vår målare till motiv.

Ytterligare en omständighet, som utvisar, att Storkyromålaren haft tillfälle att göra sig bekant med Lybecker-bibeln och dess illustrationer — måhända just på ort och ställe i den rike prosten Geets bokförråd — är det påfallande trogna fasthållandet vid bildernas ordningsföljd. Då man ihågkommer, att fyra bildfält i Storkyro äro totalt förstörda samt att målningarna på sex fält framträda mycket fragmentariska, förvånas man öfver den snart sagdt matematiska noggrannhet, hvarmed man efter antråffande af dylika luckor i bildserien, kan uträkna ämnet för nästföljande tydligt framträdande bild, naturligtvis med ledning af Lybecker-bibeln.

Längre fram efter detaljbeskrifningen af bilden n:o 31 i öfversta bildserien i Storkyro, skall framhållas de omständigheter, som synbarligen inverkat på samma series hastiga avslutande.

Här meddelas en öfersiktlig förteckning på de gammaltestamentliga bilderna i Lybecker-bibeln samt i Storkyro kyrka.

**Bildernas ordning***i Lybecker-bibeln af år 1494:**i öfversta bildserien i Storkyrko kyrka:***Genesis:**

- |   |   |
|---|---|
| 1. Världens skapelse.                                 | 1. Världens skapelse.                                 |
| 2. Syndafallet.                                       | 2. Syndafallet.                                       |
| 3. Utdrifningen ur paradiset.                         | 3. Utdrifningen ur paradiset.                         |
| 4. Kain slår ihjäl Abel.                              | 4. Kain slår ihjäl Abel.                              |
| 5. Gud talar till Kain.                               | 5. Gud talar till Kain.                               |
| 6. Noaks ark.   | 6. Noaks ark.   |
| 7. Noak sofvande på marken.                           | 7. Fragment.  |
| 8. Tornbyggnaden i Babel.                             | 8. Fragment (tornbyggnaden i Babel).                  |
| 9. Abraham i Mamres lund med änglar och Sara.         | 9. Förstördt bildfält.                                |
| 10. Lot med döttrar på vandring. — Saltstoden.        | 10. Fragment, ytterst obetydligt.                     |
| 11. Isaks offrande.                                   | 11. Fragment, ytterst obetydligt.                     |
| 12. Förstfödslorätten.                                | 12. Utplanad målning.                                 |
| 13. Jakobs dröm.                                      | 13. Fragment.   |
| 14. Josef säljes af sina bröder.                      | 14. Josef säljes af sina bröder.                      |
| 15. Josef föres i fångelse.                           | 15. Josef föres i fångelse.                           |
| 16. Faraos drömmar.                                   | 16. Faraos drömmar.                                   |
| 17. Josefs upphøjelse.                                | 17. Josefs upphøjelse.                                |
| 18. Josefs möte med sina bröder.                      | 18. Josefs möte med sina bröder.                      |
| 19. Silfverbägaren gömmes.                            | 19. Josef försöker sina bröder.                       |
| 20. Silfverbägaren framhämtas.                        | 20. Fragment. (Forts. af Josefs historia).            |
| 21. Bröderna knäböja för Josef.                       | — — — — —   |
| 22. Josef har sin fader och sina bröder inför Faraos. | 21. Josef har sin fader och sina bröder inför Faraos. |
| 23. Jakobs begrafning.                                | 22. Jakobs begrafning.                                |

**Exodus:**

- |  |  |
|--|--|
| 24. Jordegummorna knäböja inför Faraos.        | 23. Fragment, mycket ringa.                  |
| 25. Faraos dotter och Mosesbarnet.             | 24. Outredd bild (sannolikt rörande Faraos). |
| 26. Gud uppenbarar sig för Moses i öknen.      | 25. Moses vaktar sin svärfaders får i öknen. |
| 27. Moses med staf, Aron med orm inför Faraos. | 26. Fragment. Moses (och Aron) inför Faraos? |

28. Egyptisk landsplåga: bölder.	27. Egyptisk landsplåga: bölder.
29. Egyptisk landsplåga: flygfån.	28. Egyptisk landsplåga: mörker.
30. Egyptisk landsplåga: gråshoppor.	29. Egyptisk landsplåga: hagel och eld.
31. Påskalammetts instiftelse.	30. Påskalammetts instiftelse.
32. Scen från Röda hafvet.	31. Scen från Röda hafvet.
33. Musicerande israeliter.	— — — — —
34. Moses kastar en kvist i vattnet.	— — — — —
35. Mannaregnet.	32. Mannaregnet.
36. Moses slår vatten ur klippan.	33. Moses slår vatten ur klippan.
37. Striden i Raphidim.	34. Striden i Raphidim.
38. Samtal i öknen.	35. Moses emottager lagens taflor ur Herrans hand.
39. Den gyllne kalvfen göres.	36. Den gyllene kalvfen tillbedes.
40. Lagens taflor.	37. Moses emottar de nya stentaflorna.
41. Gud talar till Moses i ett tält.	— — — — —
42. Moses och Aron jämte en tredje person.	— — — — —

Till sitt värf gick Storkyro-målaren utan *etnografiska* och *historiska* betänkligheter med samma naivitet, som hans föregångare och efterföljare på det kyrkliga måleriets område ända till och med — Mikael Toppelius, då denne stundom så för godt fann. Artisten i Storkyro hade på lager ett antal kostymer, som han fann passande såväl i Asien som Egypten och tvekade ej att låta israeliterne under ökenvandringen strida iklädda vapenrustningar från 1400- eller 1500-talet. Såsom ett ganska lyckadt grepp, i synnerhet då det gällde gammaltestamentliga framställningar, kan man anteckna den hufvudbonad, hvarmed han försedde gemene män, ej sällan äfven apostlarne. Den höll sig modern på hans bilder ända från Kains dagar till frälsarens tid och utgjordes af en tätt efter hufvudets form sig slutande, med öronen betäckande skyggen försedd, mycket enkel hufva, snarlik grundformen till vissa urgamla egyptiska och etiopiska hufvudbonader. Världslige personer af låg börd buro därjämte korta tröjor, åtsittande kring lifvet samt, då högtidligare tillfällen så fordrade, någon gång utstyrda med snören eller nedtill broderade. Fotbeklädningen är oftast ett slags hosor, emellanåt stöflar med mjuka skaft, liknande nedhasande strumpor.

Till de ohistoriska kostymerna på Storkyro-målningarna höra vida, till fötterna nående kåpor, hvilka vanligen tilldelades äldre och förnämligare personer, äfven Kristus och apostlarna. De världslige, i synnerhet, hade dylika randade på längden och mer eller mindre prydliga, stundom skinnkantade och försedda med pälskragar (se Gud fader på bilden 6, öfversteprästen på bilden 18 o. s. v.).

Likasom illustratörerna af Kölner- och Lybecker-bibeln med stor förkärlek på sina bilder använde kostymer från 1400-talet, så underlät Storkyro-målaren ej att glädja den österbottenska landsförsamlingen med anblicken af dräkter, som, utgångna från den spanska på 1500-talet, uppenbarade sig i nordnorden på hans tid. Till den hörde då hufvudbonader, i form dels af ett slags baretter, stundom prydda med en fjäder eller plym, dels af hattar af olika höjd med antingen rund eller flat kulle, slät eller veckad beklädnad. Denna dräkt i förenig med en skickligt imiterad gestalt och hållning ger Pilatus och rådsherrarna i Jerusalem stor likhet med Gustaf Wasa och hans omgifning.<sup>1</sup>

Undantagsvis bär Josef af Arimatia ett slags klöfhatt, närmast lik den för den mosaiske öfversteprästen karaktäristiska.

Att anakronismer äfven uppenbara sig i bildernas accessoarer m. m., hör till saken. Då Adam och Eva, utdrifna ur Eden, se sig om mot det paradis de lämna, falla deras blickar på en tegelmur med hvälfd dörröppning samt små fönster med talrika spetsrutor. Hyddorna, tornen, de korsprydda kyrkorna och gårdesgårdarna på fältet äro enahanda, hvart än ämnet leder artisen, och äfven till dessa exteriörer äro förebilderna synbarligen hämtade från enkla förhållanden i nordnorden, icke ens från Skåne, Danmark eller Norra Tyskland, i hvilket fall gafvelväggar otvivelaktigt hade gifvit byggnadskomplexerna ett karaktäristiskt utseende.

<sup>1</sup> Enahanda likhet med Wasakonungarne röja ock figurerna på en bild, konung Ammon och hans mördare i »Loosbach zu ehren der Römischen, Ungerischen und Böhmischen Königen», från 1546, på hvilka träsnitt tidskostymerna äro mycket troget iakttagna.

Hvad här ofvan är nämndt, gäller, såsom också antydts, äfven de på mellersta och nedersta bildserien i Storkyro kyrka förekommande målade illustrationerna till nya testamentet äfvensom till predikotexter, likaledes hämtade ur samma del af bibeln. De sammanhänga sålunda ganska intimt med hvarandra och komplettera hvarandra, i det att man finner åtskilliga predikotexter bildligt framställda i mellersta serien, nämligen på målningarna 1—6, 10—14 samt hela passionshistorien på bilderna 15—41, hvilkas ämnen äro upptagna i perikoperna.

Till hela denna mängd af målningar hafva inga egentliga förebilder kunnat uppletas, och böra de således åtminstone tills vidare betraktas såsom *själfständiga originalkompositioner* af den okände målaren i Storkyro. Så godt som obetingadt kan detta sägas om bilderna i nedersta serien, predikotexternas illustrerande, hvilken originela och om konstens uttrycksmedel naivt missledda idé torde uppsprungit i en prelats och ej i en artists hjärna och i så fall ligger det nära till hands att antaga, det prosten Geet själf möjligen uppkastat planen till ifrågavarande bildcykel samt kanske med råd och bibelkunskap stått målaren till tjänst vid dennes utförande af det vanskliga uppdraget.

Det nu följande utgör en detaljerad beskrifning af de särskilda väggmålningarna i Storkyro, så vidt det varit möjligt att utreda de ofta i mycket fragmentariskt skick till eftervärldens kännedom uppdagade, ej sällan ofvanskrifter saknande bilderna.

*Ann.* Tecknena \* och †, där de förekomma vid sidan af bildfältens nummer, gifva tillkänna, det förra att bilden blifvit kalkerad, det senare att den blifvit återgifven i akvarell eller i blyerts-kiss.

## I. Öfversta bildserien.

### På norra väggen.

- \* 1. *Världens skapelse.* Bilden visar oss Gud Fader stående invid och upplyftande sina händer välsignande öfver jordklotet, på hvilka de första människorna befinna sig vid foten af ett träd, Adam slumrande och Eva uppstigande till lifvet med händerna hoplagda till bön samt utsträckta

mot Herren. Marken är här, såsom på de flesta exteriörer på Storkyro målningarna, betäckt med stenar, tecknade ringformigt och stundom parvis förenade, snarlika de bekanta Imatra-stenarne, sålunda egande form af en 8. Redan här i jordens morgonstund förekommer ett fragment af de korslagda gårdsgårdar, som målaren med förkärlek använder för att afdela öppna fält. — Från randen af jordklotet utgå symmetriskt fyra människoansikten, föreställande de fyra väderstrecken och utblåsande luftströmmar i form af ornamentslingor. — (Genesis I). (Se bilden 1).

*Amm.* För att icke onödigtvis upprepa hvad redan sagts beträffande bildfälten 1—5 samt motsvarande träsnitt i Lybecker-bibeln, hänvisas här till sidorna 17—18 äfvensom till bilderna 1—7.

- \* 2. *Syndafallet.* Hållande hvarandra i handen stå Adam och Eva på hvardera sidan om kunskapens träd, hvilket upptar midten samt öfre delen af bilden. Båda skyla sig redan här, Eva med en liten löfruska, Adam med handen. På trädets stam och grenar ses konturer af ormen; däremot upptäckes intet spår af frukten på trädet. Korslagdt gärde. — (Gen. III 6—7).
- \* 3. *Utdrifningen ur paradiset.* — Bakgrunden utgöres af en tegelmur med hvalföppning till höger samt ett litet rektangulärt fönster med spetsrutor. Marken är stenlagd med spetsrutiga tegelplattor, hvarannan röd och hvarannan grå.<sup>1</sup> Figurerna utgöras af Eva i beråd att gå ut genom hvalföppningen och åtföljd af Adam, som bär tudeladt haksäckg och blickar tillbaka på den pådrifvande ängeln, hvaraf i följd af en ansenlig rämna i muren några spår, dock mest af den långa dräkten förefinnas. Eva och Adam skyla sig icke. — (Gen. III, 24). (Se bilden 3).
- \* 4. *Kain slår ihjäl Abel.* — På den venstra, mycket förstörda delen af målningen ses blott en del af ett träd. Det högra

<sup>1</sup> Dylika arkitektoniska anordningar med tegelmurar, hvalföppningar utan dörrar, gallerfönster och med tegelplattor belagda golf förekomma på många af Storkyromålningarna och äro att anses såsom karaktäristiska för desamma.

partiet framställer i förgrunden Kain höjande mordvapnet, en väldig »åsnekindbåge» öfver sin till marken baklänges fallne broder Abel, af hvilken figur endast benen och ena handen numera äro synliga. — Bakom några rader af korsgården ses öfverst till höger en kompletterande bild i mindre skala, ett offeraltare, hvarpå två ombundna sädeskärfvar stå och invid hvilket två ynglingar eller rättare gossar böja knä i bedjande ställning. Dessa, hvilka naturligtvis skola föreställa de båda bröderna, bära den på sidan 21 omtalade tätt åtsittande, kalottlika, med öron- och nackskyggen försedda hufvudbonad, som vi skola se målaren med förkärlek anbringa på mindre betydande personer, i synnerhet af lägre börd. Dessa hufvudbonader hafva, som nämndes, ganska stor likhet med de hos de forna egyptierna brukliga.<sup>1</sup> (Gen. 4—8). (Se bilden 5).

- \* 5. *Gud talar till Kain.* Stenig mark, öfverst i bakgrunden träd. Till venster står Gud Fader, gloriekrönt och iklädd en till marken nående, mycket vid dräkt. I sin venstra hand håller han det korsprydda världsklotet och upplyfter den högra mot den framför honom stående Kain, framställd som en äldre man och bärande kort jacka, hosor och »egyptisk» hufvudbonad. Kains venstra hand är framsträckt, den högra (med mordvapnet?) håller han dold. (Gen. 4, 9—10). (Se bilden 6).
- † 6. *Noaks ark.* Bilden är tämligen förstörd, dock återstår af den så mycket, att man kan finna, att denna, den sjätte målningen i Storkyro, behandlar samma ämne som den sjätte illustrationen i Lybecker-bibeln, nämligen Noaks ark. Man ser i bakgrunden konturer af ett högt beläget rundadt byggnadsverk med ett slags förstäf — det hela alldeles olikt öfriga hus, kyrkor och torn m. m. på Storkyromålningarna. Nederst i förgrunden upptäcker man en mängd människohufvuden, dock äro bland dem blott två ansikten synliga. Dessa hufvuden skola antagligen beteckna de i syndafloden omkommande. (Gen. 7).

<sup>1</sup> I det följande skola de äfven med anledning häraf korteligen benämnas »egyptiska» hufvudbonader.

- \* 7. *Fragment.* På den i hög grad skadade målningen ser man i förgrunden benet af en liggande person, i andra planet kropparne af två stående män i korta rockar samt spår dessutom af en (eller två?) andra personer. — Den sjunde illustrationen i Lybecker-bibeln framställer »Noak sofvande på marken» enligt Gen. 9, 21—23. Fragmentet i Storkyrko motsätter sig alls icke den sedvanliga framställningen af ämnet.
- † 8. *Fragment.* (Tornbyggnaden i Babel). Lägre ned på bilden ses en ställning, hvarpå två små figurer befinna sig. Bakgrunden utgöres af en tegelmur, hvarefter åter en ställning, lik en stege, höjer sig. I förgrunden ses en större, manlig figur, vid hvars fot ligger en ansenlig, ovanligare formad, rund sten. Alla figurer bära »egyptiska» hufvudbonader. — Till stöd för denna, alldeles icke sökta tolkning af den mycket skadade bilden kan anföras, att äfven åttonde illustrationen i Lybecker-bibeln hänför sig till tornbyggnaden i Babel. (Gen. 9, 4).

Här vidtager det mest skadade partiet af denna bildserie på norra väggen och fortgår ända till n:o 14. Endast obetydliga bildfragment, omväxlande med helt och hållet förstörda målningar möta oss här, omöjliggörande jämförelser med illustrationerna 9—13 i Lybecker-bibeln.

9. *Bildfält*, fullkomligt förstördt af därpå anbringad, hårdt fastsittande rappning. — (Nionde illustrationen i Lybecker-bibeln) framställer: Abraham och englarne i Mamres lund äfvensom den lyssnande Sara. (Gen. 18).
- Fönster. Ingenting ger tillkänna, att någon målning här förekommit. Om någon sådan funnits har den gått förlorad, sannolikt vid något arbete med fönstret.
- † 10. *Fragment*, ytterst obetydligt, endast en hand samt en del af en mörk klädnad äro synliga. — (Tionde bilden i Lybecker-bibeln: Loth med döttrar på vandring äfvensom saltstoden. Gen. 19).
- † 11. *Fragment*, likaledes obetydligt. Man ser här fragmenter af några ben framskynta på en beläggning af kvadratiska gråa och röda tegelplattor. — Bilden har möjligen skadats redan vid hitflyttningen af predikstolen, hvilken



tidigare under protestantisk tid sannolikt haft plats vid någon pelare i den hvälfda kyrkan. — (Elfte bilden i Lybecker-bibeln illustrerar Isaks offer. Gen. 22).

12. *Utplånad målning.* Betäckt sedan slutet på 16-talet af en större votivtafla, förärad af kyrkoherden i Storkyro Israel Alftan, har detta bildfält aldrig blifvit hvitlimmadt, hvarför man hoppades här anträffa en fullkomligt bibehållen väggmålning. Vid borttagandet af taflan, befanns det dock, att skyddsvärnet varit bedrägligt: det hade hindrat luftens fria tillträde och gynnat fukt att samla sig på sagde väggyta, hvarigenom mögelsvamp bildat sig och totalt förstört det ytterst tunna färglagret. — (Tolfte illustrationen i Lybecker-bibeln framställer berättelsen om förstörelsen, Gen. 27).
- † 13. *Fragment.* På ena sidan af bilden ses ett träd, på den andra en byggnad. I förgrunden stenig mark och spår af en liggande person. — (Trettonde bilden i Lybecker-bibeln framställer Jakobs dröm, Gen. 28).
- \* 14. *Josef säljes af sina bröder.* Af denna, som det tyckes ursprungligen stora, folkrika målning återstår ännu en icke ringa del, på hvars venstra sida man ser en man stå samtalande med en grupp af 5 å 6, med vandringsstafvar försedde män, framför hvilka en ungdosse, Benjamin, befinner sig. Några af dem bära låga bareththattar med flat kulle. Äfven till höger på bilden ses spår af en figur. Marken är stenig. Brunnen upptäcktes icke. (Motsvarande bild i Lybecker-bibeln: Josef och hans bröder vid brunnen. Gen. 37).
- \* 15. *Josef föres i fångelse.* Längst till venster ses spår af en äldre man med skägg och prydd med en pälskrage (Potifar?). En yngre tjänare är vid hans sida. I midten har målaren tecknat en man med mössa på hufvudet och en annan karl, bärande hatt med rund kulle samt hållande en staf i venstra handen, skjutande med den högra fram mot hvalföppningen i en tegelmur en person, Josef, hvars ansiktsdrag utplånats. — På denna och till en del på nästföregående bild är man i tillfälle att lägga märke till de första spår af kostymer och detaljer af sådana från

Gustaf Wasas tid, hvilka målaren ofta framställde på följande bilder i denna serie. — (Femtonde bilden i Lybecker-bibeln framställer, huru Josef föres i fångelse. Gen 39).

- \* 16. *Faraos drömmar.* Konungen ses slumra i sin med förhänge omgifna säng, hvars täcke och dynor äro utsydda. Öfverst på bilden, till höger, framställas hans drömmar i form af ombundna sädeskärfvar och nötboskap. I bakgrunden är en tegelvägg med två mindre gallerfönster. Midten af bilden är skadad. (Samma ämne utgör motiv för 16:de illustrationen i Lybecker-bibeln. Gen. 41, 1--7).
- \* 17. *Josefs upphöjelse.* Bilden är betydligt större än någon af de föregående; tyvärr, äro dess mellersta partier skadade. Framställningen är följande: genom ett porthvalf till venster ses Josef, satt af Faraö öfver hela Egypten, närma sig. Hans tvänne, med lågt nedhängande täcken prydda hästar, synes hafva något bårlikt föremål mellan sig, hvilket kanske skall framställa Josefs, af Faraö honom skänkta statsvagn. Josefs figur är mycket skadad, hvar emot de öfriga, på målningen framställda äro någorlunda bibehållna. Bland bipersonerna äro Josefs två följeslagare, den ene till häst och bärande hatt med rund kulle. För öfrigt ses fem personer invid ett porthvalf ödmjukt bringa honom sin hyllning. En af dem böjer knä. På midten af bilden, till höger om hvalfpelaren, skönjas spår af ytterligare en figur. Kompositionen är ganska bra grupperad, isynnerhet anslående är folkgruppen, hvilken måhända skall föreställa Josefs till Egypten anlända, hjälpsökande bröder.

Äfven denna bild har såväl i ordningsföljd som i kompositionens hufvuddrag sin motsvarighet i den praktfulla, sjuttonde illustrationen i Lybecker-bibeln. (Möjligen Gen. 41, 45). (Se bilden 8).

- \* 18. *Josefs möte med sina bröder.* Målningen är ganska väl bibehållen. Ur sitt palats utträder Josef, en skägglös ung man i pälsbrämad dräkt och åtföljd af en äldre och en yngre man. Han utsträcker sin spira mot sina bröder, alla bärande »egyptiska» hufvudbonader. Af bröderna

synas på bilden fem, den främste i beråd att knäböja. — I Lybecker-bibeln återfinnes på adertonde illustrationen samma ämne behandlad. (Gen. 42, 6, 7).

Bilderna fortsättas nu:

### På östra eller korväggen.

På denna gafvelvägg äro ofvanskrifterna äfven till målningarna i den öfversta raden af bilder synliga, och lyder den gemensamma bibelanvisningen beträffande målningarna n:ris 19 och 20 sålunda: GENESIS XL 4. CAPITLET.

- \* 19. *Josef försöker sina bröder.* — Scenen försiggår i ett rum med tegelvägg och rektangulära golfplattor. Två fönster synas fullständigt, det tredje delvis. En grupp af män är församlad invid ett dukadt bord. Omgifven af fem af bröderna står Josef i midten, vänd mot Judas, som i förgrunden till venster knäböjer för honom. En tjänare står, likaledes i förgrunden, men till höger, i beråd att ställa på bordet »silverbägaren». Målaren har här sökt utveckla ganska stor omvexling i kostymväg. Josef bär en baret med uppvikt brätte, och rund kulle samt prydd med en plym. I hans tjänares höga hatt med rund kulle är en fjäder instucken; han bär mjuka knästöflar. Bröderna hafva »egyptiska» hufvudbonader. — Målningen mäter 163 cm i bredd och 161 i höjd. Historien om silverbägarens gömmande i Benjamins säck och upptagande därur illustreras på 19:de och 20:de bilderna i Lybecker-bibeln. (Se bilden 9).
- \* 20. *Fortsättning af Josefs historia.* Fragment. Målningens högra sida döljes af korfönstrets stora omramning. Nu ser man endast Josef, i lång klädnad och bärande plymascherad hatt, samt åtföljd af en tjänare, stå ute i det fria, vänd till höger. (Se ofvan nämnda bild).
- \* 21. *Josef har sin fader och sina bröder inför Farao.* — Ofvanskrift: GENESIS. XL 7. CAPITEL. Utanför palatset — en tegelmur med högt torn — ses till venster Farao, bä-

rande en mantel utanpå sin långa klädnad samt krona på hufvudet och spira i handen. Bakom den upprätte konungen stå tre män med »egyptiska» hufvudbonader. Framför honom, till höger, står den unge, blide Josef, med svajande plym i baretten och långt, böljande hår. Han synes för konungen framställa sin knäböjande fader. Något mer till höger märkas fragmentariska bilder af tre af Josefs bröder äfvensom af ett par husdjur. Längst bort i fonden en liten byggnad med kyrktorn. — Målningen är omkring 215 cm bred. — (Se bilden 10).

Enahanda ämne framställles på en illustration, i motsvarande ordningsföljd i Lybecker-bibeln.

#### På södra väggen.

- \* 22. *Jakobs begrafning.* Bilden är något otydlig. På marken utanför en hvalföppning upptäcker man något som liknar sig till en brunnsöppning, mot hvars låga räckverk två män luta sig; bakom dessa stå två andra, den ena med händerna sammanlagda så godt som på magen (presten vid begrafningen?). Till venster ytterligare två figurer. Tolkningen af denna i sig själf svårfattliga målning är gjord med ledning af 23:dje illustrationen i Lybecker-bibeln, som afser Jakobs begrafning, men ingenting på Storkyro-bilden motsätter sig heller denna uttydning.

Här slutar bildserien med ämnen ur Genesis såväl i Lybeckerbibeln som på Storkyromålningarna, hvarefter Lybeckerbibeln omedelbart öfvergår till Exodus, andra Moseboken, för att i bilder framställa historien om Moses. De två närmast följande målningarna i Storkyro äro svår-förklarliga.

- \* 23. *Fragment.* Bildfältet är förstördt af tillhårdnad murbruksrappning, så att af målningen ej mycket mer finnes kvar än en enstaka figur i stående ställning.<sup>1</sup>

Fönster. Mindre sannolikt synes det, att någon bild fordom här förekommit.

<sup>1</sup> Lybecker-bibeln 24:de illustration framställer, enligt Exodus 1 de egyptiska jordegummorna knäböjande för landets nye Farao, som gifvit dem befallning att dräpa alla nyfödda israelitiska barn.

- \* 24. *Outredd bild* (sannolikt hörande till början af Moses' historia). Framför en upprätt stående man knäböjer en person med spira i hand. Ett stycke bakom stå två män, den ene samtalande med den till först omnämnde, den andre blickande tillbaka på en till höger knäböjande person, hvars otydligt framträdande hufvudbonad synes hafva varit en krona. Alla de öfriga bära »egyptiska» kalotter. Sceneriet utgöres af en tegelvägg med tre fönster. Golfplattorna äro snedt infattade.

På illustrationen, n:o 25 i Lybecker-bibeln framvisar Faraos dotter för sin fader det ur Nilen upptagna Mosesbarnet. Med känedom af den synbarligen fast utkastade planen att i öfversta raden af gammaltestamentliga målningar i kyrkan blott framställa scener ur de två Moseböckerna samt af detta arbetes framskridande troget i spåren efter Lybecker-bibeln illustrationer, torde all tolkning af bilden vara vansklilig utan en hänvisning till någon scen emellan Faraos och hans dotter.

- \* 25. *Moses vaktar sin svärfars får i öknen.* I ett trädbevuxet landskap intages midtelpartiet af en på marken sittande man med staf i handen och blickande mot ett träd. Till venster i förgrunden ses två får samt högre upp spår af byggnad och träd.

Motsvarande bild, n:o 26 i Lybecker-bibeln framställer Moses som fåraherde och aftagande sin ena sko, enligt Exodus 3, 5, vid Guds uppenbarelse i den brinnande busken.

- \* 26. *Fragment.* (Moses och Aron inför Faraos? Enligt Exodus 7). På denna målning, hvars högra del är så godt som förstörd, framträder Moses för första gången i fullständig afbildning. Sin staf håller han i högra handen och höjer något den venstra, som är knuten. Två personer intaga midtelpartiet af bilden, af hvilka den ene bär en nedtill utsydd dräkt; äfven han håller ett slags staf eller spira i handen. Huruvida denne man skall föreställa Aron eller Faraos, får lämnas därhän på grund af bildens skadade skick. — Till höger ses intet annat än benet af en mindre person. I bakgrunden smärre hus och en tegelmur.

Lybecker-bibelns illustration n:o 27 hänför sig till Arons underverk med sin staf, som förvandlas till en orm, enligt Exodus 7, 10.

Fönster. Fast murbruk omgifver fönsternischen, och intet spår af målning har här kommit i dagen.

- \* 27. *Moses slår egyptierna med bölder.* (Exodus 9, 10.). Moses, med horn i pannan, står ytterst till höger, iklädd en lång dräkt och utsträckande sin staf öfver fyra på marken liggande egyptiske män, af hvilka två hafva bölder i ansiktet. Af Herren Gud synes, öfverst på bilden, inom molnskyar en del af ansiktet. — Korsgården. Till venster i bakgrunden med torn och kors försedda byggnader. Målningen mäter 202 cm emellan kolonnerna. (Se bilden 11).

Samma landsplåga utgör motiv för motsvarande bild n:o 28 i Lybecker-bibeln. Jämför hvad på sidan 17 säges om framställandet af de egyptiska landsplågorna.

- \* 28. *En annan af landsplågorna i Egypten.* Framställningen är ungefär enahanda som på föregående målning — Moses utsträcker äfven här sin staf öfver tre på marken liggande män med tillslutna ögon. Gud uppenbarar sig inom en krets af skyar, från hvilka svarta strålar utgå. (Exodus 10, 21—23.)
- \* 29. *Den tredje af sagde landsplågor.* Moses och Jehovah äro här framställda som på näst föregående målningar. Från molnen utgå nu röda strålar samt små runda föremål (hagel). Till venster upptäcker man spår af Farao med krona på hufvudet. Han är omgifven af två egyptier och skådar upp mot skyn. Antagligen har målaren velat antyda det stora ovädet, då »Herren lät dundra och hagla, så att elden flög på jordene». (Exodus 9, 23.)
- \* 30. *Påskalammet instiftelse.* I ett rum med tegelväggar och fönster stå sex med stafvar i händerna försedde män invid ett bord, hvarpå spår af det tillredda lammet samt af (osyrade) bröd äro synliga. Scenen föreställer instiftandet af »Herrens Passah, då allt förstfödt i Egyptie land slogs till döds», enligt Exodus 12, samma natt, då Israels folk tågade ut ur det främmande landet.

Samma ämne är behandlad af Lybecker-bibeln illustrationer, likaledes omedelbart efter framställningarna af landsplågorna.

- \* 31. *Scen från Röda hafvet.* Venstra delen af den två meter breda målningen upptages af sju israelitiska män i korta jackor och med »egyptiska» hufvudbonader. En af dem har lagt händerna ihop till bön. Framom dem, på midten af bilden står Moses, aftecknande sig mot en mörkare fond, bildad af en strandklippa eller sannolikare af den tillbakavikande vattenmuren. Han höjer sin staf mot egyptiernas annalkande härsmakt, hvaraf inemot 30 män äro mer eller mindre synliga, de flesta blott antydda medels hufvudets konturer. Af de högre upp synliga figurerna sitter en, antagligen Faraos, till häst. Äfven ett par flaggor på lansstänger ses i bakgrunden. (Exodus 12, 37.) — (Se bilden 12).

Fönster. Inga spår af målning synas på sidorna om detta, af fast murbruk omgifna fönster.

Det ser ut som om vederbörande i Storkyro haft ringare hänsyn till dekoreringsen af västra väggen, i kyrkans bakersta parti. Måhända var det bristande tid, som förmådde målaren att här onödigt bredt anlägga sina målningar för att fort få dem ur händerna. Huru än härmed förhållit sig, så fann målaren, hunnen hit, att han ännu hade för sig i Lybecker-bibeln tio illustrationer, som hänförde sig till legenden om Moses, hvarför han torde hafva sett sig nödsakad att göra ett urval bland dessa. Sålunda utlånade han till en början två bilder, den ena framställande judarnes lofsång öfver Faraos och hans härs undergång samt Mirjams och de öfriga kvinnornas dans med trummor för att förhärliga den förundransvärda räddningen ur fångenskapen, den andra Moses underverk att medels inkastande af en viss, af Gud honom anvisad kvist eller trädstycke förvandla det bittra vattnet i Mara till sött och drickbart, hvilka bägge ämnen afhandlas i Exodus 15. —

- \* 32. *Mannaregnet.* Moses — framställd här med mera vördnadsvärdt utseende än på någon annan af hithörande

målningar, sträcker sin staf mot höjden, hvarifrån Herren, synlig i skyn, låter mannaregnet falla till jorden, där de små, runda kakorna uppsamlas i korgar och mantelveck af fem israeliter i enkla dräkter. (Exodus 16, 10—13).

Efter de nyssnämnda två utlämnade illustrationerna följer i Lybecker-bibeln »Mannaregnet». (Se bilden 13).

- \* 33. *Moses slår med sin staf vatten ur klippan.* Moses, i föga kraftig gestalt och utan horn berör med sin staf marken, dock ses intet vatten därifrån utströmma.<sup>1</sup> Elfva israeliter stå invid honom i lugn förbida på det stundande underverket. En af dem håller händerna instuckna inom de vida ärmarna på sin dräkt. (Exodus 17, 5—6). Af samma scen följer nu illustration i Lybecker-bibeln.

#### På västra väggen.

Ofvanskriftsbandet är på denna gafvelvägg såsom på den motsatta i koret synligt, ehuru själfva skriften är mer eller mindre skadad.

- \* 34. *Striden i Raphidim emellan Israels barn och Amalech.* — Ofvanskriften utplånad. (Exodus 17, 8—11). Israelterne, representerade af tre ryttare i harnesk och med slutna visir af något godtycklig form, draga ut till striden. Moses står till höger med sina händer upplyftade, hvarigenom han, enligt bibelns berättelse, beredde sitt folk seger. Venstra delen af målningen är förstörd.

De tre återstående målningarna i Storkyro framställa: Moses emottagande de första samt de änyo gjorda lagens tafvor äfvensom den gyllne kalfvens tillbedjan, hvilken bild inehar platsen mellan de två förstnämnda.

I Lybecker-bibeln däremot förekomma efter »Striden i Raphidim» fem illustrationer, af hvilka tre efter ungefär samma motiv som de nyssnämnda i Storkyro, men delvis ganska olika. Så framställes där gjutningen af Arons gyllne afgudabild; Lybecker-bibeln åtnöjer sig med en illustration af lagens tafvors emottagande, samt lämnar en bild af Herrans samtal i öknerna med Moses om

<sup>1</sup> Illustrationen af ämnet i Kölner-bibeln låter oss på denna ökenbild se en by i fonden med en — vattenkvarn.



dessa taflor. De två öfriga, i ofta nämnda bibel förekommande, i Storkyro saknade bilderna till Moses historia framställa scenen, då Gud talar till Moses i ett tält samt en mindre betydande illustration, hvarpå man ser Moses, Aron och en tredje person i samtal med hvarandra.

- \* 35. *Moses emottager lagens taflor ur Herrans hand.* — Af ofvanskriften kvarstår endast ordet CAPITEL. (Ämnet är taget ur Exodus, 31, 18). Denna väggmålning är omkring 260 centimeter bred. Man ser till venster tre tält, utanför hvilka en grupp af nio med hvarandra samtalande israeliter befinner sig. Två af dem bära höga hattar med rund kulle, de öfriga de vanliga »egyptiska» hufvudbonaderna. Den ene af de två förstnämnda är iförd en lång, praktfullare dräkt och föreställer antagligen Aron. Till höger, där talrika korsgården afdelade det högländta landskapet emottager den knäböjande Moses lagens taflor, hvilka räckas honom af Herran, gloriekrönt och omgifven af skyar. (Se bilden 14).
- \* 36. *Den gyllne kalfvens tillbedjan.* — Af ofvanskriften kan läsas: E — — — CAPITEL. (Exodus 32). Bildfältet har samma ansenliga bredd som n:o 35. Till venster ser man sju israeliter (af hvilka en är återgifven i springande ställning) omgifva en pelare, hvarpå afgudabilden är uppsatt. På högra sidan står en grupp af sex personer af allvarligare utseende, bland dem äfven en kvinna med utslaget hår (kanske Arons syster Mirjam). Möjligen skall en förnämligare klädd man i denna grupp föreställa Aron. I bakgrunden tält(?). Bilden röjer i kompositionen mera lif än vanligt.
- \* 37. *Moses emottagande de nya stentaflorna.* — Ofvanskrift: EXODI. 34. CAP. — Till venster stå israeliternas tillslutna tält. På midten af målningens öfre parti uppenbarar sig Herran, omgifven af två keruber, inom skyar, som utsända ljusstrålar öfver de på marken liggande stentaflorna samt öfver den knäböjande Moses.
- Med denna bild slutar öfversta serien: de gammaltestamentliga väggmålningarna.

## II. Mellersta bildserien.

Ämnet för denna rad af målningar är *Kristi historie*, börjande med jungfru Marie bebådelse och slutande med frälsarens himmelsfärd. Målningarna följa i nedanstående ordning.

### På norra väggen:

Läktarens bänkrader hafva i något mindre grad än man kunnat förmoda skadat bildfälten nr:is 1—3, hvilka befunnit sig i dess omedelbara närhet. Naturligtvis äro dock dessa bilder tämligen skadade.

- \* 1. *Bebådelsen*. Ofvanskrift: OM. BEBODELSEN.—C—CAP. (Lucas ev. 1: 26—38). Scenen tilldrar sig i ett rum med tegelmur, synlig till venster. Till höger sängombhängen. Den bevingade ängeln Gabriel, hållande i venstra handen ett slags blomsterspira, har inkommit från venster med högra handen svagt framrückt. Till höger skönjas konturer af Maria, som torde varit afbildad i dokdräkt. Öfverst synes i en sky den helige ande i dufvohamn.
- \* 2. *Jesu födelse*. — Ofvanskrifts-fragmentet lyder: IE——— ÖDELSE. LUC. (2: 16). I bakgrunden en tegelstensmur med tillhörande tak. En grå åsna är synlig och mest till höger hornen af ett nötkreatur. Madonnan, iklädd mörk dräkt med dokmantel, knäböjer med sammanlagda händer framför halvbädden, där det nyfödda barnet dock nu mera ej är synligt. Vid sidan af henne stå två personer, den ena möjligen Josef. Till höger befinna sig fragmentariska bilder af ytterligare två män (herdarne). Två änglar sväfva i skyn.
- \* 3. *Om helge tre konungar*. — Ofvanskrift: OM. HELGE. KONUNGARNE. — I ett rum, olikt de på Storkyromålningarna så ofta framställda endast däri, att man här till höger finner ett draperi afbildadt, har jungfru Maria plats ytterst till höger. Framför henne, på midten af bilden, står en krönt man, frambärande en gåfva; längst till venster ses en annan likaledes krönt person hållande en ornerad

skål med lock i handen. Bilden af den tredje konungen är förstörd. Dräkterna utgöras af korta lifrockar. Nedre delen af målningen är mest skadad.

- \* 4. *Barnamordet i Betlehem.* — OM. MENLÖSE. BARN. MAT. 2. CAP. Utanför en byggnad stå på bildens midtparti två män, hvardera med dragen klinga och hvardera vänd mot hvar sin grupp af två kvinnor, af hvilka en på hvardera sidan bär ett barn på armen. Framställningen af den upprädda scenen genomgås af det största lugn.
- \* 5. *Maria Magdalena vid Kristi fötter.* — Af ofvanskriften återstår endast ordet: H.ER. ——. I ett rum sitter Jesus, iklädd en lång kåpa, mest till venster vid ett dukadt bord med blicken riktad uppåt och venstra handen tryckt mot bröstet. Vid hans fötter knäböjer synderskan, iklädd en mörk dräkt. Bakom bordet stå fem personer, män och kvinnor. — Målningen hör till de mera anslående i denna serie, men befinner sig, ty värr, i ganska fragmentariskt skick.
- \* 6. *Lazari uppväckande.* — Ofvanskriften förstörd och bilden mycket skadad. Bakgrunden upptages af en mur och förgrunden af grafven. Jesus, omgifven af två personer, befinner sig till venster, utsträckande handen mot griften, hvarur Lazarus ses höja sig. En nära intill stående person fattar honom i handen. Till höger en grupp af lofprisande personer, bland hvilka den ena af Lazari systrar är den främsta. Hon bär puffärmar. (Jämför bilden: »*Petrus förnekar Jesus*» n:o 21 i denna serie).
- \* 7. *Obekant ämne.* (Bildfragment. — Af ofvanskriften äro bibehållna endast bokstäfverna: ———T. ———ET. I fonden en mur och i midpartiet en spiralvriden pelare, den enda af detta slag, som anträffas på dessa målningar. Till venster står en äldre man i praktfullare dräkt. Bakom mannens hufvud lägger man märke till några ornament på väggen. Till höger ses två personer, af hvilka den främre torde föreställa en kvinna med dokkläde på hufvudet.
- † 8. *Obekant ämne.* Fragment utan ofvanskrift. Scenen är i ett rum. Det enda, som på denna målning nu mera är

synligt, är bilden af en äldre man, bärande låg hatt med flat kulle. Han står invid ett bord, hvarpå någon maträtt är framsatt. Till venster spår af två personer. — Då högra delen af detta bildfält gränsar till det upphuggna fönstret på norra väggen, har hithörande parti af målningen gått till spillo.

- † 9. *Obekant ämne.* Fragment invid predikstolen. — Ofvanskriften har gått förlorad. Af bilden finnes kvar blott en hand, omslutande en sten, samt lägre ned på fältet en arm och öfre delen af en rock, hörande till en till marken nedsjunken människa.
- \* 10. *Jesus utdrifver vaxlarne ur templet.* — Af ofvanskriften finnes i behåll: EF . UT . THE . SOM . KÖP — —. (»Jesus dref ut dem, som köpte i templet»). I ett rum med pelarhvalf höjer Jesus ett gissel mot en bortvikande man, som ser sig tillbaka. Bakom denne man upptäckas spår af en figur samt framför dem i förgrunden ett barn, hvilket nalkas Jesus med till bön hopslagna händer. Ytterligare två figurer skönjas bakom Jesus.
- \* 11. *Påskalammet tillredande.* — Ofvanskriften, som möjligen hänvisat till gamla testamentet (jämför bilden n:o 30 i öfversta bildserien), saknas. Det öfriga lyder: — — — SC — — ET . ERO . XII. <sup>1</sup>. Omkring ett bord, hvarpå det tillredda, helstekta lammet äfvensom bröd äro framsatta, står Jesus, omgifven af de tolf lärjungarne, af hvilka några blott framskymta bakom de främre. Två af apostlarne bära »egyptiska» hufvudbonader, de öfriga hafva likasom mästaren hufvudet obetäckt. Framför bordet står på golfvet en rotkorg äfvensom en rätt vacker vinkanna med handtag. Målningen är välbehållen. (Se bilden 15).
- \* 12. *Nattvardens instiftande.* — Af ofvanskriften återstår: JESUS . STICTADE . N — — —. Bilden är liten och figurerna hopträngda invid det dukade bordet. Midtplatsen i bakgrunden intages af Jesus, som håller en med ett

<sup>1</sup> Ordet: *erod* torde här, likasom på n:o 30 i denna mellersta bildserie, böra läsas: EXOD. Ofvanskriftens två första bokstäfver: *sc* äro fragmentariska och kunde ock tolkas som *so*.

lock betäckt bågare i sin venstra hand, under det han höjer den högra. Bakom honom är en mindre hvalföppning i muren. På samma sida som Jesus upptäckas spår af fem lärjungar. Vid ändarne af bordet sitta, till venster en yngre lärjunge, till höger Judas, med handen omfattande sin penningpung.

- † 13. *Jesus tvär sina lärjungars fötter.* — Af ofvanskriften finnes i behåll: — — — VETAD — — — (= tvetade). På midten af bilden är Jesus framställd tvående en lärjunges fötter. Denne (Petrus) höjer vördnadsfullt sin hand. Spår af fyra kringstående apostlar äro synliga. Det öfriga förstördt.
- † 14. *Säningsmannen (?)*. — Af ofvanskriften kvarstår — — — GRAN — — —. Iklädd en kort rock sår en man ut korn på fältet, där en spannmålssäck ses till venster. I bakgrunden på samma sida befinna sig två gråklädda personer. Till höger märkas spår af ytterligare en figur. I skyn en ängel.
- \* 15. *Jesus i örtagården.* — En någorlunda fragmentarisk, men icke oäfvnen bild, utan ofvanskrift. Jesus knäböjer här på midten af bilden, omslutande kalken med sina båda händer. En engel ses till venster i en sky. Två af lärjungarne äro framställda sofvande med handen för ögonen. I förgrunden till höger upptäcker man spår af den tredje. På samma sida ses några träd.
- \* 16. *Jesus förrådes.* — Af ofvanskriften har allt gått förloradt utom de sista bokstäfverna: — — — RN.Æ. (judarne?). — Jesus, omgifven af tre lärjungar, står till venster. Till höger hälsar honom en person (Judas?) med knäfall. Bakom den knäböjande ses hillebarder och spjut.
- \* 17. *Jesus förrådes.* Då denna tämligen förstörda bild, hvars återstående ofvanskrift lyder: A—Æ. S — EDH. KYSSA — —. (Jesus förrådes med kyssande), synes vara en omedelbar fortsättning af den föregående, begagnas här samma rubrik som för n:o 16. — I midten af en större folkgrupp står Jesus, secnde tillbaka mot tre personer (lärjungarne), hvilka befinna sig till venster. Två af dem bära baretter med låga kullar. Invid Jesus står Judas, den förre så

nära, att han kan anses hafva i föregående ögonblick kysst mästaren. Till höger befinna sig två å tre personer, en af dessa bär hatt med rund, en annan med flat kulle. En gosse (öfversteprestens tjänare) ses främst till venster, bärande, såsom det tyckes, en lykta.

På denna bild lägger man för första gången märke till några detaljer (veckade hattar och baretter, dels med runda, dels med flata kullar) af de historiska kostymer, hvilka äro karaktäristiska för efterföljande framställningar ur Jesu lidandes historia.

- \* 18. *Jesus ledes från rådet.* Ofvanskrift: THE . LEDDE . IESUM . FRÅN . RÅDET. — Tilldragelsen försiggår i ett rum med två fönster. Jesus fasthålls af två män, under det att en tredje, äldre person, som står midt i gruppen, talar till en »rådsherre» i pälsbrämad dräkt. Denne intar platsen mest till höger. Bakom honom märkes fragment af ännu en person. Tre af figurerna på denna bild bära hattar med rund kulle.

#### På östra eller korväggen.

- \* 19. *Jesus förd inför Pilatus.* Den väl bibehållna ofvanskriften är följande: HÆR . (F)ORDE . THE . IESUM . FÖR . P[II]-LATO. — Endast några spår af Jesu figur äro nu mer synliga. Han har intagit platsen till venster och omgifvits närmast af fyra män, af hvilka en hotande upplyfter sin knutna näfve mot honom. Pilatus själf är en för Storkyro-målarens uppfattning och framställning mycket karaktäriserande figur. Han är iklädd en rik dräkt och bär en hatt med rund kulle. Från en upphöjd plats till höger betraktar han, stående, sin omgifning. Framför honom äro två gossar eller pager, (med »egyptiska» hufvudbonader). Den ena af dem ger med lifligare åtbörder tillkänna sitt intresse för det pågående uppträdet. Bakom Pilatus står en underordnad, betraktande ståthållaren.

- \* 20. *Jesus kindpustas.* Af ofvanskriften är läsligt: THE . K — — — STADE — — —. (The kindpustade Jesus). Högra delen af målningen döljes af korfönstrets stora, dekorativa omramning. En fullständig situation, ehuru i fragment, är här dock synlig. Jesus står, med bindel för ögonen och med framtill sammanbundna händer, emellan två karlar, af hvilka den ene — en oväntadt raskt tecknad figur — synes hafva tilldelat honom ett slag mot ansiktet. Den andre gör honom en fråga. Till venster står en något förnämligare man, visserligen i kort rock, men denna är försedd med en stor krage. På hufvudet bär han en hög hatt med rund kulle. (Se bilden 16).
- \* 21. *Petrus förnekar Jesus.* — Af ofvanskriften, hvars början såsom ock venstra delen af själfva bilden döljes af ramen kring korfönstret, kan läsas: — — — RUS . IESUM . OM . NATTEN. Här förnekade Petrus Jesus om natten). — Det stora fragment, som återstår af bilden, är väl bibehållet och representerar mycket bra dessa målningar från senare hälften af 1500-talet. Petrus, som här bär den »egyptiska» hufvudbonaden, innehar platsen mest till venster. Af honom ser man numera dock endast hufvudet, en del af kroppen samt den hand, han, förnekande bekantskapen med sin mästare, höjer mot den framför honom stående tjänarinnan. Hon tyckes bära håret nedkammadt och är iklädd en enkel dräkt med puffärmar. Emellan dessa med hvarandra samtalande stå tre män, en af dem i kort rock och hatt med rund kulle. En annan af männen bär låg hatt med flat kulle, hvardera hufvudbonaden försedd med ett slags »örlappar». Till gruppen sluter sig från höger en äldre man i prydlig, pälsbrämrad dräkt från Gustaf Wasas tid. Hans hatt är hög med rundad kulle. Två män i ringare samhällsställning och bärande den »egyptiska» hufvudbonaden omgifva honom. — På denna bild finner man prof på de af målaren oftast begagnade manliga hufvudbonader. (Se bilden 17).
- \* 22. *Jesus inför Kaifas.* — Ofvanskriften till denna stora och intressanta bild har följande lydelse: HÆR . LEDDE . THE . IESUM . TIL . CAYF — — —. Jesus är omgifven af fyra

män af olika samhällsställning, en af dem bär pälskantad, kort rock. Kaifas' pälsbrämada, korta lifrock är af samma snitt som den dräkt, hvori man ofta ser Gustaf Wasa afbildad. En yngling och en fullvuxen man stå invid Kaifas. Scenen försiggår i ett rum.

### På södra väggen.

- \* 23. *Jesus inför Herodes.* — Ofvanskrift: HÆR. LE — — THE. IESUM. — HERODEM. På denna målning upprepas föregående kompositioner med endast smärre förändringar. Jesus är här omgifven af tre, Herodes af två personer, af hvilka den ene är mycket kort och bär en till marken nående klädnad. Herodes, en representativ figur, är utstyrd med en praktfull krona. Bakgrunden utgöres af en tegelvägg utan fönster. — Tre slag af hufvudbonader förekomma på bilden.
- \* 24. *Fragment.* Den målning, som här förefunnits, är så förstörd af den fasta rappning, som anbringats vid det här belägna fönstret vid dess utvidgning, att man ej upptäcker mer än en del af en klädnad äfvensom en hand, knuten omkring en repslinga. Bilden har sannolikt föreställt Kristi hudflängning.
- \* 25. *Jesus törnekrönes.* — Ofvanskrift: — — RN.Æ. KRONA. PÅ. IESUM (här lade judarne krona på Jesum). Till venster är Jesus framställd, sittande med en mantel svept kring sin med blodsdroppar bestänkta kropp. Ett slags törnekrona, ej mycket lik en sådan, är satt på hans hufvud. Framför honom knäböjer hånande en karl, under det att en bredvid stående höjer mot honom sin knutna näfve. En man (Pilatus) i pryddlig pälsbrämada lång dräkt och bärande hatt med rund kulle står mest till höger, samtalande med en person med knävelborrar och karaktäristiskt utseende. — Händelsen försiggår utanför en byggnad med hvalföppning. Ett af de vanliga korsgårdarna framskymtar nederst till venster.



- \* 26. *Jesus och Pilatus.* — Ofvanskrift: HÆR. HADE. PILATUS. IESUM . AF . SIDES. Bilden är medels en pelare afdelad i två rum, af hvilka det inre prydes af en taklist. I detta rum står Jesus, höljd i en mantel, men för öfrigt naken. Han är vänd från Pilatus, som med handen berör hans arm. I det yttre rummet stå fem judar, bärande olika dräkter och hufvudbonader, några med mustascher, alla vända mot pelaren. Två af dem höja sina händer, som om de fordrade ut Jesus af Pilatus. Målningen är ganska väl bibehållen.
- \* 27. *Pilatus tvär sina händer,* enligt ofvanskriften: HÆR. TVETADE . PILATO . SIN . H — —. Till venster finner man Pilatus, tväende sina händer i ett handfat, som en tjänare håller fram. På bildens högra sida är Jesus framställd, nu iklädd sin sedvanliga hvita långdräkt, men med händerna, tyckes det, sammanbundna. Han omgifves af fyra män, hvilka alla, såsom också Jesus hafva sina blickar riktade till höger. Bland nyssnämnde män ser man en äldre person i prydligare dräkt, en annan har en fyllig fysionomi samt en vajande plym i hatten.
- † 28. *Judas' ånger.* — Ofvanskrift: — — BÖDH. JUDAS. GEN. P.ÆNINGARNA. (Här bjöd Judas igen penningarna). — På målningen framställes en dubbelscen i två, i förbindelse med hvarandra stående rum. I det främre, med två små fönster försedda rummet står Judas midt på bilden. Hans hufvud är obetäckt, dräkten lång och enkel. Han låter de erhållna blodspenningarne falla ur sin hand framför öfversteprestens fötter. Denne, som bär en förnämligare dräkt samt hatt med rund kulle, höjer likasom afböjande handen mot den ångerfulle. Bakom presten ses tvänne hans följeslagare, den enes hatt har rund, den andres flat kulle.

Den andra scenen är förlagd till det bakre rummet, och, såsom fallet ofta är på äldre bilder, återfinner man här hufvudpersonen från den nyss skildrade situationen, Judas, som gjort allvar af sin ånger och själf straffat sig. Han hänger i en galgarin, på hvilken en djäfvul, i skep-

nad af ett bevingadt lejon (?) sitter med tungan utsträckt ur munnen och lyftande på rännsnaran.

Den färgbild, n:o 18, som återger denna målning är utförd efter en af Agaton Reinholm år 1885 på stället tagen akvarell. Den lär oss känna det gemensamma färgtycket i Storkyromålningarna.

- \* 29. *Gången till Golgata.* — Ofvanskriften: HÆR. BAR. IESUS. SIT. KORS. — En större, intressant och rätt väl bibehållen målning med många figurer. Tåget går i riktning mot ett porthvalf mest till höger, genom hvilket två personer, åtföljda af en tredje stå i beråd att utträda. Efter dem följer Jesus med korset på axeln. I fotändan af det samma håller en man i kort rock. En groft byggd karl höjer öfver Jesus ett med tenar besatt huggvapen. Sex personer, bland dem två kvinnor i dok och med till bön sammantryckta händer, sluta tåget. — Tre olika slags hufvudbonader märkas på denna bild.
- \* 30. *Korsfästelsen.* — Af ofvanskriften<sup>1</sup> finnes i behåll: — — — EROD. CAP. X 2. I det förstörda skick, hvori målningen nu befinner sig, visar den oss den ene röfwaren hängande på sitt kors, men af den korsfästade Kristus blott ett svagt spår af ena armen. Framför Jesu kors stå två personer, den ene i lång, pälskantad klädnad samt hatt med rund kulle, den andre med baretlik hufvudbonad med flat kulle.
- \* 31. *Josef af Arimatia hos Pilatus.* — Ofvanskrift: HÆR. BÅG—DE. IOSEF. IESUM. NEDER. AF. KORS. Æ.<sup>2</sup> (Här begärde o. s. v.). I ett rum med en sidovägg, två fönster samt två dörröppningar stå de två männen. Pilatus är barhufvad och iklädd en lång skinnkantad dräkt, Josef bär en kort, likaledes skinnbesatt rock samt en egendomlig hufvudbonad, lik den af de judiske öfversteprästerne burna. Josef höjer lugnt sin hand mot Pilatus, som å sin sida gör enahanda lugna handrörelse.

<sup>1</sup> Jämför noten till bildfältet 11 i denna serie, sidan 38. Tolfte kapitlet i Exodus handlar om påskalammet.

<sup>2</sup> Af denna långa inskrift läses det sista ordet ofvanom följande bild, n:o 32.

- \* 32. *Nedtagningen från korset.* — Ofvanskrift: HÆR. TOGHO. THE . IESUM . N(eder af korset). Bilden är visserligen mycket utplånad men man lyckades dock upprita den ganska fullständigt och troget. Midtpartiet upptages af Kristi kors med påskrift: Inri. Den dödes venstra arm är ännu icke löstagen från korsarmen, mot hvilken en stege är rest. På denna, som stödes af en karl, står en man sysselsatt med arbetet, medan två andra män i korta rockar uppbära den frigjorda delen af Jesu döda kropp. Till venster ses tre i nunnedräkt klädda kvinnor. De hafva ett fromt och vackert anletsuttryck.
- † 33. *Grafläggningen.* — Ofvanskrift: HÆR . LA(de). THE. IESUM . I. GRAFVEN. Vi befinna oss nu åter inom läktares område och inom kretsen af dess förstörande inverkan på närbelägna målningar. Detta bildfält är också i hög grad förstördt. I midten ses en hög kulle, där en rundbågig öppning (till grafven) är synlig. Till höger observeras en stående manlig gestalt i kort rock och med venstra handen svagt framsträckt. Till venster synes ett ben jämte fällen af en lång klädnad. Längst bort på en höjd till höger i bakgrunden afteckna sig två af de tre korsen. Allt det öfriga af bilden har gått förloradt. — Af bilden togs blott en skiss i blyerts.
- † 34. *Kristi uppståndelse.* Man kan utan tvekan rubricera denna målning sålunda, ehuru högst ringa af den återstår, såsom man ock kan ifylla ofvanskriftsfragmentet: — — D. — — US. AF. sålunda: hær upstod Iesus af grafven.
- Grafkullen intar här samma plats som på bilden n:o 33. I öppningen till griften upptäcker man en upplyftad högra hand. Till venster ses konturerna af en krigares hjälmprydda hufvud. Han har hållit en hillebard i handen. Högre upp på bilden synes ett annat dylikt vapen. I förgrunden spår af en liggande gestalt, påtagligen äfven han såsom den nyssnämnde krigaren väktare vid grafven. — Af bilden finnes en skiss i blyerts.

## På västra väggen.

35. (*Kvinnorna vid grafven*). En nästan fullkomligt förstörd målning med ofvanskrift: HÆR . SÅG — Q — — IESU A — IDEN. Huru slutet af denna för öfrigt lätt tydda inskrift skall tolkas, måste lämnas derhän. — På bildfältet upptäckas endast träd samt en stor öppning i en tegelstensmur. Det vill ock synas som om ett smörjelsekar vore afbildadt i förgrunden af bilden, hvilken ej aftecknades.
- \* 36. *Jesus uppenbarar sig för Maria Magdalena*. (»Noli me tangere»). Ofvanskriften är fullt läslig och lyder: HÆR KOM . MARIA . TIL . IESUM . I . ÖRTEGÅRDEN. Den stora målningen upptages till det mesta af berg, lummiga, karaktäristiska träd samt af en i gråblått målad byggnad med dörröppning och rödt tegeltak. Jesus står med en spade i handen till venster. Framför honom spår af den knäböjande Maria Magdalena.
- \* 37. *Jesus uppenbarar sig för Thomas och de öfrige apostlarna*. Ofvanskriften på denna stora, delvis af ett, sannolikt 1753, då läktaren byggdes, i denna gafvelvägg upphugget rundt fönster afbrutna bild, lyder sålunda: HÆR . KOM . THOMAS . M—DH . H—NDE—. TIL IESUM, det vill säga: här vidrörde Thomas Jesus med handen. På bilden ses en lång rad af apostlar samt Jesus, som bär segerfanan. Till venster om frälsaren stå tio och till höger två lärjungar. Thomas är den sjunde från venster och för sin hand mot såret i Jesu sida.
- \*† 38. *Kristi himmelfärd*. — Ofvanskrift: HÆR . (F)AAR . HAN UP . TIL . HIM(LEN). — Den öfre delen af bilden är väl bibehållen och framställer den till himlen uppfarande frälsaren på samma enkla sätt, som medeltida målare ofta använde vid återgifvandet af ämnet. Storkyro-målaren antyder nämligen frälsaren endast medels fällen af dennes klädnad samt hans här, naivt nog, mot åskådaren vända fotsulor. En strålgloria omger klädnadens sidor, medan

skyar nedtill omsluta det synliga af gestalten. Denna del af målningen är här reproducerad (se bilden 19).

Det nedre partiet, hvaraf en skiss i blyerts blef tagen och som berörs af läktaren, är mycket förstörd. På den höga kulle, hvarifrån frälsaren antages hafva lämnat jorden, ses ett träd, stenar och gräs samt spridda konturer af två personer, den ena framsträckande sina händer, den andra, iklädd en vit dräkt och mähända i knäböjande ställning.

\*

Med denna bild slutar mellersta serien af målningar.

### III. Nedersta bildserien.

*Illustrationer till predikotexter.*

#### På norra väggen.

Af målningarna på denna vägg befunno sig nr:is 1—3 under läktaren, och fann man, vid den år 1899 förnyade undersökningen af bilderna i västligaste delen af kyrkan, att äfven dessa på norra väggen utförda tagit skada af beröringen med de många pelarstöttor, på hvilka läktaren hvilat. Kalker, om ock bristfälliga, finnas dock nu mera af ifrågavarande tre målningar.

\* 1. *Omskärelsen?* — Ofvanskriften förstörd (Nyårsdag?). I ett rum med tegelvägg i bakgrunden och två gallerfönster intar en äldre, i kappa klädd man plats i en lästol på midten af bilden. Till höger befinner sig i samma höjd med honom en annan äldre, skäggitig man. Bakom den förstnämnde ses den framsträckta handen af en tredje, för öfrigt utplånad figur.

\* 2. *Om Kristus lärande i templet.* — Af ofvanskriften är läsligt: — — DAGH . EFTER . TIONDE . DAGH . S.S — —<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Denna text hör till första söndagen efter trettondedag. Ihågkommas bör att n:o 3 i andra serien utgör illustration till trettondedagens text.

Ur en hvalföppning, som möjligen skall föreställas omstrålad af helgonsken, framträder en ung person med långt hår, sannolikt Jesus. Han samtalar med en framför honom sittande man, som bär hatt med rund kulle. Bakom ynglingen ses ett kvinnoansikte, antagligen Marias. Slutligen upptäcker man spår af ännu en person, stående inom en mörk hvalföppning.

- \* 3. *Om bröllopet i Kana.* Af ofvanskriften kvarstår endast: SÖNDAGH — — —. (2 söndagen efter trettondedag, hvars predikotext var hämtad ur Joh. ev. 2.). — Vid ändan af det dukade bordet sitter Jesus mest till venster. Han bär mustascher och pipskägg, hans hår faller ned på axlarna. Han är framställd klenlytt byggd och höjer högra handen välsignande. Närmast honom sitter vid långsidan af bordet en frodig, synbarligen andlig man med obetäckt hufvud. Håret är slätkammadt. Han bär en mantelkappa med vid krage. Högra handen håller han på bröstet, och hans uppsyn är ganska allvarlig, med ett viss individuellt tycke.<sup>1</sup> Hans närmaste bordsgranne är bruden, som andaktsfull hoplagt sina händer. Hon bär krona på hufvudet. Spår af en fjärde person märkes till höger, på hvilken sida målningen är till största delen förstörd. (Se bilden 20).
- † 4. *Om höfvitsmannens tjänare samt om den spetälske.* — Af ofvanskriften kan läsas: — — — SÖNDAGH — — — — CAP. (tredje söndagen efter trettondedag). Bilden är illa medfaren. Scenen tilldrar sig på en trädbevuxen, stenig mark. Till venster skönjas spår af fyra stående personer, af hvilka en tyckes bära något slags vapenrustning. Jesus är framställd på midten af målningen. Till höger knäböjer en person i röd dräkt. Bakom denne ses tre af lärjungarne. På denna bild äro således framställda såväl den helbregdagjorde spetälske som ock den fast troende höfvitsmannen i Kapernaum, som ber om hjälp för sin insjuknade tjänare, allt enligt Matth. ev. 8. 1—13.
- \* 5. *Om Jesus sofvande i skeppet.* — Ofvanskriften, ofullständig såsom de näst föregående, lyder: SÖNDAGH — —

<sup>1</sup> Ifall målaren här lämnat oss ett porträtt af prosten Geet, skulle sålunda bevisad artighet ej vara den första i sitt slag på gamla målningar.

— — — — —P. (fjärde söndagen efter trettondedag; texten: Matth. 8. 24, 25. — På bilden ses en båt drivas fram af ett svällande råsegel, fästadt vid en med mastkorg försedd mast, äfvensom medels en bredbladig åra, som måhända tjänar som styre. Mest till höger ses den gloriekrönte Jesus inslumrad med handen mot pannan. Konturer af två bland de i båten befintlige fem lärjungar skönjas närmast honom. Den ene af dem, stående invid masten, synes vara i beråd att väcka mästaren. Af de tre till vester synlige lärjungarne håller en i åran, medan en annan förskräckt höjer upp sina armar. Öfverst till höger en krets af moln, inom hvilka dock nu mera ingen figur kan upp-täckas. (Se bilden 21).

- † 6. *Om hvetet och ogräset.* — Af ofvanskriften läses: MATTH. 13., från hvars 24—30 verser texten till predikan för femte söndagen efter trettondedag är hämtad. — På marken ligger en i mörk rock och gredelina hosor klädd man sofvande, medan djäfvulen, en grotesk figur med röda vingar och vanskapligt djurhufvud går öfver fältet och sår ogräs. Han synes vara försedd med en spanmålsvanna. I fonden hus och torn samt träd.
- † 7. *Om arbetarena i vingården.* Ofvanskriften till denna mycket förstörda målning är utplånad. Den hade hänfört sig till s. septuagesima, hvars predikotext läses i Matth. ev. 20. 1—16. Af bilden kan ses endast följande. En man i kort rock med lie på armen vandrar öfver det steniga fältet. Bakom honom ses konturen af en annan person. I bakgrunden byggnader och torn.
- † 8. *Fragment.* Bilden kan anses förlorad som ofvanskriften, hvaraf två bokstafsrester finnas i behåll. Några byggnader, af hvilka den ena med låg tornspira är allt, som synes på bildfältet. — (N:ris 7 och 8 afbildade på samma akvarellblad.)  
Fönster. Fast murbruk omgifver detsamma. Inga spår af målning.

Då näst följande målning framställer: Jesus frestas af djäfvulen, och då detta bibelställe utgjorde text vid predikan på första söndagen i fastan, torde man ej miss-taga sig i antagandet, att bilden 8 hänförde sig till en-

dera af de mellan s. septuagesima och i söndagen i fastan liggande söndagarne: s. sexagesima och fastlagssöndagen. Predikotexterna för dessa två söndagar voro, för den förra: »Om fyrahanda sädesåker» (Luc. 8) samt för den senare: »Kristus förkunnar sitt lidande». Luc. 18.

- \* 9. *Jesus frestas af djäfvulen*. Af ofvanskriften kvarstår: — — — 4 CAP. 2. (nämligen i Matth. evang.). Texten utlades på första söndagen i fastan. På det obetydliga fragment, som kunde blottas, ser man Jesus tecknad i mycket liten skala, stående på ett högt berg samt omgifven af djäfvulens väldiga, röda vingar. I bakgrunden af »öknen» några byggnader.
- \* 10. *Om den kananeiska kvinnan*. — Ofvanskrift: 2. SÖNDAGH. — — — — — MATTH. X. 5. CAP. (Andra söndagen i fastan). Af denna, ursprungligen helt visst ganska stora bild återstår en mindre del, hvarpå ses hufvudena af fyra män med olika slags hufvudbonader. Hvarken af Jesus eller den kananeiska kvinnan upptäckas något spår. I bakgrunden flera byggningar och träd.
11. *Fragment af historisk inskription på latin*. Denna, ofvanom dörren till sakristian anbringade med kyrkomålningarna synbarligen samtida inskrift<sup>1</sup> utgöres nu mera egentligen endast af en rad, ty af det följande kunde, oaktadt man gick till väga med den yttersta försiktighet, endast två spridda, betydelselösa bokstafsfragment göras synliga. Man fann, att församlingen i en senare tid låtit anbringa ett antal murlister ofvanom dörren till sakristian och därigenom med fast murbruk betäckt så godt som hela inskriften. Det fragment, som återstår, lyder:

ANNO . D . 1560. DIE . BTORU . 3 ANGE.

(anno domini 1560 die beatorum 3 angelorum).

- \* 12. *Jesus utdref en djäfvul*. — Af ofvanskriften är i behåll: — — LUCAS . XI . CAP. (Tredje söndagen i fastan). Högra

<sup>1</sup> Inskriften röjer nämligen fullkomligt samma textares hand, som utförd såväl väggmålningarnas ofvanskrifter som ock de på särskilda fält i denna bildrad målade bibelspråk på latin och finska. — Beträffande den nu ifrågavarande inskriptionens historiska betydelse hänvisas till hvad i saken är anmärkt på sidorna 3—4 i denna uppsats.



sidan af bildfältet framträdde, den venstra icke. Tilldragelsen försiggår ute på marken, där ett stort träd reser sig ytterst till höger. Jesus är icke synlig. I förgrunden märkas två ynglingar och en äldre, skäggig man, alla med »egyptiska» hufvudbonader. En djäfvul i skepnad af en bevingad lejonfigur med människoansikte svingar sig upp öfver deras hufvuden. Djäfvulens anletsdrag hafva ett så utprägladt, individuelt och karaktäristiskt tycke, att man vore böjd att misstänka, det målaren här framställt porträtt af någon misshaglig samtida. (Se bilden 22).

- \* 13. *Jesus spisar 5000 man.* — Af ofvanskriften är läsligt: 4 SÖNDAGH — — — — S. 6 CAP. (Midfastosöndagen eller fjärde söndagen i fastan, hvars predikotext var hämtad ur Johannes evang. 6. kap., såvida midfastosöndagen ej sammanföll med Marie bebådelsedag, den 25 mars, då man predikade om Kristi heliga aflelse). — På denna målning ses Jesus sitta till höger. En ung gosse närmar sig honom. Bakom mästaren stå två män. Till venster utdelar en äldre lärjunge spis åt en stor folkhop, i hvilken de främste knäböja, medan af de öfriga endast hjässorna äro synliga. En mängd korgar, i hvilka den öfverblifna kosten skall förvaras, synas högre upp på bilden. I bakgrunden återser man de, på Storkyro-landskapsfonderna mycket ofta återkommande byggnadskomplexerna.
- \* 14. *Om judarnes bitterhet emot Kristus.* — Af ofvanskriften finnes kvar: — SÖNDAGH. — — — — — D — — Z. (Predikotexten på femte söndagen i fastan var tagen ur Johannes ev. 8.). Bakgrunden utgöres här af en tegelmur med ett gallerfönster samt en hvalföppning, genom hvilken man ser Jesus i beråd att aflägsna sig för att undvika tre judar, af hvilka två hålla stenar i sina upplyftade händer. Midtelpartiet af bilden är ganska illa medfaret.

Efter nu omtalade bild hade man väntat att på de närmast följande se illustrationer till predikotexterna »om Marie bebådelse», »om Herrans nattvard» samt till predikningarne på långfredagen och påskdagarna, hvilka fordom voro fyra till antalet, äfvensom till perikopen för första

söndagen efter påsk: »Jesus går genom lyckta dörrar»<sup>1</sup>, men då dessa bibelställen redan framställts i bilder i den mellersta bildserien, återkommer målaren ej till dem, utan öfvergår till andra söndagen efter påsk, då predikotexten, tagen ur Johannes ev. 10, handlar om den gode herden.<sup>2</sup>

- \* 15. »*Om den gode herden*». — Ofvanskrift: 2 S. EFTER. MICHA. S. IOHANNES. (Andra söndagen efter påsk med predikotext ur Joh. ev. 10. 1—18.). — Denna bild är den första af de i det följande rätt många, på hvilka artisten — utan att lyckas framställa ämnet klart för åskådaren — försökt att illustrera predikotexter med abstrakt innehåll.

Sålunda ser man på denna målning Kristus med ett slags segerfana i handen gå öfver förgrunden. En bortgående, (vilesegängen?) yngling eller gosse ses högre upp. Träd samt en stadslikt bebyggd näjd bilda bakgrund.

- † 16. »*Om Kristi gång till Fadren*». — Ofvanskriften fragmentarisk och lyder: — — — ÖRED — — — JOHANNES. 16. C. (Tredje söndagen efter påsk, hvars predikotext var hämtad ur Joh. ev. 16. 5—10). Byggnader och träd i fonden. Jesus står till venster, lyftande handen mot fem män i långa klädnader samt utläggande närmast för en man med obetäckt hufvud de för denne och de öfriga dunkla orden: »Någon liten tid och I sen mig icke» o. s. v. —
- † 17. »*Om den heliga andas ämbete*». — Ofvanskriften förstörd. — I ordningen följer nu fjärde söndag efter påsk, med text till predikan ur Joh. ev. 16. 13—16. Ett kuperadt landskap med byggnader såväl till höger som venster.

<sup>1</sup> Jämför målningen n:o 37 i mellersta bildserien (den klentrogne Thomas).

<sup>2</sup> Ämnena för målningarna på bildfälten 15—18 samt 21 kunna ej med visshet uppgifvas, då målaren här antagligen sökt illustrera abstrakta saker. Med ledning af söndagarnes följd efter påsk, till hvilkas predikotexter ifrågavarande bilder sannolikt hänföra sig, vidare med stöd af några bevarade ofvanskriftsfragment och på grund af själfva bilderna har en tolkning vedervågats.

Jesus står i förgrunden till venster. Vid hans fötter knäböjer en man. Bakom dem märkas spår af fem personer. Jesus pekar upp mot en sky, öfverst till höger, där ett fragment af Guds faders bild är synligt.

### På östra eller korväggen.

- † 18. »*Kristus lärar att bedja*». — Ofvanskriften utplånad. — Det är väl närmast den omständighet, att bönsöndagen innehar plats såsom den nu följande (femte) söndagen efter påsk, som föranledt den ofvanför antagna rubriken för denna bild, men äfven själfva framställningen ger anledning därtill och motsätter sig i alla fall icke detta antagande. Bönsöndagens text var hämtad ur Joh. ev. 16. 1—26.

Jesus, på bildens midtparti, synes hafva visat upp till Herren Gud, som inom en strålgloria uppenbarar sig öfverst till höger. Mästaren ställer sitt tal till fyra bakom honom stående personer, hvilkas gestalter ofullständigt framtråda på detta skadade bildfält.

19. *Latinsk inskrift*. På detta väggfält har aldrig funnits någon bild, utan hade man här såsom ock på andra sidan om korfönstret textat bibelspråk, hvilka delvis döljas af den korfönstret omgifvande ornerade ramen. På detta fält är naturligtvis den högra delen af inskriften undanskynd; den venstra är fullkomligt läslig och lyder:

ESA. 40. VER — —  
 MANET. INETERN —  
 EATI. QUI. AUDIT  
 ET. CUSTOD — —

Fullständigt utförda lyda dessa bibelställen på latin: *Es. 40. 8b. Verbum autem Domini nostri manet in æternum. Luc. ev. 11. 28. — Beati qui audiunt verbum Dei et custodiunt; samt på svenska: Es. 40. 8b. Vår Guds ord blifver evimmerligen. Luk. 11. 28. Saliga äro de, som höra Guds ord och gömma det.*

20. *Latinsk inskrift*. Af denna kunde blottas endast orden: — MEA. DOMUS. ORATIONIS. Orden läsas i Es. 56. 7 b.

och lyda på latin: *quia domus mea orationis vocabitur cunctis populis*; samt på svenska: *ty mitt hus kallas ett bönehus för allt folk*.<sup>1</sup>

- \* 21. »*Om hugsvalarens ankomst*». Ofvanskrift saknas. Denna bild är mycket lik illustrationen till bildfältet n:o 18 i denna serie (Den helige Andas ämbete). Den bild, vi nu skola beskrifva, bör enligt söndagarnes följd hänföra sig till sjätte söndagen efter påsk, hvars predikotext är hämtad ur Joh. ev. 15. 26.

I fonden träd och smärre boningar. I förgrunden till höger står Jesus under ett träd och visar upp mot ett af strålar omslutet Jehovah-anlete, som där uppenbarar sig inom en krets af skyar. Sex åhörare, af hvilka en är knäböjd, lyssna till mästarens ord. En af dem är tecknad i profil med porträttligt tycke. Han är barhufvad. De öfriga bära hufvudbonader af det »egyptiska» slaget.

#### På södra väggen.

- \* 22. *Om den helige ande*. — Den tydligt framkomna ofvanskriften lyder: PINGESDAGH . S . S . IOHANNES . X 4 . CAP. — På denna välbehållna bild har målaren öfverst till venster tecknat ett, af gloria omgifvet, yngre ansikte inom en krets af skyar samt vid sidan därpå den helige andes symbol. Ungefär i förgrunden på målningen står Jesus talande till tre, honom omgifvande åhörare. En af dessa bär en nedtill pälsbrämad lång dräkt samt, i likhet med en annan af dessa män, en »egyptisk» hufvudbonad. Byggnader i bakgrunden. — Se bilden 23.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> För tolkningen af inskrifterna på fälten 19, 20 och 29 har jag att tacka dr Arthur Hjelt. De likaledes latinska inskriptionerna på fältet 24 uttyddes redan 1885 af kyrkoherden i Storkyro, den bekante »latinaren», prosten, filosofie magister O. V. Forsman och dennes son, dåvarande studeranden Evert Forsman.

<sup>2</sup> Bildfälten 22 och 23 hafva reproducerats i ett sammanhang, hvarigenom en af de kolonner, som öfver allt i Storkyro åtskilja målningarna, fullständigt framträd.

- \* 23. »Om den nya födelsen». — Ofvanskrift: 2 D. P. D. S. S. IOH. (Andra dag pingst, Joh. ev. 3. 1 och följande verser). Bilden är ett fragment, dess högra del är betäckt af fast rappning i följd af det invid belägna fönstrets utvidgning. Det, som finnes kvar, är emellertid rätt väl bibehållet. — I ett rum med tegelvägg och hvälfd dörröppning står till venster en äldre man med värdig hållning, antagligen Nikodemus själf. Han bär en pälsbrämrad långdräkt samt en hög hatt med rund kulle. Jesus är icke synlig på detta bildfragment. Deras samtal handlade som bekant om den nya födelsen, som är ämnet för predikan på heliga trefaldighetssöndagen, den första efter pingsthögtiden. På detta väggfält möter oss det ofvanför omnämnda fönstret.

24. *Latinsk inskrift*, anbringad ofvanför östra ingångsdörren på södra sidan. Af skriften framträdde läsligt följande:

— — — — PULI. TUI. NON.

— — — — — — — — — — O.

— — — — — — — — — — OMNES.

ORATE. FRATERNI — — —, DILIGIT —

— UM. TIM — — —, REGEM. — NORATE.

— O: SICUT. RUGITUS. LEONIS. ITA.

— TREMOR. REGIS. QUI. PROVOCAT.

EUM. PECCAT. IN. ANIMAM. SUAM. PRO. I.

Utförda enligt skriftens ord lyda dessa tre bibelspråk sålunda:

1. *principi populi tui non maledices. (Exodus XXII. 28).*

2. — — — — — — — — — — omnes.

*honorate, fraternitatem diligite,  
deum time, regem honorate. (I. Petr. 2. 17),*

3. — — — O: *Sicut rugitus leonis ita*

*et terror regis, Qui provocat  
eum peccat in animam suam. (Prov. XX. 2).*

Dessa af konungskhet flödande, otvifvelaktigt af »Storfursten i Kyro» utvalda, församlingen till lärdom och en varnagel i Herrans hus uppsatta bibelspråk<sup>1</sup> återfinnas i svenska bibeln i denna form:

<sup>1</sup> Jämför hvad på sidan 4 är skrifvet rörande prosten Geets lojalitet.

1. *Den öfverste i ditt folk skall du icke lasta.* (2 Mosebok 22, 28).
2. *Varder hedersamme emot hvar man; älsken bröderna; frukter Gud; ärer konungen.* (Petri förra ep. 2. 17).
3. *Konungens förskräckelse är såsom ett ungt lejons rytande; den honom förtörnar, han syndar emot sitt lif.* (Salomos ordspråk 20. 2).

- \* 25. *Om rike mannen och Lazarus.* — Af ofvanskriften kvarstår: — — — EFTER. TRINI — — — S LUCAS. X 6. CAP. (1 sönd. efter trinitatis). Bildfältet är afdeladt i två partier, åtskilda medels en pelare. Till venster utanför dörröppningen, hvarur en tjänare tomhändt utträder, sitter Lazarus på trappan. Inne i rummet sitta vid ett dukadt bord »den rike mannen» samt hans gäster, två till antalet. Den ene håller en bägare i handen.
- \* 26. *Om den stora nattvarden.* — Ofvanskrift: 2. SÖNDAGH. S. S. LUCAS. X4. CAP. (2 sönd. efter trinitatis; text: Luc. 14: 16—24). Endast två personer äro synliga på denna ganska stora målning, nämligen den i ett rum med tre fönster vid det dukade bordet sittande husbonden och den återvändande tjänaren, som varit utsänd att inbjuda gäster till »nattvarden». Husbondens hatt är fjäderprydd. Tjänaren står vid dörren, på hvilken man lägger märke till ett prydligare beslag. På bordet står en bägare.  
Fönster. Något bildfält torde här icke förefunnits.
- \* 27. *Om det borttappade föret.* — Den nästan fullständiga ofvanskriften lyder: — — DAGH. S. S. LUC—S. X5. CA—. (3 sönd. efter trinitatis med text: Lucas: 15. 1—7, kanske ock 8—10 v.). I förgrunden står Jesus med ett lam på sina axlar. Han samtalar med tre personer till höger, af hvilka den fränste bär en prydligare dräkt. Bredvid denne står en kvinna. — Ur dörröppningen till ett hus, mest till venster, framträder en person, möjligen kvinnan, som sopat sitt hus för att återfinna sin förlorade penning, hvilket motiv jämte det förstnämnda ofta af äldre målare framställdes på samma bild. — Stadsvy i bakgrunden af denna skadade målning.

- † 28. Obekant ämne. — Ofvanskrift: — SÖND — — UCAS.  
 — — CAP. Då texten för 4 sönd. efter trinitatis, hämtad  
 ur Lucas ev. 6., nu borde meddelas illustrerad, och då  
 detta kapitel bland annat handlar »om grandet och bjäl-  
 ken» samt äfven utlägger spörsmålet, om en blind kan  
 leda en blind, borde ettdera af dessa motiv här hafva af  
 målaren behandlats. I saken kan dock intet påstås, då af  
 hela målningen ej mera återstår än en stadsvy med träd  
 i bakgrunden samt i förgrunden till höger en äldre man  
 i röd dräkt.
29. *En latinsk inskription*, med en rosett målad nederst såväl  
 till höger som till venster, anträffas äfven ofvanom den  
 andra dörren på södra sidan. Skriften innehåller bibel-  
 språk, hvilka, i deras fragmentariska skick <sup>1</sup>, lyda sålunda:  
 DEUT. — — — — DEUM.  
 EX — — — — A — — — — A  
 TUA . ET . IN — — — — PROXI — — — — M .  
 TUUM . SICUT . — — HOC . EST . SUMMA .  
 S . ET . SACRE . XXII . CAP .

Denna bristfälliga och med bibelns ord ej i allo  
 öfverensstämmande inskrift lyder återgifven på latin och  
 i svensk öfversättning som följer:

*Deuteronomi m. 6. 5: Diliges Dominum Deum  
 tuum ex toto corde tuo, ex tota anania tua, ex tota forti-  
 tudine tua. — Matth. 22. 39 b (38): Diliges proximum  
 tuum sicut te ipsum. (Hoc est summa scripturæ et sacra-  
 mentorum).*

*V. Mose bok 6. 5. Du skall älska Herran din  
 Gud af allt hjärta, af all själ, af all förmåga. — Matth.  
 22. 39 b. (38). Du skall älska din nästa såsom dig själf.  
 (Detta är summan af skriften och sakramenterna).*

- \* 30. *Om det stora fiskafänget.* — Af ofvanskriften finnes i be-  
 håll: — SÖN — — S — UCAS — CAP. (5 sönd. efter  
 trinitatis med text: Lucas ev. 5. 1—11). Utanför en  
 stad ses folk samladt på stranden af Genesarets sjö, lyss-

ande till de ord, Jesus talar till dem från en i sjön lig-  
gande båt, där äfven Simon, en af hans lärjungar, befin-  
ner sig. En not hänger öfver båtrelingen, antydande det  
omedelbart efter talet inträffande stora fiskafänget.

- \* 31. *Om fariseernas rättfärdighet.* — Ofvanskriften, ovanligt fullständig, lyder: 6. SÖNDAGH. S. S. MATHEUS. 5 CAP. (6 sönd. efter trinitatis, då, ifall ej Marie besökelsehögtiden inföll på denna söndag, det predikades öfver Matth. ev. 5. 20 och följ. verser). — Äfven denna målning förflyttar oss till en stad, på en af hvars öppna platser man ser till venster fyra välklädda män, vända från Jesus, som står till höger, omgifven af tre personer. Bland dessa ses två äldre män med skägg. — Bland fariseerna — de välklädda männen — bära två hattar med runda kullar, en utstyrd till och med ett broderadt eller orneradt band. — En af Jesu åhörare är iklädd en lifrock, prydd, tyckes det, med snörverk.

Fönster. Något egentligt bildfält torde här ej förefunnits. — Alla de återstående målningarne, n:ris 32—35 samt 37 och 38 hafva befunnit sig nedanom läktaren samt mer eller mindre skadats af grannskapet med dess pelarstötter.

- \* † 32. *Jesus spisar 4000 män.* — Af ofvanskriften är blott: — — — CAP. synligt, och ger detta ej på minsta vis tillkänna, till hvilken predikotext bilden skall hänföras. Enligt målarens sedvana skulle han nu bort illustrera predikotexten för sjunde söndagen efter trefaldighetssöndagen, således »Kristi förklaring». Att han det icke gjort, intygar bilden själf, som otvifvelaktigt hänvisar antingen till Marcus ev. 8. 1—9 eller till Joh. ev. 6. 1—13. Hvarterda bibelstället berättar, att Jesus bespiset tusentals personer. Berättelsen härom af evangelisten Johannes hafva vi redan på n:o 13 i denna bildserie sett framställd såsom illustration för midfastosöndagens predikotext. Oförklarligt är, hvarför målaren här gifvit oss ett duplettexemplar af samma bildframställning, då den af Marcus gjorda skildringen af underverket aldrig torde varit upptagen bland periko-



perna. Vi torde således kunna anse målningen n:o 32 som ett undantag i denna följd af predikotext-illustrationer.<sup>1</sup>

- Vi återkomma nu till ifrågakvarande målning: Jesus, stående till venster på bilden, ses lämna ett bröd åt en lärjunge. Till höger ses en folkgrupp af omkring 9 personer. Vid sidan af lärjungen framskymtar ännu en figur. I förgrunden korglika föremål. Det, som finnes synligt af bilden, framträder ganska tydligt. Anmärkas må, att en del af bildfältet döljes af en, utan skäligen anledning på detta ställe medels järnkrampor i muren fästad grafhäll.
- \* 33. »*Om de falske profeter*». — Ofvanskriften utplånad. — Predikotexternas följd antyder här ämnet, hvilket icke framgår ur den allmänt hållna kompositionen. Om de falske profeter, hvarom predikades på 8 sönd. efter trinitatis, läses i Matth. ev. 7. 15—23.

På den mycket skadade målningen framträder till venster bilden af en manlig figur; dessutom upptäcker man konturer af ett ansikte, vidare af ett hufvud o. s. v. Öfverst till venster ses några byggningar.

### På västra väggen.

- \* † 34. »*Om den otrogne gårdsfogden*». Ofvanskriften förstörd. Goda skäl förefinnas, att den här begagnade rubriken är riktig. Texten hämtad från Lucas ev. 16. 1—8 utgjorde underlaget för predikan på 9 sönd. efter trefaldighetssöndagen. — Bakgrunden af målningen upptages af en tegel-

<sup>1</sup> Denna målning afbildades 1885 i trogen akvarellskiss, medan läktaren ännu kvarstod, samt kalkerades — tämligen klen — år 1899, då läktaren var nedtagen. En jämförelse mellan akvarellen och det fullständigt blottade originalet samt den, efter det senare tagna kalken utvisar, huru mycket väggmålningarna i grannskapet af läktaren skadats vid dennas nedtagning, måhända dock mest därpå, att oförständig nyfikenhet förledt en och annan besökare att på egen hand ovarsamt framknacka större eller mindre partier, i synnerhet af den blott delvis år 1885 synliga finska inskriften (se n:o 36 i denna serie), hvilken skrift därigenom blifvit så förstörd, att ej en enda bokstaf kunnat läggas till det redan vid 1885 års undersökning konstaterade fragmentet.

vägg med två gallerfönster samt en i grått målad dörröppning. Invid ett bord med orneradt fotstycke befinna sig: till venster en person, bärande en dräkt med pälskrage (husbonden) samt till höger en man med mustascher och stursk uppsyn (gårdsfogden). Spår af en tredje person märkas bakom husbonden. — Af målningen togs en akvarellskiss 1885 och en kalk 1899.<sup>1</sup>

35. *Fragment* utan ofvanskrift. Endast bakgrunden: en tegelmur med gallerfönster är nu mera synlig. — (Bilden hade enligt ordningsföljden bort illustrera predikotexten för 10 sönd. efter trinitatis: »Kristus gråter öfver Jerusalem», Luc. 19. eller ock för 11 sönd. efter trinitatis: »Om farisen och publikanen», Luc. 18, hvilka föregå söndagstexterna, framställda på bildfälten nr:is 37 och 38).
36. *Finsk inskrift* har varit anbringad ofvanom och på sidorna om västra ingångsdörren till kyrkan. Endast af den på högra sidan befintliga skriften kunde några ord och bokstäfver läsas och voro de följande:

OX — A . S — — M —  
 — — — SASTI . SIUGN. —  
 — — — — ARMOT —  
 — — — — JAXA —

Då dessa rader på 1500:talet textades i Storkyro, var bibeln ännu icke fullständigt utkommen på finska — som bekant endast »Se Wsi Testamenti» samt mindre delar af gamla testamentet, M. Agricolas minnesvärda översättningsarbeten. Denna omständighet försvårar tolkningen. Skulle här förekomma ett bibelspråk, ville man här häst läsa en, måhända af prosten Geet improviserad förfinskning af förra hälften af Ordspr. 28. 20. (Uskollinen mies runsaasti siunataan), hvilka ord skulle hafva fyllt de två första raderna. De två följande äro ännu svårare att tyda. Doktor *Arthur Hjelt*, som godhetsfullt gifvit sig mödan att söka tolka äfven denna inskrift, framkastar en förmodan, kanske den trovärdigaste, att vi här hafva att göra

<sup>1</sup> En jämförelse mellan dessa atbildningar och originalet bekräfta ytterligare hvad i noten på sidan 59 är yttradt.

med en gammal finsk psalmvers. Detta är den enda inskrift på finska, som på Storkyro väggmålningarna anträffades. Såsom af det föregående framgår äro de öfriga affattade på latin samt ofvanskrifterna till målningarna på svenska.

- \* 37. »*Om den döfve och dumbe*». Af ofvanskriften finnes i behåll endast — — — 7. CAP. — Predikotexten för 12 sönd. efter trefaldighetssöndagen är hämtad från Markus ev. 7. 32—37.

Målningen är ej stor, dessutom fragmentarisk. Till venster står Jesus, talande till någon nu mera utplånad figur samt vänd från en grupp af nio personer, af hvilka de främsta hålla händerna slutna till bön. På midten af bilden höjer sig ett större träd, på hvars stam målaren, såsom han stundom plögade, tecknat spiralvridna ränder. — Den utplånade figuren hade sannolikt framställt någondera af de vanlottade, som frälsaren botade. Kompositionen ansluter sig ganska troget till äldre kyrkomålares sätt att framställa det otacksamma ämnet, så till ex. några af hvalfmålningarna i Lojo.

- \* 38. *Om den barmhärtige samaritanen*. — Ofvanskriften förstörd. (13 sönd. efter trinitatis, med predikotext ur Lukas: 10. 30—37).

På marken, ett stycke uppåt till höger, ligger naken och sargad den hjälpbehöfvande, plundrade vägfaren, sträckande ut handen mot samaritanen, som stigit af hästen för att bringa honom bistånd. I förgrunden till venster står invid ett träd en af de öfriga förbifarande (leviten) likgiltigt vänd från den af olyckan drabbade. Ett par mindre hus öfverst till höger. (Se bilden 24).

Med denna målning afslutas nedersta bildserien.

Att nu afslutade uttydning af målningarna i den nedersta bildserien i Storkyro kyrka åtminstone i hufvudsak framskridit på riktig väg, bestyrkes af den sist omtalade målningen. Att målaren här framställt »den barmhärtige samaritanen» är otvif-

velaktigt. Sådana säkra hvilopunkter hafva icke saknats under den i följd af ämnenas abstrakta beskaffenhet ej sällan dunkla bana, uttydningen haft att tillryggalägga. Men åter och åter har det visat sig, att målaren helt enkelt följt perikopernas ordningsföljd, tills väggutrymmet bjöd honom att stanna vid den trettonde söndagen efter trefaldighetssöndagen, som infaller än under senare hälften af augusti, än åter i förra hälften af september. Den återstående raden af ett par dussin söndagar i forna tider, innan det borgerliga året slutade, har han måst lämna därhän, nöjd med hvad han fått utföra i den fromma afsikten att lämna den okunniga församlingen ett slags *biblia pauperum*, jämte det han i till andakt väckande målningar sökt förtydliga mer än en half årgång af de under tidernas lopp städse återkommande predikningarna. Förtjänsten häraf tillkommer i hufvudsak Jakob Geet, som i sin aflägsna bygd bevarat kärlek till måleriets konst, och hvars gåfva till församlingen vittnar om hans nitälskan för folkets upplysning.

\*

Sedan vi nu redogjort för de tre serierna af väggmålningar i Storkyro kyrka, återstår att omtala en öfverst utefter hela korväggen gående fris, framställande: *De dödas uppståndelse*. Den mäter endast omkring en aln i höjd. Midtpartiet undanskymmes af korfönstrets omramning, men sidodelarne äro synliga, ehuru mycket skadade.

Det parti, som visar oss de saliga, är mest förstördt. Englar i vida kläder gå vid sidan af de nakna uppståndna, af hvilkas ansikten nu mera blott ett enda är synligt. Till höger, närmast fönsterdekorationen äro tre öppna grafvar, två af dem framställas tomma, ur den tredje höjer sig en gestalt med händerna slutna till bön. Längre bort åt höger, det vill säga närmare södra väggen, finner man de osaliga, som dragas mot ett vilddjurs öppna gap medels ett rep, hvarmed djäflarne infångat skocken. Äfven här äro de uppståndne afbildade nakna samt uppsända böner, under det de dragas framåt. Ett par af dem, närmast vilddjurets gap, har vändt sig om och betraktar de saligas vandring till himmelriket. En djäfvul går ytterst efter skaran; en

annan, med tungan utsträckt, vandrar vid sidan af de infångade, en tredje sitter bakom odjuret och gör samma rörelse med tungan som den sistnämnde. Såsom man finner, förekomma här inga af de gräsligheter, som annars allmänt utmärka de fördömdes läge på den yttersta dagen.

Storkyro-kyrkas gamla gråstensmurar äro från början icke uppförda af någon mästare i sin konst. Att ej tala om annat må här nämnas, att murytorna från begynnelsen varit mycket ojämna och skrofliga. Stort bättre blef ej förhållandet, då Geet lät öfverdraga dem med murbruk för att sålunda åstadkomma tjänlig grund för de al-secco målningar, han där ville låta utföra. Det ser ut som man glömt bort den medeltida konsten att preparera en dylik grund fast, jämn och behaglig för känslan, påminnande på visst sätt om elfenben, med bibehållande af murbrukets porösa egenskaper.

Storkyro-målarens uppgift blef nu att utföra sina ansenliga bilder på en ojämn och illa preparerad grund. Vid arbetet synes han det oakadt hafva gått raskt till väga. Utan tveksamhet uppdrog han omedelbart med penseln i detalj konturerna till sina figurrika kompositioner, hvarefter han med några få, ytterst simpla färger kolorerade teckningarna, då och då sparsamt beskuggande desamma.

Han var en klen artist i tekniskt afseende. På anatomin förstod han sig föga. Perspektivet fick jämka med sig och att teckna i förkortning var ej hans sak, ehuru han någon gång försökte sig därpå på fullt allvar, därvid på ett naivt sätt ådagaläggande sin oförmåga. Men inbillningskraft egde han, och medveten var han om, att hans uppgift i Storkyro var det stora måleriet. Det finner man mer än en gång, då det gällde att med små medel bereda mera storartade verkningar. Då växer ämnet inför hans blick och de fintliga, ehuru alltid lugna anordningarna syfta åt storartade kompositioner, i synnerhet på

de gammaltestamentliga bilderna, t. ex. några scener ur Josefs historia, scenen från Röda hafvet samt i tredje bildraden n:r:is 13 och 32 med flera.

Till det allvarliga, i längden något tröttande intrycket af dessa målningar verkar, fränsedt den stereotypa, knappa »färgskalan», användandet af de stela, likasom uppblåsta kåpor, i hvilka så många af hans figurer äro instuckna. Dessa plagg likna på ett fatalt sätt stärkta underkjolar, som aflägsna hvarje tanke på veck eller draperingar. Det kännes därför helt uppfriskande, då man här och hvar upptäcker en Kaifas och hans gelikar i den spanska dräkten, hvilken målaren stundom lyckas låta dem uppbära med en rätt värdig hållning. Öfver Josefs med förkärlek behandlade figur har han likaså ej utan framgång sökt utbreda ett mildt ungdomligt drag.

Ovisst är, huruvida en eller flera målare varit sysselsatta med det myckna arbetet i kyrkan — hvilket, i händelse äfven hvalfmålningar förekommit, varit ganska drygt. Väggmålningarna bära en så enhetlig prägel, att man vore böjd att antaga, det alla figurmålningar utgått från en och samma hand. Målaren synes dock af okända, måhända helt enkelt yttre skäl, hafva arbetat med olika stort intresse, i det han på västra väggen anslagit oformligt stora väggytor för ämnen, som godt kunnat inrymmas på väggfält af den vanliga storleken. Det ser ut, som om man här velat för godt köp »slippa från saken». Med hänsyn till våra ringa och fattiga förhållanden voro Storkyro-målningarna i alla fall på sin tid en nog så praktfull utsmyckning af en landskyrka i Finland.

Hvem och af hvilken nationalitet Storkyromålaren varit, förblir väl alltid obekant. På grund af den anspråkslösa arkitektur, som framträder i de städer och byar, hvilka han gärna placerar i bakgrunden på sina exteriörer, kunde man förmoda, att hans hemort ej borde sökas så pass sydligt som i Skåne, Danmark eller norra Tyskland, där gafvelarkitekturen innehar en så framstående plats. Sannolikare synes, att han varit hemma från någon obetydligare ort i mellersta Sverige, eller att Finland varit hans hemland, men att han under något besök i Danmark eller af hitrest dansk målare inhämtat sin färgbehandling. Bekantskap med tyska bibelträsnitt har han kunnat göra hvar som

hålst, sannolikast synes mig, att han i själfva Storkyro haft tillgång åtminstone till Lybecker-bibeln, hans trogna vägledare vid utförandet af de gammaltestamentliga bilderna.

Hans Hildebrand har en gång (1868) yttrat, att felfria svenska inskrifter på kyrkliga målningar i Sverige antyda svenska målare. Storkyro-inskrifterna på svenska kunna ju anses korrekta nog på 1560-talet, ty om än målaren en gång skrifver »korsae», så är detta fonetiska skrifsätt ej sämre än Sulsteds-målarens »korssit» eller då det i inventarium öfver taflor i Gripsholms slotts fatabur heter: »corsett» o. s. v. Men den kändedom af svenska språket, dessa inskrifter intyga, bevisar dock icke hans svenska börd, ty han skrifver äfven latin felfritt och finska, så vidt man kan döma af det fragment, som finnes på detta språk, ej mera gammalmodigt än några tital år tidigare själfva Agricola, som skref: siugnaus, oxa (oksa) o. s. v. Det tyckes emellertid som om målaren textat sina bibelspråk m. m. efter en lärd mans, sannolikt prosten Geets föreskrifter, hvarför vi äfven härutinnan lämnas i villrådighet.

Snarare kunde man i det tungsinta allvar, det orubbliga lugn, som utmärker hans målningar se ett inre vittnesbörd om hans finska temperament. Hans till närmare ett tusental uppgående figurer stå där i de tre bildraderna utefter kyrkans alla väggar med äkta finsk »grandezza» — detta ord är här nästan på sin plats — som om de blott trögt skulle kunna skrida framåt. Målaren försöker ej ens att i en så upprörande scen som »Barnamordet i Betlehem» utveckla någon kraft, någon passion. Det ser nästan ut som om han ej kände till svärdets bruk och det onda, det vapnet förmår åstadkomma. Blott ett par gånger ger hans pensel ifrån sig tecken till större lifaktighet, så i bilderna: »Kristus utdrifvande växlarna ur templet» samt »Kristus kindpustas», men på hvardera stället kommer — armkraft i fråga, och i den vägen torde en finne hålla stängen. Så när hade här blifvit onämnd, den verkliga furor, hvarmed djäfvulen, med lif i hvar muskel, är tecknad de två gånger han visar sig på dessa bilder, och i detta drag hos mästaren ligger åtminstone icke något ofinskt.

På tal om ovishheten rörande Storkyromålarens person, må nämnas, att jag vid min allra första bekantskap med Storkyro-

målaren 1885 närmast på grund af den ynnest, Erik XIV bevisade prosten Geet, hade i en tidningsuppsats flyktigt framkastat en förmodan, att målaren i Storkyro möjligen varit någon af de konstnärer, som på den tiden smyckade de kungliga borgarne, till ex. Åbo slott, hertig Johans residens. Mot denna hypotes gjordes den anmärkning<sup>1</sup>, att detta var att allt för mycket underskatta smaken inom den prakt- och konstälskande kungliga familjen. Jag hade visserligen ej tänkt på en Dominicus Ver Wilt, en Pieter van Gestel eller någon annan bland de ryktbare utländske eller ens på Lasse målare bland svenske mästare, utan på någon af dessas inhemske medhjälpare, af hvilka ju många alltid växa upp, där större arbeten ledas af kunnige konstnärer. Jag har väl ej varit i tillfälle att se målningar af utmärktare, i Sverige arbetande mästare på ifrågavarande tid, dock erinrar jag mig kopior i vattfärg, utförda år 1722 af Jac. Wendelius efter fordom på Gripsholm befintliga stora taflor, framställande »stycken» af Erik den fjortondes (rättare konung Christian II:s och Sturens enkas) historia, och utvisade åtminstone dessa kopior, att afståndet i skicklighet att teckna emellan dessa taflors målare och den i Storkyro arbetande ej var öfvermåttan stort. I synnerhet den femte bilden, hvarpå en gående person framställs, vittnar om föga utbildad teknisk talang. Till möjligheternas värld hör, skulle jag ännu anse, att någon af de mindre framstående inhemska medhjälparena vid slottsmålningarna på Erik XIV:s tid gärna kunnat vara upphofsman till Storkyromålningarna.

Om Storkyro-målaren skulle fått efterföljare, hade han framstått som en oförskräckt banbrytare för en protestantisk kyrklig konst i Norden. Nu likna hans egendomliga, i så många afseende själfständiga verk en mot en barbarisk kustkastad, bortdöende svallvåg af medeltidens djärfva, monumentala måleri, afspelande brutet dess tekniska svagheter och därjemte dess naivt sublina tro på sin förmåga att låta de högsta tankar, de djupaste religiösa känslor framträda i och med barnsligt enkla drömbilder. Och på samma gång är det, som om det poetiska hos den för-

<sup>1</sup> Af J. J. Tikkanen, i uppsatsen »Väggmålningarna i Storkyro kyrka» (»Helsingfors Dagblad», 1885).



gångna tiden strandat på sandrefveln och plågades af den främmande, allvarliga blick, som den nya tiden sände den främmande gästen, främling hvarhelst han då mera hamnat.

Men ännu i det sista visar han, att han ej är rädd för de uppgifter, han emottar, huru omöjliga de än synas att lösa. Hjälper ej annat, anlitar han ordets makt och tecknar på sin barnsliga drömbild:

HÆR . FAAR . HAN . UP . TIL . HIMLEN. Och då måste man ju förstå honom.

Märkligt är det, att det monumentalma måleriet vid renässansens inträde försvann så godt som fullständigt i Belgien, i Frankrike och i Tyskland, men höll sig om ock svagt uppe någon tid i Sverige, ännu längre i Danmark samt egde sin måhända sista representant i en aflägsen landsort i Finland, här omformadt till segertecken för den lutherska läran och såsom sådan onekligen af kulturhistorisk betydelse.

**Litteratur rörande väggmålningarna i Storkyro kyrka.**

- E. Aspelin*: »Om väggmålningarne i Storkyro kyrka», i n:o 62 af »Wasabladet», 1885.
- E. Nervander*: »Kyrkliga väggmålningar i Finland från Gustaf Wasas dödsår», i n:ris 260, 266 B. och 271 af »Hufvudstadsbladets», 1885.
- E. Nervander*: »Isokyrön kirkosta ja sen vanhoista seinämaalauksista», i n:ris 264—266 af »Uusi Suometar», 1885.
- J. J. Tikkanen*: »Väggmålningarna i Storkyro gamla kyrka», i n:o 325 af »Helsingfors Dagblad», 1885.

I manuskript:

- E. Nervander*: Berättelse aflämnad (19/12 1885) till Arkeologiska Kommissionen om en konsthistorisk expedition till Storkyro.

Dessa väggmålningar omtalas dessutom i korthet af:

- E. Aspelin*: i »Suomalaisen Taiteen historia pääpiirteissään» (sid. 33 och 34), 1891, med afbildning af »Judas änger» efter akvarell af *A. Reinholm*; samt i uppsatsen »Kyrön kirkko», (sid. 32 och 33) införd i ströskriften: »Pohjanmaa I», 1896 äfvensom med några ord i samma författares arbete: »Elias Brenner», 1896.

Hit kunna ock räknas följande äldre handskrifter:

- Johan Äimelaens*: Utdrag ur Beskrifning öfver Storkyro Sökn, uprättad till följe af det Högw. Domks bref och befallning af 21 Okt. 1752. (Finnes i afskrift från defektexemplar i Statens Historiska Museum).
- Christer Emel*: Historiska anteckningar om Storkyro Moderkyrka. (Afskrift i Statens Historiska Museum).

(Referat.)

## Die Wandmalereien in der Kirche von Storkyro

VON

E. NERVANDER.

Die Granitkirche von *Storkyro* im mittleren Österbotten ist dem heiligen Laurentius geweiht, seit 1873 aber verlassen und durch eine neue, aus Backsteinen gebaute Kirche ersetzt worden. Die alte Kirche ist vermutlich im 14. Jahrh. erbaut worden und ist sehr reich an verhältnismässig schmucken, zum Teil schönen, in Holz geschnitzten Heiligenbildern gewesen, von denen eine Menge erhalten sind.

Noch zu Beginn der protestantischen Zeit Finlands war das Kirchspiel *Storkyro* ausserordentlich ausgedehnt, aber spärlich bevölkert. Während der Jahre 1550—1589 hatte es der mächtige Probst *Jakob Sigfrid Geet* inne, in einer Periode, die mit den zehn letzten Lebensjahren *Gustaf Wasas* zusammenfiel, wo *Erik XIV.* die Krone trug, und die den grösseren Teil, nicht weniger als 21 Jahre, von *Johans III.* 24-jähriger Regierungszeit umfasste. In einer alten Chronik heisst es von ihm: er war reich, prachtliebend, gastfrei und von König Erik sehr geliebt; ferner liess er auf eigene Kosten an die Kirche ein Chor bauen und die ganze Kirche ausmalen.

Eine über der Thür zur Sakristei entdeckte fragmentarische Inschrift lautet: *Anno. d. 1560. die. btorum. 3. ange. (anno domini 1560 die beatorum 3 angelorum)*. Diese hat zu der Annahme veranlasst, die Ausschmückung der Kirche mit Malereien sei 1560 erfolgt, da aber der Tag der drei Erzengel der 29. September war, und da besagtes Datum mit *Gustaf Wasas* Todestag

zusammenfällt, so dürfte man wohl als sicher annehmen können, dass die Inschrift seinem Andenken zugeeignet gewesen ist. Indessen sieht es Verfasser für höchst glaubhaft an, dass die Malereien in den 1560:er Jahren, das heisst während der Regierungszeit König Eriks, ausgeführt worden sind.

Die Kirche, deren Inneres 33 m Länge, 11,28 Breite und 6,19 Höhe vom Boden bis zum Dachshof gemessen haben muss, soll früher ein auf Pfeilern ruhendes Gewölbedach gehabt haben — von der Einteilung in Schiff und Gewölberaum ist nichts bekannt. Merkwürdig ist, dass den Wänden jede Spur von Pilastern oder Konsolen fehlt, die das Gewölbe gestützt hätten, aus welchem grunde man zu dem Glauben neigen könnte, die Kirche wäre in zwei Schiffe eingeteilt, und jedes derselben mit einer Art Tonnengewölbe, möglicherweise aus Brettern, versehen gewesen. Dies erscheint auch deshalb nicht unannehmbar, weil die Malereien in ununterbrochener Folge nebeneinander in drei Reihen über einander, ungleich angebracht hinlaufen, sodass keine Grenzlinien für den Gewölberaum anzugeben sind. Indessen heisst es in alten Nachrichten, dass sich die Kirche im Anfang des 18. Jahrh. in so verwahrlostem Zustand befunden habe, dass das Gewölbe sowie die Pfeiler abgebrochen werden mussten. Statt dessen wurde der Raum mit einem einzigen Tonnengewölbe aus Brettern bedeckt, wahrscheinlich von derselben Form wie das jetzige.

Zu derselben Zeit dürften auch die Wände mit dickem Mauerwerk bekleidet worden sein, welches lange und zäh alle Spuren der alten, von Geet gestifteten Malereien verborgen gehalten hat. Darnach sind die übrigen einige Male weiss getüncht worden. Bei der letzten Abputzung malte man grosse Draperien in blau und rot um das Chorfenster und auf die Wand hinter der Kanzel, und diese Malereien wurden ihrerseits wieder mit dünner weisser Tünche überstrichen, durch welche im Anfang der 1880:er Jahren nach und nach immer deutlichere Farbenspuren hervortraten.

Man entsann sich nun der alten Nachrichten, zufolge deren der Probst Geet die Kirche mit Malereien hatte versehen lassen (ein Umstand, über den an Ort und Stelle keine Tradition fortlebte), und im Juni 1885 veranstaltete der Staatsarchäolog Pro-

fessor *J. R. Aspelin* eine vorläufige Untersuchung, die schliesslich, und zwar durch Zufall, zur Entdeckung der Kirchenmalereien von 1560—70 unter der dicken Schicht Mauerwerk führte.

Nachdem die Archäologische Kommission hiervon in Kenntnis gesetzt war, betraute sie den Verfasser damit im Verein mit einem ebenso geschickten Zeichner wie interessierten Forscher, dem Künstler *Agaton Reinholm*, die sämtlichen Malereien der Kirche blosszulegen, sie teils durch Durchpausen teils in Aquarell abzubilden sowie eine Beschreibung der zu Tage geförderten Gegenstände einzuliefern, eine Arbeit, die im Spätherbst 1885 ausgeführt wurde.

Dabei ergab es sich, dass alle Wände der Kirche bis zu ungefähr einem Meter Höhe vom Fussboden bis zum Dachrand mit 108 Bild- und 6 Inschriftenfeldern versehen waren, die auf drei übereinanderliegende Reihen von je ca. 150 cm Höhe, durch eine Art in korinthischem Stil gemalter Säulen von einander geschieden, verteilt waren. Die Breite der Malereien variiert zwischen 140 und 214 cm. Über ihnen läuft ein 10—12 cm breites Inschriftenband hin. Vier von diesen Bildfeldern waren total zerstört, die meisten traten in fragmentarischem Zustand hervor, der jedoch die Mehrzahl der Malereien, soviel ihren Gegenstand betrifft, leicht deutbar machte. Sie sind alle alsecco auf rauh präpariertem, unebenem und durch Risse in den Wänden beschädigtem Grund ausgeführt. Von den stark verletzten Inskriptionen sind 5 auf lateinisch, eine auf finnisch abgefasst, die Überschriften hingegen auf schwedisch, obwohl die Gemeinde immer rein finnisch gewesen ist. Die Inschriften, die alle in der untersten Bilderreihe anzutreffen sind, stehen auf Ss. 50, 53—55, 57 und 60, die zuletzt erwähnte ist finnisch und schwer zu erklären, da die Bibel in den 1560:er Jahren nur erst teilweise in die eigentliche Sprache des Landes übersetzt war.

In Anlehnung an die beigelegten Illustrationen sei erwähnt, dass die oberste Bilderreihe, oder richtiger Bilderserie, ausschliesslich die beiden ersten Bücher Moses illustriert und dabei ausführlich bei den Geschichten von Joseph und Moses verweilt. Unterhalb dieser alttestamentlichen Darstellungen finden sich neutestamentliche gemalt, die mit Marie Verkündigung beginnen und mit Christi Himmelfahrt, die besonders naiv

dargestellt ist, abschliessen. Ein grosser Teil dieser Malereien bezieht sich auf Christi Leidensgeschichte.

Die allerunterste Bilderserie besteht aus einer Art Illustrationen zu Predigttexten für verschiedene Sonntage, sie beginnt — vorausgesetzt die Richtigkeit der Erklärung — mit dem Neujahrstagstext über die Beschneidung und schliesst mit der Darstellung des barmherzigen Samariters (am 13:ten Sonntag nach Trinitatis), jedoch mit Unterbrechung der Sonntagsfolge besonders bei den Sonn- und Feiertagen, deren Bibeltexte bereits für Malereien in der mittleren Serie benutzt waren (z. B. die Verkündigung, Jesu Geburt, Christi Leidensgeschichte, Christi Himmelfahrt u. s. w.). Auch hat der Maler oft versucht so abstrakte Stoffe wie »Christus lehrt beten«, »Christi Gang zum Vater«, »Das Amt des heiligen Geistes«, »Die Ankunft des Trösters«, »Die neue Geburt« u. ä. darzustellen. Dass ihn hier seine Kräfte im Stich liessen, ist natürlich. — Bemerket werden muss, dass die Perikopen in unserer protestantischen Kirche in den älteren Zeiten Jahr für Jahr dieselben gewesen sind. — Verfasser nimmt an, dass nicht der Maler selbst, sondern eher der Probst Geet den detaillierten Plan für diese ungewöhnliche Art von kirchlichen Malereien entworfen habe. Schliesslich ist ein zu oberst an der Chorwand angebrachtes niedriges, arg beschädigtes Fries zu erwähnen, das »Die Auferstehung der Toten« am jüngsten Tage darstellt.

Verfasser giebt Ss. 23—63 eine detaillierte Beschreibung aller dieser Bilder, soweit es ihm möglich gewesen ist, sie in dem beschädigten Zustand, in dem sie sich darbieten, zu deuten.

Zu diesen rein protestantischen Kirchenmalereien in Storkyro fehlen die Gegenstücke in Finland und, soweit dem Verf. bekannt ist, auch in Schweden, obwohl hier während der ersten Hälfte von Gustaf Wasas Regierungszeit mehrere Kirchen mit al secco-Malereien ausgeschmückt wurden, keine jedoch so spät wie die Kirche von Storkyro. In Dänemark dagegen versuchte man sich auch noch in der letzten Hälfte des 16. Jahrh. in der grossen kirchlichen Malerei mit einigermaßen protestantischem Anstrich, wenn auch mit katholischen Reminiszenzen. Verfasser erwähnt naive, wenig künstlerische Kirchenmalereien von 1548

in der Kirche von Sulsted im Amt Aalborg in Nordjütland, die einen ziemlich guten Übergang von unseren spätesten katholischen al secco-Malereien des Nordens zu denen in Storkyro darstellen sollen, an welche sie, wenn auch zumeist nur schwach, erinnern, obgleich einzelne Szenen recht beträchtliche Berührungen mit den Darstellungen derselben Stoffe in Storkyro aufweisen. Hierhergehörige Inschriften in beiden Kirchen sind sich sehr ähnlich, oft fast wörtlich übereinstimmend, woneben das Architektonische in den dänischen und finnischen Bildern durch Backsteinmauern, sowie durch Hintergründe repräsentiert ist, die mit Türmen und anderen Gebäuden, bisweilen mit Häuserkomplexen und kreuzgeschmückten Kirchen ausgefüllt sind.

Am deutlichsten tritt jedoch die Verwandtschaftsähnlichkeit dieser Malereien in der Farbe zu Tage, die sich wesentlich von der mehr wechselnden, in den mittelalterlichen Kalkmalereien Schwedens und Finlands anzutreffenden unterscheidet. In Sulsted und Storkyro sind, neben schwarz und weiss, rot und gelb die vorherrschenden Farben, wozu in der dänischen Kirche ein wenig grün, in der finnischen grau kommt. Mehr tritt jedoch die rote Farbe hervor.

Nachdem nun Verfasser verschiedene dänische Kirchen aufgeführt hat, die in wenigen und ungefähr einerlei Farben, sowie in der Art des Malers, sich über ethnographische Bedenken besonders bezüglich der Kostüme hinwegzusetzen, gemalt sind, drückt er seine Überzeugung aus, dass die Malereien in Storkyro in irgendeinem Verwandtschaftsverhältnis zu den ungefähr gleichzeitigen dänischen Gemälden stehen müssen, sei es, dass der Maler von Storkyro Gelegenheit gehabt hat, sich in der Kirche von Sulsted umzusehen, sei es, dass er einer von den Gehülfen des Hans Müller aus Randers gewesen ist, der ungefähr gleichzeitig in der erwähnten dänischen Kirche gearbeitet hat.

Unglaublich muss es fast erscheinen, dass dem Maler von Storkyro die Fantasie in dem Masse beigestanden haben sollte, dass er mit dem Ernst, den er an den Tag legt, und in vermutlich relativ kurzer Zeit diese grossen Wandmalereien vollkommen selbständig komponieren konnte, die sämtliche Wände der Kirche ausfüllen. Verfasser hat möglicherweise existierende Vorbilder derselben aufzufinden gesucht und glaubt bezüglich

der alttestamentlichen Bilder konstatieren zu können, dass der Maler hinreichend mit den entsprechenden Illustrationen in der Lübecker Bibel vom Jahre 1494, wie auch mit denen in der Kölner Bibel von ungefähr 1480 bekannt gewesen ist. Indem er einige Bilder aus der ersterwähnten Bibel mitteilt, betont er die allgemeine charakteristische Ähnlichkeit, die zwischen ihnen und den alttestamentlichen Malereien von Storkyro besteht, unter denen nur in einem Fall: »Gott spricht mit Kain« eine wirkliche Kopie nachgewiesen werden kann. Die Bekanntschaft des Malers mit dieser Bibel geht auch aus einer S. 20 und 21 gegebenen Tabelle über die Folge der Bilder an ihren resp. Stellen hervor.

Die Malereien in den beiden unteren Bilderserien in Storkyro dürften dagegen vorläufig als selbständige Originalkompositionen betrachtet werden müssen, besonders die Illustrationen zu den Sonntagstexten, für die Verfasser keine Vorlagen gefunden hat.

Was die Nationalität des Malers von Storkyro betrifft, so neigt Verfasser, auf Grund der dürtigen architektonischen Ausstattung, die jener mit besonderer Vorliebe seinen Landschaftsfonds giebt, zu der Annahme, dass er aus Finland oder aus einem unbedeutenderen Orte Mittelschwedens stammte, dass er aber auf einem Besuch Dänemarks oder von einem zugezogenen dänischen Maler seine Behandlung der Farben eingeholt hat. An sein finnisches Temperament gemahnt die unerschütterliche Ruhe, der tiefe Ernst, die die unzähligen Figuren auf seinen Malereien auszeichnen.

In technischer Hinsicht war er, wie aus den Illustrationen hervorgeht, ein schwacher Künstler, der sich nicht auf Anatomie, Perspektive und Verkürzung verstand. Weniger bemerkenswert ist es, dass er sich — darin mit den Malern der älteren Zeit übereinstimmend — kühn über alle ethnographischen Bedenken hinwegsetzte und für mehrere Personen aus der Zeit Christi die Kleidermoden aus den Tagen der Wasa verwandte, was seinen Bildern ein charakteristisches Gepräge giebt. Was er dagegen besass, ist Einbildungskraft und das volle Bewusstsein davon, dass seine Aufgabe in Storkyro die grosse Malerei war. Seinen rein protestantischen Gemälden in Storkyro kann ein



kulturhistorisches Interesse nicht aberkannt werden. Erinnert man sich unserer kleinen und ärmlichen Verhältnisse, so sind diese Malereien auf alle Fälle zu ihrer Zeit gewiss eine prächtige Ausschmückung einer so entlegenen Landkirche Finlands gewesen.



1. VÄRLDENS SKAPELSE. — SCHÖPFUNG DER WELT.  
STORKYRO. I. I.



2. VÄRLDENS SKAPELSE. — SCHÖPFUNG DER WELT.  
LYBECKER-BIBELN. -- AUS DER LÖBECKER BIBEL.



3. UTRIFNINGEN UR PARADISET. — VERTREIBUNG AUS DEM PARADIESE.  
STORKYRO. I. 3.



I. SYNDAPALLET OCH UTRIFNINGEN UR PAPADISET. — SÜNDEFALL UND VERTREIBUNG  
AUS DEM PARADIESE.

LYBECKER-BIBELN. — AUS DER LÖBECKER BIBEL.



5. KAIN SLÅR IHJÄL ABEL. — KAINS BRUDERMORD.  
STORKYRO. I. 4.



6. GUD TALAR TILL KAIN. — DER HERR SPRICHT ZU KAIN.  
STORKYRO. I. 6.



7. BRODERMORDET. — KAINS BRUDERMORD.  
LYBECKER-BIBELN. — AUS DER LÖBECKER BIBEL.



8. JOSEFS UPPHÖJELSE. — JOSEPHS ERHÖHUNG.  
LYBECKER-BIBELN. — AUS DER LÖBECKER BIBEL.



9. JOSEF FÖRSÖKER SINA BRÖDER. — JOSEPH ÄNGSTIGT SEINE BRÜDER.  
STORKYRO. I. 19.



10. JOSEF HAR SIN FADER OCH SINA BRÖDER INFÖR FARAO. — JOSEPH STELLT  
JACOB UND SEINE BRÜDER VOR PHARAO.  
STORKYRO. I. 22.



11. MOSES SLÅR EGYPTIERN MED BÖLDER. — MOSES SCHLÄGT PHARAOS VOLK MIT PESTILENZ.

STORKYRO. I. 27.

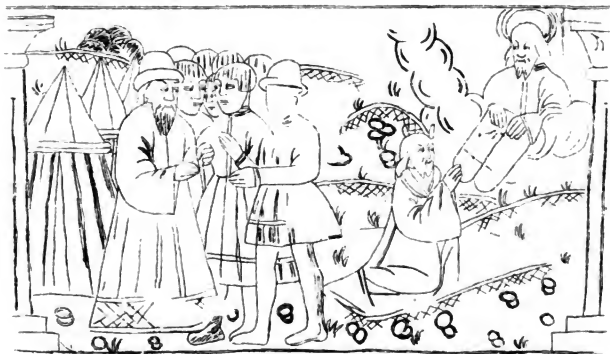


12. SCEN FRÅN RÖDA HAFVET. — AM STRANDE DES ROTHEN MEERES.

STORKYRO. I. 31.



13. MANNAREGNET. — DER MANNAREGEN.  
LYBECKER-BIBELN. — AUS DER LÖBECKER BIBEL.



14. LAGENS TAFLO. — GESETZESTAFELN.  
STORKYRO. I. 35.





15. PÅSKALAMMETS TILLREDANDE. — BEREITUNG DES OSTERLAMMS.  
STORKYRÖ. II. 11.



16. JESUS KINDPUSTAS. — VERSPOTTUNG JESU.  
STORKYRÖ. II. 20.



18. JUDAS ANGER. — DER REUMÜTHIGE JUDAS.  
VÄGMÅLNING FRÅN SLUTET AF 1500-TALET I STORKYRKO KYRKA. — WANDMALEREI AUS DEM ENDE  
DES 16TEN JAHRHUNDERTS IN DER KIRCHE VON STORKYRKO.



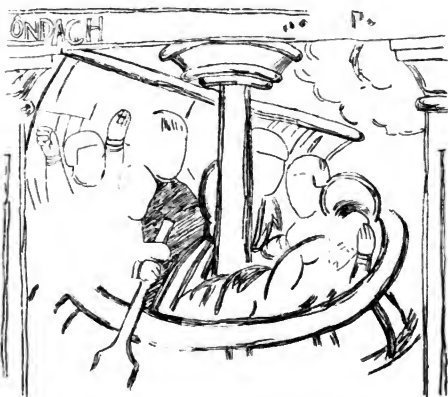
17. PETRUS FÖRNEKAR JESUS. — VERLEUGNUNG DES PETRUS.  
STORKYRO. II. 21.



19. KRISTI HIMMELSPÄRD. (BILDENS ÖFVERSTA PARTI.)  
— HIMMELFAHRT JESU. (DER OBERE THEIL DES GEMÄLDES.)  
STORKYRO. II. 38.



20. BRÖLLOPPET I KANA. — DIE HOCHZEIT ZU KANA.  
STORKYRO. III. 3.



21. JESUS SOPVANDE I SKEPPET. — JESUS SCHLÄFT IN DEM SCHIFF.  
STORKYRO. III. 5.



22. JESUS UTDREF EN DJÄFVUL. — HEILUNG EINES BESESSENEN.  
STORKYRO. III. 12.



23. OM DEN HELIGE ANDE. — VON DEM HEILIGEN GEISTE.  
STORKYRO. III. 22.

PB-38108--SB  
537-11  
3-8  
5-1



24. OM DEN BARMHÄRTIGE SAMARITANEN. — VOM BARMHERZIGEN SAMARITER.

STORKYRO. III. 28.



25. KOSTYMBILDER

FRÅN 1548 SAMT FRÅN 1599.

— KOSTÜMBILDER

VON 1548 UND VON 1599.



27. PILATUS TVÅR SINA HÄNDER. — PILATUS WÄSCHT SICH DIE HÄNDER VOR DEM VOLK.

BILDERNA 25—27 ÄRO FRÅN SULSTEDS KYRKA I DANMARK. — DIE ABBILDUNGEN 25—27 SIND AUS DER KIRCHE SULSTED IN DÄNEMARK.



SANTA RAFFAELA

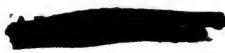
26. KOSTYMBILD.

— KOSTÜMBILD.





DK  
445  
S7  
v.21



**Stanford University Libraries  
Stanford, California**

**Return this book on or before date due.**

--	--	--



